

ยืมจากห้องสมุด

ศาสนาเปรียบเทียบ

พิมพ์ครั้งที่ ๘

รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา อ่อนค้อม

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์	
วันลงทะเบียน	- 2 ก.ย. 2563
เลขทะเบียน	1031991
เลขเรียกหนังสือ	BL
	41

สว 53ค
2562

สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว

จัดพิมพ์เผยแพร่

ชื่อหนังสือ

ศาสนาเปรียบเทียบ

ผู้แต่ง

สุจิตรา อ่อนค้อม

ครั้งที่พิมพ์

พิมพ์ครั้งที่ ๑	มีนาคม	๒๕๒๗
พิมพ์ครั้งที่ ๒	สิงหาคม	๒๕๓๐
พิมพ์ครั้งที่ ๓	พฤษภาคม	๒๕๓๕
พิมพ์ครั้งที่ ๔	มิถุนายน	๒๕๓๘
พิมพ์ครั้งที่ ๕	มกราคม	๒๕๔๐
พิมพ์ครั้งที่ ๖	กันยายน	๒๕๔๒
พิมพ์ครั้งที่ ๗	กรกฎาคม	๒๕๔๕
พิมพ์ครั้งที่ ๘	มีนาคม	๒๕๕๒

ISBN 974-505-529-8

ผู้จัดพิมพ์ :

หจก.สำนักพิมพ์ และสายส่งดวงแก้ว
โทร. ๐-๒๘๖๔-๐๔๓๔-๕, ๐-๒๔๑๒-๕๘๘๗, ๐-๒๔๑๒-๕๘๘๑
โทรสาร ๐-๒๘๖๔-๓๕๕๐

ผู้จัดจำหน่าย :

หจก.สำนักพิมพ์ และสายส่งดวงแก้ว
โทร. ๐-๒๘๖๔-๐๔๓๔-๕, ๐-๒๔๑๒-๕๘๘๗, ๐-๒๔๑๒-๕๘๘๑
โทรสาร ๐-๒๘๖๔-๓๕๕๐

ออกแบบปก :

ทรงกลด แสงจันทร์ฉาย

พิมพ์ที่ :

โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด
๕๔/๖๗, ๖๘, ๗๑, ๗๒ ซอย ๑๒ ถนนจรัญสนิทวงศ์
แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐
โทร. ๐-๒๘๖๔-๐๔๓๔-๕, ๐-๒๔๑๒-๓๐๘๗,
๐-๒๔๑๒-๕๘๘๑, ๐๘-๑๗๒๓-๘๘๒๕, ๐๘-๑๘๓๖-๘๔๑๘
โทรสาร ๐-๒๘๖๔-๓๕๕๐
E-mail : sahadhammik@gmail.com

ราคา ๑๕๐ บาท

คำนำในการพิมพ์ครั้งที่ ๘

หนังสือ ศาสนาเปรียบเทียบ ส่วนวนเขียนของ รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา อ่อนค้อม ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๗ ได้หมดคร่าวลง และยังเป็นที่ต้องการของนิสิต นักศึกษา ครูบาอาจารย์และผู้สนใจทั่วไป อยู่อย่างต่อเนื่อง สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว จึงได้ประสาน รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตราฯ ขอพิมพ์ใหม่ เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๘ โดยท่านอาจารย์ ได้กรุณาแก้ไขความผิดพลาดทางการพิสูจน์อักษรบางแห่งให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นกว่า

ขอกราบขอบพระคุณในความกรุณาของ รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา อ่อนค้อม ที่ได้ไว้วางใจ สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว ได้จัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือดีเล่มนี้

สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว

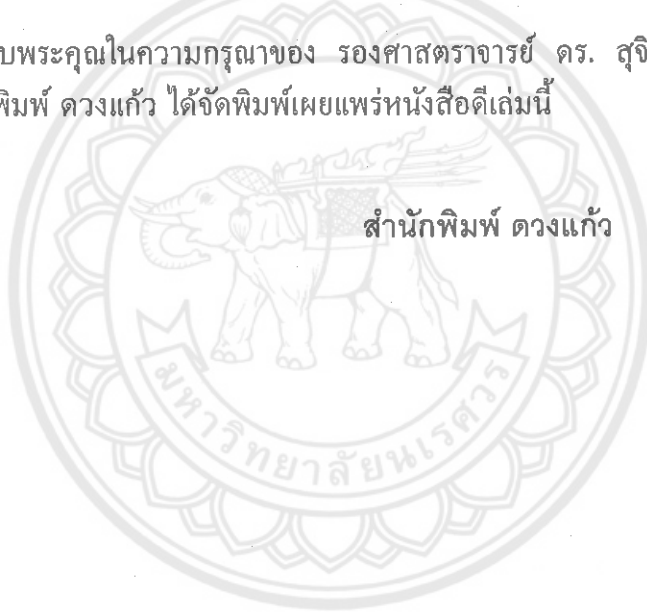

คำนำในการพิมพ์ครั้งที่ ๗

หนังสือ ศาสนาเปรียบเทียบ ส่วนวนเขียนของ รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา อ่อนค้อม ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๖ ได้หมดครวลง และยังเป็นที่ต้องการของนิสิต นักศึกษา ครุบาอาจารย์และผู้สนใจทั่วไป อยู่อย่างต่อเนื่อง สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว จึงได้ติดต่อ ท่านรองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตราฯ ขอพิมพ์ใหม่ เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๗ โดยท่านอาจารย์ ได้กรุณาแก้ไขความผิดพลาดทางการพิสูจน์อักษรบางแห่งให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นกว่า ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๖ กันได้เปลี่ยนน้ำหนักรหัสของปกให้ต่างไปจากเดิมด้วย

ขอกราบขอบพระคุณในความกรุณาของ รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา อ่อนค้อม ที่ได้ไว้วางใจ สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว ได้จัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือดีเล่มนี้

สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว

สารบัญ

	หน้า
บทที่ ๑	
ความหมายของศาสนา	๑
ประเภทของศาสนา	๑
คุณค่าของศาสนา	๓
มูลเหตุหรือบ่อเกิดของศาสนา	๕
องค์ประกอบของศาสนา	๕
ศาสนากับลัทธิ	๖
ศาสนากับปรัชญา	๗
แบบของการศึกษาศาสนา	๘
ศาสนาสำคัญของโลก ๕ ศาสนา	๑๐
บทที่ ๒	
ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู	๑๒
ประวัติความเป็นมา	๑๒
ยุคพระเวท	๑๓
เทพเจ้ารุ่นแรกของยุคพระเวท	๑๔
คัมภีร์พระเวท	๑๗
การแบ่งวรรณะในยุคพระเวท	๑๘
ความเชื่อและการปฏิบัติเกี่ยวกับวรรณะ	๑๙
ทรรณะและวิธีปฏิบัติของพระพุทธศาสนาในเรื่องวรรณะ	๒๐
ยุคพราหมณ์	๒๕
พรหมัน อาตมัน์ พรพรม ปรมาตมัน์	๒๗
ปรพรมและอปรพรม	๒๘
ท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อพรหม และอาตมัน์	๒๘

	กฎแห่งกรรม การเวียนว่าย และการเกิดใหม่	๒๘
	โมกษะหรือความหลุดพ้น	๓๐
	โยคะ ๓	๓๐
	ตบะ	๓๒
	ความมุ่งหมายและความสำคัญของตบะ	๓๓
	ตัวอย่างวิธีบำเพ็ญตบะ	๓๔
	ตบะในทรรศนะของพระพุทธศาสนา	๓๕
	อาศรม ๔	๓๗
	ยุคฮินดู	๓๘
	ตรีมูรติ	๓๘
	นิกายในศาสนา	๓๙
	หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู	๔๓
	ข้อปฏิบัติและพิธีกรรมของชาวฮินดู	๔๖
	กฎสำหรับวรรณะ	๔๖
	พิธีประจำบ้าน	๔๗
	พิธีศราทธ	๔๘
	การบูชาเทวดา	๔๘
บทที่ ๓	พระพุทธศาสนา	๕๑
	พุทธประวัติ	๕๑
	เสด็จออกบรพชา	๕๓
	บำเพ็ญทุกรกิริยา	๕๓
	คณะปัญจวัคคีย์	๕๔
	ตรัสรู้	๕๔
	ปฐมเทศนา	๕๖
	พระรัตนตรัย	๕๘
	ประกาศพระศาสนา	๖๐

พุทธอัครสาวก	๖๒
พุทธอุปัฏฐาก	๖๓
พุทธกิจ	๖๕
พุทธปรินิพพาน	๖๖
คัมภีร์สำคัญ	๖๗
พุทธธรรม	๖๘
ทิวฐัมมิกัตถะ	๗๐
สุขของคฤหัสถ์ ๔	๗๐
อิทธิบาท ๔	๗๒
อบายมุข ๔	๗๔
อบายมุข ๖	๗๔
ฆราวาสธรรม ๔	๗๕
อุสุตถกรรมบถ ๑๐	๗๖
กุสุตถกรรมบถ ๑๐	๗๖
เบญจศีล	๗๗
อัฐศีลหรืออุโบสถศีล	๗๘
ทศศีล	๗๘
บุญกิริยาวัตถุ ๑๐	๗๙
สัปปริสธรรม ๗	๘๐
ทิศ ๖	๘๑
สังคหวัตถุ ๔	๘๔
ทศพิธราชธรรม	๘๕
อกติ ๔	๘๖
สัมปรายิกัตถะ	๘๗
กรรม ๔	๘๘
กฏแห่งกรรม	๘๙

ทำกรรมแทนกันได้หรือไม่	๕๗
กรรม ๑๒	๑๐๐
กรรมกับการเกิดใหม่	๑๐๔
กรรมกับสังสารวัฏ	๑๐๖
ภพ ๓	๑๐๗
ปรมาตตะ	๑๑๓
ไตรลักษณ์	๑๑๔
ชั้น ๕	๑๑๕
ปฏิจสงมุปาบท	๑๒๐
วัฏฏะ ๓	๑๒๖
ประโยชน์ของการเรียนรู้เรื่องปฏิจสงมุปาบท	๑๓๑
อริยสัจ ๔	๑๓๒
ทุกข์	๑๓๒
ทุกข์สมุทัย	๑๓๓
ตัณหา ๓	๑๓๔
ทุกข์นิโรธ	๑๓๕
สังโยชน์ ๑๐	๑๓๖
อริยบุคคล ๔ ประเภท	๑๓๖
ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา	๑๓๘
อริยมรรคมีองค์ ๘	๑๓๘
สัมมาทิฐิ	๑๔๐
สัมมาสังกัปปะ	๑๔๒
สัมมาวาจา	๑๔๔
สัมมาทมัณณะ	๑๔๕
สัมมาอาชีวะ	๑๔๕
สัมมาวายามะ	๑๔๕

สัมมาสติ	๑๔๖
สัมมาสมาธิ	๑๔๕
ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ	๑๕๑
จิต ๖	๑๕๔
นิมิต ๓	๑๕๗
ภาวนา ๓	๑๕๗
กรรมฐาน ๔๐	๑๕๘
ผลพลอยได้จากการเจริญรูปฌาน	๑๖๑
ผลพลอยได้จากการเจริญอรูปฌาน	๑๖๗
นิพพาน	๑๗๐
นิพพานธาตุ ๒	๑๗๒
สตูปาทิเสสนิพพาน	๑๗๓
อนุปาทิเสสนิพพาน	๑๗๓
ทรรคนะเรื่องนรกสวรรค์	๑๗๔
ทรรคนะเรื่องโลกและมนุษย์	๑๗๕
พิธีกรรม	๑๘๑
นิกายในพระพุทธศาสนา	๑๘๑
ศาสนาขงจื้อ	๑๘๔
วิเคราะห์ห้องค์ประกอบ ๗ ประการ	๑๘๔
ประวัติขงจื้อ	๑๘๖
คัมภีร์ในศาสนา	๑๘๘
คัมภีร์ทั้ง ๔๐	๑๕๐
ลัทธิธรรมของขงจื้อ	๑๙๑
ทรรคนะเรื่องโลกหน้า	๑๕๑
ทรรคนะเกี่ยวกับพระเจ้า	๑๕๒
ทรรคนะทางการเมือง	๑๕๒

บทที่ ๔

	จริยธรรมในสังคม	๑๕๓
บทที่ ๕	ศาสนาคริสต์	๑๕๖
	ประวัติความเป็นมา	๑๕๖
	เรื่องราวของโมเสส	๑๕๗
	บัญญัติ ๑๐ ประการ	๑๕๘
	ประวัติพระเยซู	๒๐๐
	คัมภีร์สำคัญ	๒๐๓
	นิกายในศาสนา	๒๐๕
	หลักคำสอนของศาสนาคริสต์	๒๐๖
	ตัวอย่างคำสอนของพระเยซูคริสต์	๒๐๗
	ทรรศนะเรื่องพระเจ้า	๒๐๘
	พระเจ้าทรงสร้างโลกและมนุษย์	๒๐๙
	อาณาจักรพระเจ้า	๒๑๑
	ทรรศนะเรื่องนรกสวรรค์	๒๑๒
	พิธีกรรมในศาสนา	๒๑๓
	เป้าหมายของศาสนาคริสต์	๒๑๕
บทที่ ๖	ศาสนาอิสลาม	๒๑๘
	ประวัติศาสตร์	๒๑๘
	อาหรับสมัยก่อนอิสลาม	๒๑๙
	การบรรลุมิธรรม	๒๒๐
	การประกาศศาสนา	๒๒๐
	นิกายในศาสนา	๒๒๒
	คัมภีร์สำคัญ	๒๒๔
	หลักศรัทธาหรือความเชื่อในศาสนา	๒๒๕
	ศรัทธาต่ออัลลอฮ์	๒๒๕

ศรัทธาต่อบรรดามลาอิกะห์หรือเทวทูต	๒๒๖
ศรัทธาต่อบรรดาพระคัมภีร์	๒๒๖
ศรัทธาต่อบรรดาอรรถหรือศาสนทูต	๒๒๗
ศรัทธาต่อวันสิ้นโลก	๒๒๘
ศรัทธาต่อกฎกำหนดสภาวะการณ	๒๓๐
หลักปฏิบัติหรือหน้าที่ในศาสนา	๒๓๐
การปฏิญาณตน	๒๓๐
การละหมาด	๒๓๐
การถือศีลอด	๒๓๒
การบริจาคซะกาต	๒๓๓
การประกอบพิธีฮัจญ์	๒๓๖
หลักคุณธรรมหรือหลักความดี	๒๓๗
พรรณนาเรื่องการสร้างโลก	๒๔๐
พรรณนาเรื่องกำเนิดและการสิ้นสุดของโลกและจักรวาล	๒๔๐
พรรณนาเรื่องมนุษย์	๒๔๑
พรรณนาเรื่องชีวิตหลังความตาย	๒๔๑
พรรณนาเรื่องนรกสวรรค์	๒๔๒
พรรณนาเกี่ยวกับสตรี	๒๔๔
ลักษณะเด่นของศาสนาอิสลาม	๒๔๔
เป้าหมายของศาสนาอิสลาม	๒๔๔
บรรณานุกรม	๒๕๑

บทที่ ๑

ความหมายของศาสนา

คำว่าศาสนา ในภาษาไทยโดยทั่วไปแปลว่า “คำสั่งสอน การสั่งสอน การอบรม” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า “ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์อันมีหลักคือแสดงการกำเนิดและความสิ้นสุดของโลก เป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมาตม์ประการหนึ่ง แสดงหลักธรรมเกี่ยวกับบุญบาปอันเป็นฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิพิธีที่กระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อนั้น ๆ” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕ : ๑๕๘)

ส่วนในภาษาอังกฤษ ศาสนาตรงกับคำว่า Religion ซึ่งมาจากคำละตินว่า religio หมายถึงความเกรงกลัวที่บุคคลมีต่อวิญญาณหรือเทพเจ้า ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษแสดงความหมายของศาสนาไว้ว่า “การรับใช้และบูชาพระเจ้าองค์เดียวหรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของการกราบไหว้บูชา เชื่อฟังในข้อบัญญัติของพระองค์อันเป็นการแสดงออกซึ่งวิถีชีวิตที่ถือเสมือนเป็นหน้าที่ของผู้ศรัทธาอย่างแท้จริง” (Hopfe ๑๕๘๓ : ๓)

ศาสนามี ๒ ประเภทคือ ประเภทเทวนิยม (Theism) ซึ่งเชื่อว่ามีพระเจ้าสูงสุดที่เป็นผู้บันดาลทุกสิ่ง ศาสนาที่จัดอยู่ในประเภทนี้ได้แก่ศาสนาฮิว ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม เป็นต้น ส่วนศาสนาที่ไม่เชื่อว่ามีพระเจ้า จัดเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม (Atheism) ซึ่งได้แก่ พระพุทธศาสนา ศาสนาเซน และศาสนาขงจื้อ เป็นต้น

ดังนั้นความหมายของศาสนาในภาษาอังกฤษจึงจำกัดวงอยู่ในศาสนาประเภทเทวนิยมเท่านั้น ไม่ครอบคลุมไปถึงศาสนาประเภทอเทวนิยมแต่ประการใด

เกี่ยวกับคำจำกัดความและความหมายของศาสนานั้น พระพรหมมุนี (ทิมพ์ ฐมฺมธโร) ได้รวบรวมจากทรรศนะของปราชญ์หลายท่านไว้ ๕ ทรรศนะด้วยกัน ซึ่งจะไดยกมาดังต่อไปนี้ (พระพรหมมุนี ๒๕๐๕ : ๓๗-๓๘)

ทรรศนะที่ ๑ “คำสั่ง คือ วินัยที่เป็นกฎบทบัญญัติสำหรับบังคับให้คนอยู่ในระเบียบอันดีงามและให้เว้นข้อที่ห้าม ทำตามข้อที่อนุญาต อันเป็นทางนำความประพฤติให้สม่ำเสมอ ก็นก็ดี คำสอนคือธรรมที่เป็นหลักให้คนประพฤติได้ความรู้สึกตัวเองว่า นี่ควรละ นี่ควรประพฤติ และเป็นทางนำความประพฤติทั้งอัยาศัยให้ประณีตขึ้นก็ดี ทั้งนี้เรียกว่า ศาสนา” (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า)

ทรรศนะที่ ๒ “การคิดชอบ อันเป็นรากเหง้าแห่งการกระทำที่ชอบ และการพูดที่ชอบ นั้นเองคือศาสนา” (พระยาอินทรมนตรี)

ทรรศนะที่ ๓ “ศาสนาแห่งสากลโลกนั้น คือมนุษยธรรมและความยุติธรรม และ นั้นเองคือธรรมศาสตร์ที่ใช้ปรับเข้ากับชุมชนชนให้บรรลุศาสนาสัญได้” (เกอเต้-นักปราชญ์ชาวเยอรมัน)

ทรรศนะที่ ๔ “การสอนให้รักความยุติธรรม ต้องการแต่สิ่งที่ถูก รักความเมตตา กรุณาต่อสัตว์ที่ได้ทุกข์ ช่วยเหลือคนที่อ่อนแอ ไม่มีความริษยาพยาบาทใคร ตั้งใจแต่จะทำ ประโยชน์ให้ทั่วไป รักษาความสัตย์จริง พูดคำที่สูงริตมิให้ใครเดือดร้อน รักความเป็นไท ปลูก ใจให้ประพฤติดี และมีความกล้าหาญ ตัดทิ้งตัวถ้ำอึ่งตัวโทสะเสีย ดังนั้นคือองค์แห่งศาสนา” (อิงเกอร์โซล)

ทรรศนะที่ ๕ “ศาสนาคืออำนาจ จะเป็นอำนาจอะไรก็ตามที่ทำให้คนเลือกทำสิ่งที่ ยากมากกว่าสิ่งที่ง่าย สิ่งที่ประกอบไปด้วยภูมิธรรมสูงมากกว่าภูมิธรรมต่ำ และเพื่อประโยชน์ ตนเอง เป็นที่ปรักษาในยามโศกยามเคราะห์และยามไม่สมหวัง และกระทำให้บังเกิดความ อินดีรับภาระอันหนักแคว่างเข้าสู่โลกที่บริสุทธิ์และสว่างยิ่งกว่าโลกธรรมดานี้” (นักปราชญ์ ชาวตะวันตกท่านหนึ่ง)

จากทรรศนะต่าง ๆ ที่ยกมานี้จะเห็นว่ายังไม่สามารถครอบคลุมความหมายของ ศาสนาได้ทั้งหมด จึงขอให้คำนิยามความหมายของศาสนาเพิ่มมาอีกทรรศนะหนึ่ง เป็น ความหมายอย่างกว้างที่ครอบคลุมทั้งศาสนาเทวนิยมและศาสนาอเทวนิยมว่า “ศาสนา คือ คำสอนที่ศาสนานำมาเผยแผ่ สั่งสอน แจกแจง แสดง ให้มนุษย์ละเว้นจากความชั่ว กระทำแต่ความดี เพื่อประสพสันติสุขในชีวิตทั้งในระดับธรรมดาสามัญ และความสุข สงบนิรันดรซึ่งมนุษย์ยึดถือปฏิบัติตามคำสอนนั้นด้วยความเคารพเลื่อมใสและศรัทธา คำสอนดังกล่าวนี้จะมีลักษณะเป็นสัจธรรมที่มีอยู่ในธรรมชาติแล้วศาสนาเป็นผู้ค้น พบหรือจะเป็นโครงการที่ศาสดารับมาจากพระเจ้าก็ได้”

จากความหมายของศาสนาข้างต้น จะเห็นว่าลักษณะของศาสนามีดังนี้

๑. ศาสนามีลักษณะเป็นคำสอน
๒. ศาสดาเป็นผู้นำศาสนาเผยแผ่ สั่งสอน แก่มวลมนุษย์
๓. ศาสนามีสาระสำคัญอยู่ที่สอนให้มนุษย์ละเว้นจากความชั่ว กระทำแต่ความดี
๔. คำสอนในศาสนามีทั้งระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ
๕. มนุษย์ต้องปฏิบัติตามคำสอนในศาสนาด้วยความเคารพเลื่อมใสและศรัทธา
๖. ศาสนาจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือศาสนาเทวนิยมและศาสนาอเทวนิยม

คุณค่าของศาสนา

ศาสนามีคุณค่าที่น่าปีการสุดที่จะพรรณนาได้ คุณค่าของศาสนาที่มีต่อมนุษย์เป็นคุณค่าทางจิตใจอันถือว่าสูงกว่าคุณค่าทางวัตถุ คุณค่าของศาสนาที่พอประมวลได้เช่น

๑. เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ คือเป็นที่พึ่งทางใจ ทำให้มนุษย์ไม่รู้สึกอ้างว้าง ว้าเหว่จนเกินไป

๒. เป็นบ่อเกิดแห่งความสามัคคีของหมู่คณะรวมไปถึงความสามัคคีในหมู่มนุษยชาติทั้งมวล

๓. เป็นบ่อเกิดแห่งการศึกษาทั้งในด้านพุทธิศึกษา จริยศึกษาและพลศึกษา

๔. เป็นบ่อเกิดแห่งจริยธรรม ศีลธรรม และคุณธรรม

๕. เป็นบ่อเกิดแห่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามทั้งหลาย

๖. เป็นเครื่องดับความเร่าร้อนทางใจ ทำให้ใจสงบเย็น

๗. เป็นดวงประทีปส่องโลกที่มีมืดมิดด้วยอวิชชา ให้กลับสว่างไสวด้วยวิชา

๘. เป็นสิ่งที่แยกมนุษย์ออกจากสัตว์ เพราะสัตว์ไม่มีศาสนา

จะเห็นว่าศาสนามีคุณค่ามากมายต่อมนุษย์ ส่วนคำกล่าวที่ว่าศาสนาเป็นยาฝิ่นมอมเมาประชาชนนั้น ขึ้นอยู่กับการนำศาสนาไปใช้ เช่น ถ้านำไปใช้เป็นเครื่องมือเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองดังที่นักการเมืองได้แอบอ้างเอาศาสนามาเป็นเครื่องล่อให้คนไปรบกันในลักษณะนี้ศาสนาก็มีสภาพเหมือนฝิ่นที่มอมเมาประชาชน แต่การนำศาสนาไปใช้ในลักษณะนี้นับเป็นการผิดวัตถุประสงค์ของศาสนา เพราะศาสนามีวัตถุประสงค์ที่จะให้ศาสนาเป็นยากำลั้ง มิใช่เป็นฝิ่น ดังนั้นสงครามทางศาสนาจึงเป็นเรื่องของนักการเมือง ผู้ที่มีปัญญาย่อมรู้ด้วยวิจาร์ณญาณว่าการรบกันด้วยปัญหาศาสนานี้ไม่ใช่เป็นเรื่องของศาสนา แต่เป็นเรื่องของการเมือง และศาสนิกชนผู้มีปัญญาย่อมไม่ตกเป็นเครื่องมือของนักการเมืองในลักษณะเช่นกล่าวนี้

เมื่อศาสนามีคุณค่าต่อมนุษย์ดังกล่าวแล้ว ศาสนาจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตและนับเป็นความต้องการระดับหนึ่งในสามระดับของความต้องการของมนุษย์คือ

๑. ความต้องการทางร่างกาย (Physical Needs) คือความต้องการระดับพื้นฐานที่จะทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ สิ่งที่จะสนองความต้องการในระดับนี้คือปัจจัย ๔ อันได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และ ยารักษาโรค

๒. ความต้องการทางสังคม (Social Needs) คือความต้องการมีฐานะในสังคม เป็นสมาชิกและเป็นที่ยอมรับในสังคม สิ่งที่สองความต้องการในระดับนี้จึงได้แก่ชื่อเสียง เกียรติยศและความนับหน้าถือตาในสังคม

๓. ความต้องการทางจิตใจ (Spiritual Needs) คือความต้องการที่ฟุ้งที่ยึดเหนี่ยวทางใจ สิ่งที่สองความต้องการในระดับนี้คือศาสนา

มูลเหตุหรือบ่อเกิดของศาสนา

สิ่งสำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดศาสนาคือ ศรัทธา ซึ่งหมายถึงความเชื่อ แต่ความเชื่อดังกล่าวนี้มี ๒ ระดับ คือ ความเชื่อที่มีเหตุผล กับความเชื่อที่ขาดเหตุผล ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า มูลเหตุหรือบ่อเกิดของศาสนาที่ดังต่อไปนี้คือ

๑. เกิดจากอวิชา อวิชาในที่นี้หมายถึงความไม่รู้หรือความเข้าใจไม่แจ่มแจ้ง เช่นไม่เข้าใจในปรากฏการณ์ธรรมชาติรอบตัวว่า เหตุใดจึงเกิดฟ้าแลบ ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า หรือฝนตก เมื่อไม่รู้ไม่เข้าใจจึงหาคำตอบออกมาในลักษณะต่าง ๆ เช่น คนโบราณเข้าใจว่าฟ้าแลบ เนื่องจากนางเมขลาเอาแก้วมาล่อรามสูร และฟ้าผ่าเพราะรามสูรขว้างขวานไปถูกแก้วแตก ดังนี้ เป็นต้น เมื่อมนุษย์ไม่ทราบสาเหตุที่แท้จริงของปรากฏการณ์ในธรรมชาติจึงพากันคิดว่า จะต้องมียี่สิบหรือธรรมชาติ อาจเป็นเทพยดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ จึงมีการบูชาบวงสรวงอ้อนวอนให้เมตตาปราณี ความคิดเช่นนี้จึงเป็นมูลเหตุทำให้เกิดศาสนาขึ้นและศาสนาของคนโบราณจึงมีมูลเหตุมาจากอวิชาหรือความไม่รู้เช่นกล่าวนี้

๒. เกิดจากความกลัว ความกลัวเป็นมูลเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาและเป็นมูลเหตุที่ต่อเนื่องจากอวิชา กล่าวคือ เมื่อเกิดความไม่รู้หรือไม่เข้าใจแจ่มแจ้งขึ้น สิ่งที่ดีตามมาก็คือความกลัว คือ กลัวในสิ่งที่ตนไม่รู้ไม่เข้าใจนั้น เมื่อเกิดความกลัวจึงคิดหาทางเอาอกเอาใจในสิ่งนั้นในรูปของการเคารพกราบไหว้เช่นสรวงบูชา ตลอดจนบนบานศาลกล่าว เพื่อไม่ให้บันดาลภัยพิบัติแก่ตน แต่บันดาลความสุขสวัสดิ์มาให้ เป็นต้น ความกลัวจึงเป็นมูลเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาขึ้น

๓. เกิดจากความภักดี ความภักดีในทางศาสนาหมายถึงความเชื่อและความเลื่อมใสด้วยมั่นใจว่าสิ่งที่ตนเชื่อและเลื่อมใสนั้น เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สามารถอำนวยประโยชน์แก่ตนได้ ศาสนาที่มีมูลเหตุเกิดจากความภักดี ได้แก่ ศาสนาประเภทเทวนิยม เช่น ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม เป็นต้น การเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของศาสนาประเภทนี้ จึงถือเอาศรัทธาเป็นหลักสำคัญ

๔. เกิดจากเหตุผล เหตุผลในที่นี้หมายถึงการใช้ปัญญาไตร่ตรองเพื่อค้นหาความจริงของชีวิต ความต้องการเห็นความจริง รู้จักสภาวะที่แท้จริงของชีวิต ศาสนาที่เกิดจากเหตุผลได้แก่ พระพุทธศาสนา การที่เจ้าชายสิทธัตถะตัดเส้นพระทัยละทิ้งความสุขความสำราญทางกาย ออกถือเพศเป็นบรรพชิตก็เพื่อต้องการจะค้นหาความจริงของชีวิต ดังนี้เป็นต้น

นอกจากมูลเหตุ ๔ ประการดังกล่าวแล้ว อาจมีมูลเหตุอื่น ๆ อีกเช่น เกิดจากการนิยมบุคคลสำคัญ หรือเกิดจากลัทธิทางการเมือง แต่ศาสนาที่เกิดจากมูลเหตุ ๒ ประการหลังนี้มักตั้งอยู่ไม่ได้นานและมักจะมีลักษณะเป็นลัทธิมากกว่าที่จะเป็นศาสนา

องค์ประกอบของศาสนา

ศาสนาทุกศาสนาต้องมีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

๑. ศาสดา ต้องมีศาสดาเป็นผู้ก่อตั้งศาสนา และศาสดาต้องมีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์ เช่นศาสนาฮินดูมีโมเสสเป็นศาสดา พระพุทธศาสนามีพระพุทธเจ้าเป็นศาสดา ศาสนาคริสต์มีพระเยซู และศาสนาอิสลามมีนบีมูฮัมมัด เป็นต้น

๒. ศาสนนธรรม ต้องมีศาสนนธรรมคือ คำสอนซึ่งเป็นหลักของศาสนา ต้องมีคัมภีร์เป็นที่รวบรวมคำสอน เช่นศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ คัมภีร์พระเวท พระพุทธศาสนา ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก ศาสนาฮินดู ได้แก่ พระคัมภีร์เก่า ศาสนาคริสต์ ได้แก่ คัมภีร์ไบเบิลและศาสนาอิสลาม ได้แก่ คัมภีร์อัล-กุรอาน เป็นต้น

๓. ศาสนพิธี ต้องมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องมาจากคำสอนของศาสนา ซึ่งพิธีกรรมนี้ทำให้ศาสนาแยกออกจากลัทธิได้ พิธีกรรมทางศาสนาส่วนมากจะเป็นบัญญัติ แต่ที่เพิ่มขึ้นมาภายหลังก็มี ศาสนิกก็ยังคงถือว่าเป็นเรื่องสำคัญจะขาดเสียมิได้ พิธีกรรมของศาสนาต่าง ๆ เช่น พิธีสวมสายขั้วโฏปรีดหรือสายรุร่า (เรียกว่าพิธีอุปานยัน) ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พิธีอุปสมบทของศาสนาพุทธ พิธีล้างบาปของศาสนาฮินดูและศาสนาคริสต์ และพิธีฮัจญ์ของศาสนาอิสลาม เป็นต้น

๔. ศาสนบุคคล ต้องมีคณะบุคคลสืบทอดคำสอนของศาสนาซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนาโดยตรง เช่น พระ นักบวช นักพรต ในศาสนาต่าง ๆ

๕. ศาสนสถาน ต้องมีศาสนสถานเพื่อประกอบศาสนกิจและศาสนพิธีต่าง ๆ ศาสนสถานของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ เทวสถานหรือเทวาลัย ของพระพุทธศาสนา ได้แก่ วัด โบสถ์ ศาลาการเปรียญ วิหาร ศาสนาคริสต์ ได้แก่ โบสถ์ วิหาร ศาสนาอิสลาม ได้แก่ สุเหร่าหรือมัสยิด เป็นต้น

๖. ศาสนิกชน ต้องมีศาสนิกชนผู้นับถือ เลื่อมใสศรัทธาในศาสนานั้น ๆ ซึ่งศาสนิกชน ดังกล่าวเหล่านี้มักเรียกตามชื่อของศาสนาที่ตนนับถือ เช่น ฮินดูชน พุทธศาสนิกชน คริสตศาสนิกชน อิสลามิกชนหรือมุสลิม เป็นต้น

๗. การกวดขันเรื่องความภักดี ต้องมีการกวดขันเรื่องความภักดี ซึ่งองค์ประกอบข้อนี้ทำให้ศาสนาแยกออกจากลัทธิ เพราะถ้าเป็นลัทธิ บุคคลหนึ่งอาจจะนับถือหลาย ๆ ลัทธิในเวลาเดียวกันได้ แต่สำหรับศาสนาจะนับถือได้เพียงศาสนาเดียว จะไม่นับถือหลายศาสนาในเวลาเดียวกัน

การกวดขันเรื่องความภักดีในศาสนาต่าง ๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กวดขันเรื่องการดำเนินชีวิตตามหลักอัสรม ๔ พระพุทธศาสนากวดขันเรื่องไตรสรณาคมน์ ศาสนาคริสต์ กวดขันเรื่องการไปสวดมนต์ที่โบสถ์ในวันอาทิตย์ ศาสนาอิสลามกวดขันเรื่องหลักปฏิบัติหรือหน้าที่ในศาสนา เป็นต้น

องค์ประกอบทั้ง ๗ ประการนี้ ในบางศาสนาอาจขาดข้อใดข้อหนึ่งไป แต่ก็ยังถือว่าเป็นศาสนา เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ขาดองค์ประกอบข้อที่หนึ่ง คือ ศาสดาไม่ได้มีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์ เพราะตามความเชื่อและความรู้สึกของฮินดูชนจะไม่ยอมรับว่ามนุษย์เป็นศาสดา แต่ถือว่าศาสดาเป็นพระเจ้า แม้กัมภีร์ในพระพุทธศาสนาจะกล่าวถึงฤๅษี ๑๐ คนว่าเป็นผู้ก่อตั้ง (ผู้กมนต์) ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และได้กล่าวชื่อฤๅษีทั้ง ๑๐ คนไว้ด้วย แต่คนฮินดูจะไม่เชื่อเช่นนั้น ส่วนศาสนาอิสลามขาดองค์ประกอบข้อ ๔ คือ ศาสนบุคคล เพราะผู้นับถือศาสนาอิสลามไม่มีการถือเพศเป็นบรรพชิต คงมีแต่เพศฆราวาสเท่านั้น

ศาสนากับลัทธิ

ศาสนาเหมือนกับลัทธิในแง่ที่เป็นความเชื่อเหมือนกัน แต่แตกต่างกันในข้อต่อไปนี้

๑. ศาสนามีความหมายแคบกว่าลัทธิ กล่าวคือ เป็นความคิดที่เน้นเฉพาะแง่จริยธรรมเพียงอย่างเดียว แต่ลัทธิมีความหมายกว้างกว่า คืออาจมีทั้งแง่การเมือง เศรษฐกิจ สังคม ส่วนแง่จริยธรรมอาจมีหรือไม่มีก็ได้

๒. ศาสนามุ่งเน้นด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับคำสอน ซึ่งออกมาในรูปของศาสนพิธี แต่ลัทธิเน้นทางด้านความคิด

๓. ศาสนามุ่งเน้นทั้งแง่โลกียธรรมและโลกุตรธรรม แต่ลัทธิสอนในระดับโลกียธรรมเป็นส่วนใหญ่ มีบางลัทธิเท่านั้นที่เน้นแง่โลกุตรธรรม เช่น ลัทธิเต๋า เป็นต้น

๔. ศาสนาใช้เหตุผลสนับสนุนสิ่งจะ ส่วนลัทธิใช้เหตุผลค้นหาสิ่งจะ

๕. บุคคลนับถือศาสนาหลายศาสนาในเวลาเดียวกันไม่ได้ แต่นับถือหลายลัทธิในเวลาเดียวกันได้:

ศาสนากับปรัชญา

ศาสนากับปรัชญาเหมือนกันตรงที่ต่างก็มุ่งหาความจริงสูงสุดหรืออันติมสัจจะ (Ultimate Reality) เกี่ยวกับมนุษย์และสภาพแวดล้อมของมนุษย์ด้วยกัน แต่ในแง่นี้ก็มิใช่จะแตกต่างกันอยู่บ้างคือ นักปรัชญาเมื่อหาพบแล้วก็หยุดยั้งอยู่แค่นั้น สิ่งที่เขาจะทำต่อไปคือไม่ได้หาความจริงเพิ่มเติม แต่จะเผยแพร่ความคิดเพราะว่าความจริงที่หาอันสูงสุดแล้ว จึงไม่ต้องแสวงหาอีก และนักปรัชญาส่วนมากจะไม่สนใจที่จะปฏิบัติตนเพื่อเข้าถึงความจริงที่เขาค้นพบ ดังเช่น นักปรัชญาตะวันตก เป็นต้น ยกเว้นนักปรัชญาอินเดีย ซึ่งเมื่อค้นหาความจริงพบแล้ว ก็จะปฏิบัติตนเพื่อเข้าถึงความจริงนั้น

เมื่อเป็นดังนี้การปฏิบัติของนักปรัชญาจึงออกมาในรูปแนวปฏิบัติอย่างหนึ่ง ความจริงก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง เพราะสิ่งที่เขาค้นพบเป็นความจริงเพื่อความรู้เพียงอย่างเดียว ไม่ใช่ความจริงที่ต้องเข้าถึง เช่น เพลโต (Plato) ค้นพบว่าความจริงมีอยู่ใน โลกของแบบ (World of Ideas) เมื่อพบแล้วก็พอใจอยู่แค่นั้น ไม่พยายามเข้าถึงความจริงที่ตนค้นพบ ส่วนความจริงทางศาสนาไม่เป็นแต่เพียงความจริงที่จะรู้เท่านั้น หากเป็นความจริงที่ต้องเข้าถึงด้วย เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบความจริงที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ พระองค์ก็ทรงเข้าถึงความจริงนั้นด้วย

ในส่วนที่ต่างกัน ศาสนากับปรัชญาต่างกันดังนี้

๑. ศาสนามีศาสดาผู้ประกาศคำสอนหรือเป็นผู้ก่อตั้งศาสนา ส่วนปรัชญามีนักปรัชญาเป็นผู้ประกาศทรรศนะทางปรัชญาของตน และนักปรัชญาก็ไม่ได้ตั้งตัวเป็นศาสดา

๒. ศาสนามีคัมภีร์เป็นที่รวบรวมคำสอน และคัมภีร์ดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาที่ผู้ใดจะมาลบหลู่หรือเหยียบย่ำไม่ได้ ส่วนปรัชญาแม้จะมีหนังสือที่นักปรัชญาแต่ละคนอาจเขียนไว้ แต่ก็ไม่ได้ถือว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์อย่างคัมภีร์ศาสนา

๓. ศาสนามีศาสนบุคคล คือ คณะบุคคลผู้ทำหน้าที่สืบต่อคำสอน และประกอบศาสนพิธีต่าง ๆ ส่วนปรัชญาไม่มีคณะบุคคลเช่นกล่าวนี้

๔. ศาสนาต้องมีพิธีกรรมที่เรียกว่าศาสนพิธี แต่ปรัชญาไม่มีพิธีกรรมใด ๆ

๕. ศาสนาต้องมีศาสนสถานเพื่อเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนปรัชญาไม่มีสถานที่เช่นนี้

๖. ศาสนาต้องมีศาสนิกชนผู้นับถือเลื่อมใสศรัทธาในศาสนา แต่ปรัชญาจะมีหรือไม่

มีผู้นับถือเลื่อมใสศรัทธาในทฤษฎีทางปรัชญานั้น ๆ เลยกี่ได้

๗. ศาสนามีการกวดขันเรื่องความภักดี ผู้นับถือศาสนาหนึ่งศาสนาใดอยู่แล้วจะไม่นับถือศาสนาอื่นอีกในเวลาเดียวกันไม่ได้ (ถ้าจะทำเช่นนั้นก็ต้องเปลี่ยนศาสนา เช่น คนคนหนึ่งเคยนับถือพระพุทธศาสนา ต่อมาได้เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลาม หรือนับถือศาสนาคริสต์หรืออาจเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาอีก แต่จะไม่นับถือสองศาสนาในเวลาเดียวกัน) แต่ปรัชญาไม่มีการกวดขันเรื่องความภักดีเช่นนั้น

๘. การแสวงหาความจริงทางศาสนาต้องอาศัยศรัทธา เหตุผล และการปฏิบัติรวม ๆ กันไป แต่การแสวงหาความจริงทางปรัชญาอาศัยการใช้เหตุผลและการถึงความจริงเป็นหลักสำคัญ

แบบของการศึกษาศาสนา

การศึกษาศาสนาต่าง ๆ นั้น อาจศึกษาได้ ๔ แบบ คือ

๑. **ศึกษาแบบปรัชญา (Philosophical Approach)** คือ การศึกษาศาสนาในลักษณะที่เป็นปรัชญา เช่น การนำความคิดรวบยอด (Concepts) ต่าง ๆ ในทางปรัชญามาอธิบายหลักธรรมของศาสนา เช่น นำความคิดรวบยอดเรื่องการเป็นสาเหตุ (Causation) มาอธิบายหลักปฏิจสนุปาทกของพระพุทธศาสนา หรือนำความคิดรวบยอดเรื่องปฐมเหตุ (First Cause) อธิบายการมีอยู่ของพระเจ้าในคริสตศาสนา เป็นต้น

๒. **ศึกษาแบบศาสนา (Religious Approach)** คือ การศึกษาศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา โดยศึกษาประวัติความเป็นมา ประวัติศาสตร์ และคัมภีร์สำคัญ ตลอดจนองค์ประกอบของศาสนานั้น ๆ เป็นต้น

๓. **ศึกษาแบบศาสตร์ (Scientific Approach)** คือ การศึกษาศาสนาในฐานะที่เป็นศาสตร์แขนงหนึ่งซึ่งการศึกษาในแง่นี้จะเป็นเรื่องของความรู้โดยตรงไม่เกี่ยวข้องกับศรัทธา

๔. **ศึกษาแบบเปรียบเทียบ (Comparative Approach)** คือ การศึกษาศาสนาตั้งแต่ ๒ ศาสนาขึ้นไป แล้วนำมาเปรียบเทียบกันว่าในแต่ละศาสนามีความคล้ายคลึงกันอย่างไร มีความแตกต่างกันอย่างไร การเปรียบเทียบศาสนาหนึ่งกับอีกศาสนาหนึ่งนั้นจะไม่เปรียบเทียบในแง่ที่ว่าศาสนาใดดีกว่าหรือด้อยกว่ากัน เพราะการเปรียบเทียบในลักษณะดังกล่าวย่อมนำไปสู่ความแตกแยกและความขัดแย้งทางความคิดเนื่องจากมนุษย์มีอคติ (prejudice) เมื่อนับถือศาสนาใดก็มักคิดว่าศาสนาของตนดีที่สุด

ในความเป็นจริงนั้น ศาสนาทุกศาสนามีหลักคำสอนที่เป็นจุดร่วมกันอยู่อย่างหนึ่งคือ

สอนให้คนละเว้นจากความชั่ว กระทำแต่ความดี แต่ในขั้นปลีกย่อยอาจอธิบายแตกต่างกัน ออกไปบ้าง แต่ก็มิได้แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ดังนั้นผู้เป็นศาสนิกชนที่แท้จริงย่อมไม่ทับถม หรือดูถูกศาสนาอื่นว่าด้อยกว่าศาสนาที่ตนนับถือ

การเรียนการสอนศาสนาแบบวิชาการนั้น ควรศึกษาศาสนาในแง่ที่เป็นปรากฏการณ์ วิทยา (Phenomenology of Religion) กล่าวคือ เมื่อจะศึกษาศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ทั้งผู้ สอนและผู้เรียนทุกคนจะต้องปฏิบัติให้ได้ดังนี้คือ

๑. ไม่นำศรัทธาของตนไปเกี่ยวข้องกับหรือที่เรียกว่า *เอาศรัทธาของตนใส่วงเล็บ* (bracketing our own faith) กล่าวคือ ใครนับถือศาสนาใดก็เอาศรัทธาของตัวเองใส่วง เล็บไว้เสีย ไม่เอาศรัทธาของตัวเองเป็นที่ตั้ง เมื่อเป็นดังนี้ผู้นับถือศาสนาต่างหากก็สามารถ เรียนร่วมกันได้โดยไม่เกิดความขัดแย้ง นั่นคือมองศาสนาแบบเป็นปรากฏการณ์โดยไม่เอาตัว เองเข้าไปเกี่ยวข้อง

๒. ให้ความสำคัญแก่ทุกศาสนาอย่างเท่าเทียมกัน กล่าวคือ ต้องทำใจเป็นกลางตัด อคติหรือความลำเอียงออกไป ยอมรับข้อเท็จจริงที่ว่าศาสนาทุกศาสนาต่างสอนให้คนละเว้น จากความชั่ว กระทำแต่ความดี เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ก็จะเห็นด้วยปัญญาว่าศาสนาอื่น ๆ ก็มิ ให้ความสำคัญเช่นเดียวกับศาสนาที่ตนนับถือ

๓. ในการพิจารณาแต่ละศาสนาให้นำศรัทธาของศาสนานั้น ๆ มาพิจารณาด้วย เช่น ถ้าจะศึกษาศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็พยายามศึกษาตามศรัทธาของชาวฮินดู ไม่ใช่ตามที่เรามองหรือตามที่เรารอบหรือไม่ชอบ เมื่อศึกษาพระพุทธศาสนาก็มองตามศรัทธาของชาวพุทธ ที่มีต่อศาสนาของเขา ไม่ใช่มองตามชาวคริสต์หรือชาวอิสลามมอง การนำศรัทธาของศาสนา เข้าไปพิจารณาคด้วยเพราะศรัทธาเป็นส่วนสำคัญของศาสนาที่จะทิ้งไม่ได้

เมื่อปฏิบัติตามหลัก ๓ ข้อนี้ได้เราก็จะแยกแต่ละศาสนาออกเป็นสองส่วน คือ *ความ สำคัญกับการแสดงออก* กล่าวคือ เราจะดูว่าผู้นับถือศาสนานั้น ๆ เขามีความสำนึกอย่างไร ซึ่งความสำนึกนั้นจะรวมเอาศรัทธาของศาสนาเข้าไว้ด้วย เมื่อดูความสำนึกแล้วก็ต้องดูการ แสดงออกว่าเมื่อเขามีความสำนึกอย่างนั้น เขาจะแสดงออกอย่างไร เช่นคนฮินดูนิกายไศวะ นับถือโคเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์เพราะเป็นพาหนะของพระศิวะ เขาจึงไม่รังเกียจอุจจาระมูลโคว่าเป็น สิ่งปฏิกูลดังที่ศาสนิกอื่น ๆ ถือกัน หรือการที่คนฮินดูนิยมอาบน้ำในแม่น้ำคงคาทั้งที่ในน้ำมี ศพลอยอยู่เต็มเพราะเขาเชื่อว่าแม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ไหลลงมาจากสวรรค์จึงสามารถ ชำระล้างบาปได้ ซึ่งถ้าเป็นชาวพุทธหรือศาสนิกที่นับถือศาสนาอื่นจะไม่สามารถทำได้ เพราะ

ไม่มีความสำนึกแบบฮินดูเป็นต้น

หนังสือศาสนาเปรียบเทียบเล่มนี้จะได้กล่าวถึงศาสนาที่สำคัญของโลกและเป็นศาสนาที่มีคนนับถือมาก ๕ ศาสนา คือ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระพุทธศาสนา ศาสนาขงจื้อ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลามตามลำดับ โดยเรียงตามระยะเวลาที่เกิดขึ้นก่อนหลังดังนี้

๑. ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (Hinduism) ระยะเวลาที่เกิดประมาณ ๑,๐๐๐ ปี ก่อนพุทธศักราช หรือ ๑๕๔๓ ปี ก่อนคริสต์ศักราช

๒. พระพุทธศาสนา (Buddhism) ประมาณ ๔๕ ปี ก่อนพุทธศักราช หรือ ๕๘๘ ปี ก่อนคริสต์ศักราช (นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้)

๓. ศาสนาขงจื้อ (Confucianism) ประมาณ ๘ ปี ก่อนพุทธศักราช หรือ ๕๕๑ ปี ก่อนคริสต์ศักราช (นับตั้งแต่ปีที่ขงจื้อเกิด)

๔. ศาสนาคริสต์ (Christianity) ประมาณ พ.ศ. ๕๔๓ หรือ ค.ศ. ๑ (นับตั้งแต่ปีที่พระเยซูคริสต์ประสูติ)

๕. ศาสนาอิสลาม (Islam) ประมาณ พ.ศ. ๑๑๑๓ หรือ ค.ศ. ๕๗๐ หรือ ๕๒ ปี ก่อนฮิญาเราะห์ศักราช (ฮิญาเราะห์ศักราชที่ ๑ ตรงกับ พ.ศ. ๑๑๖๕ หรือ ค.ศ. ๖๒๒ ซึ่งเป็นปีที่ท่านนบีมุฮัมมัดอพยพจากเมืองมักกะฮ์ไปอยู่เมืองมะดีนะฮ์)

ตรีมูรติ

พระพรหม

พระนารายณ์

พระศิวะ

บทที่ ๒

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ก่อนที่จะได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ขอทำความเข้าใจในที่นี้ก่อนว่าศาสนาพราหมณ์กับศาสนาฮินดูเป็นศาสนาเดียวกัน เพราะถ้าจะแยกเป็นคนละศาสนาถือเป็นศาสนาพราหมณ์ศาสนาหนึ่ง ศาสนาฮินดูศาสนาหนึ่ง ย่อมหมายความว่าศาสนาพราหมณ์ได้ตายไปแล้ว และศาสนาฮินดูเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นใหม่ แต่ในความเป็นจริงนั้นศาสนาพราหมณ์มิได้ตาย และศาสนาฮินดูก็มิได้เกิดขึ้นมาใหม่ แต่ได้พัฒนามาจากศาสนาพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง ศาสนิกผู้นับถือศาสนาดังกล่าวตลอดจนผู้นำทางศาสนาก็ได้ให้คำอธิบาย และยอมรับว่าศาสนาพราหมณ์กับศาสนาฮินดูเป็นศาสนาเดียวกัน จึงเรียกรวมกันว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเกิดขึ้นในยุคพระเวท เมื่อแรกเกิดนั้นเรียกว่าศาสนาพราหมณ์ ต่อเมื่อ พ.ศ. ๙๐๐ เป็นต้นมา จึงได้เรียกว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่บางคนก็เรียกสั้น ๆ ว่าศาสนาฮินดู ตามชื่อศาสนิกชนที่นับถือ ซึ่งเรียกว่าชาวฮินดูหรือฮินดูชน เช่นเดียวกับที่เรียกผู้นับถือศาสนาอิสลามว่า ชาวมุสลิม

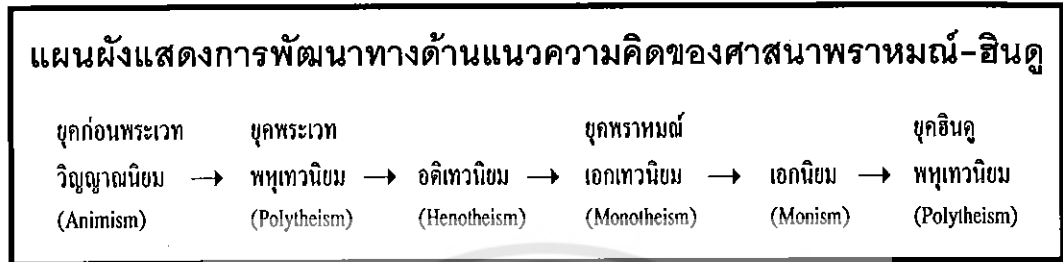
ในยุคพระเวท พวกอารยันซึ่งเป็นพวกผิวขาวได้เดินทางมาจากตอนใต้ของรัสเซีย เข้ามาขับไล่พวกดราวิเดียน ซึ่งเป็นพวกผิวดำ และเป็นชนพื้นเมืองเดิมของอินเดีย พวกดราวิเดียนบางพวกได้พากันหนีไปอยู่ศรีลังกาและไปเป็นชนพื้นเมืองเดิมของศรีลังกา บางพวกก็ได้สืบเชื้อสายผสมผสานเผ่าพันธุ์กับพวกอารยันกลายเป็นคนอินเดียในปัจจุบัน คนอารยันนับถือพระอาทิตย์ ส่วนพวกชนพื้นเมืองเดิมบูชาและนับถือไฟ พวกอารยันเห็นว่าการเชื่อของตนเข้ากันได้กับความเชื่อของพวกดราวิเดียน จึงได้พยายามเผยแผ่ความเชื่อของตนโดยชี้ให้เห็นว่า ดวงไฟที่ยิ่งใหญ่นั้น คือดวงอาทิตย์ จึงควรนับถือพระอาทิตย์ซึ่งเป็นที่มาของไฟทั้งปวงในโลกมนุษย์ โดยวิธีนี้ทำให้นิวความคิดทางศาสนาของชนพื้นเมืองเดิมกับของพวกอารยัน ผสมผสานเข้าด้วยกันจนเกิดเป็นศาสนาพราหมณ์ขึ้น

เนื่องจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้เกิดขึ้นและพัฒนามาเป็นเวลานานคือตั้งแต่ประมาณ ๑,๐๐๐ ปี ก่อนพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน ซึ่งรวมเวลากว่า ๓,๕๐๐ ปี ระยะเวลาอันยาวนานนี้ทำให้แนวความคิดทางศาสนาแตกต่างกันออกไปมาก ดังนั้นการที่จะศึกษาศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและการพัฒนาทางด้านแนวความคิดให้กระจ่างยิ่งขึ้น จึง

ควรแบ่งศึกษาเป็นยุค ๆ ซึ่งในที่นี้จะได้แบ่งศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ออกเป็น ๓ ยุค คือ

๑. ยุคพระเวท ประมาณ ๑,๐๐๐-๑๐๐ ปี ก่อนพุทธกาล
๒. ยุคพราหมณ์ ประมาณ ๑๐๐ ปี ก่อนพุทธกาลถึง พ.ศ. ๗๐๐
๓. ยุคฮินดู ตั้งแต่ พ.ศ. ๗๐๐ เป็นต้นมา

ในแต่ละยุคได้มีการพัฒนาทางด้านแนวความคิดที่แตกต่างกันออกไปดังนี้

๑. ยุคพระเวท ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เกิดขึ้นในยุคพระเวท เมื่อชาวอารยันได้ตั้งถิ่นฐานในอินเดียน และได้ผสมผสานแนวความคิดทางศาสนาของตนเข้ากับของชนพื้นเมืองเดิมเกิดเป็นศาสนาพราหมณ์ขึ้น ซึ่งในยุคพระเวทและยุคพราหมณ์ ยังคงเรียกว่าศาสนาพราหมณ์ ต่อเมื่อถึงยุคฮินดู จึงเรียกว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดและความเชื่อถือยุคก่อนพระเวท (กว่าพันปีก่อนพุทธกาล) ได้มีส่วนอย่างมากในการทำให้เกิดศาสนาพราหมณ์ กล่าวคือในยุคก่อนพระเวทนั้น แนวความคิดและความเชื่อถือ มีลักษณะเป็นวิญญาณนิยม (Animism) คือถือและเข้าใจว่ามีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์อยู่ในสิ่งที่ตนนับถือ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ ต้นไม้ใหญ่ และภูเขา เป็นต้น วิญญาณเช่นกล่าวนี้สามารถที่จะให้คุณและโทษแก่มนุษย์ได้ จึงมีพิธีบูชาเช่นสรวงเพื่อเอาอกเอาใจไม่ให้บันดาลสิ่งที่มีโทษเป็นภัยพิบัติเกิดขึ้นแก่มนุษย์ เมื่อเวลาผ่านไปวิญญาณดังกล่าวนี้ก็ได้รับการยกย่องขึ้นเป็นเทพเจ้า การบูชาทำโดยนำเอาสิ่งที่ใช้บูชา เช่น เนื้อสัตว์ ขนมนมเนย ใส่เข้าไปในกองไฟโดยถือว่าไฟเป็นทูตของเทพเจ้า การบูชาแบบนี้นอกจากจะแลเห็นสิ่งที่ใช้บูชาหมดไปเพราะไฟเผาทำนองเทพเจ้าได้เสพเสวยแล้ว ควันไฟที่ลอยพุ่งขึ้นไปสู่เบื้องบนก็ถือกันว่าเป็นการสื่อสารให้เทพเจ้าในสวรรค์ได้รับทราบการกระทำของตนอีกด้วย การบูชาไฟหรือใช้ไฟเป็นสื่อระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์นี้ ได้มีอยู่ในดินแดนการตะก่อนที่พวกอารยันจะอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ และความเชื่อทางศาสนาที่ว่าเทพเจ้าที่ตนนับถือสิงสถิตอยู่บนสรวงสวรรค์ หรือบนยอดเขาสูง เช่นยอดเขาหิมาลัยนี้ ก็ได้มีอยู่ก่อนการเข้ามาสู่อินเดียของพวกอารยันเช่นกัน

การยกย่องวิญญาณขึ้นเป็นเทพเจ้านี้ทำให้แนวความคิดแบบวิญญาณนิยมพัฒนาไปเป็นพหุเทวนิยม (Polytheism) ซึ่งหมายถึงความเชื่อว่ามีเทพเจ้าหลายองค์ และถือเป็นการเริ่มต้นของยุคพระเวทอันเป็นยุคที่เกิดศาสนาพราหมณ์ขึ้น เทพเจ้าที่สำคัญในยุคพระเวทมี ๔ องค์ และถือเป็นเทพเจ้ารุ่นแรกสุดของยุคพระเวท คือ (สุนทร ณ รังษี ๒๕๒๑ : ๒)

๑. พระสาวิตรี เทพเจ้าแห่งพระอาทิตย์ เนื่องจากพวกอารยันนับถือพระอาทิตย์มาก่อน

๒. พระวรุณ เทพเจ้าแห่งฝน

๓. พระอินทร์ เทพเจ้าผู้สร้างโลก เพราะพวกอารยันมองเห็นความจำเป็นที่โลกจะต้องมีผู้สร้าง พระอินทร์จึงเกิดขึ้น

๔. พระยม เทพเจ้าแห่งความตาย เป็นผู้ปกครองชีวิตในโลกหลังจากมนุษย์ตายไปแล้ว

แม้พวกอารยันจะนับถือพระสาวิตรีมาก่อน แต่เมื่อเกิดพระอินทร์ในฐานะเป็นผู้สร้างโลกขึ้นแล้ว ความยิ่งใหญ่ที่เคยมีอยู่ที่พระสาวิตรีก็เปลี่ยนมาอยู่ที่พระอินทร์ แต่แม้จะเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ คนทั่วไปก็ไม่ค่อยจะเกรงกลัวมากนัก ความเกรงกลัวมารวมอยู่ที่พระวรุณ ซึ่งเชื่อกันว่าทรงเป็นเทพเจ้าผู้เที่ยงธรรมที่สุด ทรงควบคุมกฎแห่งความเป็นระเบียบของธรรมชาติที่เรียกว่าฤตะ ไม่ว่าใครจะทำผิดคิดร้ายอะไร พระวรุณทรงรู้หมด เมื่อคนสองคนเอ่ยปากปรึกษากัน สิ่งที่ปรึกษากันนั้นจะไม่ใช่ความลับอีกต่อไปเพราะพระวรุณจะมากอยแอบฟังอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นแม้การกระทำของมนุษย์บางคนจะเป็นความลับสำหรับคนอื่น ๆ แต่มันจะไม่เป็นความลับสำหรับพระวรุณ ผู้กระทำผิดไม่มีวันจะพ้นผิดในสายตาของพระองค์ จะต้องได้รับผลแห่งการกระทำของตนตามควรแก่ความผิดนั้น ด้วยเหตุนี้พระวรุณจึงเป็นที่เกรงกลัวของคนทั่วไปมากกว่าพระอินทร์

ในตอนต้นของยุคพระเวท พระอินทร์นอกจากจะมีฐานะยิ่งใหญ่ เป็นผู้สร้างโลกแล้ว ยังเป็นเทพเจ้าแห่งสงครามอีกด้วย ในการทำศึกสงคราม ก่อนจะยกกองทัพออกไปต่อสู้กับศัตรู กษัตริย์สมัยนั้นจะต้องทำพิธีบวงสรวงพระอินทร์เป็นพิเศษ เมื่อทำศึกชนะแล้วก็จัดพิธีบวงสรวงเป็นการเฉลิมฉลองอีกครั้งหนึ่ง พวกพราหมณ์ผู้ทำพิธีได้เพิ่มพูนความสุขสมบูรณ์ให้แก่พระอินทร์อย่างเต็มที่ ให้มีชายาได้หลายองค์ ให้เสพสุราได้ เป็นสุราที่ทำจากรากไม้ชนิดหนึ่งที่เรียกว่าโสมะ สุราชนิดนี้จึงเรียกว่าน้ำโสม พิธีถวายน้ำโสมแก่พระอินทร์เป็นพิธีที่ยิ่งใหญ่มาก จะต้องมีการถวายน้ำโสมแก่พระอินทร์อยู่ในคัมภีร์สามเวทเป็นพิเศษ

นอกจากเทพเจ้า ๔ องค์ ดังกล่าวมาแล้ว เมื่อเวลาผ่านไปเกิดมีเทพเจ้าเพิ่มขึ้นอีกหลายพระองค์ เช่น พระอัคนี เทพเจ้าแห่งไฟผู้ปกครองทั่วภูมิภาคของมนุษย์ พระรุทธะ เทพเจ้าแห่งป่าผู้เป็นใหญ่ในเขตป่าทั้งหมด เป็นเทพเจ้าผู้มีความดุร้ายมากในเวลาโกรธ จึงเป็นที่เกรงกลัวของชาวอินเดียสมัยโบราณมากพอ ๆ กับพระวรุณ กล่าวกันว่าพระศิวะ หรือ พระอิศวร ผู้บรรลुความเป็นใหญ่ในหมู่เทพเจ้าในยุคต่อมาเป็นองค์เดียวกับพระรุทธะที่ปรากฏชื่ออยู่ในคัมภีร์พระเวทในตอนต้น พระวายุ เทพเจ้าแห่งลม พระพฤหัสบดี เทพเจ้าแห่งวิทยากรก็เป็นเทพเจ้าที่เกิดขึ้นในรุ่นหลังเช่นกัน นอกจากนี้ที่ออกนามมาแล้วก็ยังมีเทพเจ้าอื่น ๆ ที่ถือกำเนิดขึ้นในยุคหลังอีกมาก เชื่อว่าเทพเจ้าของฮินดูนั้นมีจำนวน ๓๓ องค์เป็นอย่างน้อย และ ๑๐๗ องค์เป็นอย่างมาก

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ได้เกิดคัมภีร์ทางศาสนาขึ้น คือคัมภีร์พระเวท จากหลักฐานในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา ในสมัยพุทธกาลมีคัมภีร์พระเวทอยู่ ๓ คัมภีร์ที่เรียกว่าไตรเพท คือฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท ส่วนถรรพเวท (หรืออถรรพเวท) ซึ่งเป็นพระเวทที่ ๔ นั้นยังไม่ปรากฏ แสดงว่าคัมภีร์นี้เกิดหลังพุทธกาล พระเวททั้ง ๔ มีดังนี้

๑. ฤคเวท (Rigveda) เป็นคัมภีร์ที่ประกอบขึ้นด้วยคำฉันท์ ซึ่งเป็นบทร้อยกรองสำหรับใช้สวดสรรเสริญเทพเจ้าต่าง ๆ ที่มีชื่อกล่าวไว้ในคัมภีร์ บทร้อยกรองเหล่านี้จำนวนมากกว่าครึ่งใช้สวดสรรเสริญพระอัคนีและพระอินทร์ ส่วนที่เหลือนอกนั้นใช้สำหรับสวดสรรเสริญเทพเจ้าองค์อื่น ๆ เช่นพระวรุณ พระสวามีตรี พระสุริยะ พระอุษา และพระวิษณุ เป็นต้น (Kishore ๑๕๕๐ : ๕ B)

๒. ยชุรเวท (Yajurveda) เป็นคำร้อยแก้ว ว่าด้วยระเบียบวิธีในการประกอบพิธีบูชาขัญและพิธีบวงสรวงต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น ในการประกอบขัญพิธี พรหมณ์ ซึ่งเป็นผู้มีความรู้เชี่ยวชาญทางจำคัมภีร์พระเวทได้ทั้งหมดจะนั่งอยู่ทางด้านเหนือของแท่นบูชา อุทคาคตา ซึ่งทำหน้าที่สวดมนต์ระด้วยสำเนียงเสนาะเพื่อกล่อมเทพเจ้าที่อัญเชิญมาเป็นประธานรับเครื่องบวงสรวงสังเวย นั่งอยู่ทางขวาของแท่นบูชา ด้านซ้ายของอุทคาคตา คือโหดา ซึ่งมีหน้าที่ในการร่ายมนต์ระสรรเสริญเทพเจ้าเพื่ออัญเชิญให้มาปรากฏและเป็นประธานในพิธี ส่วนด้านขวาของอุทคาคตา คือ อัชวารย มีหน้าที่ประกอบพิธีบวงสรวงสังเวยเทพเจ้าตามระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้ในคัมภีร์พระเวท (Kishore ๑๕๕๐ : ๖ D)

การบูชาขัญประเภทต่าง ๆ ที่ระบุไว้ในคัมภีร์พระเวทจึงต้องมีพระหรือผู้ทำพิธี ๔ พวก คือ พวกที่เรียกว่าพรหมาหรือพรหมณ์ พวกที่เรียกว่าอุทคาคตา พวกที่เรียกว่าโหดา และพวกที่เรียกว่าอัชวารย

๓. สามเวท (Samveda) เป็นร้อยกรองประเภทคำฉันท์ที่มีความไพเราะมาก เนื้อหาส่วนใหญ่ในสามเวทนำมาจากฤคเวทนั่นเอง แต่นำมาร้อยกรองอย่างไร้และ ประกอบดนตรีสำหรับให้อุทกาตาสวดสรรเสริญและขับกล่อมเทพเจ้า ๓ องค์คือ พระอินทร์ พระโสมะ^(๑) และพระอัคนี ในบรรดาพระเวททั้งหมด สามเวทจัดว่าเด่นที่สุด (Kishore ๑๕๕๐ : ๗ C)

๔. อถรรพเวท หรือ อถรวเวท (Atharvaveda) เป็นพระเวทที่เกิดขึ้นหลังสุด และเป็นที่ยอมรับคาถาอาคมหรือเวทมนต์สำหรับใช้ร้ายแก่เสนียดจัญไร นำสวัสดิมงคลมาสู่ตน และใช้เพื่อทำลายศัตรู หรือทำให้เกิดผลร้ายแก่ศัตรู

เนื้อหาของอถรรพเวท โดยทั่วไปก็นำมาจาก 'ไตรเพท' ซึ่งได้แก่ ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท นั่นเอง ดังนั้นแม้จะเป็นพระเวทที่เกิดขึ้นหลังสุด แต่เนื้อหาบางตอนก็มีความเก่าแก่พอ ๆ กับฤคเวท (Kishore ๑๕๕๐ : ๑ A)

คำว่าเวทะ แปลตามตัวว่าความรู้ พระเวทแต่ละคัมภีร์ยังแบ่งออกเป็น ๔ ตอน คือ มंत्रะ พราหมณะ อาร์ณยกะ และอุปนิษัต แต่ละตอนของคัมภีร์พระเวทดังกล่าวนี้ไม่ได้ เรียบเรียงขึ้นพร้อมกัน มंत्रะเกิดขึ้นก่อน แล้วต่อมาจึงเกิดพราหมณะ และอาร์ณยกะ ส่วน อุปนิษัตเกิดขึ้นหลังสุด

หนังสือหรือคัมภีร์อันเป็นที่รวบรวมมंत्रะ หรือมนตร์สำหรับใช้สวดสรรเสริญเทพ เจ้าเรียกว่า สัมหิตา ซึ่งมีอยู่ ๔ สัมหิตา ตามจำนวนพระเวทคือ ฤคสัมหิตา ยชุรสัมหิตา สามสัมหิตา และอถรวสัมหิตา (สุนทร ณ รังษี ๒๕๒๑ : ๔)

คัมภีร์พระเวทไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกันในคราวเดียว ฤคเวท ซึ่งเป็นที่ยอมรับมंत्रะ หรือมนตร์สำหรับสวดสรรเสริญเทพเจ้าในเวลาประกอบพิธีกรรมบูชายัญเกิดขึ้นก่อน เมื่อการ บูชายัญมีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้นก็เกิดความจำเป็นที่จะต้องมีคำอธิบายเกี่ยวกับระเบียบ หรือ วิธีการในการบูชายัญ และเมื่อจำนวนเทพเจ้ามีเพิ่มขึ้นตามกาลเวลาที่ผ่านไป มंत्रะสำหรับ ใช้สวดสรรเสริญเทพเจ้าก็ต้องมีเพิ่มขึ้นเพื่อความสะดวกในการทรงจำ และเพื่อความสะดวก ในการบูชายัญตามบัญญัติของคัมภีร์พระเวท พวกพราหมณ์ผู้ทำพิธีจึงตัดตอนคัมภีร์ ฤคเวท แยกออกมาเป็นคัมภีร์ใหม่อีกสองคัมภีร์ คือ ยชุรเวท และสามเวท คัมภีร์พระเวทจึงเกิดขึ้นเป็น ๓ คัมภีร์ ส่วนอถรรพเวทซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ ๔ นั้น เพิ่งเกิดมีขึ้นในตอนหลังดังกล่าวแล้ว

(๑) โสมะแต่เดิมเป็นชื่อสุราราชหนึ่ง ทำจากพืชชื่อโสม เรียกสุราราชนี้ว่า 'น้ำโสม' เนื่องจากพระอินทร์ โปรดเสวยน้ำโสมมาก น้ำโสมจึงได้รับยกย่องให้เป็นเทพเจ้า ชื่อว่าพระโสมะ (Wilkins ๑๕๕๐ : ๕๖)

การรักษาคัมภีร์พระเวทใช้วิธีท่องจำสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน เพิ่งมาจดจารึกขึ้นไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในยุคหลัง ซึ่งเข้าใจว่าหลังพุทธกาล ชาวฮินดูถือว่าคัมภีร์พระเวทไม่ใช่ผลงานที่เรียบเรียงขึ้นโดยมนุษย์ หากเป็นพระวณะของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าที่ทรงสั่งสอนถ่ายทอดให้แก่พวกฤษีอินเดียในสมัยโบราณ ฤษีทั้งหลายเมื่อได้เรียนรู้พระเวทจากพระผู้เป็นเจ้าของแล้ว ก็สั่งสอนถ่ายทอดให้แก่สานุศิษย์ต่อ ๆ มา ชาวฮินดูเองไม่ทราบว่ ฤษีผู้เป็นปฐมอาจารย์และบูรพาจารย์แห่งคัมภีร์พระเวทนั้นมีนามว่าอย่างไรบ้าง แต่ในคัมภีร์ของพระพุทธรศาสนา คือ ในอัมพัฏฐสูตรและเดวิสขสูตร แห่งทีฆนิกาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ชัดว่า ฤษีสิบตนคือ ฤษีอัญญกะ ฤษีวามกะ ฤษีวามเทวะ ฤษีเวสสามิตร ฤษีมัตคคี ฤษีอังคิรส ฤษีภารทวาชะ ฤษีวาเสฏฐะ ฤษีกัสสปะ ฤษีภค เป็นปฐมอาจารย์ และบูรพาจารย์ผู้สอนคัมภีร์พระเวทให้แก่พวกพราหมณ์ มีข้อบัญญัติไว้ในคัมภีร์พระเวทว่าพวกพราหมณ์เท่านั้นมีสิทธิ์ที่จะศึกษาคัมภีร์พระเวทได้ ส่วนบุคคลในวรรณะอื่น ๆ ถูกห้ามไม่ให้มีสิทธิ์ดังกล่าวนี้

ในตอนปลายของยุคพระเวทอิทธิพลของพวกพราหมณ์ได้ก้าวถึงขีดสูงสุด พวกพราหมณ์เป็นผู้ผูกขาดการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาในทุกกรณี ชัยกรรมในยุคนี้ได้มีความสลบซับซ้อนเพิ่มขึ้นจนกลายเป็นสิ่งที่มีความขลัง และศักดิ์สิทธิ์ในตัวของมันเอง การประกอบพิธีกรรมในสมัยแรก ๆ ของยุคพระเวทนั้นมีวัตถุประสงค์ เพื่อเอาอกเอาใจเทพเจ้า เพื่อให้เทพเจ้าอำนวยความสวัสดิ์ หรืออำนวยผลที่ปรารถนาต่าง ๆ แก่ผู้ประกอบพิธีกรรม เมื่อทำการบวงสรวงแล้วเทพเจ้าจะอำนวยผลที่ต้องการให้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับความกรุณาของเทพเจ้าเอง มนุษย์ไม่มีอำนาจอะไรจะบังคับเทพเจ้าได้ แต่ตกมาถึงสมัยหลัง เมื่อพวกพราหมณ์มีอำนาจในสังคมมากขึ้น และพิธีกรรมมีความสลบซับซ้อนมากขึ้น แนวความคิดในเรื่องการบูชาัญเปลี่ยนไป นั่นคือพิธีกรรมแต่ละอย่างมีความขลัง และความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเองกลายเป็นสิ่งที่พวกพราหมณ์ใช้บังคับเทพเจ้าให้อำนวยสิ่งที่ตนปรารถนา เชื่อกันว่าพิธีกรรมแต่ละอย่างนั้น หากทำให้ถูกต้องตามระเบียบวิธีที่กำหนดไว้อย่างครบถ้วนไม่บกพร่องแล้ว พิธีกรรมนั้นจะบังคับให้เทพเจ้าที่ออกชื่อถึงในพิธีต้องอำนวยสิ่งที่ประสงค์ให้ ในทางตรงกันข้ามถ้าทำพิธีไม่ถูกต้องหรือคลาดเคลื่อนไปแม้แต่น้อยก็จะมีผลเป็นอย่างอื่นไปทันทีเช่นกัน กล่าวกันว่าอสูรตนหนึ่งประกอบพิธีบูชาัญ สร้างหุ่นยนต์ขึ้นมาตัวหนึ่งเพื่อใช้ให้ไปฆ่าพระอินทร์ แต่เนื่องจากในขณะที่ทำพิธีออกเสียงร่ายพระเวทผิดเพี้ยนไปนิดเดียวหุ่นยนต์ที่สร้างขึ้นแทนที่จะฆ่าพระอินทร์กลับถูกพระอินทร์ฆ่าตาย เป็นต้น

เรื่องที่สำคัญมากเรื่องหนึ่งในยุคพระเวท คือการแบ่งบุคคลในสังคมออกเป็น ๔ ประเภท

เรียกว่าวรรณะ คำว่า วรรณะแปลว่าสีผิว สันนิษฐานว่าการแบ่งชั้นคนในระยะแรกคงถือตามสีผิว ซึ่งแต่เดิมมีเพียง ๒ วรรณะคือพวกผิวดำ ได้แก่ พวกดราวิเดียนซึ่งเป็นชนพื้นเมืองเดิมกับพวกผิวขาว ได้แก่พวกอารยันที่เข้ามารุกรานและตั้งถิ่นฐานในอินเดียในยุคพระเวทตอนต้นในเวลาต่อมาได้แบ่งออกเป็น ๔ วรรณะคือ

๑. วรรณะพราหมณ์ มีหน้าที่ติดต่อกับเทพเจ้า สืบสอนศาสนาและประกอบพิธีกรรมแก่ประชาชนทุกวรรณะ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ศึกษาจดจำและสืบทอดคัมภีร์พระเวทและเป็นปุโรหิตให้แก่กษัตริย์ พวกพราหมณ์ถือว่าพวกตนเป็นวรรณะสูงสุดในสังคม เพราะเกิดจากพระโอษฐ์ของพระผู้เป็นเจ้าตามที่อ้างไว้ในคัมภีร์ฤคเวท

๒. วรรณะกษัตริย์ ได้แก่พวกนักรบ ทำหน้าที่ป้องกันชาติบ้านเมืองและทำศึกสงครามขยายเขตแดน ในคัมภีร์ฤคเวทกล่าวว่วรรณะกษัตริย์เกิดจากพระพาหา (แขน) ของพระผู้เป็นเจ้า

๓. วรรณะแพศย์ เป็นวรรณะของคนส่วนใหญ่ในสังคม ได้แก่ผู้ประกอบพาณิชย์กรรม เกษตรกรรม และศิลปหัตถกรรมต่าง ๆ วรรณะแพศย์เกิดจากพระโสณี (ตะโพก) ของพระผู้เป็นเจ้า

๔. วรรณะศูทร เป็นวรรณะของพวกกรรมกรผู้ทำงานรับจ้างที่ต้องใช้แรงแบกหามหรือให้บริการแก่วรรณะอื่น ๆ วรรณะศูทรถือเป็นวรรณะต่ำสุดเพราะเกิดจากพระบาทของพระผู้เป็นเจ้า

ในยุคพระเวท คนในสังคมส่วนใหญ่จะอยู่ในวรรณะแพศย์ แต่ในปัจจุบันวรรณะศูทรมีมากที่สุด คือประมาณ ๖๑ % ของคนอินเดียทั้งหมด และคนพวกนี้ได้แก่พวกคนชั้นกรรมกรอาชีพ โสเภณี กรรมกร

นอกจากนี้ยังมีพวกนอกวรรณะซึ่งเกิดจากการแต่งงานข้ามวรรณะเรียกว่าจัณฑาล พวกนี้เป็นที่รังเกียจของทุกวรรณะ การแบ่งวรรณะดังกล่าวคงเกิดจากการแบ่งแยกพวกหมู่ตามเผ่าพันธุ์ด้วย ปราชญ์สันนิษฐานว่าพวกนักบวช และพ่อค้าเผ่าอารยันได้กลายเป็นคนวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ พวกทาสของอารยันได้กลายมาเป็นวรรณะศูทร ส่วนพวกเจ้าถิ่นชมพูทวีปแต่เดิม และชนเผ่าล้าหลังอื่น ๆ เป็นพวกนอกวรรณะ และค่อย ๆ ถูกจัดรวมเข้าในวรรณะต่ำ

ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ มีความหมายแสดงไว้ว่าวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์เป็นอารยะ ส่วนวรรณะศูทร และนอกนั้นเป็นอนารยะ การแบ่งชั้นตามระบบวรรณะของ

สังคมอินดูนี้เป็นเครื่องมือสงวนและจำกัดสิทธิในการประกอบอาชีพ และกิจการทั้งหลายต่างกันในสังคมอื่น ซึ่งส่วนมากการประกอบอาชีพและฐานะทางเศรษฐกิจอันเนื่องด้วยอาชีพเป็นเครื่องแบ่งชนชั้น

ระบบความเชื่อ และการปฏิบัติเกี่ยวกับวรรณะ

ถือกันว่าพระมนู^(๑) เป็นผู้วางระเบียบ และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องวรรณะไว้ ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับวรรณะนั้นมีละเอียดหยาบหยาบ ขอบกตัวอย่างแสดงไว้พอเป็นที่สังเกต

วรรณะ ๓ พวกแรกเรียกว่า ทวีชะ เพราะเกิดได้ ๒ ครั้ง (โดยกำเนิดจากครรภ์มารดา ครั้งหนึ่ง และโดยพิธีคล้องสายยัชโญปวีตอีกครั้งหนึ่ง) ส่วนศุทร และคนนอกนั้นเป็นพวกเกิดได้ครั้งเดียว ไม่มีสิทธิ์ในยัชโญปวีต พวกทวีชะมีสิทธิ์เรียนพระเวทได้ ประกอบพิธีตามคัมภีร์พระเวทได้ ดำเนินชีวิตตามหลักอวสรมาสี คือ พรหมจรรย์ คฤหัสถ์ วานปรัสถ์ และสันนยาสะ ได้ ส่วนพวกศุทร และพวกนอกจากนี้ไม่มีสิทธิ์เหล่านี้เลย

วรรณะ ๔ และพวกนอกวรรณะทั้งหลายยังแบ่งย่อยช่อยออกไปอีกมากมายตามอาชีพเล็ก ๆ น้อย ๆ และรังเกียจกันเองต่อ ๆ ไปตามวรรณะปลีกย่อยเหล่านี้ เช่น พวกจัณฑาลก็มีการแบ่งชั้นกัน และรังเกียจกันตามชั้นที่แบ่งนั้น ๆ เป็นต้น ทำให้ทุกหน่วยย่อยของสังคมอินเดียนั้นเป็นสังคมที่ปิดตัวแยกขาดจากกันเสร็จไปเป็นหน่วย ๆ

ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคม วรรณะทั้งสี่ถูกห้ามไม่ให้คบหากันโดยเฉพาะไม่แต่งงานกัน ไม่กินอาหารร่วมกัน คนวรรณะสูงไม่กินอาหารที่คนวรรณะต่ำปรุงหรือแม้แต่แต่ต้องถ้ามีเหตุจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกัน เช่น ไข้ของสาธารณูปโภคมีสระน้ำเดียวกัน เป็นต้น ก็ให้แบ่งเขตกันใช้ หรือปันระยะที่จะต้องอยู่ห่างจากกัน เช่น วรรณะนั้นห่างจากวรรณะนี้ ๕๖ ก้าว ๔๐ ก้าว ๑๕ ก้าว ๑๒ ก้าว เป็นต้น (พระราชวรมณี ๒๕๒๖ : ๑๖๗-๑๖๘)

การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ก็มีรายละเอียดของการปฏิบัติต่างกันออกไป เช่น ในหมู่วรรณะสูงด้วยกันเองใช้คาถาบูชาัญญต่างกัน สายยัชโญปวีตทำด้วยวัสดุต่างชนิดกัน วิธีการบไหว้ต่างกัน โดยอาการโค้ง การแบมือ และเหยียดมือ เป็นต้น สีประจำวรรณะก็กำหนดไว้ให้แปลกกัน คือสีขาว สำหรับวรรณะพราหมณ์ สีแดง สำหรับวรรณะกษัตริย์ สีเหลือง สำหรับวรรณะแพศย์ สีดำ สำหรับวรรณะศุทร ฐานะความเป็นอยู่ต่างกัน เช่น คนจัณฑาลถึงจะมีเงินทองก็ไม่มีสิทธิ์สร้างบ้านสองชั้น การลงโทษในความผิดอย่างเดียวกันก็ต่างกัน เช่น

^๑ชื่อพระผู้สร้างมนุษยชาติและปกครองโลก ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระมนูมี ๑๘ องค์ องค์แรกคือ พระสยามภูวะ เป็นผู้ออกกฎหมายหรือธรรมศาสตร์

คนวรรณะต่ำฆ่าพราหมณ์จะต้องลงโทษด้วยวิธีทรมานจนตาย แต่พราหมณ์ฆ่าศูทรมีค่าเท่ากับฆ่าแมว จึงจก นก กบ

ปัจจุบันวรรณะของชาวอินเดีย ได้แยกย่อยออกไปจนมีจำนวน ประมาณ ๓,๐๐๐ วรรณะและเกิน ๒๕,๐๐๐ อนุวรรณะ และยังมีวรรณะใหม่ ๆ เกิดเพิ่มอยู่เรื่อย บางวรรณะมีสมาชิกจำนวนล้าน แต่บางวรรณะมีเพียงจำนวนร้อย

ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า ระบบวรรณะเกิดขึ้นในยุคพระเวท และความเชื่อและการปฏิบัติในเรื่องนี้ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นเวลาเดียวกับที่ศาสนาพราหมณ์กำลังรุ่งโรจน์นั้น ได้เกิดความคิดที่ขัดแย้งกันขึ้นระหว่างคำสอนและข้อปฏิบัติของศาสนาพราหมณ์กับพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับศาสนาพราหมณ์ในเรื่องสำคัญสองเรื่อง

เรื่องแรกคือการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เนื่องจากพระพุทธศาสนาสอนไม่ให้ฆ่าสัตว์หรือเบียดเบียนสัตว์ พระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงเห็นด้วยกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของพราหมณ์ คือการฆ่าสัตว์บูชาญู ซึ่งทำโดยนำสัตว์ฆ่าแล้วเอาเลือดใส่ในกองไฟ สัตว์ที่นิยมฆ่าที่สุดคือม้าที่เรียกว่าพิธีอัสวเมธ ซึ่งกษัตริย์อินเดียทุกพระองค์จะต้องกระทำพิธีนี้ก่อนขึ้นเสวยราชย์ นอกจากม้าแล้วสัตว์ที่มักถูกฆ่าในพิธีบูชาญูก็มีแพะ แกะ ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ทรงแนะนำชักชวนให้พวกพราหมณ์ใช้ขนม นม เนย ใสลงไปในกองไฟแทนการใช้เลือดสัตว์ พวกที่เห็นด้วยก็เปลี่ยนจากการฆ่าสัตว์บูชาญูมาเป็นใช้ ขนม นม เนย ข้าวตอกดอกไม้แทน ส่วนพวกที่ไม่เห็นด้วยก็ยังคงฆ่าสัตว์บูชาญูตามที่เคยปฏิบัติกันมาแต่เดิม

อีกเรื่องหนึ่งที่พระพุทธองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับศาสนาพราหมณ์ คือเรื่องการแข่งขันวรรณะ ซึ่งเรื่องนี้จะได้กล่าวอย่างละเอียดดังต่อไปนี้

ทรรศนะ และ วิถีปฏิบัติของพระพุทธศาสนาในเรื่องวรรณะ

ก. ในทางทฤษฎี

๑. ต่อต้านและหักล้างความเชื่อถือในเรื่องวรรณะด้วยการเสนอทฤษฎีวิวัฒนาการของโลกและสังคมโดยการกระทำของมนุษย์ แทนทฤษฎีการสร้างโลกและบันดาลความเป็นไปในสังคมโดยพระผู้เป็นเจ้า

๒. มิให้ถือชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยก และวัดความสูงต่ำของมนุษย์ ให้ถือคุณธรรมความสามารถ และความประพฤติปฏิบัติ เป็นเครื่องแบ่งแยกวัดความทราม และความประเสริฐของมนุษย์

๓. สอนให้ตระหนักว่าวาระไม่สามารถกีดกันจำกัดขอบเขตความสามารถของมนุษย์ บุคคลทุกคนไม่ว่าเกิดในวาระใดก็มีความเป็นมนุษย์เท่ากัน และสามารถทำตนให้ดีเลวได้ จนถึงที่สุดเท่า ๆ กัน ควรได้รับสิทธิและโอกาสเท่าเทียมกันในการที่จะเลือกทางชีวิต และการปฏิบัติของตนเอง

ข. ในทางปฏิบัติ

๑. ตั้งคณะสงฆ์อันเป็นสังคมปราศจากวาระ และรับคนจากทุกวาระเข้ามาสู่ ความมีฐานะและสิทธิเท่าเทียมกัน และวางระบบสังคมพุทธบริษัทที่จะช่วยค้ำจุนสังคมปราศ จากวาระไว้

๒. บัญญัติความหมายและสร้างความรู้สึกใหม่ ๆ ให้กับถ้อยคำต่าง ๆ ที่แสดง ความแบ่งแยกชนชั้นเท่าที่มีใช้อยู่ในสมัยนั้นให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่จะวัดคนด้วยคุณธรรม มิใช่ชาติกำเนิด เช่นคำว่า อริยะ หรือ อารยะ คำว่า พราหมณ์ จัณฑาล เป็นต้น

ตัวอย่างคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับวาระ

ก. ตัวอย่างพระสูตร

๑. **วาเสฏฐสูตร** เป็นคำสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับมาณพวาระพราหมณ์ ๒ คน ว่าด้วยเหตุผลหรือคุณสมบัติที่จะให้ได้ชื่อว่าพราหมณ์

มาณพทั้งสองคือ **วาเสฏฐะ** และ **ภารทวาชะ** ได้เถียงกันว่าในบรรดาคุณสมบัติสอง ฝ่ายของพราหมณ์คือ ชาติกำเนิดที่บริสุทธิ์ เป็น อุกโตสุชาติตลอดชั่วเจ็ดคน กับศีลและวัตร อย่างไรหนจะสำคัญกว่ากัน มาณพทั้งสองมีความเห็นคนละอย่าง ตกลงกันไม่ได้ พอดีได้ยิน กิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้า และทราบว่าจะองค์เสด็จมาถึงถิ่น จึงชวนกันไปเฝ้าทูลขอความเห็น จากคำสนทนาครั้งนั้น สรุปพุทธมติได้ดังนี้

ในหมู่มนุษย์ไม่มีความแตกต่างที่เรื้อรังสืบมาจากชาติกำเนิด เหมือนอย่างพืชและสัตว์ ที่ต่างชนิดต่างพันธุ์กัน ความแตกต่างในหมู่มนุษย์เกิดจาก**สมัญญา** คือ ชื่อที่สมมุติให้แตกต่างกันไป เช่น การแยกพวกตามประเภทของอาชีพที่ประกอบ ครั้นความยึดถือในเรื่องชื่อ และโคตรฝังแน่นกันมานานก็เกินเลยไปถึงกับถือว่าเป็นพราหมณ์หรือเป็นอย่างนั้น ตามชาติกำเนิด แต่ความจริงแล้วมนุษย์จะเป็นอย่างไร ๆ ไปตามชาติกำเนิดก็หาไม่ แต่เป็นเพราะกรรม ที่เห็นง่าย ๆ ก็คือการทำงานอาชีพที่ทำ เช่น ทำนาเป็นกสิกร ค้าขายเป็นพ่อค้า ลักขของเป็นโจร เป็นต้น ชาวโลกย่อมเป็นไปตามกรรม ไม่ใช่ด้วยชาติกำเนิด ถ้าจะยกให้ว่าพราหมณ์เป็นคน สูงสุด ประเสริฐสุด ก็ต้องกำหนดคุณธรรมที่ถือว่าดีเลิศประเสริฐสุดเป็นเครื่องวัด และบ่งไว้

ว่านั่นคือคุณสมบัติของพราหมณ์ ใครก็ตามที่ประกอบด้วยคุณสมบัตินั้นมีคุณสมบัติถูกต้องตามนั้นก็จะเป็นพราหมณ์ได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะมีความคิดกำเนิดมาอย่างไร พราหมณ์อย่างนี้จึงจะถือว่าเป็นบุคคลสูง เลิศประเสริฐแท้จริง (พระไตรปิฎก ๑๓ : ๗๐๗ และ ๒๕ : ๓๘๑)

๒. **อัคคัณฺณสูตร** เป็นคำสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับมาณพพราหมณ์ ๒ คน ว่าด้วยปัญหาว่าวรรณะไหนจะประเสริฐกว่ากัน การสนทนานั้นปรารภกล่าววของพราหมณ์ทั้งหลายที่ยกย่องแต่วรรณะพราหมณ์ว่าเป็นวรรณะขาว เป็นวรรณะที่ประเสริฐที่สุด และประณามว่าคนพวกอื่นเป็นวรรณะดำ ดำทราหม

พุทธมติในเรื่องนี้มีว่า พวกพราหมณ์ไม่ระลึกถึงความหลังของตนเอง เห็นกันอยู่ขัดแย้งว่าพราหมณ์ก็เกิดมาโดยวิถีทางเดียวกับคนสามัญทั้งหลายอื่น หาได้เกิดจากโอษฐ์พระผู้เป็นเจ้าไม่ ความจริงคนในวรรณะทั้ง ๔ วรรณะไหนก็ตามก็ปรากฏว่ามีคนดีบ้าง ชั่วบ้างด้วยกันทั้งนั้น เมื่อประพตชั่วจะเป็นคนวรรณะไหนก็เป็นคนชั่ว เมื่อประพตดีจะอยู่วรรณะไหนก็เป็นคนดี ถ้าจะถือเป็นคนดำ (ต่ำเลว) พวกขาว (สูงเลิศ) ก็ต้องถือตามธรรมชาติ (ความดี) ก็เป็นพวกขาว ประพตเมื่อใดเป็นเมื่อนั้น ผู้ใดประพตดีธรรมผู้นั้นเป็นผู้ประเสริฐ ความประเสริฐเป็นไปโดยธรรม ความประเสริฐเป็นเพราะธรรม จึงชื่อว่าความเป็นคนประเสริฐนั้นเกิดจากธรรม ธรรมเป็นผู้บันดาลคนนั้นจึงเป็นธรรมนิรมิต ธรรมทายาท ซึ่งใคร ๆ ก็เป็นได้ และเป็นเมื่อไรก็ได้ คนใดในวรรณะ ๔ ประพตดีธรรมสิ้นกิเลสสาละ คนนั้นประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ทั้ง ๔ วรรณะ เพราะวัดกันด้วยธรรม

จากนั้นตรัสเล่าถึงความเป็นไปของโลกและสังคมที่วิวัฒนาการมาตามความคิด ความนิยม และการกระทำของมนุษย์ซึ่งรวมเรียกว่ากรรม ให้เห็นการเกิดขึ้นของวรรณะทั้ง ๔ ตามหน้าที่ที่ปฏิบัติ การแบ่งงาน การเลือกทางดำเนินชีวิตมนุษย์ในสังคม สรุปว่าถ้าจะถือชาติถือโคตรตระกูลกันก็ยกให้กษัตริย์สูงสุด แต่ถ้าจะถือหลักการแท้ ๆ ต้องยึดธรรมเป็นเกณฑ์ตัดสิน ผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพตดีเป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ตลอดทั้งเทวดา (พระไตรปิฎก ๑๑ : ๕๑)

๓. **เตวิชชสูตร** เป็นคำสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับมาณพพราหมณ์ ๒ คน ชุดเดิม ว่าด้วยหนทางไปสู่ความเข้ากับพรหม ปรารภคำอวดอ้างของพราหมณ์ว่าใครเพทเป็นทางเข้าสู่ความเข้าร่วมกับพรหม ในเรื่องนี้มีพุทธมติว่าพราหมณ์ผู้เชื่อชาญใดเพทไม่เคยเห็นพรหมประจักษ์กับตน และมีความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตคนละอย่างกับพรหมในอุดมคติที่คิดไว้ จึงไม่มีทางไปรวมกันได้จริง ถ้าจะไปรวมกับพรหม ตนรู้หลักว่าพรหมมีชีวิตจิตใจ

อย่างไร ก็ต้องทำชีวิตจิตใจเหมือนพรหมตั้งแต่บัดนี้ เมื่อตนเหมือนพรหมหรือเป็นพรหมอยู่ แล้วเดี๋ยวนี้ก็ไม่ต้องพูดถึงปัญหาว่าตายแล้วจะไปรวมอยู่กับพรหมหรือไม่ (พระไตรปิฎก ๕ : ๓๖๕)

ข. ตัวอย่างพุทธพจน์เกี่ยวกับบรรณะ

“วาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า ในหมู่มนุษย์ ผู้ใดอาศัยโครักขกรรมเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็น ชวานา ผู้ใดเลี้ยงชีพด้วยศิลปะต่าง ๆ ผู้นั้นเป็นศิลปิน ผู้ใดอาศัยการค้าขายเลี้ยงชีพ ผู้นั้น เป็นพ่อค้า ผู้ใดอาศัยการลักทรัพย์เลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นโจร ฯลฯ ผู้ใดปกครองบ้านเมือง ผู้นั้น เป็นราชา ไม่ใช่พราหมณ์”

“เราได้เรียกคนว่าเป็นพราหมณ์ด้วยการที่เกิดจากท้องมารดา เราเรียกคนที่ไม่มี กิเลสต่างหาก ว่าพราหมณ์”

“บุคคลจะเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ จะมีใช่พราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็ หาไม่ จะชื่อว่าพราหมณ์ก็เพราะกรรม ไม่ใช่พราหมณ์ก็เพราะกรรม เป็นชวานาก็เพราะกรรม เป็นศิลปินก็เพราะกรรม เป็นพ่อค้าก็เพราะกรรม เป็นคนรับใช้ก็เพราะกรรม เป็นโจรก็เพราะ กรรม ฯลฯ เป็นราชาก็เพราะกรรม (คืออาชีพ การงาน การกระทำ ความคิดอ่าน ความเชื่อถือ ค่านิยม การปลูกฝัง สั่งสม ฝึกอบรมตนมา) บัณฑิตทั้งหลายเห็นปฏิจสมุปบาท ฉลาดใน กรรมวิบาก ย่อมเห็นกรรมนั้นแจ่มชัดตามเป็นจริงว่าโลกเป็นไปเพราะกรรม หมู่สัตว์เป็นไป ตามกรรม สัตว์โลกถูกผูกยึดกันไว้ด้วยกรรม เหมือนลิ่มสลักของรถที่กำลังแล่นไป ฉะนั้น” (พระไตรปิฎก ๑๒ : ๑๐๗ และ ๒๕ : ๓๘๒)

“คนมิใช่เป็นอารยะเพราะการที่เบียดเบียนชีวิตทั้งหลายได้ แต่เรียกว่าเป็นอารยะ เพราะไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวงต่างหาก” (พระไตรปิฎก ๒๕ : ๒๕)

“เราจะเรียกว่าประเสริฐเพราะความเป็นผู้เกิดในตระกูลสูงก็หาไม่ เพราะความเป็นผู้มี วรรณะใหญ่โตก็หาไม่ เพราะความเป็นผู้มีโมคมาภิกายก็หาไม่ แท้จริงบุคคลบางคนทั้งที่เกิด ในตระกูลสูง ก็ยังชอบเบียดเบียนฆ่าฟัน ชอบลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อ เสียด พุดคำหยาบ พุดเพื่อเจ้า เป็นคนละโมภ คิดร้ายต่อผู้อื่น เป็นผู้มีมีฉันทิฐิ” (พระไตรปิฎก ๑๓ : ๖๔๔)

“วรรณะทั้ง ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกบวชในธรรมวินัยที่ ตถาคตประกาศแจ้ง ย่อมละนามและโคตรเดิมเสีย นับว่าเป็นสมณศากยบุตรทั้งสิ้น” (พระไตรปิฎก ๒๓ : ๑๐๕)

“บรรด้าวรรณะทั้งสิ้นนี้ ผู้ใดเป็นภิกษุสิ้นกิเลสอาสวะ แจ่มอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจ

ที่จะต้องทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว ลุถึงประโยชน์ตนแล้ว หมดเครื่องผูกมัดไว้ในภพ
แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้จบถ้วน ผู้นั้นแลเรียกได้ว่า เป็นผู้เลิศกว่าบรรดาทั้งหมดนั้น”
(พระไตรปิฎก ๑๑ : ๗๑)

ดังกล่าวมาทั้งหมดนี้คือ ธรรมชาติของพระพุทธศาสนาที่มีต่อระบบวรรณะ

ในตอนปลายของยุคพระเวท เมื่อแนวความคิดแบบพหุเทวนิยม จะพัฒนาไปเป็น
เอกเทวนิยม ซึ่งเข้าสู่ยุคพราหมณ์นั้น ได้มีแนวความคิดแบบอติเทวนิยม เชื่อมต่อระหว่าง
แนวความคิดแบบพหุเทวนิยมและเอกเทวนิยม (ดูแผนผังหน้า ๘)

อติเทวนิยม หมายถึงความคิดและความเชื่อถือว่ามีเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เพียงองค์เดียว
ในบรรดาเทพเจ้าเป็นจำนวนมาก แต่ความคิดและความเชื่อถือดังกล่าวนี้จำกัดอยู่เฉพาะใน
เวลาประกอบพิธีบูชาผู้เท่านั้น

ในยุคพระเวทซึ่งอยู่ในช่วงระยะเวลาประมาณ ๕๐๐ ปีเศษนั้น มีอยู่สมัยหนึ่งที่มีการ
บูชาเทพเจ้าของชาวอินเดียเป็นไปในลักษณะของอติเทวนิยม ยุคพระเวทนี้ลักษณะของความ
เชื่อถือเกี่ยวกับเทพเจ้าโดยทั่วไปยังเป็นแบบพหุเทวนิยม คือมีเทพเจ้าประจำธรรมชาติอยู่เป็น
จำนวนมาก เช่น พระวรุณ พระอินทร์ พระวายุ พระอัคนี พระรุทธะ เป็นต้น ยัญพิธีมีมากมาย
หลายชนิด แตกต่างกันไปตามวัตถุประสงค์ของการประกอบพิธีนั้น ๆ เช่น ยัญพิธีเพื่อให้ได้
ชัยชนะในการสงคราม ยัญพิธีเพื่อให้ข้าวกล้าพืชผลอุดมสมบูรณ์ ยัญพิธีเพื่อให้ได้รับความ
สำเร็จในการปฏิบัติธรรม เป็นต้น ในยัญพิธีอย่างหนึ่งก็บูชาบวงสรวงเทพเจ้าองค์หนึ่ง
เกี่ยวข้องกับยัญพิธีนั้น เมื่อบูชาบวงสรวงเทพเจ้าองค์ใดก็ยกย่องเทพเจ้าองค์นั้นว่าเป็นผู้ยิ่ง
ใหญ่ที่สุด ยิ่งใหญ่กว่าเทพเจ้าทั้งปวง ทรงเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง เรียกว่า *ปชาบดี* เช่น
สมมุติว่าวันนี้ประกอบยัญพิธีหรือยัญกรรมอย่างหนึ่ง ในยัญกรรมนี้บูชาพระวรุณ ในขณะที่
กำลังประกอบพิธีก็ยกย่องสรรเสริญพระวรุณว่าเป็นเทพเจ้าผู้ประเสริฐและยิ่งใหญ่กว่าเทพเจ้า
ทั้งปวง เป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง อีกสองสัปดาห์ต่อมาประกอบการบูชาผู้ยัญอีกอย่างหนึ่ง
ในยัญกรรมนั้นบูชาพระอัคนี ขณะทำการบูชาบวงสรวงก็ยกย่องพระอัคนีว่าเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่ง
ใหญ่ที่สุด เป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ครั้นอีกหนึ่งเดือนต่อมาประกอบพิธีบูชาผู้ยัญอีกอย่างหนึ่ง
ในยัญกรรมนี้บูชาพระอินทร์ ขณะทำการบูชาก็ยกย่องพระอินทร์ในทำนองเดียวกัน

ดังกล่าวนี้อาจจะเห็นว่า การยกย่องเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งว่า เป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่กว่า
องค์อื่น ๆ นั้นยกย่องเฉพาะในเวลาประกอบพิธีกรรมบูชาผู้เท่านั้น ไม่ได้เป็นการยกย่อง
ตลอดไป แนวความคิดและความเชื่อถือดังกล่าวนี้เรียกว่าอติเทวนิยม ซึ่งเป็นระยะหัวเลี้ยว

หัวข้อระหว่างพหุเทวนิยมที่นับถือเทพเจ้าหลายองค์พร้อมๆ กันไปกับเอกเทวนิยมที่นับถือเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เพียงองค์เดียวซึ่งได้พัฒนาขึ้นในตอนหลังอันเป็นการเริ่มเข้าสู่ยุคพราหมณ์ นักทอสมุด

แนวความคิดที่เรียกว่าอติเทวนิยมนี้เสนอขึ้นโดยศาสตราจารย์แม็กซ์ มึลเลอร์ (Max Müller) นักปราชญ์ชาวเยอรมันผู้เข้ามาศึกษาในอินเดียทั้งทางปรัชญา และศาสนา เมื่อเข้ามาแรก ๆ พวกพราหมณ์ดูถูกมากเพราะเป็นคนต่างชาติซึ่งถือเป็นพวกนอกรวรรณะ จึงไม่ได้รับอนุญาตให้ศึกษาคัมภีร์พระเวท แต่ไม่ห้ามการศึกษาภาษาสันสกฤต (คัมภีร์พระเวทบันทึกไว้ด้วยภาษาสันสกฤต) แม็กซ์ มึลเลอร์ พยายามศึกษาภาษาสันสกฤตจนแตกฉาน ศึกษาการตวิทยา (Indology) คือศาสตร์ที่เกี่ยวกับอินเดียทุกแขนง เช่น ภาษา วรรณคดี สังคม ปรัชญา จนมีความรู้เท่ากับนักปราชญ์ชาวอินเดียพอที่จะสอนคนอินเดียได้ ภายหลังจึงเป็นที่ยอมรับนับถือของบรรดานักปราชญ์ และยอมให้ศึกษาคัมภีร์พระเวทได้ จากการค้นคว้าศึกษาคัมภีร์พระเวทอย่างแตกฉาน จึงได้พบแนวความคิดที่แตกต่างกันระหว่างพหุเทวนิยมกับเอกเทวนิยม และได้แทรกความคิดแบบอติเทวนิยมขึ้นระหว่างช่วงต่อของแนวความคิดทั้งสองดังกล่าวแล้ว

B2
41
ส753ศ
2652

๒. ยุคพราหมณ์

ยุคนี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในความคิดทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือความเชื่อถือแบบอติเทวนิยมซึ่งพัฒนามาจากความเชื่อแบบพหุเทวนิยม ได้เปลี่ยนมาเป็นความเชื่อแบบเอกเทวนิยมอย่างเต็มที่ การยกย่องเทพเจ้าต่าง ๆ ว่ายิ่งใหญ่กว่าเทพเจ้าองค์อื่น ๆ เฉพาะในเวลาทำพิธีบูชายัญก็เปลี่ยนเป็นยกย่องเทพเจ้าองค์เดียวว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่ตลอดกาลเรียกว่าพระปชาบดี ซึ่งต่อมาเรียกว่าพระพรหม แต่แม้จะเกิดพระปชาบดีหรือพรหมขึ้นมาใหม่ เทพเจ้าที่เคยมีชื่อเสียงองค์อื่น ๆ ก็ยังคงมีอยู่ เพียงแต่บทบาทและความสำคัญน้อยลง นอกจากนี้เทพเจ้าเหล่านี้ยังถูกถือว่าเป็นผู้ที่เกิดจากการสร้างของพระปชาบดี (เทพผู้เป็นใหญ่ในหมู่มสัตว์) จึงเป็นเพียงบริวารของพระปชาบดี ครั้นต่อมาความสำคัญของเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ยิ่งเหลือน้อยที่สุดจนเหลือเทพเจ้าที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งเพียงองค์เดียวคือ พระปชาบดีหรือพระพรหม

ในยุคพราหมณ์ตอนต้น พระพรหมจึงมีความสำคัญมาก คัมภีร์พระเวทที่กล่าวถึงวรรณะทั้ง ๔ ว่าเกิดจากส่วนต่าง ๆ ของพระผู้เป็นเจ้านั้นก็อธิบายว่าคือพระพรหม มันตระทั้งหลายในคัมภีร์พระเวทก็ถือว่าไหลออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหมและมีชื่อเรียกว่าศรุตี ซึ่งฤาษีปางก่อนเป็นผู้สดับมาจากองค์พระเป็นเจ้าคือพระพรหม (ในยุคพระเวทยังไม่มีพระพรหม ครั้นถึงยุคพราหมณ์ เมื่อพระพรหมได้รับการยกย่องเป็นเทพเจ้าสูงสุด พวกพราหมณ์จึงตี

ความเอาวามมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งปวงมาจากพระพรหม พระพรหมเป็นผู้สร้างมนุษย์และสรรพสิ่ง
ครั้งเมื่อมีการจารึกคัมภีร์พระเวทเป็นลายลักษณ์อักษร จึงมีชื่อพระพรหมปรากฏอยู่)

เมื่อเอกเทวนิยมพัฒนาไปเป็นเอกนิยมนั้น อาจเกิดจากสาเหตุ ๔ ประการด้วยกันคือ

๑. เกิดจากความเบื่อหน่ายในเทพเจ้า คนอินเดียเกิดความรู้สึกว่าเทพเจ้านั้นก็ไม่ผิด
อะไรกับมนุษย์ คือยังมีความโลก หลงมัวเมาในอำนาจจนลืมตัวเช่นเดียวกับมนุษย์ ดังเช่น
พระอินทร์ เมื่อได้รับยกย่องให้เป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ก็มัวเมาในอำนาจ มีใจระเหิงหลงผิด เสพ
สุรายาเมาและเที่ยวประพุดิตนเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ครั้งหนึ่งได้เป็นชู้กับนางอหฺลยา ภรรยา
ของฤๅษีเคาตมะ จนต้องคำสาปของฤๅษีกลายเป็น ‘ท้าวสหัสโยนี’ ทำให้ต้องอับอายขายหน้า
พระอินทร์ได้ไปอ้อนวอนฤๅษีให้ยกโทษให้และได้ทำพิธีอศฺวเมธอันเป็นยัญกรรมชั้นสูงสุด
เป็นการขอขมา ฤๅษีใจอ่อนแต่ไม่สามารถถอนคำสาปได้ เพียงแต่ทำให้เบาบางลง คือจาก
‘ท้าวสหัสโยนี’ มาเป็นท้าว ‘สหัสยน์’ แทน (Dowson ๑๙๘๕ : ๑๒๕) ด้วยเหตุนี้
จึงทำให้คนอินเดียเกิดความเบื่อหน่ายในเทพเจ้าที่มีตัวตน

๒. พวกพราหมณ์มั่งคั่งร่ำรวยมากขึ้นก็มีโอกาสหาอำนาจมากขึ้น การได้เป็นใหญ่
เหนือมนุษย์ยังไม่เป็นที่พึงพอใจของพวกพราหมณ์ พวกพราหมณ์ต้องการเป็นใหญ่เหนือเทพ
เจ้าอีกด้วย พวกพราหมณ์ยกย่องตัวเองว่า “สากลจักรวาลย่อมอยู่ในอำนาจของเทวดา แต่
เทวดานั้นย่อมอยู่ในอำนาจมนต์ ส่วนมนต์นั้นย่อมอยู่ในอำนาจพราหมณ์ เพราะฉะนั้น
พราหมณ์จึงเป็นเทวดาของเรา” (เสฐียรโกเศศ ๒๕๑๕ : ๑๓๕) และต่อมาก็กลายเป็นดูหมิ่น
เทพเจ้าถือว่าเทพเจ้ามีฐานะเหมือนผู้ที่หิวอาหฺร ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ว่า “ใครร้องเพราะ
ต้องการฝนฉ่นใด พระอินทร์ก็ร่ำร้องอยากเสวยเหล้าน้ำโสมฉ่นนั้น” (เสฐียรโกเศศ ๒๕๑๕ : ๑๓๕)
เมื่อการหลงระเหิงในอำนาจของพวกพราหมณ์จนถึงขีดสุดจึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่จะต้องตกต่ำลง

๓. พวกพราหมณ์เองเริ่มจะสงสัยเรื่องศาสนาของตนที่มีลัทธิพิธี ซึ่งวางเป็นข้อ
กำหนดไว้มากมายและซับซ้อนจนเกินความพอดี เกิดสงสัยเรื่องพิธีรีตองที่พวกตนเป็นตัว
การวางไว้ในคัมภีร์ว่าการประกอบพิธีกรรมตามที่มิวางกำหนดไว้มากมายนั้นจะได้ผลจริงหรือไม่

๔. การที่เทพเจ้ามีตัวตนเหมือนมนุษย์ก็เท่ากับถูกจำกัดด้วยสถานที่และเวลา (space
and time) เท่ากับเป็นสิ่งที่มิชอบเขตจำกัด แต่เทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ไม่ควรจะถูกจำกัดด้วยสถานที่
และเวลา ควรจะเป็นสิ่งที่ไม่มีขอบเขตจำกัด

เมื่อคนอินเดียเกิดความเบื่อหน่ายในพระเจ้าที่มีตัวตน จึงหันมานับถือสิ่งที่ไม่มีตัวตน
ที่เรียกว่า สิ่งแท้จริงอันติมะ (Ultimate Reality) ที่ไม่มีขอบเขตจำกัด มิถูกจำกัดด้วย
สถานที่และเวลา เป็นที่เกิดขึ้นของสากลจักรวาล สิ่งแท้จริงอันติมะดังกล่าวเรียกว่าพรหมัน

พรหมัน อาตมัน พรพรม พรมาตมัน

พรหมัน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พรพรม เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในภาวะ เป็นสิ่งแท้จริงสูงสุด เป็นตัวตนที่เที่ยง (อัตตา) ไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่มีรูปร่าง ไม่มีเนื้อหนัง ไม่มีที่สิ้นสุด ดำรงอยู่ตลอดเวลา มีอยู่ในทุกสิ่ง ปรากฏอยู่ในทุกสิ่ง โดยที่ทุกสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่เกิดจากพรหมัน หรือมาจากพรหมัน แต่พรหมันเองไม่มีเหตุ เป็นสิ่งที่มืออยู่ได้ด้วยตนเอง เพราะฉะนั้นพรหมัน จึงไม่ใช่พระพรม มีคำกล่าวแสดงลักษณะของพรหมันอยู่ ๓ คำ คือ สัต จิต อานันตะ (Prabhavanda ๑๕๗๒ : ๖๗)

สัต หมายถึง ความมืออยู่ของพรหมัน คือแสดงให้รู้ว่าพรหมันเป็นสิ่งที่มืออยู่จริง มีอยู่นิรันดร และเป็นอมตะ (immortal)

จิต คือคำอธิบายลักษณะของพรหมันว่ามีอยู่ในลักษณะเป็นจิตบริสุทธิ์หรือสัมปชัญญะบริสุทธิ์ (pure consciousness)

อานันตะ แสดงคุณลักษณะของจิตบริสุทธิ์หรือสัมปชัญญะบริสุทธิ์ว่ามีสภาพเป็นความสุขหรือความบันเทิงสูงสุดที่เรียกว่า นิรามิสสสุข (bliss)

คำทั้งสามคือ สัต จิต อานันตะ จึงเป็นคำบอกให้ทราบถึงภาวะลักษณะแห่งสิ่งสมบูรณ์ คือ พรหมัน

พรหมัน หรือพรพรม เป็นอาตมันสากล ส่วนอาตมันของมนุษย์เป็นอาตมันย่อย ซึ่งถือเป็นตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์ ไม่มีการเกิดและการตาย เพื่อให้เข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้นจึงเรียกพรหมันเสียใหม่ว่าพรมาตมัน (ปรม + อาตมัน) แปลว่า อัตตาสูงสุด ส่วนตัวตนย่อยเรียกว่าชีวาตมัน (ชีวะ + อาตมัน) แปลว่า อาตมันของชีวะ ซึ่งชีวะในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หมายถึงสิ่งมีชีวิตที่ประกอบขึ้นด้วยร่างกายและวิญญาณ ร่างกายเกิดขึ้นจากการผสมของดิน น้ำ ลม ไฟ ส่วนวิญญาณเป็นส่วนหนึ่งของอาตมันสากล

ข้อแตกต่างของพรมาตมัน กับ ชีวาตมัน คือ พรมาตมันไม่ได้ถูกจำกัดด้วยสิ่งใด แต่ชีวาตมันถูกจำกัดด้วยร่างกาย มนุษย์แต่ละคนมีชีวาตมันเป็นแกนกลางของชีวิต ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลงและสลายไปในที่สุด ส่วนชีวาตมันนั้นจะคงสภาพเดิมอยู่ตลอดไปโดยไม่เปลี่ยนแปลงหรือสลายตามไปด้วย ทั้งนี้ก็โดยที่มันเป็นส่วนหนึ่งของอาตมันสากลหรือพรมาตมัน ในเวลาที่คนตาย ชีวาตมันจะละทิ้งร่างเก่าแล้วไปอาศัยร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าจากชุดเก่าเป็นชุดใหม่ ฉะนั้น

ปรพรม และอปรพรม

เมื่อพรหมัน หรือ ปรพรม มีลักษณะเป็นจิต จึงเกิดปัญหาขึ้นว่า โลกและสรรพสิ่งเกิดขึ้นมาได้อย่างไร เพราะจิตไม่มีรูปร่างอย่างมนุษย์ จะทำการสร้างอย่างไร อีกประการหนึ่ง เมื่อเทพเจ้ามีลักษณะเป็นจิต การบวงสรวงบูชาเพื่อขอให้อำนาจผลประโยชน์ต่าง ๆ ย่อมไม่สามารถกระทำได้ ดังนั้นจึงต้องมีการอธิบายเพิ่มเติมว่าพรหมัน หรือปรพรมอีกแห่งหนึ่ง คือ อปรพรม อปรพรมก็คือ *พรม* หรือ*อิศวร* เป็นเทพเจ้าที่มีตัวตน สามารถที่จะอำนวยความสะดวกสวัสดิ์ให้แก่ผู้เคารพบูชาได้ พรมหรืออิศวรเป็นการแสดงให้เห็นปรากฏ (manifestation) ของพรหมันหรือปรพรม ทุกสิ่งทุกอย่างจึงมาจากพรมหรืออิศวร

ท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อพรม และอาดมัน

๑. เทพเจ้ายิ่งใหญ่ผู้สร้างสิ่งทั้งปวงไม่มี มีแต่กฎแห่งเหตุและผลอันเป็นธรรมชาติ
๒. อาดมันไม่มี มีแต่กระบวนการแห่งชีวิตที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติแห่งเหตุผลนั้น เมื่ออาดมันไม่มี เรื่องพรหมันและการเข้าร่วมกับพรหมัน (เป็นเอกภาพกับพรหมัน) ก็ไม่ต้องพูดถึง
๓. ใช้คำว่า 'พรม' ในความหมายใหม่ ให้เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณธรรม และปฏิบัติได้จริงในชีวิต

ก. ถือเอาความหมายในแง่ที่เป็นจุดหมายสูงสุด หรือภาวะอันประเสริฐสุด นำคำว่าพรม มาใช้เรียกบุคคลผู้บรรลุคุณธรรมชั้นสูงระดับหนึ่ง หมายความว่า เป็นผู้ประเสริฐ หรือใช้เรียกตัวคุณธรรมที่ประเสริฐ ดังาม สูงส่งเป็นอุดมคติ เช่น พรมวิหาร เป็นต้น

ข. ถือว่าพรมที่เป็นตัวบุคคลนั้นหมายถึงสัตว์โลกประเภทหนึ่ง แต่เป็นชั้นสูงถึงจะมีอายุยืนยาวกว่า แต่ก็ต้องเกิด ต้องตายเหมือนสัตว์อื่น ๆ ไม่ใช่เป็นผู้สร้างโลกบันดาลชีวิตมนุษย์ฝีกอบรมดีแล้ว ยังประเสริฐกว่าพรมและพรมจะเคารพบูชา

ค. หมายถึง บิดา มารดา ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรธิดา และประกอบด้วยคุณธรรมต่อบุตรธิดา (พระราชวรานี ๒๕๒๖ : ๑๘๒-๑๘๓)

กฎแห่งกรรม การเวียนว่าย และการเกิดใหม่

กฎแห่งกรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความหมายเป็นสองนัย คือหมายถึง *กฎแห่งธรรมชาติ* หรือที่เรียกว่ากฎแห่งเหตุและผลอย่างหนึ่ง และหมายถึง *กฎศีลธรรม* อย่างหนึ่ง ในธรรมชาติทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นเป็นไปตามอำนาจของเหตุปัจจัย เมื่อเกิดขึ้นก็มีเหตุทำให้เกิด

เมื่อดำรงอยู่ก็มีเหตุทำให้ดำรงอยู่ และเมื่อเสื่อมสลายไปก็มีเหตุทำให้เสื่อมสลาย ไม่มีอะไรเกิดขึ้น ดำรงอยู่ หรือดับไปอย่างลอย ๆ โดยปราศจากเหตุ นี่คือความหมายของกฎแห่งกรรมในนัยที่หนึ่ง

กฎแห่งกรรมในแง่ที่เป็นกฎศีลธรรมนั้นหมายถึง กฎแห่งการกระทำของมนุษย์ ซึ่งหลักทั่วไปของกฎศีลธรรมมีว่า ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว การประกอบพิธีกรรมบูชาญัตถิ์ถือว่าเป็นการประกอบกรรมดีอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ที่ถือว่าเป็นกรรมดี เช่น การสร้างหรือทำสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ การบริจาคทาน การช่วยเหลือผู้อื่น เป็นต้น กรรมดีเหล่านี้เป็นกุศลกรรมชั้นธรรมดา การบำเพ็ญตบะแบบนักบวชเพื่อบรรลุโมกษะ เป็นกุศลกรรมชั้นสูงสุด

สำหรับการเวียนว่ายนั้นศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้อธิบายว่า วิญญาณ (ชีวาตมัน) ทั้งหลายย่อมออกมาจากประตุมวิญญาณ คือ พรหมัน เหมือนประกายไฟที่กระเด็นออกจากดวงไฟมหึมา หรือหยดน้ำซึ่งหยาดออกจากมหาสมุทรอันเป็นแหล่งกลาง แม้วิญญาณของสรรพสัตว์ก็ย่อมออกมาจากพรหมันต้นเดียวกัน เมื่อวิญญาณดวงใดหลุดออกจากพรหมันแล้วย่อมเข้าสิงอยู่ในรูปต่าง ๆ นับไม่ถ้วนครั้ง หรือชาติ ชาติที่หนึ่งอาจเป็นเทวดา ชาติที่สองอาจเป็นมนุษย์ ชาติที่สามอาจเป็นสัตว์ หรือเป็นพืช วนเวียนกันอยู่อย่างนี้ไม่มีเวลาหยุดนิ่ง ต้องเสวยสังสารทุกข์ เพราะกรรมอยู่ร่ำไป จนกว่าวิญญาณนั้นจะพบโมกษะ คือความรอดพ้นจากความเกิด กลับเข้าสู่แหล่งที่มาเดิมคือพรหมัน

เนื่องจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เชื่อในภพหน้าหรือการเกิดใหม่ ดังนั้นเมื่อร่างกายนี้แตกดับหรือตายไป ชีวาตมันก็จะเคลื่อนออกจากร่างกายไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดเก่าแล้วสวมชุดใหม่ ก่อนที่ชีวาตมันจะออกจากร่างกาย มันจะต้องหาร่างใหม่สำหรับไปอาศัยอยู่ให้ได้เสียก่อน แต่ร่างใหม่ที่มันจะไปอาศัยอยู่นั้นจะดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับกรรมดี หรือกรรมชั่ว ที่ชีวาตมันได้เคยกระทำไว้

ทางแห่งการไปเกิดใหม่ของชีวาตมันมีอยู่ ๒ ทาง คือทางแห่งเทพ เป็นทางสว่าง กับทางแห่งบิดร เป็นทางมืด ผู้ที่บำเพ็ญตบะหรือสมณธรรมเพื่อความรู้แจ้งในพรหมันตายแล้วชีวาตมันจะดำเนินไปตามทางแห่งเทพ ซึ่งเป็นทางอันเกษมโดยผ่านอากาศ พระอาทิตย์ พระจันทร์แล้วเข้าสู่โลกแห่งการเป็นเอกภาพกับพรหมัน (บรรลุโมกษะ) ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก ส่วนผู้บำเพ็ญกุศลกรรมชั้นสามัญตายแล้วชีวาตมันจะดำเนินไปตามทางแห่งความมืด ไปสู่โลกบิดรชั่วระยะหนึ่ง เมื่อครบกำหนดก็จะกลับมาในโลกมนุษย์อีกโดยกลับมาตามทางเดิม ลงมาสิงสถิตอยู่ในพืชพันธุ์ธัญญาหาร เมื่อมนุษย์บริโภคพืชพันธุ์ธัญญาหารนั้น

เข้าไป ก็เข้าไปถือกำเนิดในร่างกายของมนุษย์ สำหรับผู้ที่ทำกรรมดีไว้ก็จะเกิดในที่ดี เช่น เกิดเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ส่วนผู้ที่ทำกรรมชั่วไว้มากตายแล้วจะไปสู่ยมโลกเสวยความทุกข์ตามควรแก่กรรมของตน เมื่อพ้นจากยมโลกแล้วหากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดในตระกูลต่ำ เช่น ตระกูลสุทร จัณฑาล หรือไม่ก็เกิดเป็น สัตว์ เช่น สุนัข หมู แมว แพะ แกะ เป็นต้น

โมกษะ หรือ ความหลุดพ้น

จุดหมายสูงสุดของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ โมกษะ หรือความหลุดพ้น ซึ่งหมายถึงภาวะที่ชีวาตมันเข้าร่วมกับพรหมัน หรือเป็นเอกภาพกับพรหมัน เมื่อชีวาตมันรู้แจ้งเห็นจริงในภาวะที่แท้จริงของพรหมัน ขจัดความเห็นในความแตกต่างระหว่างพรหมันและสิ่งต่าง ๆ เสียได้ ประจักษ์ชัดถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวแห่งชีวาตมันและพรหมัน เมื่อนั้นก็จะบรรลุมอกษะหรือความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด และดำรงอยู่ในความสุขอันไม่เปลี่ยนแปลงชั่ววันรันดร

โมกษะ หรือความหลุดพ้นตามคติแห่งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนี้ หากมองในแง่ของเหตุและผลแล้วจะเห็นความขัดแย้งในตัวเองอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ถ้าโมกษะหมายถึงความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ย่อมแสดงว่าผู้บรรลุมอกษะ คือผู้ที่เข้าถึงความเป็นเอกภาพกับพรหมันจะไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก แต่เหตุใดศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจึงอธิบายว่าวิญญานน้อยใหญ่ (ชีวาตมัน) ย่อมกระเด็นออกจากพรหมันแล้วมาเวียนว่ายตายเกิด อันนี้เป็นข้อยืนยันว่าการเข้าถึงโมกษะนั้นยังไม่หลุดพ้น ซึ่งหากเปรียบเทียบโมกษะกับคำสอนในพระพุทธศาสนาแล้ว การเข้าถึงโมกษะ ก็คือ การเข้าถึงอรุปรพพรหมเท่านั้น ชั้นอรุปรพพรหมสามารถเข้าถึงได้ด้วยอำนาจของกุศลกรรมคือการบำเพ็ญอรุปรมาณ แต่ก็ยังเป็นชั้นที่ยังไม่ถึงว่าหลุดพ้น เพราะอรุปรพพรหมเหล่านี้แม้จะมีอายุยืนยาวสักเพียงใด แต่เมื่อหมดกุศลกรรมแล้ว ก็ยังต้องกลับมาเกิดอีกตามกรรมที่ทำไว้เช่นเดียวกับชีวาตมันที่กระเด็นออกจากพรหมันฉะนั้น

โยคะ

ผู้มุ่งโมกษะ หรือความหลุดพ้น ย่อมมีจุดหมายปลายทางอันเดียวกัน แต่วิธีการที่ใช้เพื่อไปถึงจุดหมายปลายทางนั้นแตกต่างกันไปตามประเภทของบุคคล คือบางคนเข้าถึงโมกษะได้ด้วยความรู้ บางคนถึงได้ด้วยกรรมหรือการกระทำ แต่บางคนก็เข้าถึงได้ด้วยความรักดี แต่อย่างไรก็ตาม ทางทั้งสามดังกล่าวนี้ในที่สุดก็จะรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเช่นนี้เรียกว่าโยคะ แปลว่า รวม หมายถึงการรวมเอาตมัน หรือชีวาตมันเข้ากับอาตมันสากล หรือปรมาตมัน ผู้บำเพ็ญโยคะ เรียกว่าโยคี หมายถึงผู้

สามารถรักษาคุณภาพแห่งจิตไว้ได้โดยไม่หวั่นไหวเอนเอียงไปกับอารมณ์ที่ชวนให้ รัก ชัง ตีใจ เสียใจ ฯลฯ *เปลวไฟย่อมสงบนิ่งในที่ซึ่งปราศจากลมกระพือพัดคลื่นใด โยคีผู้บำเพ็ญเพียรทางจิต ย่อมรักษาคุณภาพแห่งจิตไว้ได้ และสามารถดำรงมั่นอยู่ในสมาธิได้เรื่อยไปจนนั้น โยคีผู้มีจิต ตั้งมั่น คงที่ ไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ต่าง ๆ ทั้งฝ่ายอิฏฐารมณ์ และ อนิฏฐารมณ์ นี้ได้ชื่อว่า บรรลุถึงความเป็นเอกภาพกับพรหมันซึ่งจะไม่หวนกลับคือสู่การเวียนว่ายตายเกิดในวัฏ สงสารอีกต่อไป โยคะทั้งสามมีดังนี้*

๑. ชญาณโยคะ

ชญาณโยคะเป็นมรรควิธีแห่งการเข้าถึงพรหมด้วยความรู้ จุดประสงค์สำคัญของผู้ บำเพ็ญเพียรซึ่งได้นามว่าโยคินั้น ได้แก่การเห็นแจ้งในอาตมัน ซึ่งการเห็นแจ้งเช่นนี้บุคคลจะ ไม่สามารถบรรลุถึงได้โดยปราศจากความรู้ แม้แต่ผู้ที่ดำเนินตามกติกามรรค หรือกติกายโยคะก็ ยังจำเป็นต้องอาศัยความรู้ที่พระผู้เป็นเจ้าทรงประทานให้ จึงจะสามารถเกิดความเห็นแจ้งขึ้น มาได้ โยคะที่ปราศจากความรู้เป็นสิ่งที่หาประโยชน์แท้จริงไม่ได้ จริตของผู้บำเพ็ญโยคะอาจ สามารถควบคุมตนเองไม่ให้ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ได้ แต่ตราบใดที่ยังไม่อาจจัด กิเลสตัณหาให้หมดไปอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิง ก็ยังหาได้ชื่อว่าเป็นโยคีที่แท้จริงไม่ กิเลสตัณหา จะถูกขจัดให้หมดไปได้ก็ด้วยความรู้แจ้งเท่านั้น ความรู้มีความสำคัญมากเพียงไรนั้น จะเห็น ได้จากข้อความดังต่อไปนี้ “แม้ทรนผู้ชั่วช้าก็สามารถจะข้ามพ้นสังสารสาครได้โดยอาศัย นาวาคือความรู้เพียงอย่างเดียว ไฟเมื่อก่อให้เกิดความคิดดีแล้วสามารถทำเชื้อเพลิงให้คงเหลือแต่ เถ้าธุลีอันใด ไฟคือความรู้ก็ย่อมประหารกรรมทั้งหมดให้สูญสิ้นไปจนนั้น กรรมทั้งหลายมี ความรู้เป็นที่สุด เมื่อได้บรรลุถึงความรู้แล้ว บุคคลย่อมได้ความสงบในไม่ช้า ไม่มีอะไรอื่นที่จะ บริสุทธิยิ่งขึ้นไปกว่าความรู้ พระผู้เป็นเจ้าทรงถือว่าผู้มีความรู้แจ้งเกี่ยวกับอาตมันเป็นผู้มีเอก ิภาพกับพระองค์” (สุนทร ณ รั้งยี ๒๕๒๑ : ๓๖-๓๗)

๒. กรรมโยคะ

กรรมโยคะ ไม่มีอะไรขัดแย้งกับชญาณโยคะ กรรมโยคะจะเป็นไปได้อย่างสมบูรณ์ก็ ต่อเมื่อมีชญาณโยคะสมบูรณ์แล้วเท่านั้น ไม่มีผู้ใดซึ่งยังดำรงชีพอยู่จะสามารถสลัดกรรมหรือ การกระทำเสียได้โดยสิ้นเชิง แต่การกระทำดังกล่าวเป็นการปฏิบัติภารกิจตามหน้าที่ด้วยความ รู้ลึกปล่องวางหรือไม่มีอุปาทานต่อหน้าที่ที่ตนปฏิบัติ

*การกระทำสองประเภทที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พระเวท คือการกระทำที่หวังผลตอบแทน เรียกว่า *ประวฤติกรรม* และการกระทำด้วยการปล่อยวางหรือไม่หวังผลตอบแทนเรียกว่า *นิวฤติกรรม* ซึ่งกรรมโยคะหมายถึงการกระทำประเภทหลัง คือการกระทำที่ไม่หวังผลตอบแทน*

แทนใด ๆ ทั้งสิ้น แต่เป็นการกระทำด้วยถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องทำ การกระทำด้วยความรู้สึกปลอ่อย่างหรือไม่หวังผลตอบแทนนี้จะไปไม่ได้เลยถ้าปราศจากความรู้ ผู้มีความรู้เท่านั้นที่จะสามารถกระทำดังกล่าวนี้ได้

๓. ภัทติโยคะ

ภัทติโยคะ แปลตามตัวว่า *การประกอบความภักดี* หมายถึงการให้บริการแก่พระผู้เป็นเจ้า โดยปราศจากการหวังผลตอบแทน กระทำไปโดยความจงรักภักดีต่อพระองค์ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ความภักดีตามนัยที่กล่าวนี้จึงเป็นกรรมอย่างหนึ่ง แต่กรรมดังกล่าวนี้ต้องกระทำด้วยความรู้ ถ้าปราศจากความรู้แล้วก็ไม่อาจเป็นไปได้ ผู้มีความรู้ที่แท้จริงเท่านั้นที่จะสามารถแสดงความจงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้าได้อย่างสมบูรณ์ พระผู้เป็นเจ้าจะเป็นผู้ตั้งผู้ที่จงรักภักดีต่อพระองค์ขึ้นจากสังสารสาคร และจะได้รับการช่วยเหลือให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง บุคคลที่มีความภักดีจะเข้าร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระผู้เป็นเจ้า แล้วดำรงอยู่ในฐานะแห่งความสุขทางจิตอันสูงส่ง

จะเห็นได้ว่าความรู้หรือญาณะ เป็นสิ่งสำคัญที่สุด กรรมและความภักดีเป็นแต่เพียงการแสดงออกของความรู้ ถ้าปราศจากความรู้เสียอย่างเดียว ความหลุดพ้นหรือโมกษะก็ตีการละอุปาทานหรือความยึดมั่นถือมั่นในการกระทำที่ดี การมีความภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้าโดยปราศจากการหวังผลใด ๆ ก็ดี ย่อมไม่อาจมีขึ้นได้ พระผู้เป็นเจ้าจะทรงประทานความรู้แก่ผู้ที่จงรักภักดีต่อพระองค์เพื่อให้เขาสามารถเข้าถึงพระองค์ได้

โยคะทั้งสาม คือ ชญาณโยคะ กรรมโยคะ และภัทติโยคะ นี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ราชโยคะ ถือว่าเป็นโยคะอย่างเลิศ เป็นโยคะแบบแท้จริงและสูงสุด มุ่งการฝึกจิตเป็นสำคัญ นอกจากโยคะทั้งสามแล้ว ยังมีโยคะแบบอื่น ๆ เกิดขึ้นในภายหลังอีกหลายอย่าง เช่น มัณฑรโยคะ ลยโยคะ และหฐโยคะ เป็นต้น

ตบะ

การทำให้อาดมันกลับคืนไปพร้อมกับพรหมันที่เรียกว่าการบรรลุโมกษะนั้น นอกจากการบำเพ็ญโยคะแล้ว ยังมีข้อปฏิบัติอีกอย่างหนึ่งที่เรียกว่าตบะ ซึ่งเป็นที่นิยมปฏิบัติกันมากในหมู่ชาวฮินดูผู้มุ่งโมกษะ ตบะเป็นข้อปฏิบัติที่แพร่หลายมากในยุคพรหแมน เมื่อคนหันมาบำเพ็ญตบะ ยัญซึ่งเคยเป็นเอกในยุคพระเวทก็กลายเป็นสิ่งที่มีขอบเขตจำกัดที่บันดาลความสำเร็จได้เพียงในทางโลก ไม่ถึงจุดหมายสูงสุดของศาสนา

ตบะเกิดจากแนวความคิดทางปรัชญาที่ว่า ชีวิตมีส่วนประกอบหรือพลังที่ขัดแย้งกัน

อยู่ในตัวสองฝ่าย คืออาตมัน หรือชีวะ (soul) อันเป็นสิ่งบริสุทธิ์ เป็นส่วนแห่งพรหมัน หรือเรียกว่าพลังฝ่ายสูงที่จะนำไปสู่ความบริสุทธิ์ฝ่ายหนึ่ง กับสรีระที่เป็นของไม่บริสุทธิ์ ไม่แท้จริง ไม่ยั่งยืน เป็นพลังฝ่ายต่ำที่ทำให้ชีวิตเศร้าหมอง ต้องทนทุกข์เพราะอำนาจความปรารถนาต่าง ๆ ฝ่ายหนึ่ง การที่อาตมันถูกกักขังโดยสรีระ เท่ากับเกิดความขัดแย้งกันของพลังสองฝ่ายทำให้มนุษย์ตกอยู่ในความมืดบอด ต้องประสบความทุกข์ และวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ไม่สามารถรู้ความจริง และไม่อาจคืนเข้าร่วมกับพรหมันได้ จากเหตุผลดังกล่าวนี้ทำให้ตบะมีความสำคัญเพราะสามารถทำให้มนุษย์เข้าถึงความหลุดพ้นได้

ตบะ แปลว่า ความร้อน หรือความแผดเผา การที่นำมาใช้เป็นชื่อเรียกข้อปฏิบัตินี้คงอาศัยแนวความคิดว่าเมื่อข่มขีบบีบคั้นทรมานร่างกายมากขึ้นจะเป็นการอัดกำลังภายใน เร่งระดมความร้อนหรือเดชของจิตให้ทวีขึ้นไปจนถึงจุดเครียดหรือขีดระเบิดอันมีพลังสูงสุด โดยนัยนี้จึงหมายถึงการบีบคั้นทรมานร่างกายให้เกิดความเร่งร้อนด้วยความสมัครใจ โดยถือว่าเป็นการข่มร่างกาย ทอนกำลัง ไม่ยอมให้กายเป็นนายบังคับหรือชักจูงตนให้ทำการต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการทั้งหลาย ทำให้กายหมดอำนาจครอบงำ อาตมันจะได้บริสุทธิ์เป็นอิสระหลุดพ้นจากพันธนาการ เข้าร่วมกับพรหมันได้

อาจกล่าวได้ว่าตบะคือพิริยังกิเลส หรือพิริข่มกิเลสโดยทรมานตัวหรือการข่มกาย เพื่อเพิ่มพลังจิต หรือการข่มความต้องการทางธรรมชาติ หรือการบำเพ็ญเพียรข่มบังคับทรมานร่างกายให้พ้นจากความเป็นทาสของความต้องการตามธรรมชาติ และกลับมีอำนาจพิเศษพ้นวิสัยธรรมดา หรือวิธีการเพื่อเข้าถึงจุดหมายอันสูงสุดในทางจิตด้วยการข่มความปรารถนาทางร่างกายที่เป็นธรรมดาสบายของโลก

ความมุ่งหมาย และ ความสำคัญของตบะ

ก. อิทธิปาฏิหาริย์ คัมภีร์พระเวทยุคแรก ๆ เช่นในฤคเวท กล่าวถึงบุคคลหรือนักบวชประเภทหนึ่งเรียกว่าพวกมูเน่และนักพรต ซึ่งเป็นผู้บำเพ็ญข้อปฏิบัติประเภทตบะ มีฤทธิ์มากเช่น เหาะได้ เป็นต้น แต่บุคคลเหล่านี้อยู่นอกวงศาสนาพราหมณ์ (เพราะศาสนาพราหมณ์ยุคแรก ๆ มีความมุ่งหมายจำกัดเพียงขั้นความสุขความรื่นรมย์ทางโลก ซึ่งขึ้นอยู่กับเทพเจ้าผู้รับเครื่องเซ่นสรวงจากยัญพิธีต่าง ๆ) แม้ในสมัยหลัง ๆ เมื่อมีคำสอนทางปรัชญา และมีการบำเพ็ญตบะแพร่หลายแล้ว การได้ฤทธิ์ก็ยังคงเป็นความมุ่งหมายอย่างหนึ่งของการบำเพ็ญตบะ เช่น เพื่อกำยาโรค ไล่ผี ทำอายุให้ยืนยาว และทำปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ซึ่งจัดว่าเป็นวัตถุประสงค์ในทางโลก

ข. โมกษะ ตั้งแต่ยุคอุปนิษัท (ยุคพราหมณ์) เป็นต้นมา หลักปรัชญาเกี่ยวกับอาดมัน พรหมัน และการทำให้อาดมันเข้ารวมกับพรหมัน เป็นเหตุให้ตบะเข้ามามีความสำคัญใน ศาสนาพราหมณ์มากขึ้นโดยลำดับ กลายเป็นวิธีการที่จะบรรลุจุดหมายสูงสุดของศาสนา คือ โมกษะ ให้อาดมันหลุดพ้นจากความผูกพันและวงจำกัดของรูปวัตถุอันต่ำทราม เข้ารวมกับ พรหมันที่เป็นสิ่งสมบูรณ์ พ้นจากสังสารวัฏโดยสิ้นเชิง จุดหมายข้อนี้เป็นวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของตบะตามหลักศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ตัวอย่างวิธีบำเพ็ญตบะ

ตบะมีความสำคัญดังกล่าวมาแล้ว วิธีบำเพ็ญตบะแบบต่าง ๆ จึงได้เกิดมีเพิ่มขึ้น มากมายในประวัติศาสตร์ศาสนาฮินดู ในที่นี้จะแสดงตัวอย่างวิธีบำเพ็ญตบะเพื่อให้มองเห็น ภาพชัดเจนขึ้น ผู้บำเพ็ญตบะนั้นในภาษาบาลีเรียกว่า *ตาปส* หรือ *ตปัสสี* สันสกฤตว่า *ตปัสวี* *ตปัสตี* หรือ *ตปัสวี* ทั้งหลายมีชื่อเรียกต่างกันไปตามประเภทหรือวิธีแห่งตบะที่บำเพ็ญดัง ตัวอย่างต่อไปนี้

- ชลาศยิ พวกถือแช่ตัวในน้ำแค่เอวคราวละหลายวันหรือหลายสัปดาห์
 - พหูทกะ พวกถืออาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ให้ได้มากแห่งที่สุดโดยย้ายที่อาบน้ำไปเรื่อย ๆ
 - ศังกุติ พวกถือนอนบนเตียงหนามคราวละนาน ๆ ทุก ๆ วัน
 - ภุมิกา พวกถือนอนบนพื้นดิน ไม่ยอมใช้เตียงหรือเครื่องปูลาด
 - ภุฏิลกา พวกถืออริยาบถอดตัว ไม่ยอมยื่น นั่ง นอน ในท่าตัวตรง
 - นิษจลสิ พวกถือไม่เคลื่อนไหวร่างกาย ยืนหรือนั่งในท่าและที่เดียวเป็นเวลาแรมปี จนจนมากทำรังในผมได้ หรือเอาวัลย์ขึ้นพินชา หรือจอมปลวกขึ้นที่เท้า
 - ขทาศรี พวกถือไม่นอน ยืนตัวตรงอยู่ตลอดเวลา
 - ปัญจตปัสวี พวกถือนั่งกลางแดดพร้อมทั้งก่อไฟอีก ๔ กองไว้ล้อมตัวทั้ง ๕ ทิศ
 - นิจสิริสิ พวกถือห้อยศิระษะ โดยเอาเท้าเหนี่ยวกิ่งไม้ไว้อย่างค้ำคาว
 - นขมุขฎ พวกถือกำมือไว้จนเล็บงอกแทงเข้าไปในอุ้งมือ
 - อุธวพาหุ พวกถือยกแขนคาไว้จนแข็งค้ำ
 - ฉหิณนกา พวกถือทำร้ายร่างกายตนเองเช่น ปีบรัดอวัยวะบางอย่างจนเป็นง่อย เป็นต้น
- บางพวกถือรับประทานอาหารจำกัดเฉพาะเป็นอย่าง ๆ และมีชื่อเรียกตามประเภท อาหารนั้น ๆ เช่น ถือกินแต่ผลไม้ ถือกินแต่รากไม้ ถือกินสมุนไพร ถือกินนม ถือกินวันละ

ไม่เกิน ๘ คำ ถือกินตามจันทร์ขึ้นจันทร์แรม ถือกินเทียวหากินตามป่าช้า ถือกินอาหารผสมด้วย มูลโค ปัสสาวะ หรือแม้แต่อุจจาระมนุษย์ เป็นต้น

ตบะเป็นข้อปฏิบัติทางศาสนาที่ยึดถือฝังแน่นในหมู่ชนอินเดีย นิยมทั้งในหมู่นักบวช สายพระเวท คือพราหมณ์ทั้งหลาย และนักบวชสายไม่นับถือพระเวท เช่น นิกรนถ์ เป็นต้น และยังมีแพร่หลายหาจุดได้ไม่ยากในประเทศอินเดียปัจจุบัน ความยึดถือฝังแน่นในการบำเพ็ญ ตบะนี้น่าจะเป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่อธิบายถึงเหตุผลที่พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ในประเทศอินเดีย ไม่ได้ และเหตุผลที่ว่าทำไมชีวิตและสังคมอินเดีย จึงเป็นอยู่อย่างที่เราประหลาดทุกวันนี้

ตบะในพระศาสนาของพระพุทธศาสนา

เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในประเทศอินเดียนั้น ข้อปฏิบัติที่เรียกว่าตบะเป็นที่นิยมนั้นในหมู่ชนชาวอินเดียมานานแล้ว แม้พระพุทธองค์เมื่อเสด็จออกบรรพชา ก็ทรงบำเพ็ญตบะ อยู่มาหลายปี ที่เรียกว่าทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา เช่น ทรงอดอาหาร ทรงกลั่นลมหายใจ เป็นต้น ในที่สุดทรงเห็นว่าข้อปฏิบัติเช่นนั้นมิอาจนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ จึงทรงเปลี่ยนวิธีมาบำเพ็ญ เพียรทางจิตแทน และได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเวลาต่อมา

พระศาสนาของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับตบะพอสรุปได้ดังนี้

๑. ตบะจัดเป็น*อัตตกิลมถานุโยค* คือการสร้างความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง ไม่ใช่ทางที่จะนำไปสู่ความหมดทุกข์ แต่ในทางตรงข้าม กลับเป็นทางที่จะนำความทุกข์มาสู่ตน เพราะเป็นทางเอียงสุดข้างหนึ่งคู่กับ*กามสุขัลลิกานุโยค* คือการหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข อันเป็นทางเอียงสุดอีกข้างหนึ่ง ซึ่งทางเอียงสุดทั้งสองนี้ไม่ว่าจะเป็นอัตตกิลมถานุโยค หรือกามสุขัลลิกานุโยค ก็ไม่อาจพาบุคคลเข้าสู่ความหลุดพ้นได้

๒. หลักปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาให้ถือทางสายกลางที่เรียกว่า*มัชฌิมาปฏิปทา* โดยหลีกเลี่ยงทางเอียงสุดทั้งสองข้างที่กล่าวมาแล้ว ในมัชฌิมาปฏิปทานี้ สำหรับบรรพชิตผู้ ขอมสละความสุขแบบฆราวาสเพื่อบ่มความหลุดพ้น ความประพฤติในแนวของตบะก็ยังคง อยู่ในขอบเขตของความพอดี เพื่อเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา ตบะในพระพุทธ ศาสนาจึงมีความหมายใหม่ ซึ่งมีข้อควรสังเกต และวิธีใช้พอประมวลได้ดังนี้

๒.๑ หมายถึงความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ เครื่องอุปโภคบริโภคก็ให้มีเท่าที่จำเป็น แก่การดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ คือไม่ถึงกับให้เป็นการสร้างความทุกข์ทรมานแก่ตน ทั้งนี้เพื่อจะ ได้มุ่งอุทิศเวลาและกำลังงานให้แก่การปฏิบัติหน้าที่ของตนคือการบำเพ็ญสมณธรรมฝึกอบรมจิต และจาริกเทศนา

๒.๒ ในการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาก็มีข้อดเว้นบางอย่าง และการควบคุมความประพฤติบางอย่าง แต่ข้อปฏิบัติเหล่านี้อยู่ในขอบเขตจำกัด มิให้เป็นการทรมานร่างกายเพื่อให้จิตบริสุทธิ์หรือหลุดพ้น ข้อดเว้นต่าง ๆ เท่าที่มีในพระพุทธศาสนามุ่งเพียงเพื่อการฝึกความมีระเบียบวินัย รู้จักควบคุมบังคับใจตนเอง เป็นการขัดเกล่าในความประพฤติเพื่อให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง และความประณีตแห่งจิตใจ

๒.๓ ในความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ นั้น พระพุทธศาสนาเน้นหนักในเรื่องความระมัดระวังเอาใจใส่บำรุงรักษาสุขภาพของร่างกายเป็นอย่างมาก เพราะถือว่า การปฏิบัติธรรมจะได้ผลต้องอาศัยร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์ ในแง่การปฏิบัติธรรมก็สอนให้หมั่นพิจารณาและรู้เท่าทันในธรรมชาติของร่างกายที่เกิดจากส่วนประกอบต่าง ๆ มีความเป็นปฏิกลอ่อนแอ ง่ายต่อการแตกสลาย ดำเนินไปสู่ความทรุดโทรม เป็นของชั่วคราว ทั้งนี้เพื่อมิให้เกิดความมัวเมา และจะได้ไม่ประมาท เร่งชวนช่วยเพียรพยายามปฏิบัติหน้าที่ใช้ประโยชน์จากชีวิตเพื่อความดีงามให้ได้มากที่สุด

๒.๔ นำคำว่าตบะมาประยุกต์ใช้ในความหมายใหม่หลายอย่างเช่น

ก. หมายถึงอินทรีย์สังวร คือการสำรวมอินทรีย์ ควบคุมความรู้สึกที่เป็นปฏิริยาต่อการรับรู้ทางอายตนะต่าง ๆ ให้เป็นไปแต่ในทางที่ดีงาม ไม่ให้กิเลสเข้าครอบงำ

ข. หมายถึงความเพียร คือความเพียรพยายามที่จะจำกัดความชั่ว ตรงกับความหมายว่าเพียรเผากิเลส หรือความเพียรในการปฏิบัติหน้าที่

ค. หมายถึงขันติ คือความอดทน ซึ่งได้แก่ความเข้มแข็งทนทานที่ทำให้ดำรงตนอยู่ในมรรคาอันนำไปสู่จุดหมายของตนอย่างแน่วแน่มั่นคง สามารถผ่านพ้นอุปสรรคสิ่งบีบคั้นทุกอย่างไปได้จนบรรลุถึงความสำเร็จ

ง. หมายถึงอธิจิต คือการฝึกจิตอย่างสูง หรือข้อปฏิบัติทั้งหลายในฝ่ายสมาธิ

ตบะในความหมายเหล่านี้ และในความหมายอื่น ๆ ที่ใช้ในพระพุทธศาสนาต้องการให้ฝึกฝนในขั้นละและควบคุม ไม่เลยไปถึงการเพิ่มความบีบคั้น ส่วนทางจิตมุ่งในด้านเพิ่ม คือฝึกฝนอบรมจิตใจ ด้วยการเสริมสร้างคุณธรรมให้เพิ่มพูนขึ้นไป เช่น สร้างเสริมสติ สมาธิ วิริยะ เมตตา กรุณา เป็นต้น

๓. พระพุทธศาสนามีได้ประณามเฉพาะแต่การบำเพ็ญตบะเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดคือโมกษะ หรือความหลุดพ้นเท่านั้น แต่ประณามการบำเพ็ญตบะเพื่อให้เกิดอิทธิปาฏิหาริย์ด้วย เพราะพระพุทธศาสนาถือว่าอิทธิปาฏิหาริย์เป็นผลพลอยได้ในระหว่างการปฏิบัติธรรม

เพื่อการตรัสรู้ มิใช่สิ่งสำคัญหรือจำเป็น (พระราชวรมณี ๒๕๒๖ : ๑๗๓-๑๗๕)

อาศรม ๔

คำว่า อาศรม ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หมายถึงช่วงหรือระยะเวลาของชีวิต และยังหมายถึง ที่สำหรับอยู่อาศัยของนักบวช อีกด้วย

ในยุคพราหมณ์ การดำเนินชีวิตตามหลักศาสนาของบุคคลในวรรณะสูงทั้ง ๓ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ นั้นจะต้องดำรงชีวิตตามหลักอาศรม ๔ คือ

๑. พรหมจรรย์ คือ ช่วงชีวิตที่ใช้ในการศึกษาเล่าเรียน เพื่อนำความรู้มาแสวงหาทรัพย์สมบัติทางโลก เป็นระยะที่ต้องศึกษาเล่าเรียนสาระของพระเวท ยัญพิธี และวิชาการอื่น ๆ อยู่กับครู เป็นเวลาอย่างน้อย ๑๒ ปี และในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ต้องปฏิบัติตามกฎข้อบังคับ และคำสั่งของครูอย่างเคร่งครัด บุคคลที่อยู่ในอาศรมพรหมจรรย์เรียกว่าพรหมจารี ต้องปฏิบัติตนดังต่อไปนี้ (ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ๒๕๒๕ : ๘๘)

๑.๑ เชื้อฟังคำสั่งสอนของครูทุกประการ และต้องถือว่าตนเองนั้นเป็นทาสมของครู

๑.๒ ออกไปรับภิกษาและสิ่งของต่าง ๆ และต้องนำสิ่งของที่รับมานั้นมาให้ครูเสียก่อน ถ้าครูอนุญาตให้รับประทานจึงจะเริ่มรับประทานได้ ถ้าไม่อนุญาตก็รับประทานไม่ได้

๑.๓ สรงนหรือรักษาน้ำกามอันเป็นสาระสำคัญของร่างกายไว้ให้จงดี เมื่อพรหมจารีทั้งหลายสำเร็จการศึกษาแล้ว ก่อนลาครูกลับบ้านเรือนอันเป็นการเตรียมพร้อมเพื่อเข้าสู่อาศรมที่สอง ครูก็จะอบรมสั่งสอนพรหมจารีผู้เป็นศิษย์ให้ตั้งอยู่ในธรรม เพื่อการเป็นผู้ครองเรือนที่ดี ตัวอย่างคำสอน เช่น

- จงพูดแต่ความสัตย์
- จงปฏิบัติแต่ทางธรรม
- จงเอาจุดบัจจัยถวายแก่ครูอาจารย์ แล้วตนเองก็เข้าสู่เพศฆราวาส อย่าทำให้

วงศ์ตระกูลต้องขาดสาย

- จงปฏิบัติหน้าที่ของตนให้เหมาะสมกับสามีที่ดี ซื่อสัตย์ต่อภรรยาและเป็นบิดาที่ดีต่อบุตรธิดา

- จงพยายามทำกุศลกรรม
- อย่าประมาทในการทำให้มีความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุ
- จงอย่าประมาทในการบูชาสักการะองค์เทพเจ้า เทวดา และปีศาจ (คือบรรพบุรุษของตน)

- จงถือว่ามารดา บิดา ครูอาจารย์ และอดีต (แขกที่มาสู่บ้านโดยบังเอิญ) เป็นเสมือนพระเจ้าองค์หนึ่ง
- จงกระทำในสิ่งที่ดีที่ไม่เป็นที่ติฉินนินทา นอกจากนี้ยังปฏิบัติตามและยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีแต่โบราณกาลด้วย
- จงฟังและเคารพบุคคลที่มีวิษุติ และคุณวุฒิ
- สิ่งที่จะมอบให้ผู้อื่น จงให้ด้วยความศรัทธา ด้วยความเต็มใจ และดีใจ ด้วยความรัก และความอ่อนหวาน อย่าให้ด้วยความไม่ศรัทธา ด้วยความกลัว หรือการถูกบังคับ
- จงไปหาผู้อาวุโสหรือผู้ปฏิบัติธรรม เมื่อเธอสงสัยในข้อปฏิบัติว่าถูกต้องหรือไม่ เพื่อให้ท่านเหล่านั้นจัดข้อข้องใจให้

๑๓๑

๒. **คฤหัสถ์** คือ ช่วงแสวงหาความสุขทางโลก มีครอบครัว มีบุตรธิดา แสวงหาทรัพย์สมบัติ ประกอบบุญพิธีและรับผิชอบต่อชุมชน บุคคลที่อยู่ในช่วงนี้เรียกว่า **คฤหัสถ์** หมายถึงผู้ครองเรือน

๓. **วานปรัสถ์** คือ ช่วงที่ต้องปฏิบัติธรรม หรือทำตนให้เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยคุณธรรมโดยการออกไปพำนักอยู่อาศรมในป่า บำเพ็ญตบะ และข้อปฏิบัติอื่น ๆ ทางศาสนาอย่างเคร่งครัด บุคคลที่อยู่ในอาศรมนี้เรียกว่า **วานปรัสถ์**

๔. **สันนยาสะ** คือ การปฏิบัติเพื่อบรรลุโมกษะอันเป็นจุดหมายสุดท้ายของคนอินดู เป็นช่วงที่สละสมบัติทุกอย่างเหลือแต่ผ้านุ่งกับภาชนะสำหรับภิกขาจารและหม้อน้ำ ออกจากอาศรม เทียวจาริกเร่ร่อนภิกขาจารเรื่อยไป ไม่ชองเสพสังคัม พิจารณาเห็นความเสื่อมโทรม ปฏิภูณระคนด้วยทุกข์ของร่างกาย ให้จิตใจสงบระงับ ครั้นสร้ระแตกดับสลายเป็นวัตุธราตุ อาตมันจักได้กินคู่พรหมัน บุคคลที่อยู่ในอาศรมนี้เรียกว่า **สันนยาสี**

อาศรม ๔ นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งเป็น อัตตะ กามะ ธรรมะ และโมกษะ แต่ละช่วงกินเวลาช่วงละ ๒๕ ปี

๓. ยุคฮินดู

เมื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้พัฒนาจากยุคพราหมณ์มาถึงยุคฮินดูนั้น ความคิดแบบเอกนิยมได้พัฒนากลับไปเป็นพหุเทวนิยมอีกครั้งหนึ่ง ในยุคนี้ได้เกิดเทพเจ้าขึ้น ๓ องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ หรือพระนารายณ์ และพระศิวะ หรือพระอิศวร เทพเจ้าทั้ง ๓ องค์นี้เรียกว่าตรีมูรติ แปลว่า ผู้ให้กำเนิดหรือผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสาม ตรีมูรติมีที่มาดังนี้

พระพรหม คือ อปรพรหมที่เรียกว่า พรหมหรืออิศวร ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นปรากฏของปรพรหมในยุคพราหมณ์นั่นเอง พระพรหมทำหน้าที่เป็นพระผู้สร้าง (Creator) มีชายาชื่อ พระสรส์วดี พาหนะประจำพระองค์คือหงส์

พระวิษณุ หรือพระนารายณ์ เคยเป็นเทพเล็ก ๆ ในยุคพระเวท ครั้นถึงยุคฮินดู เทพวิษณุได้บรรลุลความยิ่งใหญ่เป็นพระนารายณ์ ทำหน้าที่เป็นพระผู้พิทักษ์รักษา (Preserver) มีชายาชื่อ พระลักษมี มีครุฑเป็นพาหนะ

พระศิวะ หรือพระอิศวร คือ เทพทรุทะลุผู้เป็นเทพเจ้าแห่งป่าในยุคพระเวท เมื่อถึงยุคฮินดู เทพทรุทะลุได้บรรลุลความยิ่งใหญ่เป็นพระศิวะหรือพระอิศวร ทำหน้าที่เป็นพระผู้ทำลาย (Destroyer) มีโคสีขาวเป็นพาหนะ ชายาของพระศิวะคือ พระอุมา

ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เมื่อพูดถึงโลกก็จะต้องมีผู้สร้างเพราะโลกไม่สามารถเกิดขึ้นลอย ๆ ได้ การสร้างโลกเป็นหน้าที่ของพระเจ้า ซึ่งในยุคฮินดูนี้ พระเจ้าผู้ทำหน้าที่สร้างโลกได้แก่พระพรหม เมื่อพระพรหมสร้างโลกขึ้นมาแล้ว ระหว่างที่โลกกำลังดำเนินไป ได้เกิดอธรรมมีอำนาจเหนือธรรมะ ทำให้เกิดกลียุค ซึ่งเต็มไปด้วยความวุ่นวายความทุกข์เดือดร้อนนานาประการ เมื่อภาวะเช่นนี้เกิดขึ้นก็เป็นหน้าที่ของพระวิษณุที่จะอวตารมาในโลกมนุษย์เพื่อพิทักษ์ธรรม จึงมีพระนารายณ์ ๑๐ ปาง อวตารมาคุ้มครองโลก คอยดูแลให้ชีวิตในโลกดำเนินไปตามปกติ เมื่อโลกดำเนินไปชั่ววอดมันที่ยังไม่หลุดพ้นก็เวียนววยตายเกิดหลายภพหลายชาติ จนไม่ได้พักผ่อน ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของพระศิวะหรือพระอิศวรที่จะต้องทำลายโลกเพื่อให้ชั่ววอดมันที่ยังไม่หลุดพ้นเหล่านี้ได้พักผ่อน เมื่อโลกถูกทำลายชั่ววอดมันจะสลบไสลไปชั่วคราวไม่ต้องเวียนววยตายเกิด ครั้นถึงเวลาอันสมควร พระพรหมหรืออิศวรก็จะสร้างโลกขึ้นมาใหม่ ชั่ววอดมันที่สลบไสลไปชั่วคราวก็จะได้ร่างใหม่ ซึ่งจะเป็นอะไรนั้นขึ้นอยู่กับกรรมที่ทำไว้ในสมัยที่เวียนววยตายเกิดอยู่ในโลกเก่า เช่น เป็นวัว เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ จัณฑาล เป็นต้น

นิกายในศาสนา

ในตอนเริ่มต้นของยุคฮินดู คนอินเดียนับถือเทพเจ้าสามองค์นี้เท่าเทียมกัน เพราะแต่ละองค์ก็มีหน้าที่ต่าง ๆ กัน แต่ต่อมาความนับถือดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปกระทั่งแตกออกเป็นนิกายซึ่งก็เป็นธรรมชาติของศาสนาที่ต้องแตกออกเป็นนิกายต่าง ๆ

สาเหตุที่ทำให้ศาสนาแตกแยกออกเป็นนิกายมี ๓ ประการ คือ

๑. มนุษย์มีสติปัญญาไม่เท่ากัน บางคนมีปัญญามาก บางคนมีปัญญาน้อย พวกเขา

ปัญญาสามารถเข้าใจโลกและชีวิตตามสภาพที่เป็นจริง ความเชื่อและความนับถือจึงเป็นไปในลักษณะมีเหตุมีผล เนื่องจากได้ใช้สติปัญญาไตร่ตรองอย่างถ่วงถ่วงแล้ว ส่วนพวกปัญญาน้อย ความเชื่อ และความนับถือจะออกมาในลักษณะหลงใหล งมงาย ไร้เหตุผล ดังนี้เป็นต้น

๒. มนุษย์มีความคิดเห็นแตกแยกกัน เมื่อมนุษย์มีสติปัญญาไม่เท่ากัน ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เอง ที่ความคิดเห็นจะต้องแตกแยกกัน ด้วยว่าความคิดเห็นของมนุษย์ย่อมขึ้นอยู่กับระดับสติปัญญาของตน และเมื่อความคิดเห็นแตกแยกกัน การนับถือศาสนาจึงอยู่คนละระดับ แม้จะเป็นศาสนาเดียวกันก็ตาม จึงเป็นเหตุให้เกิดนิกายต่าง ๆ ขึ้น

๓. เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องเห็นแก่ตัว เห็นแก่ญาติพี่น้องและพวกพ้อง ทั้งนี้เพราะมนุษย์ยังเป็นผู้ที่มีกิเลส และตราบิดที่มนุษย์มีกิเลส ธรรมชาติดังกล่าวย่อมไม่สามารถแยกออกไปจากตัวมนุษย์ได้ ดังนั้นจึงทำให้ศาสนาแตกออกเป็นนิกายตามความเชื่อถือของแต่ละกลุ่มแต่ละพวก

จากสาเหตุ ๓ ประการนี้ เมื่อเวลาผ่านไปคนอินเดียที่เคยนับถือเทพเจ้าสามองค์พร้อม ๆ กัน บางพวกก็มีแนวโน้มศรัทธาเลื่อมใสในพระอิศวรมาก ก็นับถือพระอิศวรมากกว่าพระพรหมและพระวิษณุ พวกนับถือพระวิษณุก็ยกย่องพระอิศวรน้อยลง จึงมีการแบ่งนิกายของศาสนาออกเป็นนิกายใหญ่ ๒ นิกาย คือ

๑. นิกายไศวะ (Saivism) นับถือพระอิศวรหรือพระศิวะ ว่าเป็นเทพสูงสุดกว่าเทพเจ้าอื่น ๆ หน้าที่การสร้างโลกซึ่งเคยเป็นของพระพรหมก็ยกให้พระศิวะไป

พระศิวะเป็นเทพที่ประชาชนนิยมมากที่สุด ตามความนึกคิดของผู้ที่นับถือเห็นว่าพระศิวะเป็นเทพที่ดุร้าย มีใจคอฉุนเฉียวชอบแต่จะทำลาย ทำให้เกิดโรคภัยระบาดขึ้น ทำให้เกิดพายุใหญ่ รูปพระศิวะมักทำเป็นตัวปีศาจร้ายถือตรีศูล มีพวงลูกประคำคล้องคอ มเหสีของพระศิวะคือ *พระปารพตี* หรือ *พระอุมา* ก็มีลักษณะน่ากลัว แต่งตัวสกปรกรุงรัง มีหลายชื่อ เช่น *กาลี* *ทุรคา* *จันที* *ไกรวี* เป็นต้น มีพระโอรส ๒ องค์คือ *พระพิฆเนศ* และ *พระขัณฑกุมาร*

ผู้นับถือนิกายไศวะมีความเชื่อว่า ไม่มีเทพองค์ใดยิ่งใหญ่เท่าพระศิวะ และเนื่องจากพระองค์เป็นเทพที่ดุร้าย จึงเป็นที่ยำเกรงของคนทั่วไป พระศิวะมีพระวรกายสีแดงเป็นรูปคนอีกแบบหนึ่งเป็นรูปอวัยวะเพศชายเรียกว่า *ศิวลึงค์* อันเป็นสัญลักษณ์แสดงกำเนิดของโลกและมวลมนุษย์ ต้นไม้ประจำพระองค์คือ *มะดุม* และด้วยเหตุที่พระองค์มีโคเป็นพาหนะ ผู้นับถือนิกายนี้ จึงนับถือวัวว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และไม่บริโภคเนื้อวัว

๒. นิกายไวษณพ (Vaishnavism) นับถือพระวิษณุหรือพระนารายณ์ ยกย่องว่า

เป็นเทพเจ้าสูงสุด หน้าที่การสร้างโลกซึ่งเคยเป็นของพระพรหมก็ยกให้พระนารายณ์ไป

พระนารายณ์มี ๔ กร มีวิมานแก้วมณีชื่อไวภูณัฐ มีพระยาครุฑเป็นพาหนะ ดันไม้ประจำพระองค์คือ ตูลลิต (กะเพรา) การที่คนนับถือเทพเจ้าองค์นี้เพราะเชื่อกันว่าพระองค์มีฤทธิ์อำนาจที่จะเสด็จลงมาเป็นมนุษย์ได้เป็นคราว ๆ (ที่เรียกว่านารายณ์อวตาร) ทรงร่วมทุกข์ร่วมสุขกับผู้ที่นับถือบูชาพระองค์ ทรงวิตกอยู่เสมอเมื่อใครได้ทุกข์และทำบาปไว้ กล่าวกันว่าถ้าผู้ที่นับถือบูชาพระองค์เกิดเห็นผิดเป็นชอบ และประพฤติผิดทำนองคลองธรรม พระนารายณ์จะอวตารลงมาเป็นมนุษย์ และทรงเป็นผู้นำพาชนเหล่านั้นมาในทางที่ชอบ

ในยุคนี้พระพรหมตกต่ำมาก ไม่ค่อยมีคนนับถือนอกจากพวกพราหมณ์ปุโรหิต และนักปราชญ์ เพราะพระพรหมไม่มีลักษณะเป็นรูปธรรมพอที่จะให้คนธรรมดายึดถือได้อย่างเห็นจริงเห็นจัง และสาเหตุที่พระพรหมไม่มีตัวตนเป็นรูปธรรมนี้จึงช่วยเหลือหรือลงโทษใครไม่ได้ คนอื่นเคยจึงหันไปนับถือพระอิศวร และพระนารายณ์กัน

นอกจากนิยายใหญ่สองนิยายนี้แล้วยังมีนิยายย่อยลงมาอย่างน้อยถึง ๕๗ นิยาย ซึ่งแต่ละนิยายก็แสวงหาทางรอดพ้นโดยอาศัยความช่วยเหลือจากเทวดาและลัทธิพิธีอันเป็นเฉพาะของตน เหตุนี้จึงทำให้เกิดการบูชาเทวดาขึ้น และเนื่องจากยุคนี้มีเทวดามากมาย จำนวนเทวดาที่บูชาจึงสุดจะพรรณนาได้ นอกจากนี้การที่คนวรรณะต่ำไม่ได้รับอนุญาตให้ นับถือเทวดาของคนวรรณะสูง จึงพากันสร้างเทวดาของตนขึ้นบูชาตามลำพัง จึงเกิดเทวดาขึ้นมากมาย เช่น เทวดาประจำเทวาลัย เทวดาประจำหมู่บ้าน เทวดาประจำครอบครัว ศาลพระภูมิ ฯลฯ นอกจากนี้คนชั้นต่ำยังนับถือเทพที่เป็นสัตว์ เช่น เทพลิง เทพงู เทพเต่า เทพช้าง เทพประจำต้นไม้ (รุกขเทพ) เจ้าแม่กาลี (ขณะที่คนวรรณะสูงนับถือพระอุมา) ตลอดจนเทพกำหนดเพศ เช่น ลึงคเทพ โยนีเทพ หินผา ฯลฯ เป็นต้น

การบูชาเทพเหล่านี้บางครั้งก็แสดงให้เห็นภาพของความน่าเกลียดน่ากลัว เช่น การทำร้ายสัตว์ หรือทำร้ายตนเอง บางครั้งก็แสดงถึงความลามกอนาจาร เช่น การเสพเมถุน เป็นต้น

ในบรรดานิยายย่อยทั้ง ๕๗ นิยายนั้น ใคร่ขอกกล่าวถึงสักสองนิยาย เพราะเป็นนิยายที่มีคนนับถือค่อนข้างมากเช่นกัน คือนิยายศักติ และนิยายตันตระดังนี้

นิยายศักติ

นิยายศักติเป็นนิยายที่นับถือพระเทวีหรือพระชายาของมหาเทพ เช่น พระสร้อยวิดี พระลักษมี และพระอุมา ซึ่งชายาของมหาเทพเหล่านี้ถือว่าเป็นผู้ทรงกำลังหรืออำนาจของเทพสามไม้ไว้ จึงเรียกว่าศักติ

การนับถือเทวดาผู้หญิงโดยเชื่อว่าเป็นอำนาจราชศักดิ์ของเทพสวามีนั้นมีหลักอยู่ว่า พระพรหม พระนารายณ์และพระศิวะนั้นมนุษย์เข้าถึงได้แสนยาก ถ้าหวังจะทำให้สำเร็จ สมความปรารถนาต้องอาศัยบูชาศักดิ์ คือพระชายาของพระองค์

การทำพิธีบูชาเทวดาผู้หญิงนั้นส่วนใหญ่มักเป็นไปในทางอนาจาร เช่น ให้หญิง เปลือยกายจับระบำ และสังเวทด้วยโลหิตและสัตว์ อย่างไรก็ตาม นิคายนี้ยังแยกออกเป็นสอง ฝ่าย คือ ฝ่ายขวา และฝ่ายซ้าย ฝ่ายขวาเรียกว่า ทักษิณาจารี ฝ่ายนี้มีการทำพิธีอย่างเปิดเผยและสุภาพ ส่วนฝ่ายซ้ายเรียกว่า วามาจารี ฝ่ายนี้ทำพิธีในที่ลับมีการลามกอนาจารมาก

ผู้นับถือนิกายศักดิ์นี้มีได้หมายความว่าต้องนับถือ พระอุมา พระลักษมี และ พระสร้อยศรีทนต์ ทั้งสามองค์ไปพร้อม ๆ กัน แต่หมายความว่าผู้ที่นับถือเทพเจ้าองค์ใดก็เรียก ชายาของเทพเจ้าองค์นั้นว่าศักดิ์ เช่น นิกายไศวะซึ่งนับถือพระศิวะ ก็เรียกชายาของพระศิวะ ว่าศักดิ์ นิกายไวษณพ ซึ่งนับถือพระนารายณ์ก็ยกเอาพระลักษมีขึ้นเป็นศักดิ์ พวกนับถือ พระพรหมก็ยกเอาพระสร้อยศรีทนต์ขึ้นเป็นศักดิ์ เป็นต้น

นิกายตันตระ

นิกายตันตระเกิดจากการนับถือศักดิ์ การบูชาศักดิ์ตามแบบของตันตระจะต้องทำพิธี ไปตามสภาพอย่างหนึ่งและทำพิธีอย่างใดอย่างหนึ่งให้ศักดิ์และเทพผู้สวามีพอพระทัย นั่นคือ การพรรณนาคุณแห่งความเสน่ห์หา และความรักระหว่างเทพและชายา และลงท้ายด้วยการ ประกอบเมถุน

นิกายตันตระมีการทำพิธีที่ถือเป็นจุดสุดยอดของลัทธิตันตระ ซึ่งผู้กระทำพิธีจะต้อง ทำตามกฎ ๕ อย่าง เรียกว่า ปัญจกการ แปลว่าส่วนพิเศษขึ้นต้นด้วยอักษร ม. ทั้ง ๕ คือ

๑. มัตยะ หรือ มัชช คือน้ำเมา หมายความว่าต้องดื่มน้ำเมาให้เมากจนถึงที่สุด
๒. มางสะ เนื้อสด หมายความว่าต้องบริโภคเนื้อสดผสมกับน้ำเมา
๓. มนตรา สาธยายมนต์บทใดบทหนึ่งเร่งเร้าให้เกิดความกำหนัด
๔. มุทรา ลีลาด้วยท่าช่วยวน เร่งเร้าให้เกิดความกำหนัด
๕. ไมถุน หรือ เมถุน ประกอบเมถุน

พิธีนี้เป็นของพวกศักดิ์ชายที่เรียกว่าวามาจารี ทำกันในเวลากลางคืน ผู้เข้าพิธีทั้ง หญิงชายมาประชุมกันต่อหน้าศักดิ์แล้วปฏิบัติตามกฎ ๕ ข้อ ดังกล่าวข้างต้น

เหตุที่ต้องทำลามกอนาจารเช่นนี้ พวกนิกายตันตระได้ให้คำอธิบายว่ามนุษย์มีราคะ

โทสะ โมหะ อันเป็นกิเลสหลักอยู่ในตัว หากต้องการดับกิเลสเหล่านี้ก็ต้องประพุดตัวอย่างนี้ให้เต็มที่ แล้วความเบื่อหน่ายจะเกิดขึ้น เข้าทำนองหนามยอกต้องเอาหนามบ่งนั่นเอง

หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีหลักคำสอนที่คล้ายคลึงกับคำสอนเรื่องทิศ ๖ ในพระพุทธศาสนา คือหลักคำสอนที่ว่าด้วยการปฏิบัติระหว่างบุคคลต่อบุคคลดังต่อไปนี้ (ดูศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ๒๕๒๕ : ๘๔-๘๕)

๑. ปิตฤทธรม คือการปฏิบัติหน้าที่ของบิดาต่อบุตร บิดาต้องรับหน้าที่เลี้ยงดูบุตรจนถึงบุตรมีอายุบรรลุนิติภาวะ ในการเลี้ยงดูบุตรนั้นบิดาจะต้องปฏิบัติดังต่อไปนี้

- บุตรมีอายุตั้งแต่เกิดจนถึง ๕ ขวบ จงเลี้ยงดูโดยมีเมตตากรุณา และความรัก
- ตั้งแต่บุตรได้บรรลุนิติภาวะแล้วถือว่าเป็นมิตรสหายคือเพื่อนกัน ให้บุตรนำหน้า คือ เป็นผู้นำ ตัวบิดาเองเป็นที่ปรึกษาของบุตร และหาคุ้มครองที่เหมาะสมให้แก่บุตร

๒. มารตฤทธรม คือการปฏิบัติหน้าที่ของมารดาต่อบุตร มารดาจะต้องรับหน้าที่เหมือนบิดา แต่เอาใจใส่เป็นพิเศษต่อบุตร ตอนที่บุตรอยู่ในบ้านหากบุตรนั้นเป็นหญิง จงรับหน้าที่อบรมสั่งสอนเป็นพิเศษเพื่อสร้างอนาคตของบุตรหญิงนั้น ๆ มารดาเป็นครูคนแรกของเด็ก ๆ มารดาจึงต้องระมัดระวังสร้างอุปนิสัยของเด็กก่อน

๓. อาจารย์ธรรม คือการปฏิบัติหน้าที่ของครูอาจารย์ต่อศิษย์ ครูอาจารย์จะต้องรับหน้าที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์อย่างถูกต้อง ยุติธรรม เลี้ยงดูลูกศิษย์อย่างที่พ่อเลี้ยงดูบุตร สร้างและแก้ไขความประพฤติ นิสัย อุปนิสัยของลูกศิษย์ร่วมกับพ่อแม่ของลูกศิษย์

ทั้งบิดา มารดา และครูอาจารย์ต้องเป็นตัวอย่างต่อบุตรธิดา และลูกศิษย์ หากสั่งสอนด้วยวาจาเพียงอย่างเดียว แต่ไม่ได้ปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่างแล้วก็นับว่าจะได้ผลน้อยมาก การสั่งสอนอะไรก็ตามจะต้องปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่างด้วยจึงจะได้ผลเต็มที่

๔. บุตรธรรม และ ศิษย์ธรรม คือการปฏิบัติหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดา และการปฏิบัติหน้าที่ของลูกศิษย์ต่อครูอาจารย์ ในตำราของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้บัญญัติไว้ว่า

“บุคคลที่จงรักภักดีต่อมารดา ผู้นั้นเป็นผู้ชนะโลกนี้ บุคคลที่จงรักภักดีต่อบิดา ผู้นั้นย่อมชนะโลกสวรรค์ และบุคคลที่จงรักภักดีต่อครูอาจารย์ ผู้นั้นย่อมจะชนะโลกพระพรหม”

“บุคคลที่ได้ทำการเคารพ บิดา มารดา และครู ผู้นั้นชื่อว่าได้ปฏิบัติธรรมทุกประการแล้ว แต่ผู้ที่ทำการดูถูกทั้งสามนี้แล้ว ผู้นั้นย่อมไม่ถึงซึ่งความสำเร็จ ไม่ว่าจะทำการกุศล

มากมายสักเท่าใด ด้วยประการใดก็ตาม ด้วยประการฉะนี้ ผู้ที่ต้องการความสำเร็จและมี
ความสุขในชีวิตนี้ หรือชีวิตหน้าก็ตามที่ จึงต้องเคารพนับถือบิดามารดา และครูอาจารย์
อย่างจริงใจ ต้องอยู่ในโอวาท เชื่อถ้อยฟังคำของท่านทั้งสาม และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของ
ท่าน”

๕. ภราตถธรรม คือการปฏิบัติของพี่ต่อน้อง และน้องต่อพี่ น้องต้องเคารพนับถือ
พี่เหมือนบิดามารดาและครู จึงมีบัญญัติไว้ว่า “จงถือว่าครูอาจารย์เป็นรูปพระปรมาत्मัน บิดา
เป็นรูปพระประชาบดี มารดาเป็นรูปพระแม่ธรณี และพี่เป็นรูปพระครู จงอย่าดูถูกทั้งบิดามารดา
ครูและพี่ ไม่ว่าตนเองอยู่ในฐานะใดก็ตาม ไม่ว่าตนเองอยู่ในทุกข์ประการใดก็ตาม หากเป็น
พรหมณ์จงปฏิบัติเป็นพิเศษหน่อย เช่นเดียวกันนี้พี่ต้องเลี้ยงน้องเหมือนบิดามารดาเลี้ยงบุตร
พี่ต้องอบรมสั่งสอนน้องเหมือนครูสอนศิษย์”

๖. ปติธรรม คือการปฏิบัติหน้าที่ของสามีต่อภรรยา ผู้ชายต้องเลือกเจ้าสาวผู้ที่
เหมาะสมแก่ตระกูลของตน เหมาะต่อสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ฉะนั้นก่อนเลือกเจ้าสาวจึงต้องได้
รับความเห็นชอบจากผู้ใหญ่ก่อน เมื่อฝ่ายผู้ใหญ่นิยมพร้อมใจแล้ว จึงยอมรับเจ้าสาวนั้นมา
เป็นภรรยา เมื่อเป็นภรรยาแล้วก็ต้องเลี้ยงดูกันไปตลอดชีพ เอาใจใส่ต่อภรรยาอย่างจริงจัง อย่า
เป็นชู้กับหญิงอื่น ถือว่าผู้หญิงอื่น ๆ เป็นเสมือนมารดา พี่น้องหรือลูกหลาน (ตามวัย) ของตน
หากผู้ชายปฏิบัติอย่างนี้ ฝ่ายหญิงมีแต่ความสุข ความพอใจ ซึ่งทำให้มีแต่ความ
เจริญก้าวหน้า ท่านจึงบัญญัติไว้ว่า “ที่ไหนเพศสตรี (หมายถึงภรรยา) ได้รับความนับถือจาก
ฝ่ายชาย (หมายถึงสามี) ที่นั้น ย่อมมีเทพทั้งหลายอาศัยตลอดกาล ที่ไหนภรรยาได้รับแต่
อนาทร ที่นั้นการกระทำการกุศลของฝ่ายชายกลายเป็นโมฆะ ตระกูลใดหรือครอบครัวใดใน
ระหว่างสามีกับภรรยามีความพอใจซึ่งกันและกัน ตระกูลนั้น หรือครอบครัวนั้นย่อมมีแต่
ความสุขความเจริญอย่างแน่นอน”

๗. ปัตินิธรรม คือการปฏิบัติหน้าที่ของภรรยาต่อสามี ผู้เป็นภรรยาต้องปฏิบัติ
หน้าที่ต่อสามีด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ต้องเอาใจใส่ต่อสามีอย่างจริงจัง ต้องถืออยู่ในจิตใจ
ของตนเองเสมอว่าผู้ชายทั้งหลายเว้นสามีของตนเองแล้วเป็นบิดา พี่น้อง บุตรหลานเท่านั้น
อย่าเป็นชู้กับชายอื่น อยู่ในโอวาทและอยู่ในความควบคุมดูแลของสามีตลอด เพราะภรรยา
เป็นคนสำคัญที่สุดในครอบครัว จึงได้กล่าวไว้ว่า “การคลอดบุตร การกุศล การบริการรับใช้
อย่างเยี่ยม สวรรค์ของตนและสวรรค์ของบรรพบุรุษ สิ่งเหล่านี้อยู่ในกำมือของสตรี”

ผู้เป็นสตรีนั้นต้องระมัดระวังในการรักษาความบริสุทธิ์ ความสาว จงเป็นเมียของชาย
ซึ่งเป็นสามีของตนเองเท่านั้น ในตำราภานาวศาสตร์ (ศาสตร์สำหรับมนุษย์) ได้บัญญัติไว้ว่า
“สตรีใดเป็นชู้กับชายอื่น สตรีผู้นั้นถูกคติเดียนินทาในสังคมโลกนี้และชาติหน้า เกิดเป็นหมา

ป่าหรือหามาจิ้งจอก นอกจากนี้แล้วได้รับความเจ็บปวดด้วยโรคน่าเกลียดทั้งในชาตินี้ และชาติหน้า”

เมื่อเป็นสามีภรรยากันแล้ว จงอยู่อย่างเป็นสามีภรรยาตลอดชีพเพื่อรักษาชื่อเสียงวงศ์ตระกูล และเพื่ออนาคตของลูกหลานด้วย ดังกล่าวไว้ว่า “อย่าให้มีการหย่ากันในระหว่างสามีภรรยา” นี่เป็นจุดมุ่งหมายของการจัดพิธีการสมรสตามขนบธรรมเนียมประเพณี และนี่เป็นธรรมของสามีภรรยาด้วย อันการไม่ให้มีการหย่ากันในระหว่างสามีภรณานั้น มีแต่วิธีทางเดียวคือ ทั้งสามี และภรรยาต้องปฏิบัติต่อกันอย่างยุติธรรมซึ่งเต็มไปด้วยความรัก

๘. สวามี-เสวกธรรม คือการปฏิบัติหน้าที่ของสวามี (นายจ้าง) ต่อเสวก (ลูกจ้าง) และการปฏิบัติหน้าที่ของเสวกต่อสวามี

ผู้เป็นนายจ้างมีหน้าที่เลี้ยงดูลูกจ้างและครอบครัวของเขา จ่ายเงินเดือนหรือให้ค่าตอบแทนประการใดก็ควรพิจารณาก่อนว่า บังคับที่มอบให้แก่ลูกจ้างนั้นมีเพียงพอ เพื่อการครองชีพของเขาและครอบครัวของเขาหรือไม่ ต้องเอาใจใส่ในยามทุกข์สุขของเขา จึงมีมานวนศาสตร์ได้กล่าวไว้ว่า “ผู้เป็นนายจ้างต้องสังเกตดูว่าลูกจ้างนั้นมีภาระประการใด เท่าไรแล้วแต่งตั้งค่าตอบแทนเพื่อการครองชีพของเขา”

ท่านเองเดียวกันผู้เป็นลูกจ้างก็มีหน้าที่ต้องปฏิบัติงานอย่างซื่อสัตย์ต่อนายจ้างทุกประการ และทำอย่างให้นายจ้างจะได้รับผลประโยชน์มากที่สุด โดยการกระทำของตัวเองอย่าทำให้เสียประโยชน์ของนายจ้างทั้งทางตรงและทางอ้อม ในตำราบัญญัติไว้ว่า “การกระทำใดที่ทำให้นายจ้างได้รับความดูถูก ความเสียหายทั้งกายและใจ ผู้เป็นลูกจ้างอย่าทำซึ่งการกระทำนั้น แม้ว่าจะถึงสละชีวิตของตนเองก็ตาม”

๙. ราชาธรรม คือการปฏิบัติหน้าที่ของพระราชา (หรือรัฐบาล) ต่อประชาชน กับ การปฏิบัติหน้าที่ของประชาชนต่อพระราชาผู้เป็นองค์ประมุขของชาติ จงถือว่าประชาชนเป็นเสมือนบุตรหลาน และเอาใจใส่ความทุกข์สุขของประชาชนอย่างใกล้ชิด ในพระคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้สอนไว้ว่า “องค์พระมหากษัตริย์มีหน้าที่ คือธรรมสูงสุด คือดูแลประชาชน อารักขาประชาชน ให้ความอบอุ่นแก่ประชาชน โดยถือหลักธรรมในความอารักขาของพระมหากษัตริย์” ประชาชนที่อาศัยอยู่ภายใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทในพระบรมโพธิสมภารนั้นก็จะต้องปฏิบัติทางธรรม ท่านกล่าวไว้ว่า “พระราชาเป็นครู พระองค์คือที่พิมพ์ คือกฎหมายไว้ หมายถึงผู้ใดไม่ปฏิบัติทางธรรม ผู้นั้นย่อมจะได้รับโทษจากพระองค์” เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วประชาชนก็ต้องปฏิบัติทางธรรมโดยอาศัยพระบารมีของราชธรรม จึงมีแต่ความเจริญก้าวหน้าในประเทศชาติ ประชาชนก็มีความสุข พระราชาพระองค์นั้นก็เจริญพระชนมายุ

ยั่งยืนนาน

ในด้านประชาชนมีหน้าที่ว่าต้องถวายความเคารพนับถือพระราชอาอย่างสูงสุด เพราะพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไม่ใช่บุคคลธรรมดา พระราชาธิราชเจ้านั้นทรงเป็นเสมือนเทพเจ้า ๘ องค์ คือ

๑. พระอินทร์ ๒. พระยมราช ๓. พระวายุ ๔. พระสุริยะ
๕. พระอัคนี ๖. พระวรุณ ๗. พระจันทร์ ๘. พระกเวร

ในพระคัมภีร์ได้กล่าวไว้ว่า “พระพรหมธาดาได้แต่งตั้งพระมหากษัตริย์ โดยเอาพระเดชบารมีของเทพเจ้าทั้ง ๘ องค์ ดังกล่าวมาแล้ว เพื่อปกป้อง ปกครองและรักษาประชาชน ซึ่งในองค์พระราชามีเทพเจ้าทั้ง ๘ องค์ตลอด” ในพระคัมภีร์ภควัทคีตา พระกฤษณะได้ทรงอนุศาสน์ไว้ว่า “เราเป็นพระราชานามมนุษย์ชาติ” ด้วยเหตุฉะนั้นทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จึงถวายความเคารพนับถือพระราชามือหนึ่งดั่งพระนารายณ์ด้วย บุคคลใดเคารพนับถือพระมหากษัตริย์ บุคคลนั้นยังถือว่านับถือศาสนา แม้ในประเทศอินเดียประชาชนนั้นย่อมมีความจงรักภักดี และความเคารพนับถือต่อราชา มหาราชา เจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ อยู่เสมอ

ข้อปฏิบัติและพิธีกรรมของชาวฮินดู

เรามักเรียกศาสนิกผู้นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ว่าชาวฮินดู หรือฮินดูชน เช่นเดียวกับที่เรียกศาสนิกผู้นับถือศาสนาอิสลามว่ามุสลิม ชาวฮินดูทุกวรรณะย่อมมีขนบธรรมเนียมประเพณีทั้งส่วนเฉพาะ และส่วนรวม ต้องประพฤติตามกฎประเพณีที่กำหนดไว้สำหรับวรรณะของตน และกฎประเพณีส่วนรวมที่จำต้องประพฤติและปฏิบัติทุกชั้นวรรณะ ข้อปฏิบัติ และพิธีกรรมของชาวฮินดูแบ่งเป็น ๔ หมวด ดังนี้ (พระพรหมมุนี ๒๕๐๕ : ๔๐๘-๔๑๔)

๑. กฎสำหรับวรรณะ

๑.๑ การแต่งงาน กฎว่าด้วยการแต่งงานเป็นหลักสำคัญในวรรณะ ผู้ที่จะแต่งงานกันต้องเป็นคนวรรณะเดียวกัน จะแต่งงานข้ามวรรณะไม่ได้ แม้ในวรรณะเดียวกันก็ยังมีจำกัดตระกูล และโคตรอีกชั้นหนึ่ง หากผู้ใดฝ่าฝืนกฎ ต้องมีโทษถึงประณาม หรือตัดขาดจากโคตรจากวรรณะ ผู้ถูกประณามจะได้รับผลร้ายที่สุด คือไม่มีผู้คบค้าสมาคมด้วย แม้ชั้นญาติและบุตรภรรยาก็ไม่ยอมคบหาด้วย

๑.๒ อาหารการกิน มีกำหนดสิ่งของว่ากินได้หรือไม่ได้ และบุคคลในวรรณะใดจึงจะปรุงหุงต้มอาหารให้บุคคลในวรรณะใดกินได้

๑.๓ การทำมาหากิน ต้องอยู่ในเขตจำกัดว่า พวกนั้นเกิดมาในตระกูลนั้นใน
วรรณะนั้น ต้องทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างนั้น

๑.๔ เกษสถานที่อยู่ ในกฎของเดิมห้ามการมีถิ่นฐานบ้านช่องอยู่นอกเขต
ประเทศอินเดีย และห้ามเดินเรือไปในทะเล แต่ในบัดนี้ไม่ค่อยถือกัน

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับวรรณะทั้ง ๔ ข้อดังกล่าวข้างต้นนี้ แต่เดิมมาชาวฮินดูปฏิบัติอย่าง
เคร่งครัดมาก แต่ในปัจจุบันคนชั้นสูงหรือผู้ได้รับการศึกษาแผนปัจจุบันไม่ค่อยถือพิธีพิถัน
มากนัก

๒. พิธีประจำบ้าน ผู้เป็นฮินดูต้องทำพิธีประจำบ้านละเว้นไม่ได้ การทำพิธีต้อง
อาศัยพราหมณ์นักบวชเป็นผู้ทำ ในมานวศาสตร์ และคัมภีร์อื่นได้กำหนด พิธีสังสการ
ซึ่งเป็นพิธีประจำบ้านไว้ ๑๒ ประการที่คนในชั้นทวิชาติ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์
จะต้องทำดังนี้

- ๒.๑ *ครรรภาชาน* พิธีตั้งครรรภ์ถัดจากวันวิवाห์
- ๒.๒ *ปุงสวัณ* พิธีเมื่อเข้าใจว่าเด็กในครรรภ์จะเป็นชาย
- ๒.๓ *สิมันโตนนยัน* พิธีแยกผมหญิงในระยะเมื่อตั้งครรรภ์แล้ว ๔ หรือ ๖ หรือ ๘
เดือน
- ๒.๔ *ชาตกรรม* พิธีคลอดบุตร
- ๒.๕ *นามกรรม* พิธีตั้งชื่อเด็กในวันที่ ๑๒ หรือวันที่ ๑๔ ถัดจากวันคลอด
- ๒.๖ *นิษกรรม* พิธีนำเด็กออกไปดูพระอาทิตย์อุทัย เมื่อเด็กอายุได้ ๔ เดือน
- ๒.๗ *อันนปราศัน* พิธีป้อนข้าวในเดือนที่ ๕ หรือ ๖
- ๒.๘ *อุทากรรม* พิธีโกนผมให้เหลือไว้แต่จุกซึ่งทำในปีที่ ๓ หลังจากคลอด
- ๒.๙ *เกศานตกรรม* พิธีตัดผม ถ้าเป็นพราหมณ์ตัดเมื่ออายุครบ ๑๖ ปี ถ้าเป็น
กษัตริย์ตัดเมื่ออายุครบ ๒๒ ปี และถ้าเป็นแพศย์ตัดเมื่ออายุครบ ๒๔ ปี
- ๒.๑๐ *อุปานยัน* พิธีเริ่มการศึกษาเป็นทวิชาติโดยคล้องสายยัชโญปวีต
- ๒.๑๑ *สมวารรตน์* พิธีกลับบ้านเมื่อเสร็จการศึกษาจากสำนักครู
- ๒.๑๒ *วิวาหกรรม* พิธีแต่งงาน

พิธีสังสการทั้ง ๑๒ ประการดังกล่าวนี้ในปัจจุบันฮินดูผู้เป็นทวิชาติคงปฏิบัติอยู่ใน
พิธีเท่านั้น คือ นามกรรม อันนปราศัน อุปานยัน และวิวาหกรรม ที่เหลือออกนั้นไม่ไ้

ปฏิบัติกันแล้ว ยกเว้นผู้ที่เคร่งครัดจริง ๆ เท่านั้น

๓. พิธีศราทได้แก่พิธีของผู้มีศรัทธา โดยใจความ คือ พิธีสังเวทบรรพบุรุษฝ่ายบิดาผู้ล่วงลับไปแล้วด้วยข้าวบิณฑ์ พิธีนี้ทำในวันที่หนึ่งก่อนวันเสาศพ และตลอดเวลาไว้ทุกข์ จุดมุ่งหมายของการทำพิธีศราทนี้ก็เพื่อให้วิญญาณผู้ตาย เมื่อได้รับสังเวทข้าวบิณฑ์แล้วได้พ้นจากความเป็นเปรตต้องเร่ร่อน กลายเป็นนิกรรมรวมเข้าอยู่กับบรรพบุรุษที่ตายไปเป็นบิดาก่อนแล้ว

ผู้ทำพิธีศราทต้องเป็นลูกชายเพราะเขาถือว่าอาจช่วยพ่อให้พ้นจากขุมนรกชื่อปุตได้ ดังนั้นจึงเรียกลูกชายว่า บุตร คือ “ผู้ช่วยพ่อให้พ้นจากขุมนรกปุต” ในวันที่ ๑๑ ของพิธีศราท บรรดาญาติชายหญิงทั้งฝ่ายบิดาและมารดา ซึ่งสืบขึ้นไป ๓ ชั่วและสืบลงมา ๓ ชั่ว ต้องมาชุมนุมร่วมในพิธีด้วย ญาติเหล่านี้เรียกว่า สบิณฑ์ คือ “ผู้ร่วมข้าวบิณฑ์” การทำพิธีกำหนดเดือนละครึ่งร้อยไปตลอดปี แล้วจึงรันทำปีละครึ่ง

นอกจากพิธีศราทข้างต้นแล้วยังมีพิธีศราทที่เกี่ยวกับการมงคล คือทำเพื่อหวังประโยชน์เป็นพิเศษ เช่นทำในการขอบุตร ทำในงานรื่นเริง ทำเพื่อเลี้ยงพรหมณ์ ทำเพื่อชำระล้างบาป ทำมงคลคราวตั้งครรภ์ เกิด ตัดจุก ฯลฯ ทำเพื่ออัญเชิญเทวดา ทำเพื่อความสวัสดิ์ในการเดินทาง ทำเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ทรัพย์สินสมบัติ ซึ่งพิธีศราทดังกล่าวเหล่านี้จะทำหรือจะงดเว้นก็ได้ เพราะไม่เป็นพิธีจำเป็นเหมือนพิธีศราทการศพซึ่งจะงดเว้นไม่ได้

๔. การบูชาเทวดา กฎพิธีบูชาเทวดาของชาวฮินดูมีต่างกันไปตามชั้นวรรณะ ในวรรณะต่ำยังมีพิธีผิดแผกแปลกกันไปจนเหลือจะประมาณได้ สำหรับวรรณะสูงมีพิธีพอสรุปได้ดังนี้

๔.๑ สวดมนต์ภาวนา สนานกาย ชำระและสังเวทเทวดาทุกวัน สำหรับผู้จริงจังในศาสนาต้องทำเป็นกิจวัตร แต่พวกที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่มักไม่ค่อยปฏิบัติกัน

๔.๒ พิธีสมโภช ถือศีล และวันศักดิ์สิทธิ์ เหล่านี้มีกำหนดในนิกายและท้องถิ่นต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน ดังนั้นจึงอาจพบชาวฮินดูทำพิธีเหล่านี้เสมอไม่ค่อยขาด

๔.๓ ไปนมัสการบำเพ็ญกุศลในเทวาลัย ฮินดูเคร่งครัดในศาสนาจะไปเทวาลัยว่างสม่ำเสมอ ขณะเดียวกันพวกหัวสมัยก็มักจะมองข้ามหรือละเลยเสีย

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเท่าที่พรรณนามานี้ อาจทำให้ผู้อ่านได้รับความลำบากใจในด้านรอดจำอยู่บ้าง เพราะมีการดัดแปลงแก้ไขตัดเติมตามความเห็นชอบของประมุขอยู่เสมอ เกจากันศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ยังแตกกิ่งก้านสาขาออกเป็นนิกายน้อยใหญ่สลับซับซ้อน

กันจนเหลือที่จะพรรณนาได้หมด จึงได้กล่าวเฉพาะเนื้อหาสาระ และนิยายที่สำคัญเท่านั้น

อย่างไรก็ดีแม้ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจะแตกแยกออกเป็นนิกายน้อยใหญ่มากมาย เพียงใดก็ตาม แต่การที่จะวิวาทกันเพราะเหตุความเชื่อถือต่างกันนั้นหาได้ยาก ผิดกับบางศาสนาซึ่งมักรบราฆ่าฟันในเรื่องความเชื่อ และฆ่ากันเป็นจำนวนมาก ๆ เพื่อกำจัดผู้ที่มีความเชื่อถือขัดแย้งกับตน ด้วยเหตุนี้ผู้นับถือบูชาพระวิษณุ และผู้นับถือบูชาพระศิวะ จึงอยู่ใกล้เคียงกันมานับร้อย ๆ ปี โดยไม่เคยวิวาทบาดหมางกันเพราะศาสนาเป็นเหตุเลย จึงนับว่าชาวฮินดูเป็นผู้ที่มีใจกว้างและมีคุณธรรมสูง จึงสามารถเข้าใจได้ว่าคนทุกคนย่อมมีสิทธิที่จะบูชากราบไหว้สิ่งที่ตนนับถือ ไม่มีผู้ใดจะใช้กำลังอำนาจมาบังคับให้คนหนึ่งผู้ใดยอมรับนับถือในสิ่งที่เขาไม่เห็นด้วย กล่าวคือไม่มีการล่วงละเมิดสิทธิในการนับถือศาสนาของกันและกัน สังคมฮินดูจึงเป็นสังคมที่สุขสงบมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันซึ่งนับเวลาเป็นพัน ๆ ปีด้วยประการฉะนี้

พระพุทธเจ้า

บทที่ ๓

พระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศอินเดีย^(๑) หลังศาสนาพราหมณ์-ฮินดูประมาณ ๑,๐๐๐ ปี เป็นศาสนาประเภทเทวนิยม มีคำสอนเน้นหนักไปทางญาณ หรือปัญญา ศาสดาคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ซึ่งตรัสรู้ด้วยพระปัญญาอันสูงยิ่งด้วยพระองค์เอง ในบรรดาศาสนาต่าง ๆ ทั้งที่เกิดขึ้นก่อนพระพุทธศาสนา และที่เกิดขึ้นในภายหลัง ต่างก็มีหลักคำสอนร่วมกันคือ ให้ละความชั่ว และ ให้ทำความดี ส่วนพระพุทธศาสนานั้นนอกจากจะสอนให้ละความชั่วและให้ทำความดีแล้ว ยังสอนเรื่อง การทำจิตของตนให้ผ่องใส อีกขั้นหนึ่งด้วย คำสอนเรื่องการทำจิตของตนให้ผ่องใสจึงถือเป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธศาสนาที่ไม่มีในศาสนาอื่น

อนึ่งคำว่า พระพุทธศาสนา ในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า “พรหมจรรย์” แปลว่า การประพฤติอันประเสริฐ หมายถึงแบบแห่งการประพฤติปฏิบัติ หรือหลักแห่งการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ เพื่อความเป็นผู้ประเสริฐ (คือเป็นพระอรหันต์) ดังพระดำรัสที่ตรัสแก่พระอรหันตสาวกทั้ง ๖๐ รูป ก่อนจะส่งออกไปประกาศพระศาสนา โดยทรงใช้คำว่า “ประกาศพรหมจรรย์” ซึ่งหมายถึง การประกาศพระพุทธศาสนานั่นเอง

พุทธประวัติ

พระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของพระพุทธศาสนาทรงมีพระนามเดิมว่าเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงเป็นโอรสกษัตริย์แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ พระบิดาทรงพระนามว่าพระเจ้าสุทโธทนะ พระมารดาทรงพระนามว่าพระนางมามายา พระองค์ประสูติเมื่อวันเพ็ญ เดือนวิสาขะ (เดือน ๖) ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี

ในวันที่พระกุมารประสูตินั้น กาฬเทวิลดาบส หรือที่คนทั่วไปรู้จักในนามอสิตดาบส เป็นผู้ได้สมบัติ ๘ มีฤทธิ์มากและเป็นดาบสที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงอุปถัมภ์ในฐานะอาจารย์และที่ปรึกษาประจำพระองค์ ได้เดินทางเข้ามายังกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อถวายพระพรพระกุมาร ในวันที่ ๕ แห่งการประสูติ พระเจ้าสุทโธทนะทรงเชิญพราหมณ์ผู้ชำนาญพระเวทจำนวน ๑๐๘ คน มารับพระราชทานเลี้ยงในพระราชวัง ในบรรดาพราหมณ์ทั้ง ๑๐๘ คนนี้ ทรงให้เลือกสรรพราหมณ์ผู้ทรงคุณวิद्याประเสริฐกว่าคนอื่น ๆ มา ๘ คน ได้แก่ ราม ลักษณะ ยัญญะ ชูชะ

(๑) สมัยพุทธกาลเรียกดินแดนแห่งนี้ว่า ชมพูทวีป ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของประเทศอินเดีย เนปาล และปากีสถาน

โกษะ สัทตะ สุขามะ และโกณฑัญญะ มาถวายคำทำนายพระกุมารพรหมณ์สูงอายุ ๗ คน ได้ทำนายไว้สองสถาน คือ ถ้าดำรงเพศเป็นฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ถ้าออกบวชจะได้เป็นศาสดาเอกของโลก ส่วนพรหมณ์โกณฑัญญะนั้นทำนายว่าพระองค์จะต้องออกบวชและเป็นศาสดาเอกของโลก

หลังจากพรหมณ์ทั้ง ๘ ได้ถวายคำทำนายพระกุมารแล้ว คณะพรหมณ์ก็ได้ทำพิธีขานพระนามโดยถวายพระนามว่า สิทธิัตตะ แปลว่า ผู้สำเร็จความมุ่งหมายแล้ว และเมื่อประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาก็สวรรคต และได้ไปปฏิบัติเป็นเทพบุตรอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต^(๑) เจ้าชายสิทธิัตตะจึงอยู่ในความเลี้ยงดูของพระนางปชาบดีโคตมี ผู้เป็นพระขนิษฐาของพระนางมามายา และเป็นพระมารดาเลี้ยงของเจ้าชายสิทธิัตตะด้วย

พระเจ้าสุทโธทนะมีพระประสงค์จะให้พระโอรสเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ จึงทรงบำรุงบำเรอพระโอรสด้วยเครื่องบำเรอความสุขทางโลกต่าง ๆ เช่น ทรงสร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อให้ประทับในแต่ละฤดู ให้แวดล้อมด้วยนางสนมกำนัลและเครื่องประโคมดนตรีต่าง ๆ เมื่อเจ้าชายมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระบิดาก็ทรงให้อภิเษกสมรสกับพระนางพิมพาหรือยโสธรา ซึ่งต่อมาพระนางพิมพาได้ประสูติพระโอรส นามว่าพระราहुล เจ้าชายสิทธิัตตะเสวยสุขสมบัติจนพระชนมายุได้ ๒๕ พรรษา ก็ทรงเกิดความเบื่อหน่ายในราชสมบัติ

เนื่องจากพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเต็มเปี่ยมในชาติก่อน ๆ และพร้อมที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในชาตินี้ ดังนั้นแม้พระองค์จะทรงเป็นโอรสกษัตริย์และอยู่ในฐานะที่สามารถแสวงหาความสุขต่าง ๆ ได้ตามที่พระทัยปรารถนา แต่พระองค์ก็ไม่ทรงจิตใจหรือหลงใหลมัวเมาในความสุขเหล่านั้น ด้วยทรงเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่จริงยั่งยืน หากความแน่นอนมิได้ พระองค์ไม่ทรงยินดีในฆราวาสสมบัติ หากมีพระทัยน้อมไปในบรรพชา

เจ้าชายสิทธิัตตะเคยเสด็จประพาสตามชนบทที่ใกล้พระนคร ๔ ครั้ง โดยมีนายฉันทะเป็นผู้ตามเสด็จ ครั้งแรกทรงพบคนแก่มีสังขารอันร่วงโรย ครั้งที่สองทรงพบคนเจ็บซึ่งมีร่างกายพุพองเน่าเปื่อย ครั้งที่สามทรงพบคนตาย เหตุการณ์ทั้ง ๓ ครั้งนี้ยังพระทัยให้หม่นหมองอาดูร และเห็นทุกข์ของชีวิต ทั้งทรงพิจารณาว่าทรัพย์สมบัติและความสุขทางโลก

(๑) เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้วได้เสด็จไปโปรดพระพุทธรูปที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทำให้เกิดประเพณีการตักบาตรเทโวขึ้น เหตุผลที่พระองค์ไปโปรดที่ชั้นดาวดึงส์ก็เพื่อให้บรรดาเทพบุตร เทพธิดาที่อยู่ในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ได้มาฟังธรรมโดยทั่วถึงกันเพราะเทวดาที่อยู่ชั้นต่ำจะหาเสียงสูงกว่าไม่ได้ แต่ที่อยู่ชั้นสูงกว่าสามารถหาเสียงสูงต่ำกว่าได้ เมื่อพระพุทธรูปเสด็จไปโปรดเทวดาเหล่านี้ที่ชั้นดาวดึงส์เทพบุตรที่เคยเป็นพระพุทธรูปก็หาเสียงจากชั้นดุสิตลงมาฟังธรรม และได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระอริยมุคกล้าดับแรก

ดาวดึงส์เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๒ ในบรรดาภพสวรรค์ (สวรรค์ ๖) เรียงลำดับจากต่ำไปหาสูงคือ จาตุมาหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรินิมิตวสวัตดี

นั้นมิอาจทำให้พ้นจากสภาวะทั้ง ๓ นี้ได้ ต่อเมื่อพระองค์เสด็จประพาสครั้งที่สี่ ทรงได้พบ
บรรพชิต จึงทรงเห็นอุบายเครื่องพ้นทุกข์ด้วยการถือเพศเป็นบรรพชิต และขังความพอ
พระทัยในการบรรพชาให้เกิดขึ้น

เสด็จออกบรรพชา

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบรรพชานั้น คนทั้งหลายเรียกพระองค์ว่าพระโคตม
(เรียกตามชื่อโคตรของพระองค์คือ โคตมะ) เมื่อบรรพชาแล้วพระองค์ได้เสด็จสู่สำนักของ
ดาบสสองท่านคืออาฬารดาบส กาลามโคตร และ อุทกดาบส รามบุตร ดาบสทั้งสองนี้
เป็นผู้ที่มีความรู้สูงสุดของอินเดียสมัยนั้น เมื่อพระโคตมมาอยู่ในสำนักนี้ก็ได้รับเรียนวิชาจาก
อาจารย์ซึ่งบำเพ็ญฌานสมาบัติโดยการเพ่งไฟ (เตโชกสิณ) จนบรรลุสมาบัติ ๘ อันมีรูปฌาน ๔
อรุปรฌาน ๔ ตามความเข้าใจของดาบสทั้งสองนั้นการได้สมาบัติ ๘ ถือเป็นความรู้ขั้นสูงและ
เป็นการเข้าถึงความหลุดพ้นแล้ว (ความหลุดพ้นตามความเชื่อของคนอินเดียสมัยนั้นคือการ
บรรลุโมกษะ หมายถึงการเข้าถึงความเป็นเอกภาพกับพรหมนั้น) แต่พระโคตมทรงพิจารณา
ด้วยปัญญาว่าการได้สมาบัติ ๘ นั้น จะนำไปเกิดสูงสุดในชั้นรูปพรหมซึ่งแม้จะมีอายุยืนยาว
สักเพียงใดก็ตาม แต่เมื่อหมดผลของกุศลกรรมแล้วก็ต้องกลับมาเวียนว่ายในวัฏสงสารอีก
ดังนั้นเมื่อดาบสทั้งสองทูลเชิญให้พระองค์อยู่ในสำนักเพื่อสั่งสอนศิษย์อื่นต่อไป พระองค์จึง
ปฏิเสธด้วยเห็นว่าไม่ใช่วางทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ เมื่อออกจากสำนักของดาบส
ทั้งสอง จึงเสด็จจาริกเพื่อแสวงหาความหลุดพ้นต่อไป

บำเพ็ญทุกรกิริยา

เนื่องจากดาบสทั้งสองเป็นผู้ที่มีความรู้สูงสุดแล้ว และพระโคตมก็รับเรียนวิชาจาก
ท่านทั้งสองจนมีความรู้ความเชี่ยวชาญเทียบเท่าอาจารย์ทุกประการ ดังนั้นเมื่อพระองค์ออก
จากสำนักนั้นแล้วจึงมิได้ไปสู่สำนักของผู้ใดอีก พระองค์ได้ปฏิบัติตามคตินิยมของคนสมัยนั้น
ด้วยการบำเพ็ญทุกรกิริยา (การบำเพ็ญตบะอันเป็นที่นิยมกันมากในสมัยนั้น ในปัจจุบันคน
อินเดียจำนวนไม่น้อยก็ยังนิยมบำเพ็ญตบะกันอยู่) คือการทรมานร่างกายด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น

ก. ทรงกดพระทนต์ด้วยพระทนต์ และกดพระคาลด้วยพระชีวหาไว้แน่นจนพระเสโท
ไหลออกจากพระกัจฉะ เมื่อทรงเห็นว่าไม่เป็นหนทางที่ถูกจึงเปลี่ยนมาเป็นวาระที่ ๒ คือ

ข. ทรงผ่อนกลั้นลมอัสสาสะปัสสาสะ ครั้นลมเดินไม่ได้สะดวกทางช่องพระนาสิก
และช่องพระโอษฐ์ ก็เกิดเสียงดังอุ้ทางช่องพระกรรณทั้งสอง ทำให้ปวดพระเศียร เสียด
พระอุทร ร้อนในพระวรกายเป็นกำลัง แม้กระนั้นก็ยังไม่เป็นผลจึงทรงเปลี่ยนเป็นวาระที่ ๓ คือ

ค. ทรงอดพระกระยาหาร ผ่อนเสวยแต่วันละน้อย ๆ จนไม่เสวย ทำให้พระวรกาย
เหี่ยวแห้ง พระจวีเคร้าหมอง พระอัฐิปรากฎทั่วพระวรกาย เส้นพระโลมามีรากอันนำหลด
ร่วงออกมา พระกำลังน้อยถอยลง จะเสด็จไปข้างไหนก็ชวนล้ม

ในขณะที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาในวาระหนึ่ง ๆ นั้น ได้เสวยทุกขเวทนาอย่างสาหัส
แม้พระกายกระวนกระวายไม่สงบระงับลงเลย แต่ทุกขเวทนานั้นก็ไม่อาจครอบงำพระหฤทัย
ให้กระสับกระส่ายได้ ทรงมีสติตั้งมั่นไม่ผันเพี้ยน ประรภความเพียรโดยมิท้อถอยจนเกือบสิ้น
พระชนม์

การบำเพ็ญทุกรกิริยาเช่นนี้ คนอินเดียสมัยนั้นเชื่อกันว่าจะสามารถเผาผลาญกิเลสให้
เหือดแห้งไป และเข้าสู่ความหลุดพ้นในที่สุด แม้คนอินเดียสมัยนี้ก็มิจำนวนไม่น้อยที่ยังเชื่อ
และปฏิบัติกันอยู่เช่นนี้

คณะปัญจวัคคีย์

สถานที่ที่พระโคตมประทับอยู่เพื่อบำเพ็ญทุกรกิริยาก็คือตำบลอุรุเวลาเสนานิคม
แขวงเมืองราชกฤห์ แคว้นมคธ ระหว่างที่พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่นี้ พราหมณ์โกณฑัญญะ
พร้อมนักบวชอีก ๕ รูป ได้แก่วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ รวมเรียกว่าคณะ
ปัญจวัคคีย์ มาคอยปรนนิบัติรับใช้ เพราะเกิดความศรัทธาเลื่อมใสในความอดทนและเสียสละ
ของพระองค์ โกณฑัญญะคือพราหมณ์หนุ่มที่ได้ถวายคำทำนายในวันที่พระองค์ประสูติ ได้
คอยติดตามข่าวคราวความเคลื่อนไหวของพระโคตมตลอดเวลา และเมื่อทราบว่าพระองค์ออก
บรรพชาจึงติดตามมาคอยรับใช้ด้วยหวังจะบรรลุความหลุดพ้นตามพระองค์

เมื่อพระโคตมทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่เป็นเวลาถึง ๖ ปี ทรงได้รับความลำบากมาก
พระวรกายซูบผอม พระองค์ได้ใคร่ครวญดูว่า ทางที่พระองค์ดำเนินอยู่นั้นคงมิใช่ทางที่จะนำ
ไปสู่ความหลุดพ้น หากขึ้นดำเนินต่อไปคงจะต้องถึงแก่ความตายเสียก่อน จึงทรงเลิกบำเพ็ญ
ทุกรกิริยาเสีย แล้วหันมาบำเพ็ญเพียรทางจิตแทน

ฝ่ายคณะปัญจวัคคีย์ ครั้นเห็นพระโคตมเลิกการทรมานร่างกาย ก็พากันคิดว่า
พระองค์ทรงท้อถอย ละความเพียรพยายามแล้ว จึงพากันหนีจากพระองค์ไปอยู่ที่ป่า
อิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ด้วยเห็นว่าเป็นการเสียเวลาเปล่าที่จะอยู่ปรนนิบัติ
พระโคตม เพราะพระองค์ละความเพียรเสียแล้ว ไม่มีวันที่จะบรรลุความหลุดพ้นได้

ตรัสรู้

การจากไปของคณะปัญจวัคคีย์ ยังผลดีให้เกิดแก่พระโคตม คือทำให้พระองค์พบกับ

ความสงบวิเวกยิ่งขึ้น เหมาะแก่การบำเพ็ญภาวนาทางจิต ในตอนเช้าของวันเพ็ญเดือนวิสาขะ (ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖) เมื่อพระองค์ทรงรับอาหารคือข้าวมธุปายาสจากนางสุชาดาแล้ว ทรงลอยถาดทองที่บรรจุอาหารนั้นลงไปในลำน้ำเนรัญชราพร้อมตั้งจิตอธิษฐานว่า แม่เลือดเนื้อของพระองค์จะแห้งเหือดไปเหลือแต่หนัง เอ็นและกระดูกก็ดี หากยังไม่บรรลุความหลุดพ้นก็จะไม่ลุกจากที่นั่งได้ตันอัสสัถยพฤษณัน นับว่าพระองค์ทรงมีพระทัยเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวแน่วแน่เกินกว่าคนธรรมดาสามัญ เพราะหากพระองค์ไม่ตรัสรู้ในวันนั้น พระพุทธศาสนา ก็คงไม่ได้อุบัติขึ้นมาในโลก เนื่องจากพระองค์สิ้นพระชนม์ลงเสียก่อน

ตกกลางคืนพระองค์ได้บำเพ็ญภาวนาทางจิต โดยเริ่มเข้ารูปฌานตั้งแต่ปฐมฌานไปจนถึงจตุตถฌาน เมื่อจิตเข้าถึงจตุตถฌาน กามราคะก็ดับไป จากนั้นทรงออกจากฌานและใช้ปัญญาพิจารณาจนกระทั่งพบกับความสำเร็จอันเป็นไปตามขั้นตอนคือ

ยามต้นหรือปฐมยาม ทรงบรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณ แปลว่า ความรู้ทำให้ระลึกชาติหนหลังได้ คือระลึกชาติถอยหลังเข้าไปได้ตั้งแต่ชาติหนึ่ง สองชาติจนหลาย ๆ กัปป์ว่าในชาติที่เท่านั้นได้มีชื่อ มีโคตร มีผิวพรรณ มีอาหารเป็นอย่างนั้น เสวยสุข เสวยทุกข์เป็นอย่างนั้น มีอายุเท่านั้น จุตติจากชาตินั้นได้อุบัติในชาติโน้น เป็นอย่างนั้น ๆ แล้วจึงมาเกิดในชาตินี้

ยามกลางหรือมัชฌิมยาม ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณ คือ รู้อุบัติและดับของสัตว์ทั้งหลาย ได้ทิพพจักขุอันบริสุทธิ์กว่าจักขุสามัญ เห็นปวงสัตว์ที่กำลังอุบัติ เสว ดี มีผิวพรรณงาม มีผิวพรรณไม่งาม ได้ดี หรือตกยาก รู้ชัดว่าปวงสัตว์ที่เป็นไปเช่นนั้นตามกรรมของตน

ยามปลายหรือปัจฉิมยาม ทรงบรรลุอาสวักขยญาณ แปลว่า ความรู้ที่ทำให้กิเลสหมดสิ้นไป คือรู้อริยสัจ ๔ รู้ชัดตามจริงว่านี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ เหล่านี้อาสวะ นี่เหตุเกิดอาสวะ นี่ความดับอาสวะ นี่ทางไปถึงความดับอาสวะ เมื่อรู้เห็นอย่างนี้ จิตหลุดพ้นจากกามาสวะ กวาสวะ อวิชชาสวะ รู้ชัดว่าชาตินี้สิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอันจะต้องทำเช่นนี้ไม่มีอีก

การรู้แจ้งในญาณ ๓ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณ นี้ทำให้พระโคตมได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงบรรลุความหลุดพ้นได้ในที่สุด หลังจากที่ทรงใช้ความเพียรพยายามมาเป็นเวลาถึง ๖ ปี การตรัสรู้ทำให้พระองค์ได้พบกับความสุขที่แท้จริง และเป็นความสุขระดับสูงสุด เรียกว่านิพพานสุข

ในคาลาธรรมบท ชรารวรรคที่ ๑๑ พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานแสดงถึงความสุขของ

พระองค์ไว้ว่า “อเนกชาติสังสาร์ สนธาวิสุส อนิพพิส, คหการ คเวสนโต ทุกฺขาชาติ ปุณฺปุณฺ คหการก ทิฏฺฐโฐสิ ปุณฺ เคนฺ น กาทสิ, สพุพา เต ผาสุกา ภคฺคา คหภูมฺ วิสงฺขตฺ, วิสงฺขารคตฺ จิตฺตํ ตณฺหานํ ขยมฺชฺฌคฺคา- เราแสวงหานายช่างเรือนอยู่ เมื่อยังไม่ประสบ แล่นไปแล้วสู่สงสาร มีชาติไม่น้อย ความเกิดเป็นทุกข์รำไป แนะนำช่างเรือน บัดนี้เราพบท่านแล้ว ท่านจักไม่ต้องสร้างเรือนอีก ซึ่งโครงของท่านทั้งหมดเราหักแล้ว ยอดเรือนเราจัดเสียบแล้ว จิตของเราถึงแล้วซึ่งนิพพานอันปราศจากสังขาร เราบรรลุดความสิ้นไปแห่งตัณหาแล้ว” (พระไตรปิฎก ๒๕ : ๒๑)

ปฐมเทศนา

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงประทับเสวยวิมุตติสุข (สุขเกิดจากความหลุดพ้น) เป็นเวลา ๗ สัปดาหฺ์ ทรงพิจารณาความดุ่มลึกของธรรมะที่พระองค์ตรัสรู้ ว่ามีความละเอียดลึกซึ้งนัก ยากแก่ปัญญาของสัตว์ทั้งหลายจะหยั่งรู้ได้ ทำให้ทรงท้อพระทัยที่จะสั่งสอน ต่อเมื่อทรงพิจารณาว่า บรรดาสัตว์โลกทั้งหลายนั้นย่อมมีปัญญาแตกต่างกัน บ้างมีปัญญามาก บ้างมีปัญญาปานกลาง บ้างมีปัญญาน้อย และบ้างก็อับปัญญา เปรียบได้กับบุคคล ๔ ประเภท ได้แก่ (พระไตรปิฎก ๒๑ : ๑๘๓, ๓๖ : ๑๘๕)

๑. อุกมภูติญญ คือผู้รู้เข้าใจได้จับปล้น เพียงท่านยกหัวข้อขึ้นแสดงก็สามารถเข้าใจได้ เปรียบได้กับดอกบัวที่ผูกขึ้นพื้นผิวน้ำ แล้วคอยลัมผัสรัศมีพระอาทิตย์ จักบานในวันนี้
๒. วิปจิตฺตญญ คือผู้รู้ต่อเมื่อท่านขยายความอธิบายพิสดารออกไป จึงรู้และเข้าใจได้ เปรียบได้กับดอกบัวที่ปริ่มเสมอน้ำ จักบานในวันรุ่งขึ้น
๓. เนยยะ คือผู้ที่พอจะชี้แจงแนะนำให้เข้าใจได้ด้วยวิธีการฝึกอบรมต่อไป เปรียบได้กับดอกบัวที่อยู่ในน้ำสามารถที่จะผูกขึ้นพื้นน้ำ และบานในวันต่อไป
๔. ปทปฺรมะ คือผู้มีบทรเป็นอย่งยิ่ง ผู้อับปัญญา สอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบท คือพยัญชนะหรือถ้อยคำ ไม่อาจเข้าใจอรรถคือความหมาย เปรียบได้กับดอกบัวที่ติดอยู่กับโคลนตมรังแต่จะเป็นอาหารของปลาและเต่า ไม่อาจผูกขึ้นพื้นน้ำและบานได้

บุคคล ๓ ประเภทข้างต้นจัดอยู่ในพวกเวไนยสัตว์ คือสัตว์ที่สั่งสอนให้รู้ได้ ส่วนประเภทหลังสุดจัดอยู่ในพวกอเวไนยสัตว์ ไม่สามารถสั่งสอนให้รู้ได้ ต้องปล่อยให้เป็นไปตามกรรมของตน

เมื่อทรงพิจารณาความแตกต่างของบุคคล ๔ ประเภทนี้แล้ว ก็ทรงตัดลินพระทัยที่จะสั่งสอนธรรมแก่เวไนยสัตว์ ทรงระลึกถึงดาบสทั้งสองเป็นลำดับแรก ด้วยเหตุผลสอง

ประการคือ ท่านทั้งสองเคยเป็นอาจารย์ของพระองค์ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง เพราะท่านทั้งสองได้บรรลุธรรมสมาบัติแล้ว จึงเป็นผู้ที่มีกิเลสเบาบางสามารถที่จะหลุดพ้นได้ง่าย และเร็วกว่าผู้ที่กิเลสหนา เช่นปุถุชนทั่ว ๆ ไป แต่เมื่อทรงทราบด้วยทิพพจักขู่ว่าดาบสทั้งสองได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว จึงทรงนึกถึงปัญจวัคคีย์เป็นลำดับต่อมา เพราะการสอนนักบวชนั้นย่อมทำได้ง่ายกว่าการสอนฆราวาส เนื่องจากผู้ที่ถือเพศบรรพชิตนั้นย่อมมีกิเลสเบาบางกว่าผู้ครองเรือน พระองค์จึงเสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวันและแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ธรรมที่พระองค์แสดงแก่ปัญจวัคคีย์ ชื่ออัมมจักกัปปวัตตนสูตร ว่าด้วยทางสองสายที่บรรพชิตไม่ควรดำเนิน เพราะไม่นำไปสู่ความหลุดพ้นคือ (พระไตรปิฎก ๔ : ๑๓)

๑. กามสุขัลลิกานุโยค คือการหมกมุ่นมัวเมาอยู่ด้วยกามสุข

๒. อัตตกิลมณานุโยค คือการสร้างความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง

ทางทั้งสองดังกล่าวนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นทางอันเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง ไม่อาจนำบุคคลเข้าถึงความหลุดพ้นได้ แล้วทรงแสดงทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นเรียกว่าทางสายกลาง เพราะเป็นทางที่จะหลีกเลี่ยงทางอันเป็นส่วนสุดทั้งสอง ทางสายกลางนี้เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา อันประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ จากนั้นทรงแสดงอริยสัจ ๔ เริ่มจากทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ตามลำดับ นับเป็นการแสดงธรรมเทศนาครั้งแรก เรียกว่า ปฐมเทศนา

เมื่อพระพุทธองค์แสดงธรรมเทศนาจบลง โภณฑัญญะได้มีดวงตาเห็นธรรม บรรลุโสดาปัตติผลเป็นบุคคลแรก ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงทราบด้วยอาการนั้น ทรงเปล่งพระอุทานว่า “ท่านผู้เจริญ โภณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ท่านผู้เจริญ โภณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ” (พระไตรปิฎก ๔ : ๑๓)

คณะปัญจวัคคีย์ได้บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาโดยวิธี เอหิภิกขุอุปสัมปทา คือการบวชที่พระพุทธองค์ทรงเปล่งพระวาจาว่า “ท่านจงเป็นภิกษุ มาเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ” (พระไตรปิฎก ๔ : ๑๓) ด้วยพระวาจานี้ คณะปัญจวัคคีย์ก็เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และในวันต่อ ๆ มาทรงแสดงธรรมเทศนาชื่อ อนัตตลักขณสูตร เป็นเหตุให้ภิกษุทั้ง ๕ รูปได้บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ ตามลำดับ

ในขุททกนิกาย อปทาน พระโภณฑัญญะได้ประกาศความรู้สึกถึงความสุขที่ได้บรรลุความหลุดพ้นไว้ว่า “เราบรรลุอมตบทอันสงบระงับ อันยอดเยี่ยมนั้นแล้ว เรากำหนดรู้อาสวะที่ปวงแล้ว ไม่มีอาสวะอยู่ คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เรา

ทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนาเราทำได้สำเร็จแล้ว” (พระไตรปิฎก ๓๒ : ๕)

วันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดคณะปัญจวัคคีย์นั้นตรงกับวันเพ็ญ เดือนอาสาฬหะ (เดือน ๘) จึงได้ชื่อว่าวันอาสาฬหบูชา ซึ่งเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือเป็นวันที่มี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ครบองค์สาม เรียกว่า พระรัตนตรัย อันเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา และถือเป็นสรณะของชาวพุทธ ซึ่งประกอบด้วย พุทธคุณ ๘ ธรรมคุณ ๖ และสังฆคุณ ๘ ดังนี้ (พระไตรปิฎก ๑๒ : ๕๕ ; พระเทพเวที ๒๕๓๒ : ๒๖๒-๒๖๖)

พุทธคุณ ๘

อติปิ โส ภควา, เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น;

๑. อรหันต์, เป็นพระอรหันต์ คือ เป็นผู้ไกลจากกิเลส ทำลายกามแห่งสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ควรได้รับความเคารพบูชา เป็นต้น

๒. สมมา สมพุทฺโธ, เป็นผู้ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง

๓. วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน, เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ คือถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ

๔. สุขโต, เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี คือ ทรงดำเนินพระพุทธจริยาให้เป็นไปโดยสำเร็จผลด้วยดี พระองค์เองก็ได้ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจก็สำเร็จประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชนทั้งหลายในที่ที่เสด็จไป และแม้ปรินิพพานแล้วก็ได้ประดิษฐานพระศาสนาไว้เป็นประโยชน์แก่มหาชนสืบมา

๕. โลกวิทู, เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมแห่งโลก คือสังขารทั้งหลาย ทรงหยั่งทราบอริยาคัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคติธรรมดาด่องแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมนั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้

๖. อนุตฺตโร บุริสทมฺมสารถิ, เป็นผู้สามารถฝึกบรูษที่สมควรฝึกได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า คือทรงเป็นผู้ฝึกคนได้ดีเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียบเท่า

๗. สตฺถา เทวมนุสฺसानํ, เป็นครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คือเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์

๘. พุทฺโธ, เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม คือทรงตื่นเองจากความเชื่อถือ และข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ถือกันมาผิด ๆ ด้วย ทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกมายด้วย อนึ่ง เพราะไม่หลง ไม่ติด ไม่ห้วงกังวลในสิ่งใด ๆ มีการคำนึงประโยชน์ส่วนตน เป็นต้น จึงมี

พระทัยเบิกบาน การบำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์เช่นนี้ ย่อมอาศัยเหตุคือความเป็นผู้ตื่น และยอมให้เกิดผลคือ ทำให้ทรงเบิกบานด้วย

๘. ภควา, เป็นผู้มี ความจำเริญ จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์

พุทธคุณ ๘ นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นวาราหาคุณ แปลว่า คุณของพระพุทธเจ้า ๘ ประการ มีอหัง เป็นต้น

ธรรมคุณ ๖

๑. สวากขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ดีแล้ว คือตรัสไว้เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศหลักการครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง

๒. สนฺทิฎฺฐิโก, เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง คือผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้

๓. อกาลิโก, เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ และให้ผลได้ ไม่จำกัดกาล คือไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใดเห็นผลได้ทันที อีกอย่างว่าเป็นจริงอยู่อย่างใดก็เป็น อย่างนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล

๔. เหิปสฺสิโก, เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกับผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด คือ เชิญชวนให้มาดู มาพิสูจน์ หรือทำทนายต่อการตรวจสอบเพราะเป็นของจริงและดีจริง

๕. โอบนฺยิโก เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว คือควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจ เข้าไปให้ถึงด้วยการปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น หมายความว่าเชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติ อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่นำผู้ปฏิบัติให้เข้าไปถึงที่หมายคือ นิพพาน

๖. ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญฺหิ, เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน คือเป็นวิสัยของผู้รู้ (วิญญูชน) จะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ต้องทำจึงเสวยได้เฉพาะตัว ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ประจักษ์ที่ในใจของตนเอง

คุณของพระธรรมข้อที่ ๑ มีความหมายกว้างรวมทั้งปริยัติธรรมคือคำสั่งสอนด้วย ส่วนข้อที่ ๒-๖ มุ่งให้เป็นคุณของโลกุตตรธรรม

สังฆคุณ ๘

๑. สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดี

๒. อุชุปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆ, สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติตรง

๓. ญาຍปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆ, สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมเป็นเครื่องออกจากทุกข์

๔. สามิจิปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆ, สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติสมควร

ยทิทํ ได้แก่บุคคลเหล่านี้คือ

จตุตตาริ ปริสยฺคานิ อฏฺฐ ปริสฺสบุคคลา, คู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ นับเรียงตัวบุรุษ ได้ ๘ บุรุษ

เอส ภควโต สาวกสงโฆ, สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้

๕. อาหุเนยฺโย, เป็นผู้ควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชาคือ ควรรับของที่เขานำมาถวาย

๖. ปาหุเนยฺโย, เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ (เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ)

๗. ทกฺขิณฺเยยฺโย, เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำบุญ

๘. อณฺชฺลิกฺรณฺเยยฺโย, เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี

๙. อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตต์ โลกสฺส. เป็นนानุญอันยอดเยี่ยมของโลก เป็นแหล่งปลูกฝังและเผยแพร่วรรณคดีที่ยอดเยี่ยมของโลก

ประกาศพระศาสนา

หลังจากโปรดคณะปัญจวัคคีย์แล้ว ในเวลาต่อมาพระพุทธองค์ยังได้โปรดยสกุลบุตร และชาวเมืองพาราณสีสหายของยสกุลบุตร ๔ คน ชาวชนบทอีก ๕๐ คน รวมเป็น ๕๕ คน บุคคลทั้งหมดได้บวชเป็นภิกษุและได้บรรลุอรหัตผลเป็นพระอรหันต์ จึงมีพระอรหันต์ในเวลานั้น ๖๐ รูปเมื่อรวมคณะปัญจวัคคีย์อีก ๕ รูป

เมื่อสาวกมากพอที่จะส่งไปประกาศศาสนา พระองค์จึงตรัสเรียกสาวกทั้ง ๖๐ รูปมาพร้อมกัน ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราได้พ้นจากบ่วงที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ทั้งหมดแล้ว แม้ท่านทั้งหลายก็เช่นกัน จงเที่ยวไปในชนบทเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก แต่ต้องอย่ารวมกันไปโดยทางเดียวกันถึง ๒ รูป จงแสดงธรรมมีคุณในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ จงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ประชาชนผู้มีรฐีคือ

กิเลส บังคับคือ ปัญญาเพียงเล็กน้อยก็มีอยู่ แต่เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรมจึงต้องเสื่อมจากคุณอันควรได้ควรถึง ผู้รู้ทั่วถึงจักมีอยู่ แม้เราเองก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม” (พระไตรปิฎก ๔ : ๓๒ ; พระพรหมมุนี ๒๕๐๕ : ๑๘๘-๑๘๙)

จากพระดำรัสข้างต้นนี้เท่ากับเป็นการประกาศว่าพระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นในโลกแล้ว ครั้นแล้วสาวกทั้ง ๖๐ รูป ก็เริ่มออกจาริกประกาศพระศาสนาในชนบทต่าง ๆ แต่องค์เดียวตามพระดำรัส แม้ส่วนพระองค์ก็ได้เสด็จไปยังอุรุเวลาเสนานิคม และที่อื่นอีกโดยลำดับทางที่เสด็จจาริกนั้น คือแถบลุ่มน้ำขุมนาและคงคา ทั้งตอนล่างและตอนบนอันเป็นที่ตั้งของชนบทที่สำคัญคือกาสิ โภศล มคธ อังคะ วัชชี มัลละ วังสะ กุรุ และสักกะ ซึ่งในขณะนั้นดินแดนดังกล่าวเหล่านี้กำลังเฟื่องฟูด้วยลัทธิศาสนาต่าง ๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาเชน และลัทธิอื่น ๆ อีกมาก และแม้จะมีอุปสรรคมากมายสักเพียงใดก็ตาม พระพุทธองค์และสาวกก็ได้ประสบความสำเร็จในการประกาศพระศาสนาในที่สุด

โปรดภัททวักคีย์

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อประกาศพระศาสนาในระหว่างทางทรงพบภัททวักคีย์ ๓๐ คน ทรงแสดงธรรมเทศนาโปรดภัททวักคีย์ทั้งสามสิบ ณ ราวป่ากัปปาสิกวัน^(๑) บรรดาภัททวักคีย์ทั้งสามสิบเมื่อได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์แล้ว บังเกิดดวงตาเห็นธรรม ได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นอย่างต่ำ และอนาคามีผลเป็นอย่างสูง พระองค์ทรงให้ภัททวักคีย์ทั้งหมดนั้นบวชเป็นภิกษุด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา เช่นเดียวกับคณะปัญจวักคีย์ แล้วทรงส่งไปประกาศพระศาสนาในที่ต่าง ๆ ต่อไป

โปรดชฎิลสามพี่น้องและบริวาร

ครั้นพระพุทธองค์เสด็จถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ทรงพบชฎิลสามพี่น้องซึ่งเป็นนักบวชนอกพระพุทธศาสนามีชฎิลพันคนเป็นบริวารตั้งอาศรมเรียงรายอยู่ริมแม่น้ำเนรัญชรา ชฎิลผู้พี่ชื่ออุรุเวลกัสสปะ มีบริวาร ๕๐๐ คน ส่วนน้องสองคนชื่อนทีกัสสปะและคยากัสสปะ มีบริวาร ๓๐๐ และ ๒๐๐ ตามลำดับ พระพุทธองค์ทรงมีพระดำริว่าหากสามารถทำให้ชฎิลเหล่านี้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาได้ จักเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนาได้เป็นอย่างดี จึงเสด็จไปโปรดชฎิลผู้พี่และบริวารทั้ง ๕๐๐ ก่อน จากนั้นจึงโปรดชฎิลผู้น้องอีกสองคนและบริวาร โปรดให้ชฎิลทั้งหมดบวชเป็นภิกษุโดยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา ทรงประทาน

(๑) ไร่ฝ้าย

ธรรมเทศนาชื่ออาทิตตปริยายสูตร โปรดชฎิลภิกษุทั้ง ๑๐๐๓ รูปนั้นให้ดำรงอยู่ในอรหัตตผล
พุทธอัศรสาวก

ในกรุงราชคฤห์มีมาณพสองคนชื่อโกลิตะกับอุปติสสะ เป็นเพื่อนรักกันมาแต่เยาว์วัย
วันหนึ่งมาณพทั้งสองได้ไปดูมหรสพด้วยกัน แล้วเกิดความเบื่อหน่ายด้วยคิดปลงสังเวยว่า
บุคคลผู้ซึ่งแสดงมหรสพเหล่านั้นเมื่อยังไม่ถึง ๑๐๐ ปี ก็จะถึงความชราและตายในที่สุด จึง
ปรึกษากันว่าควรแสวงหาโมกขธรรมดีกว่าจะมาดูคนเหล่านี้ผู้ซึ่งหาสาระประโยชน์มิได้ เมื่อ
ตกลงกันแล้วทั้งสองจึงพากันไปบวชในสำนักของสญชัยปริพาชก เรียนอยู่ในสำนักของ
สญชัยได้ไม่นานก็สามารถเรียนจบตามลัทธิของสญชัย เมื่อเห็นว่าลัทธิของสญชัยไม่สามารถ
นำไปสู่ความหลุดพ้นได้ จึงแยกกันไปเพื่อแสวงหาความหลุดพ้น แต่ก็ได้สัญญากันไว้ว่าใคร
พบครุติก็ให้มาบอกอีกคนให้ทราบ

วันหนึ่งอุปติสสะได้พบพระอัสสชีกำลังบิณฑบาตอยู่ ก็เกิดความเลื่อมใสในกิริยาอัน
สงบเสงี่ยมของท่าน จึงเดินตามไปห่าง ๆ และรอนพระอัสสชิฉันภัตตาหารเสร็จ จากนั้น
อุปติสสะได้ถามพระอัสสชิขึ้นว่า “ผู้มีอายุ อินทรีย์ของท่านมองเห็นนัก ผิวพรรณมบริสุทธ์ผุดผ่อง
ผู้มีอายุ ท่านบวชอุทิศเฉพาะใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร”
(พระธัมมปัทฏฐกาแปล ภาค ๑ ๒๕๑๗ : ๑๑๘) พระอัสสชิคิดว่าธรรมดาปริพาชกยอมเป็น
ปฏิบัติต่อพระศาสนา จึงแสดงความลึกซึ้งในพระศาสนาแก่อุปติสสะว่า “ธรรมเหล่าใดมี
เหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคต ตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และเหตุแห่งความดับแห่งธรรม
เหล่านั้น พระมหาสมณะมีปรกติตรัสอย่างนี้ (พระธัมมปัทฏฐกาแปล ภาค ๑ ๒๕๑๗ : ๑๑๘)

อุปติสสะเมื่อได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิก็บรรลุโสดาปัตติผล จึงเรียนถามถึงสำนัก
ของพระศาสดา ส่งพระอัสสชิให้ล่วงหน้าไปก่อน แล้วจึงกลับไปหาโกลิตะดังที่ได้สัญญากันไว้
อุปติสสะได้แสดงธรรมที่พระอัสสชิแสดงให้เห็นตนฟังแก่สหายทำให้โกลิตะบรรลุโสดาปัตติผลด้วย
แล้วมาณพทั้งสองก็ชวนกันไปยังสำนักของสญชัย เพื่อชวนไปเฝ้าพระศาสดา เนื่องจากอุป
ติสสะเป็นผู้ที่รู้บุญคุณครูอาจารย์จึงอยากให้สญชัยผู้ซึ่งเคยเป็นอาจารย์ของตนได้หลุดพ้นบ้าง
แต่สญชัยเป็นผู้มีทิฐิสูงจึงปฏิเสธที่จะไปกับมาณพทั้งสอง

อุปติสสะและโกลิตะได้พากันไปบวชยังสำนักของพระศาสดา เมื่อบวชแล้วอุปติสสะ
ได้ชื่อว่าพระสารีบุตรตามชื่อของมารดาคือนางสารี ส่วนโกลิตะได้ชื่อว่าพระโมคคัลลานะ
ตามชื่อของมารดาคือนางโมคคัลลีย์ พระโมคคัลลานะบวชได้ ๗ วันก็บรรลุอรหัตตผลเป็น
พระอรหันต์ ส่วนพระสารีบุตรนั้นบวชได้ ๑๕ วันจึงบรรลุ

พระพุทธเจ้าทรงประทานตำแหน่งอัครสาวกแก่ภิกษุทั้งสอง โดยให้พระสารีบุตรผู้เลิศ
ในทางปัญญาเป็นอัครสาวกเบื้องขวา และพระโมคคัลลานะ ผู้เลิศในทางฤทธิ์เป็นอัครสาวก
เบื้องซ้าย

ในคัมภีร์อุปทานมีข้อความตอนหนึ่งที่ท่านพระสารีบุตรได้แสดงความรู้สึกถึงความ
สุขในการหลุดพ้นของท่านว่า

“เราเป็นผู้ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน เพราะเห็นท่านอัสสชีก่อน ท่านพระสาวก
นามว่าอัสสชินั้นเป็นอาจารย์ของเรา เป็นนักปราชญ์ เราเป็นสาวกของท่าน วันนี้เป็นธรรม
เสนาบดีถึงที่สุดในที่ทุกแห่ง เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ ท่านพระสาวกนามว่าอัสสชิเป็นอาจารย์
ของเราอยู่สนิทชิดใกล้ เราย่อมทำตามท่านไว้เหนือศีรษะในทิศนั้น พระโคตมศาสดาพุทธเจ้า
ทรงระลึกถึงกรรมของเราแล้ว ประทับนั่งในภิกษุสงฆ์ ทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งอันเลิศ คุณ
พิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนา
เราทำเสร็จแล้วฯ” (พระไตรปิฎก ๓๒ : ๓)

ในคัมภีร์เดียวกันนี้ ท่านพระโมคคัลลานะได้แสดงความรู้สึกของท่านไว้ทำนอง
เดียวกันว่า

“เราหมั่นประกอบในวิเวก ยินดีในสมาธิภาวนา กำหนดรู้อาสวะ ทั้งเป็นผู้ไม่มี
อาสวะอยู่ แม้แผ่นดินอันลึกซึ่งหนออันอะไรจะจัดได้ยาก เราผู้ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์พึงให้ไหวได้
ด้วยนิ้วแม่มือซ้าย เราไม่เห็นอัสมิมานะ^(๑) มานะของเราไม่มี เรากะทำความยำเกรงอย่าง
หนักแน่นที่สุดในสามเณร ในกัปอันประมาณมิได้ แต่กัปนี้เราสั่งสมกรรมใดไว้ เราบรรลุถึงภูมิ
แห่งกรรมนั้น เป็นผู้บรรลุถึงธรรมเครื่องสิ้นอาสวะแล้ว คุณพิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภทา ๔
วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนาเราทำเสร็จแล้วฯ” (พระไตรปิฎก
๓๒ : ๒๕)

พุทธอุปัฏฐาก

ในปลายปีแรกที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น พระองค์ได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดพระพุทธ
บิดาและพระประยูรญาติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ พระประยูรญาติต่างพากันเลื่อมใสให้โอรสของตน
ออกบวชในสำนักของพระพุทธองค์เป็นอันมาก ในบรรดาโอรสเหล่านี้มีพระอานนท์ โอรส
ของเจ้าชายสุทโธทนะ ผู้เป็นพระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะรวมอยู่ด้วย พระอานนท์เป็นผู้ที่
สงฆ์เลือกให้ทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก คือผู้รับใช้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้าเมื่อพระพุทธองค์มี

(๑) อัสมิมานะแปลว่า มานะว่าเราเป็น คือถือตัวในลักษณะที่ยังมีเรา เป็นเรา คือเราเป็นนั่นเป็นนี่

พระชนมายุ ๕๕ พรรษา คือ หลังจากตรัสรู้ ๒๐ ปี ก่อนที่จะรับหน้าที่นี้ พระอานนท์ได้ขอพรจากพระพุทธเจ้า ๘ ประการคือ

๑. ขอพระพุทธเจ้าอย่าได้ประทานจิวรอันประณีตที่ได้แล้วแก่ท่าน
๒. ขอพระพุทธเจ้าอย่าได้ประทานบิณฑบาต (คืออาหาร) อันประณีตที่ได้แล้วแก่ท่าน
๓. ขอพระพุทธเจ้าอย่าให้ท่านอยู่ในที่ประทับของพระองค์
๔. ขอพระพุทธเจ้าอย่าได้พาท่านไปในที่นิมนต์
๕. ขอให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ที่นิมนต์ที่ท่านรับไว้
๖. ขอให้ท่านได้นำบริษัทซึ่งมาเฝ้าพระพุทธเจ้าจากที่ไกลให้เข้าเฝ้าได้ในขณะที่มาแล้ว
๗. หากท่านเกิดความสงสัยขึ้นเมื่อใด ขอให้ได้เฝ้าทูลถามเมื่อนั้น
๘. หากพระพุทธเจ้าแสดงธรรมอันใดในที่ลับหลังท่าน เมื่อเสด็จมาแล้วขอให้แสดงธรรมนั้นแก่ท่าน

การที่พระอานนท์ขอพร ๘ ประการดังกล่าวข้างต้นมีเหตุผล ๓ ประการ คือ

ประการที่ ๑ เพื่อป้องกันผู้กล่าวหาว่าท่านมาเป็นพุทธอุปัฏฐากเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ (พรข้อ ๑-๔)

ประการที่ ๒ เพื่อป้องกันผู้กล่าวหาว่าท่านจะเป็นพุทธอุปัฏฐากไปทำไมในเมื่อพระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุเคราะห์แม้ด้วยเรื่องเพียงเท่านี้ (ข้อ ๕-๗)

ประการที่ ๓ เพื่อป้องกันผู้กล่าวหาว่าท่านตามเสด็จพระศาสดาไปจุ่งงาตามตัว แต่ไม่รู้ว่าคาถา สุตระนี้ ชาดกนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ใคร ที่ไหน (ข้อ ๘)

พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญยกย่องพระอานนท์ว่า เป็นอุปัฏฐากที่ดีเลิศ ดังพุทธพจน์ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นบัณฑิต ดำเนินด้วยปัญญา ย่อมรู้ว่านี่เป็นกาลเพื่อบริษัทจะเฝ้าพระตถาคต นี่เป็นกาลแห่งภิกษุ นี่เป็นกาลแห่งภิกษุณี นี่เป็นกาลแห่งอุบาสก นี่เป็นกาลแห่งอุบาสิกา นี่เป็นกาลของพระราชามหากษัตริย์ นี่เป็นกาลของราชมหาอำมาตย์ นี่เป็นการของเดียรถีย์ นี่เป็นกาลของสาวกเดียรถีย์... อานนท์ย่อมรู้ซึ่งกาลที่บริษัททั้ง ๔ และพระราชาและราชมหาอำมาตย์ และเดียรถีย์ และสาวกเดียรถีย์จะเฝ้าพระตถาคตถึงถ้วนทุกประการนะ” (สมเด็จพระสังฆราช (สา) ๒๕๒๒ : ๓๓)

พระอานนท์บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ภายหลังพุทธปรินิพพานแล้ว รวมพระชนมายุของท่านได้ ๑๒๐ พรรษา

พุทธกิจ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ทรงพระกรุณาอย่างหาที่เปรียบมิได้ ทรงสั่งสอนมนุษยชนทุกชั้นวรรณะโดยไม่จำกัดเพศ ฐานะ และชาติตระกูล เมื่อทรงพิจารณาว่าบุคคลเหล่าใดมีจิตควรแก่การรับธรรมระดับใด ก็ทรงสั่งสอนธรรมระดับนั้นแก่บุคคลเหล่านั้น ตลอด ๔๕ พรรชานับแต่ตรัสรู้ จวบจนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงปฏิบัติพุทธกิจโดยกำหนดเป็นเวลาและหน้าที่ประจำวัน ซึ่งแบ่งเป็น ๕ เวลา ดังนี้ (ดู พระราชวรมณี ๒๕๒๗ : ๑๘๘-๑๙๐ ; เสฐียร พันธงย์ ๒๕๒๔ : ๑๑๔)

๑. ปุพฺพณฺเฑ ปิณฺฑปาทณฺจ เวลาเช้าเสด็จออกรับบิณฑบาต (โปรดสัตว์) โดยพระบาทเปล้าตามลำดับแห่งตรอก ระหว่างเสด็จ หากจะทรงช่วยเหลือผู้ใดให้ได้รับความสุขทางธรรมได้ ก็ทรงช่วยเหลือมิได้เว้น เสด็จกลับมาเสวยพระกระยาหารก่อนเวลาเที่ยงวันเสด็จออกรับผู้เข้าฟังธรรม ผู้ใดมีจิตควรแก่ธรรมชั้นใด ทรงประทานธรรมตามควรแก่จิตนั้นด้วยการยังบุคคลทั้งหลายให้มีพระรัตนตรัย เป็นที่พึ่งที่ระลึก

๒. สายณฺเฑ ธมฺมเทศน์ เวลาเย็นทรงแสดงธรรม ก่อนถึงเวลาแสดงธรรมทรงพักผ่อนพระอิริยาบถ หาเวลาสงบสงัดแห่งพระทัยอยู่โดยถ้ำฟังในพระคันธกุฎี พอควรแก่อัชฌาศัยแล้ว เสด็จออกทรงแสดงธรรมแก่มหาชนที่มาเฝ้าเป็นประจำทุกวัน

๓. ปโทเส ภิกฺขุโิเวาทํ เวลาค่ำประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุผู้มาเฝ้า จากถิ่นไกลบ้าง ใกล้บ้าง

๔. อฑฺฒตฺเต เทวปณฺหนึ เที่ยงคืนทรงตอบปัญหาเทวดาทรงแสดงธรรมแก่ปัญหาซึ่งเหล่าเทวดาและเหล่าทิพยบุคคลผู้อันบุคคลธรรมดาไม่สามารถเห็นได้ด้วยตาเปล่าตามตำนานพุทธจริยาอธิบายว่า ทรงโปรดให้ผู้เป็นเทวดาเข้าเฝ้าได้ในเวลาดังกล่าว

๕. ปจฺจุสฺเสว คเต กาเล ภพฺพาทภพฺเพ วิโลกนํ จวนสว่าง ทรงตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารถและยังไม่สามารถบรรลุธรรม อันควรจะเสด็จไปโปรดหรือไม่

พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติพุทธกิจประจำวันอยู่จนตลอดพระชนมชีพ ด้วยอาการดังนี้ จะได้เวลาประทับเพื่อพักผ่อนพระอิริยาบถนั้นน้อยนัก ทรงสั่งสอนสรรพสัตว์โดยทั่วหน้าด้วยพระเมตตา ทรงยังพระชนมชีพอยู่ด้วยอาหารอันมีผู้ศรัทธานำมาถวายสมตามภิกขุภาวะผู้ละความสุขแบบฆราวาสแล้ว ทรงมีพระชนมชีพเป็นอยู่อย่างนี้ เสด็จจากคามหนึ่งไปสู่คามหนึ่งมิได้หยุดอยู่กับที่เว้นแต่กาลเข้าพรรษา ทรงปฏิบัติเช่นนี้ตลอดพระชนมชีพจวบจนพระชนมายุครบ ๘๐ พรรษาจึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน

พุทธปรินิพพาน

เมื่อพระศาสดาทรงปฏิบัติพุทธกิจตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา หลังจากตรัสรู้จบจนพระชนมายุล่วงเข้า ๘๐ พรรษา ทรงแจ้งแก่พระอานนท์ว่าพระองค์จักเสด็จปรินิพพาน ณ เมืองกุสินาราซึ่งกำลังประทับอยู่ขณะนั้น ตรัสสั่งให้พระอานนท์แจ้งข่าวปรินิพพานแก่บรรดามัลลกษัตริย์และได้โปรดสุภทัตทปริพาชก ให้ได้บรรลอรหัตตผลเป็นปัจฉิมสาวก จากนั้นทรงประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ โดยให้พระอานนท์เป็นผู้รับเทศนาประทานพุทธโอวาทแก่ภิกษุบริษัทเพื่อจะให้มีศรัทธาต่อธรรมและวินัยตั้งไว้ในที่แห่งพระศาสดาว่า “ดูกรอานนท์ ความดำริดังนี้จะมีบ้างแก่ท่านทั้งหลายว่า ปาพจน์คือศาสนธรรมมีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาแห่งเราทั้งหลายไม่มี ดังนี้ ดูกรอานนท์ ท่านทั้งหลายไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมก็ดี วินัยก็ดี อันใดอันเราได้แสดงแล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาแห่งท่านทั้งหลาย โดยกาลที่ล่วงไปแล้วแห่งเรา” (สมเด็จพระสังฆราช (สา) ๒๕๒๒ : ๔๓)

จากนั้นได้ตรัสเรียกภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูป ที่อยู่ ณ ที่นั้นให้เข้าเฝ้าเพื่อประทานปัจฉิมโอวาท ตรัสกับภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปเหล่านั้นว่า บรรดาภิกษุเหล่านั้นล้วนเป็นพระอรหันต์ตั้งแต่ชั้นพระโสดาบันจนถึงชั้นอรหันต์ ไม่มีภิกษุที่เป็นปุถุชนเจือปนอยู่เลย ทรงประทานปัจฉิมโอวาทแก่บรรดาภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ว่า **หนุตทานิ ภิกขเว อามนุตยามิ โว วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ** ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราผู้พระตถาคตเตือนท่านทั้งหลายให้รู้สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังกิจทั้งปวง อันเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้บริบูรณ์ด้วยไม่ประมาทเถิด” (สมเด็จพระสังฆราช (สา) ๒๕๒๒ : ๔๓) นี่เป็นพระวาจาที่สุดแห่งพระตถาคตเจ้า พระองค์ได้รวบรวมซึ่งโอวาททั้งปวงที่ได้ประทานแล้ว ๔๕ พรรษา นั้นลงในความไม่ประมาทอันเดียวนั้นแล จากนั้นพระองค์มิได้ตรัสอีก ทรงทำปรินิพพานบริกรรมด้วยอนุปปพวิหารสมาบัติทั้ง ๘ ทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌาน เข้าทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ครบรูปาจรสมาบัติทั้ง ๔ ตามลำดับนี้ ออกจากฌานที่ ๔ แล้วเข้ารูปสมาบัติทั้ง ๔ คือ อากาสาณัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ตามลำดับ ออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนะสมาบัติ ทรงเข้าสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ ดับจิตตสังขาร คือ สัญญาและเวทนา พระองค์ทรงเข้าอนุปปพวิหารสมาบัติทั้ง ๘ ด้วยประการฉะนี้ ขณะนั้น พระอานนท์ได้ถามพระอนุรุทธเถระว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าอนุรุทธะ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วหรือ” พระอนุรุทธเถระตอบว่า “ดูกรอานนท์ผู้มีอายุ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ปรินิพพานก่อน พระองค์ทรงเข้าซึ่งสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ”

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จอยู่ในนิโรธสมาบัติตามกาลที่พระองค์ทรงกำหนดแล้ว เสด็จออกจากนิโรธสมาบัติแล้วเข้าสู่เนวสัญญานาสัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ วิญญาณัญญายตนะ อากาสาณัญญายตนะ เป็นปฏิโลมถอยหลังครั้งนี้แล้ว เข้าสู่รูปาจรณานทั้ง ๔ เป็นปฏิโลมตามลำดับ คือ จตุตถฌาน ตติยฌาน ทุตติยฌาน ปฐมฌาน ครั้นเสด็จออกจากปฐมฌานแล้วก็ทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้วเข้าสู่ตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้วเข้าสู่จตุตถฌาน เสด็จออกจากจตุตถฌานแล้วพระองค์ปรินิพพานแล้วในลำดับแห่งความพิจารณาองค์แห่งจตุตถฌานนั้น ณ ปัจฉิมยามแห่งราตรีวิสาขปุรณมี มหามงคลสมัยด้วยประการฉะนี้

ฝ่ายพระอนุรุธเถระเจ้าผู้มีอายุได้กล่าว ๒ พระคาถา มีความว่า “พระพุทธเจ้ามีจิตอันยังยืนคงที่ในโลกธรรมทั้ง ๘ ท่านไม่หวั่นไหว ฌมอัสสาสะหายใจก่อน และปัสสาสะหายใจกลับคืนไม่มีแล้ว พระมุณีโลกนาถมิได้หวั่นไหวสะทกสะท้านด้วยมรณธรรมอันใดอันหนึ่ง ทรงปรารถนซึ่งสันติความระงับ คือ นิพพานเป็นอารมณ์ ทำแล้วซึ่งกาละอันใดอันพันวิสัย สามัญสัตว์ พระองค์มีจิตมิได้สะทกสะท้านหตุหุ่ พรรันพริ้งต่อมรณธรรมเลย ได้อดกลันซึ่งทุกขเวทนา ด้วยสติสัมปชัญญะอันสุดดี ความพ้นแห่งจิตด้วยอนุภาทิเสสนิพพานได้ดีแล้ว ประหนึ่งประทีปอันไฟโรจน์ชัชวาลดับไปฉะนั้น” (สมเด็จพระสังฆราช (สา) ๒๕๒๒ : ๔๕)

คัมภีร์สำคัญ

คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกเรียกในภาษาบาลีว่าติปิฎกหรือเตปิฎก

คำว่าพระไตรปิฎก แยกตามรูปศัพท์ได้ว่า พระ + ไตร + ปิฎก คำว่า พระ เป็นคำแสดงความเคารพนับถือหรือยกย่อง คำว่า ไตร แปลว่า ๓ ส่วนคำว่า ปิฎกแปลได้ ๒ อย่าง คือ แปลว่า คัมภีร์หรือตำราอย่างหนึ่ง แปลว่า กระจาดหรือตะกร้าอย่างหนึ่ง ที่แปลว่ากระจาดหรือตะกร้าหมายความว่า เป็นที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นหมวดหมู่ไม่ให้อะไรกระจัดกระจายคล้ายกระจาดหรือตะกร้าอันเก็บภาชนะใส่ของฉะนั้น (สุตฺตปิฎกปาฐก ๒๕๓๒ : ๑)

พระไตรปิฎกฉบับดั้งเดิมเขียนด้วยภาษาบาลี มีทั้งหมด ๔๕ เล่ม รวม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ

๑. พระวินัยปิฎก ว่าด้วย วินัยของภิกษุและภิกษุณี ตลอดจนพิธีกรรมทางศาสนา มี ๘ เล่ม ตั้งแต่เล่มที่ ๑-๘ รวม ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

๒. พระสุตตันตปิฎก เป็นส่วนที่เรียกว่าธรรมะของพระพุทธศาสนา ว่าด้วยธรรมะ
ข้อต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่บุคคลต่าง ๆ จะบอกสถานที่ไว้ด้วย พระสุตตันตปิฎก
หรือที่เรียกโดยย่อว่าพระสูตร มี ๒๕ เล่ม คือตั้งแต่เล่ม ๕-๓๓ รวม ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

๓. พระอภิธรรมปิฎก เป็นส่วนที่เรียกว่าธรรมะชั้นสูง ไม่บอกว่าเป็นพระพุทธองค์ตรัส
แก่ใคร ที่ไหน แต่จะขึ้นด้วยธรรมะล้วน ๆ มี ๑๒ เล่ม คือตั้งแต่เล่ม ๓๔-๔๕ รวม ๔๒,๐๐๐
พระธรรมขันธ์

พุทธธรรม

คำว่า “ธรรม” ในพระพุทธศาสนามีความหมาย ๔ ประการด้วยกันคือ

๑. ธรรม หมายถึง ธรรมชาติ คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ตาม
ธรรมชาติ และสิ่งที่เรียกว่าธรรมนั้นพระพุทธศาสนาเชื่อว่าไม่ได้เกิดขึ้นเองโดยปราศจากเหตุ
ปัจจัย มันจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยให้มันเกิดขึ้น ดังที่พระอัสสชิได้แสดงธรรมโดยสังเขป
ให้อุปติสสะฟังว่า “เอ อมฺมา เหตุปฺปภา เตสฺ เหตุ ตถาคโต, เตสญจ โย นิโรธจ เอว วาที
มหาสมโณ-ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และเหตุ
แห่งความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้” (พระธัมมปัทฏกถาแปลภาค
๑. ๒๕๑๗ : ๑๑๘)

๒. ธรรม หมายถึง กฎธรรมชาติ หรือกฎแห่งเหตุและผลที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า
กฎแห่งกรรม คำว่า กฎแห่งเหตุและผลนี้ เป็นกฎที่แฝงอยู่ในธรรมชาติไหนแต่ไรมาแล้ว และ
ธรรมชาติกับกฎธรรมชาติถ้าว่าไปแล้วก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพียงแต่มองคนละแง่เท่านั้น
เพราะมีธรรมชาติจึงมีกฎธรรมชาติหรือกฎแห่งเหตุและผล และเพราะมีกฎธรรมชาติจึงมี
ธรรมชาติ ถ้าขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไป อย่างหนึ่งก็จะไม่มีไปด้วย เหมือนกับมีร่างกายของเรา
จึงมีเรา พระพุทธศาสนายืนยันว่าไม่มีอะไรจะเกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุ คำว่ากฎแห่งกรรมจึง
มีความหมายกว้าง ธรรมชาติและกฎธรรมชาติต้องอาศัยซึ่งกันและกันเหมือนเหรียญเงินมีหัว
จึงมีก้อยฉะนั้น

๓. ธรรม หมายถึง คำสอนตอนหนึ่งของพระพุทธเจ้า คือคำสอนที่เป็นหลักธรรมใน
พระพุทธศาสนา คำสอนที่เป็นหลักธรรมนี้ต่อมาคณาจารย์ได้รวบรวมขึ้นเป็นพระไตรปิฎก ที่
เรียกว่าพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ดังนั้นคำว่าธรรมในที่นี้จึงหมายถึงหลักธรรม
ส่วนที่เรียกว่าพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกเท่านั้น มิได้รวมถึงพระวินัยปิฎกแต่อย่างใด

๔. ธรรม หมายถึง ความถูกต้อง เช่น คำว่า ยุติธรรม ธรรมในที่นี้จึงตรงข้ามกับคำว่า

อธรรม ซึ่งแปลว่าความไม่ถูกต้อง

จากความหมายของธรรม ๔ ประการดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า คำว่าธรรม ในพระพุทธศาสนา มีความหมายกว้างมาก คือหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลที่เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยซึ่งมีชื่อเรียกเฉพาะว่า สังขตธรรม ได้แก่ สัตว์ บุคคล ต้นไม้ อาคาร บ้านเรือน พระอาทิตย์ พระจันทร์ ฯลฯ เป็นต้น นอกจากนี้ธรรมยังหมายถึง สิ่งที่อยู่พ้นจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยซึ่งมีชื่อเรียกเฉพาะว่า อสังขตธรรม ได้แก่ นิพพาน

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมไว้สองระดับคือ ระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ

ระดับโลกียะหรือระดับสมมุติสังขะ เป็นธรรมระดับสมมุติ ซึ่งในระดับนี้ยังมี สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ดังพุทธภาษิตว่า “อตุตทา हि อตุตโธ นาโถ-ตนแลเป็นที่พึ่งของตน” อันเป็นการยอมรับว่ายังมี “ตัวตน” อยู่

ระดับโลกุตระหรือระดับปรมาตตสังขะ เป็นธรรมระดับสูง ซึ่งในระดับนี้ไม่มี สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา มีแต่สภาวะธรรมล้วน ๆ ดังพุทธพจน์ว่า “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา-ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” คือปราศจากตัวตนที่เที่ยงแท้ หรือไม่มีตัวตนที่แท้จริงรองรับ การเชื่อว่ามีตัวตนจึงเป็นเพียงการสมมุติขึ้นเท่านั้น แต่ในระดับปรมาตตสังขะไม่มีตัวตน

การดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรม เป็นการดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของการมีชีวิต ที่เรียกว่า อตถะ ๓ ได้แก่

๑. ทิฏฐธัมมิกัตถะ หมายถึงประโยชน์ปัจจุบันหรือประโยชน์ที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นขั้นต้น คือ ธรรมคาสาญญาที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ มีทรัพย์ ยศ เกียรติ ไมตรี ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข เป็นต้น อันเกิดมีขึ้นด้วยกำลังความเพียร สติปัญญาของตนโดยทางชอบธรรมและรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

๒. สัมปรายิกัตถะ หมายถึงประโยชน์เบื้องต้น หรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต ซึ่งเป็นขั้นลึกล้ำสำหรับชีวิตด้านใน เป็นหลักประกันชีวิตในอนาคตและภพหน้า คือความเจริญงอกงามแห่งชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตขึ้นด้วยคุณธรรม มีศรัทธา สติ จาคะ และปัญญา ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม ได้ใช้ทิฏฐธัมมิกัตถะนั้นในทางที่ชอบธรรมเป็นคุณประโยชน์ จนเป็นผู้มีความมั่นใจในความคิดของตน ถึงเวลาละโลกนี้ไปก็ใจสงบครองสติได้ ไม่หวั่นกังวล ทุรนทุราย หรือหวาดหวั่นกลัวภัยแห่งโลกหน้า

๓. ปรมัตถะ หมายถึงประโยชน์สูงสุดหรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้ของชีวิต ซึ่งเป็น

จุดหมายขั้นสุดท้ายที่ชีวิตควรจะเข้าถึง คือการรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมดาของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต ไม่ถูกบีบบังคับด้วยอำนาจ ความยึดติดถือมั่น สามารถทำจิตให้เป็นอิสระปลอดโปร่งผ่องใสสะอาดสว่างและสงบ มีความสุขประณีตภายใน เรียกล้วน ๆ ว่านิพพาน คือดับกิเลสและกองทุกข์ได้

ทิวฐธัมมิกัตถะ

ประโยชน์ปัจจุบันหรือประโยชน์เกี่ยวกับชีวิตประจำวันซึ่งเป็นขั้นต้นนั้น พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้หลายปริยาย สำหรับให้คนรู้จักพึ่งตนเอง ช่วยตัวเอง และสร้างตัวเองให้ เป็นคนมีกำลังใจและเป็นคนดี เพื่อมีความสุขและความวัฒนาถาวรในปัจจุบันทันตาเห็น ตลอดจนการมีชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมอย่างมีความสุข โดยเริ่มตั้งแต่สุขของภคฤหัสถ์ ๔ ที่เรียกว่ากามโภคีสุข หรือคิหิสุข อันหมายถึงสุขของชาวบ้าน สุขที่ชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้สม่ำเสมอ หรือสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี ได้แก่

๑. อตติสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์สิน คือความภูมิใจ เอิบอímและอุ่นใจว่าตนมี โภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางชอบธรรม

๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์สิน คือความภูมิใจเอิบอímใจว่าตนได้ใช้ทรัพย์สินที่ได้มาโดยชอบธรรมนั้นเลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงผู้ที่ควรเลี้ยง และบำเพ็ญคุณประโยชน์

๓. อนนสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือความภูมิใจ เอิบอímใจว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔. อนวัชชสุข สุขเกิดจากการประกอบการงานที่ปราศจากโทษ คือความภูมิใจ เอิบอímใจว่า ตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครติเตียนไม่ได้ทั้งทางกาย ทาง วาจา และทางใจ

ในบรรดาสุข ๔ อย่างนี้ อนวัชชสุข คือสุขเกิดจากการประกอบการงานที่ปราศจาก โทษมีค่ามากที่สุด ดังปรากฏในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต อันนนาถสูตรว่า “นรชนผู้มีอัน จะตายเป็นสภาพ รู้ความไม่เป็นหนี้ว่าเป็นสุขแล้ว พึงระลึกถึงสุขเกิดแต่ความมีทรัพย์สิน เมื่อใช้ สอยโภคะเป็นสุขอยู่ย่อมเห็นแจ้งด้วยปัญญา ผู้มีเมธาดีเมื่อเห็นแจ้งย่อมรู้ส่วนทั้งสองว่าสุขแม้ ทั้งสามอย่างนี้ไม่ถึงเสียที่ ๑๖ อันจำแนกแล้ว ๑๖ ครั้ง ของสุขเกิดแก่การประกอบการงานที่ ปราศจากโทษ” (พระไตรปิฎก ๒๑ : ๖๒)

เมื่อทรงแสดงสุขของภคฤหัสถ์ ๔ อย่าง อันได้แก่ สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์สิน เป็นต้นแล้ว พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงประโยชน์ ๕ ประการ ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ที่เรียกว่า

โกศอาทิยะ ๕ คือ

๑. เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองทั้งหลาย ให้เป็นสุข
๒. บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข
๓. ใช้ปกป้องรักษาสวัสดิภาพ ทำตนให้มั่นคงปลอดภัยอันตราย
๔. ทำพลี คือ สละเพื่อบำรุงและบูชา ๕ อย่างคือ
 - ก. ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ
 - ข. อติถิพลี ต้อนรับแขก
 - ค. ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ
 - ง. ราชพลี บำรุงราชการด้วยการเสวยภาชีอากรเป็นต้น
 - จ. เทวดาพลี ถวายเทวดา คือ ทำบุญอุทิศสิ่งที่ควรเคารพบูชาตามความเชื่อถือ
๕. อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ และเหล่าบรรพชิตผู้ประพฤดีดี ประพฤติชอบผู้ไม่ประมาทมัวเมา

เมื่อได้ใช้โกศทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโกศจะหมดสิ้นไป ก็สบายใจได้ว่าได้ใช้โกศนั้นให้เป็นประโยชน์ ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถึงโกศเพิ่มขึ้นก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจในทั้งสองกรณี

นอกจากนี้ผู้ครองเรือนยังจำเป็นต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการ เรียกว่า ทัศนธรรมมิกัตตสังวัตตนิทธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบันหรือหลักธรรมอันอำนวยสุขขั้นต้น ดังต่อไปนี้ (พระไตรปิฎก ๒๓ : ๑๔๔)

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่ การงาน ประกอบอาชีพที่สุจริต มีความชำนาญรู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจตรา หาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินงานให้ได้ผลดี

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโกศทรัพย์ และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรมไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. กัลยาณมิตรตตา กบคนดีเป็นมิตร คือรู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนา สำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา คือ สุตตะ จาคะ ปัญญา

๔. สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสม คือรู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย มีประหยัดและเก็บออมไว้

ธรรม ๔ อย่างนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่อุชชยพราหมณ์ โดยความเป็นกิจที่ผู้ครองเรือนควรประกอบ เพื่อความเป็นทางไหลหลั่งมาแห่งโภคทรัพย์ ยศ ไมตรี อันเป็นผลที่บุคคลปรารถนา ผู้ทำให้บริบูรณ์ในธรรม ๔ อย่างได้ชื่อว่ายึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ในภพนี้และตั้งตนได้ในปัจจุบัน (พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ๒๕๒๗ : ๔๓)

เมื่อทรัพย์เป็นปัจจัยของความสุข การแสวงหาทรัพย์จึงเป็นสิ่งจำเป็น วิธีหนึ่งที่จะได้มาซึ่งทรัพย์ดังกล่าวคือการประกอบกิจการงาน หรือที่เรียกว่าประกอบอาชีพ และการที่จะให้กิจการงานดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปได้ นั่นพระพุทธรองค์ทรงเสนอแนวทางในการปฏิบัติที่เรียกว่าอิทธิบาท ๔ อันเป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย คุณธรรม ๔ ประการได้แก่

๑. ฉันทะ มีใจรัก คือ พอใจจะทำสิ่งนั้นและทำด้วยใจรัก ต้องการทำให้เป็นผลสำเร็จอย่างดีแห่งกิจหรือการทำงานที่ทำ มิใช่สักว่าทำพอให้เสร็จ ๆ หรือเพียงเพราะอยากได้รางวัลหรือผลกำไร

๒. วิริยะ พากเพียรทำ คือ ขยันหมั่นประกอบ หมั่นกระทำสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็งอดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง ไม่ทอดเลย

๓. จิตตะ เอาจิตฝักใฝ่ คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอย ใช้ความคิดในเรื่องนั้นบ่อย ๆ เสมอ ๆ

๔. วิมังสา ใช้ปัญญาสอบสวน คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบเหตุและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อน เกินเลย บกพร่อง ขัดข้อง เป็นต้น ในสิ่งที่ทำนั้นโดยรู้จักทดลองวางแผน คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น

บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ดังกล่าวนี้นี้ เมื่อลงมือประกอบกิจการใด ๆ ย่อมประสบความสำเร็จในกิจนั้น เช่น เมื่อแสวงหาโภคทรัพย์ก็ย่อมได้โภคทรัพย์สมความมุ่งหมาย และเมื่อได้โภคทรัพย์มาแล้ว พระพุทธรองค์ทรงเสนอแนวทางปฏิบัติว่าทำอย่างไร โภคทรัพย์เหล่านั้นจะอยู่ได้นาน พร้อมกันนั้นทรงได้แสดงเหตุที่ทำให้โภคทรัพย์ตั้งอยู่ได้นาน ดังปรากฏในอังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาต อภิญาวารก ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโภคทรัพย์แล้วย่อมไม่ตั้งอยู่ได้นาน เพราะสถาน ๔ หรือสถานใดสถานหนึ่ง บรรดาสถาน ๔ นั้น คือไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว ๑ ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่คร่ำคร่า ๑ ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค ๑ ตั้งสตรีหรือบุรุษทุศีลให้เป็นพ่อบ้านแม่เรือนหนึ่ง...

ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโภคทรัพย์แล้วย่อมตั้งอยู่ได้นานเพราะสถาน

๔ ... คือแสวงหาพัสดุที่หายแล้ว ๑ ซ่อมแซมพัสดุที่คร่ำคร่า ๑ รู้จักประมาณในการบริโภค ๑ ตั้งสตรีหรือบุรุษมีศีลให้เป็นพ่อบ้านแม่เรือน ๑...” (พระไตรปิฎก ๒๑ : ๒๕๘)

การทำให้โภคทรัพย์ตั้งอยู่ได้นานนั้น พ่อบ้านแม่เรือนพึงละ อบายมุข ๔ อันเป็นเหตุแห่งการย่อยยับของโภคทรัพย์ หรือเหตุแห่งความฉิบหาย ๔ ประการคือ (พระไตรปิฎก ๒๓ : ๑๔๔)

๑. อิตถิธุดตะ ความเป็นนักเลงหญิง
๒. สุราธุดตะ ความเป็นนักเลงสุรา
๓. อักขธุดตะ ความเป็นนักเลงการพนัน
๔. ปาปมิตตะ การคบคนชั่วเป็นมิตร

อบายมุข ๔ นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่อุชชยพราหมณ์โดยความเป็นโทษอันบุคคลผู้ครองเรือนพึงเว้น เพราะเมื่อผู้ใดประพฤติก่อตัวยอมเป็นไปเพื่อความฉิบหายแห่งวงศ์ตระกูล และแก้ตนผู้กระทำโดยส่วนเดียว โทษของอบายมุขแต่ละข้อมีดังนี้ (พระครูภาวนาวิสุทธ์ ๒๕๒๗ : ๔๑-๔๓)

๑. ความเป็นนักเลงหญิง คนเป็นนักเลงหญิงนั้น ถ้าเมื่อมีใจจดจ่ออยู่ในหญิงที่ตนมุ่งหวังแล้ว จำต้องหมั่นไปมาหาสู่ จำต้องจ่ายทรัพย์เพื่อบำรุงนาง เพื่อให้หญิงรักใคร่ ถ้าเป็นหญิงที่มีคู่รักหรือมีสามีอาจทำให้ต้องทะเลาะวิวาท เป็นอันตรายถึงชีวิตก็ได้ บางคนถึงกับเสียการงานที่ตนควรได้ หากเป็นหญิงเสเพล หากินในทางค้าประเวณีอาจเป็นทางให้เกิดโรคก็ได้

๒. ความเป็นนักเลงสุรา คนเป็นนักดื่มเมื่อนั้นเมื่อติดเสียจนถอนตัวไม่ได้แล้ว จำต้องจ่ายทรัพย์ซื้อมาดื่ม เมื่อทรัพย์หมดไปก็ทำให้หากินในทางทุจริตผิดกฎหมาย เช่น ดมเหล้าเถื่อน ต้องหลบหลีกทำ หลบหลีกดื่ม หากความสบายไม่ได้ ถ้าถูกจับก็ต้องถูกฟ้องร้อง ถูกขังเสียชื่อเสียง เสียวงศ์ตระกูล คนทั้งหลายหมดความนับถือ คนเมาเหล้านั้นหาดีอะไรไม่ได้เหมือนคนบ้า พุดจาอ้อแอ้ บางครั้งก็ถูกผู้อื่นทำร้าย

๓. ความเป็นนักเลงการพนัน คนเป็นนักเลงการพนันนั้นจำต้องใช้ทรัพย์ของตนบางแห่งเกิดโงกกันถึงกับชกต่อย เป็นความถึงโรงถึงศาล และอาจต้องติดคุกติดตะราง ถ้าเป็นการพนันเถื่อนต้องหลบหนีเล่น หากเจ้าหน้าที่จับได้ก็ต้องถูกกักขัง ถูกปรับถูกจำ ทำให้เสียเงินทองอีก ผู้ชนะก็ข่มก้อเวร ผู้แพ้ก็ระทมทุกข์ ทำให้เป็นเวรแก่กัน เตือดร้อนทั้งกายทั้งใจ หากความสบายไม่ได้

๔. การคบคนชั่วเป็นมิตร คนที่คบคนชั่วเป็นมิตรนั้นถึงจะมีนิสัยดีอย่างไรก็อาจกลับกลายเป็นนิสัยนั้นให้เลวลงได้ มีสุภาษิตกล่าวไว้ว่า “คบคนเช่นใดก็เป็นคนเช่นนั้นแล” ถึงแม้คนชั่วจะไม่แนะนำให้เราชั่ว เราก็ต้องทำงานได้ เพราะความเคยชินในการเสวนากันเป็นปัจจัย ถึงเราจะไม่ดื่มเหล้า ไม่เคยทำโจรกรรม แต่เมื่อคบกับนักเลงเหล้า นักเลงโจรกรรม เราก็อาจกลายเป็นแบบเดียวกับคนที่เราคบได้ ดังนั้นผู้หวังความเจริญแห่งโลกทรัพย์พึงเว้นอบายมุข ๔ ดังกล่าวมานี้

นอกจากอบายมุข ๔ แล้ว พระพุทธองค์ยังตรัสถึงอบายมุข ๖ ไว้ด้วย ดังปรากฏใน ทิฆมณิกาย ปาฎิกวรรคว่า ได้แก่ (พระไตรปิฎก ๑๑ : ๑๗๘-๑๘๔ ; พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต) ๒๕๓๒ : ๑๗๖-๑๗๘)

๑. เสพสุราและของมีนเมา มีโทษ ๖ ประการ คือ

๑.๑	ทรัพย์หมดไป ๆ เห็นชัด ๆ	๑.๒	ก่อการทะเลาะวิวาท
๑.๓	เป็นบ่อเกิดแห่งโรค	๑.๔	เสียเกียรติ เสียชื่อเสียง
๑.๕	ทำให้ไม่รู้อาย	๑.๖	ทอนกำลังปัญญา

๒. เทียวกลางคืน มีโทษ ๖ ประการ คือ

๒.๑	ชื่อว่าไม่รักษาตัว	๒.๒	ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย
๒.๓	ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ	๒.๔	เป็นที่ระแวงสงสัย
๒.๕	เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวลือ	๒.๖	เป็นทางมาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก

๓. เทียวดูการละเล่น มีโทษ ๖ ประการ คือ

๓.๑	รำที่ไหนไปที่นั่น	๓.๒	ขับร้องที่ไหนไปที่นั่น
๓.๓	ดนตรีที่ไหนไปที่นั่น	๓.๔	เสกที่ไหนไปที่นั่น
๓.๕	เพลงที่ไหนไปที่นั่น	๓.๖	เถิดเทิงที่ไหนไปที่นั่น

๔. เล่นการพนัน มีโทษ ๖ ประการ คือ

๔.๑	เมื่อชนะยอมก่อเวร	๔.๒	เมื่อแพ้ก็เสียค้ายทรัพย์ที่เสียไป
๔.๓	ทรัพย์หมดไป ๆ เห็นชัด ๆ	๔.๔	เข้าที่ประชุม เขาไม่เชื่อถือถ้อยคำ

๔.๕ เป็นที่หมั่นประมาทของเพื่อนฝูง ๔.๖ ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้ที่จะหาคู่ครองให้ลูกเขา เพราะเห็นว่าจะเลี้ยงลูกเมียไม่ไหว

๕. คบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษโดยนำไปให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบ ทั้ง ๖ ประเภท คือ ได้เพื่อนที่จะนำไปให้กลายเป็น

๕.๑ นักการพนัน

๕.๒ นักเลงหญิง

๕.๓ นักเลงเหล้า

๕.๔ นักलगของปลอม

๕.๕ นักหลอกลวง

๕.๖ นักเลงหัวไม้

๖. เกียรติร้ายการงาน มีโทษโดยทำให้ยกเหตุต่าง ๆ เป็นข้ออ้างคัดเพี้ยนไม่ทำการงาน โภคะใหม่ก็ไม่เกิด โภคะที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไป คือให้อ้างไปทั้ง ๖ กรณี ว่า

๖.๑ หนาวนัก แล้วไม่ทำงาน

๖.๒ ร้อนนัก แล้วไม่ทำงาน

๖.๓ เย็นไปแล้ว แล้วไม่ทำงาน

๖.๔ ยังเข้านัก แล้วไม่ทำงาน

๖.๕ หิวนัก แล้วไม่ทำงาน

๖.๖ อิ่มนัก แล้วไม่ทำงาน

ทั้งอธิบายมุข ๔ และอธิบายมุข ๖ ดังที่กล่าวมานี้ ล้วนเป็นช่องทางแห่งความเสื่อม เป็นเหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ อันบุคคลผู้หวังความสุขความเจริญพึงหลีกเลี่ยงงดเว้นอย่างเด็ดขาด

เมื่อละอธิบายมุขแล้ว พึงกำกับชีวิตด้วยธรรม ๔ คือ ปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับการครองชีวิตที่เรียกว่า พรหมวาสนธรรม ๔ ประการ ดังนี้

๑. สัจจะ ความจริง คือ ดำรงมั่นในสัจจะ ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พุดจริง ทำจริง จะทำอะไรก็ให้เป็นที่ยึดถือไว้วางใจได้

๒. ทมะ ฝึกตน คือ บังคับควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัว และแก้ไขปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าดีงามยิ่งขึ้นอยู่เสมอ

๓. ขันติ อดทน คือ มุ่งทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง อดทน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ทอดถอย

๔. จาคะ เสียสละ คือ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ ชอบช่วยเหลือเกื้อกูลบำเพ็ญประโยชน์ สละโลกได้ ร่วมงานกับคนอื่นได้ ไม่ใจแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตน

พระวาสาพึงงดเว้นจากทางแห่งความชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ทุกข์ ทางแห่งความชั่วดังกล่าวนี้ เรียกว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่

๑. ปาณาติบาต-การยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลง การฆ่า การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน
๒. อทินนาทาน-การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การแย่งชิงลักขโมย การเอารัดเอาเปรียบ ไม่เคารพสิทธิในทรัพย์สินของผู้อื่น
๓. กาเมสุมิฉจจาร-การประพฤติดังละเมิดในของรักของหวงแห่งของผู้อื่น การข่มเหงจิตใจผู้อื่น ทำลายลบลู่เกียรติและคุณค่าของผู้อื่น
๔. มุสาวาท-พูดเท็จ โกหกหลอกลวง จงใจพูดให้ผิดจากความจริง เพราะเห็นแก่ประโยชน์ตน
๕. ปิสุณาวาจา-พูดส่อเสียด บุยง สร้างความแตกแยก ให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ
๖. ผรุสวาจา-พูดคำหยาบคาย สกปรกเสียหาย พูดคำไม่สุภาพ
๗. สัมผัปปลาป-พูดเพ้อเจ้อ เหลวไหลไร้สาระ ผิดกาลเทศะ
๘. อภิชฌา-ความโลภอยากได้ของเขา พังเส็งคิดหาทางเอาแต่จะได้อันคับแคบเห็นแก่ตัว
๙. พยาบาท-ความปองร้ายเขา คิดร้ายมุ่งเบียดเบียนหรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลายล้างผลาญ
๑๐. มิจฉาทิฏฐิ-ความเห็นผิดไม่เชื่อหลักกรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่วเป็นต้น

อกุศลกรรมบถ ๑๐ ข้อนี้เป็นรายละเอียดขยายความทุจริต ๓ คือ กายทุจริตได้แก่ข้อ ๑-๓ วาจิทุจริต ได้แก่ข้อ ๔-๗ และมโนทุจริต ได้แก่ข้อ ๘-๑๐

เมื่อเว้นจากทางแห่งความชั่ว อันเป็นทางนำไปสู่ทุกข์แล้ว พึงดำเนินตามทางแห่งความดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ เรียกว่ากุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี-เจตนาเครื่องเว้นจากการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลง ละเว้นการฆ่า การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน
๒. อทินนาทานา เวรมณี-เจตนาเครื่องเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ละเว้นการแย่งชิง ลักขโมยและการเอารัดเอาเปรียบ เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน
๓. กาเมสุมิฉจจารา เวรมณี-เจตนาเครื่องเว้นจากการประพฤติดังผิดในกาม ละเว้นการประพฤติดังละเมิดในของรักของหวงแห่งของผู้อื่น ไม่ข่มเหงจิตใจ ทำลายลบลู่เกียรติ

และคุณค่าของมัน

๔. มุสาวาทา เวมณี-เจตนาเครื่องเว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง กล่าวแต่คำสัจย์ ไม่จงใจพูดให้ผิดจากความเป็นจริงเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใด ๆ

๕. ปิสุณาย วาจา เวมณี-เจตนาเครื่องเว้นจากการพูดส่อเสียด ยุยงสร้างความแตกแยก, พูดแต่คำที่สมานและส่งเสริมสามัคคี

๖. ผรุสย วาจา เวมณี-เจตนาเครื่องเว้นจากการพูดคำหยาบ สกปรกเสียหาย พูดแต่คำสุภาพ นุ่มนวลชวนฟัง

๗. สมุพฺปลาปา เวมณี-เจตนาเครื่องเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ, พูดแต่คำจริงมีเหตุผล มีสาระประโยชน์ ถูกกาลเทศะ

๘. อนภิชฺฌา-ความไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้อะไร ให้ คิดเสียสละ

๙. อพฺยาบาท-ความไม่ปองร้ายเขา ไม่คิดร้ายมุ่งเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย, ตั้งความปรารถนาดี แม้ไมตรี มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

๑๐. สมฺมาทิฏฺฐิ-ความเห็นชอบ มีความเห็นถูกต้อง เข้าใจในหลักกรรมว่าทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว เป็นต้น

กุศลกรรมบถ ๑๐ ข้อข้างต้นเป็นธรรมจริยา และเป็นอารยธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ทำคนให้เจริญขึ้นพร้อมทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ แต่ผู้ใดยังไม่มั่นคงในอารยธรรมผู้นั้นพึงควบคุมตนให้ได้ในทางกายและวากก่อนเป็นอย่างน้อยด้วยประพฤติตามหลักศีล ๕ หรือเบญจศีล ซึ่งตัดแบ่งออกจากกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น ก็ยังได้ชื่อว่าเป็นคนมีศีลธรรม คือ

๑. ปาณาติปาตา เวมณี ละเว้นการฆ่าการสังหาร ไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย

๒. อทินฺนาทานา เวมณี ละเว้นการลักขโมยเบียดบังแย่งชิง ไม่ประทุษร้ายต่อทรัพย์สิน

๓. กามสุมิจฺจจาจฺจา เวมณี ละเว้นการประพฤติผิดในกาม ไม่ประทุษร้ายต่อของรักของหวงแหนอันเป็นการทำลายเกียรติภูมิและจิตใจ ตลอดจนทำลายตระกูลของเขาให้สับสน

๔. มุสาวาทา เวมณี ละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง ประทุษร้ายเขาหรือประโยชน์สุขของเขาด้วยวาจา

๕. สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวมณี ละเว้นการเสพเครื่องดองของมึนเมา สิ่งเสพติดอันเป็นเหตุให้เกิดความประมาทมัวเมา ก่อความเสียหายผิดพลาดเพราะขาดสติ

นอกจากศีล ๕ ดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีศีล ๘ หรืออัฐศีล ศีล ๘ นี้ สมาทานรักษาพิเศษในวันอุโบสถ เรียกว่า อุโบสถศีล ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี - เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป
๒. อทินนาทานา เวรมณี - เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย
๓. อพฺรหฺมจฺริยา เวรมณี - เว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์
๔. มุสาวาทา เวรมณี - เว้นจากการพูดเท็จ
๕. สุราเมรยมชฺขปมาทฺฏจฺจนา เวรมณี - เว้นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
๖. วิกาลโภชนา เวรมณี - เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
๗. นจฺจตฺตวาทิตฺตวิสุทฺถสฺส น มาลาคนฺธวิเลปน ธารณมณฑนวิภูสณญฺจนา เวรมณี - เว้นจากการพ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การทัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง
๘. อุจฺจาสยณมหาสยนา เวรมณี - เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่ หรุหร่าฟุ่มเฟือย

คำสมาทานศีล ๕ และศีล ๘ ให้เต็ม สิกขาบทที่ สมายามิ ต่อท้ายทุกข้อ แปลเพิ่มว่าข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบทคือ เจตนางดเว้นจาก...

นอกจากศีล ๕ และศีล ๘ แล้ว ยังมี ศีล ๑๐ หรือ ทศศีล ที่สามเณรและสามเณรีรักษาเป็นประจำ หรืออุบาสก อุบาสิกาผู้มีอุตสาหะจะรักษาก็ได้ ศีล ๑๐ ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี - เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป
๒. อทินนาทานา เวรมณี - เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย
๓. อพฺรหฺมจฺริยา เวรมณี - เว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์
๔. มุสาวาทา เวรมณี - เว้นจากการพูดเท็จ
๕. สุราเมรยมชฺขปมาทฺฏจฺจนา เวรมณี - เว้นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
๖. วิกาลโภชนา เวรมณี - เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
๗. นจฺจตฺตวาทิตฺตวิสุทฺถสฺส น เวรมณี - เว้นจากการพ้อนรำขับร้องบรรเลงดนตรี ดู

การละเล่น อันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์

๘. มาลาคนุฉิวิเลปนธารณมณฑลวิภูสนภูษานาเวรมณี - เว้นจากการตัดทรงดอกไม้ของหอม และเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับ

๙. อัจฉาสนนมหาสนา เวรมณี - เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่ หรุหราฟุ่มเฟือย

๑๐. ชาตรุปรชตปฏิกคหมา เวรมณี - เว้นจากการรับทองและเงิน

บุคคลผู้รักษาศีลไม่ว่าจะเป็นศีล ๕ ศีล ๘ หรือ ศีล ๑๐ ก็ตามได้ชื่อว่าเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ การรักษาศีลจึงเป็นการดำเนินตามทางแห่งการทำความดีอย่างหนึ่งใน ๑๐ อย่างที่เรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ซึ่งได้แก่

๑. ทานมัย บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยทาน คือ การทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ การสงเคราะห์ผู้อื่น ช่วยเหลือเกื้อกูลด้วยวัตถุสิ่งของ

๒. สีลมัย บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยศีล คือ การทำบุญด้วยการรักษาศีลหรือประพฤติดี

๓. ภาวนามัย บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยภาวนา คือ การทำบุญด้วยการเจริญภาวนาคือฝึกอบรมจิตใจ เช่นการเจริญสมถกรรมฐาน การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น

๔. อปจายนมัย บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยการประพฤติอ่อนน้อม คือ การมีสัมมาคารวะต่อครู อาจารย์ บิดามารดา มีความประพฤติอ่อนน้อมต่อบุคคลทั่วไป เป็นต้น

๕. เวชยาวัจจมัย บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้ คือมีน้ำใจเอื้อเฟื้อช่วยเหลือผู้อื่นตามกำลังความสามารถของตน

๖. ปัตตทานมัย บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น คือการทำบุญอุทิศส่วนกุศลที่ได้ทำแล้ว อุทิศเผื่อแผ่ไปยังผู้อื่น

๗. ปัตตทานุโมทนา มัย บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น คือ การแสดงความยินดีเมื่อผู้อื่นได้บำเพ็ญความดี เช่น การให้ทาน เป็นต้น

๘. ธัมมัสสวนมัย บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยการฟังธรรมคือ การฟังธรรม การศึกษาหาความรู้เพื่อเข้าใจสิ่งที่ยังไม่เข้าใจ และสิ่งที่เข้าใจแล้วให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น

๙. ธัมมเทศนามัย บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยการสั่งสอนธรรม คือ การอบรมสั่งสอนธรรมให้ผู้อื่นได้มีความรู้ หรือให้ความรู้แก่ผู้อื่น

๑๐. ทิฏฐชุกัมม บุญกิริยาวัตถุสำเร็จด้วยการทำความเห็นให้ตรง คือ การสร้างสัมมาทิฏฐิ หรือความเห็นชอบให้เกิดขึ้นในตน

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ นี้ จัดแบ่งอย่างกว้าง ๆ เป็น ๓ อย่าง ที่เรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัย สีลมัย และภาวนามัย กล่าวคือ อดิชาตมัย และเวชชาตมัย จัดเข้าในศีลมัย ปัตติทานมัย และปัตตนาโมทานมัย จัดเข้าในทานมัย ธรรมัสสวนมัย และธัมมเทศนามัย จัดเข้าในภาวนามัย ส่วนทิวฏฐุกัมม ได้ทั้ง ทาน ศีล และภาวนา

นอกจากนี้บุคคลจะได้ชื่อว่าเป็นคนสมบูรณ์แบบ หรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ ซึ่งถือว่าเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติย่อมมีธรรม ๗ ข้อ ที่เรียกว่าสัปปุริสธรรม แปลว่าธรรมของคนดี หรือคนที่แท้ในความหมายของพระพุทธศาสนา สัปปุริสธรรม ๗ ข้อ นั้น ได้แก่

๑. ธัมมัญญตา-รู้หลักและรู้จักเหตุ คือ รู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลาย ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต ในการปฏิบัติหน้าที่และดำเนินกิจการต่าง ๆ รู้เข้าใจ สิ่งที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล เช่น รู้ว่าตำแหน่ง สถานะ อาชีพการงานของตนมี หน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไร มีอะไรเป็นหลักการ จะต้องทำอะไรอย่างไร จึงจะเป็นเหตุ ให้บรรลุถึงผลสำเร็จเพื่อที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้น ๆ ดังนี้ เป็นต้น ตลอด จนขั้นสูงสุด คือรู้เท่าทันกฎธรรมดาหรือหลักความจริงของธรรมชาติ เพื่อปฏิบัติต่อโลกและ ชีวิตอย่างถูกต้อง มีจิตใจเป็นอิสระไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิตนั้น

๒. อัตถัญญตา-รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือ รู้ความหมายและความ มุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำ รู้ว่าหลักการ นั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร รู้ว่าที่ตนทำอยู่อย่างนั้น ๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้น เพื่อประสงค์ ประโยชน์อะไร หรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไร ที่ให้มีหน้าที่ ตำแหน่ง สถานะ การงานอย่างนั้น ๆ เขากำหนดวางกันไว้เพื่อความมุ่งหมายอะไร กิจการที่ตนทำอยู่ขณะนี้เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิด ผลอะไรบ้าง เป็นผลดีหรือผลเสียอย่างไร ดังนี้ เป็นต้น ตลอดจนถึงขั้นสูงสุดคือรู้ความหมาย ของกตัตถธรรมดา และประโยชน์ที่เป็นสาระของชีวิต

๓. อัตตัญญตา-รู้จักตน คือ รู้ตามเป็นจริงว่าตัวเรานั้นว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้เท่าไรอย่างไร แล้วประพฤติ ปฏิบัติให้เหมาะสมและรู้จักแก้ไขปรับปรุงส่งเสริม ทำการต่าง ๆ ให้สอดคล้องถูกต้องถูกจุดตรงทาง ที่จะให้เจริญงอกงาม บังเกิดผลดี

๔. มัตตัญญตา-รู้จักประมาณ คือ รู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณใน การจ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะพอดีในการพูด การปฏิบัติกิจและทำการต่าง ๆ ตลอดจน การพักผ่อนหลับนอนและการสนุกสนานรื่นเริงต่าง ๆ

๕. กาลัญญตา-รู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน ปฏิบัติการต่าง ๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่น เช่น รู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไร และทำให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลาให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา ให้ถูกเวลา เป็นต้น

๖. ปริสัจญตา-รู้จักชุมชน คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมชน และชุมชน รู้การอันควรประพฤติปฏิบัติในถิ่นที่ชุมชนและต่อชุมชนนั้นว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกริยาอย่างนี้ ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้มีระเบียบวินัยอย่างนี้ มีวัฒนธรรมประเพณีอย่างนี้ มีความต้องการอย่างนี้ ควรเกี่ยวข้อง ควรสงเคราะห์ ควรรับใช้ ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้อย่างนี้ ๆ เป็นต้น

๗. บุคคลัญญตา-รู้จักบุคคล คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัธยาศัย ความสามารถและคุณธรรม เป็นต้น ใคร ๆ ยิงหย่อนอย่างไร และรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลอื่น ๆ ด้วยดีว่า ควรจะคบหรือไม่ ได้คิดอะไร จะสัมพันธ์เกี่ยวข้อง จะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไรจึงจะได้ผลดี ดังนี้ เป็นต้น

นอกจากคำสอนอันเป็นแนวทางที่วางไว้ให้บุคคลประพฤติปฏิบัติในส่วนตัวแล้ว พระพุทธศาสนายังได้วางแนวทางให้บุคคลประพฤติปฏิบัติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคม ดังเช่น คำสอนเรื่องทิส ๖ อันหมายถึงหน้าที่ที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อกันในสังคม ได้แก่

๑. ปุรัตถิมทิส-ทิสเบื้องหน้า คือ ทิสตะวันออก ได้แก่ มารดา บิดา เพราะเป็นผู้อุปการะแก่เรามาก่อน บุตรธิดา พึงบำรุงมารดา บิดา ผู้เป็นทิสเบื้องหน้าดังนี้

- ๑.๑ ท่านเลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- ๑.๒ ช่วยทำกิจการของท่าน
- ๑.๓ ดำรงวงศ์สกุล
- ๑.๔ ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
- ๑.๕ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่าน

บิดามารดาขอมอบอนุเคราะห์บุตรธิดาดังนี้

- ๑.๑ ห้ามปรามจากความชั่ว
- ๑.๒ ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๑.๓ ให้ศึกษาศิลปวิทยา

๑.๔ หากผู้ครองที่สมควรให้

๑.๕ มอบทรัพย์สมบัติให้ในโอกาสอันสมควร

๒. ทักขิณทิส-ทิสเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์เพราะเป็นทักษิณโดยบุคคลควรแก่การบูชาคุณ ศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ดังนี้

๒.๑ ลูกต้อนรับ

๒.๒ เข้าไปหา เพื่อคอยรับใช้ ปรีกษา และรับคำแนะนำ เป็นต้น

๒.๓ ใฝ่ใจเรียน คือ มีใจรัก เรียนด้วยศรัทธา

๒.๔ ปรมนิบัติ

๒.๕ เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ คือเอาจริงเอาจังถือเป็นกิจสำคัญ

ครูอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ ดังนี้

๒.๑ ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี

๒.๒ สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

๒.๓ สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง

๒.๔ ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ

๒.๕ ช่วยคุ้มครองเป็นที่พึ่งในทิศทั้งหลาย

๓. ปัจฉิมทิส-ทิสเบื้องหลัง คือทิศตะวันตก ได้แก่ บุตรภรรยา เพราะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง สามิพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังดังนี้

๓.๑ ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา

๓.๒ ไม่ดูหมิ่น

๓.๓ ไม่นอกใจ

๓.๔ มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านให้

๓.๕ หาเครื่องประดับมาให้ เป็นของขวัญตามโอกาส

ภรรยาย่อมอนุเคราะห์สามีดังนี้

๓.๑ จัดงานบ้านให้เรียบร้อย

๓.๒ สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี

๓.๓ ไม่นอกใจ

๓.๔ รักษาทรัพย์สินสมบัติที่หามาได้

๓.๕ ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

๔. อุตตรทิศ-ทิศเบื้องซ้าย คือทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุความสำเร็จ บุคคลพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย ดังนี้

๔.๑ เผื่อแผ่แบ่งปัน

๔.๒ พุดจาพิน้ำใจ

๔.๓ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๔.๔ มีตนเสมอ ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน

๔.๕ ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

มิตรสหายย่อมอนุเคราะห์ต่อดังนี้

๔.๑ เมื่อเพื่อนประมาทช่วยรักษาป้องกัน

๔.๒ เมื่อเพื่อนประมาทช่วยรักษาทรัพย์สินสมบัติของเพื่อน

๔.๓ ในคราวมีภัยเป็นที่พึ่งได้

๔.๔ ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก

๔.๕ นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

๕. เหมภูมิทิศ-ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน เพราะเป็นผู้ช่วยทำการงานต่าง ๆ เป็นฐานกำลังให้นายพึงบำรุงคนรับใช้และคนงานผู้เป็นทิศเบื้องล่างดังนี้

๕.๑ จัดการงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถ

๕.๒ ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่

๕.๓ จัดสวัสดิการดี ช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น

๕.๔ ได้ของแปลก ๆ พิเศษมา ก็แบ่งปันให้

๕.๕ ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสอันสมควร

คนรับใช้และคนงานย่อมอนุเคราะห์นายนดังนี้

๕.๑ เริ่มทำงานก่อนนาย

- ๕.๒ เลิกงานที่หลังนาย
- ๕.๓ ถือเอาแต่ของที่นายให้
- ๕.๔ ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
- ๕.๕ นำเกียรติคุณของนายไปเผยแพร่

๖. อุปริมทิศ-ทิศเบื้องบน ได้แก่สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ คฤหัสถ์ย่อมบำรุงพระสงฆ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน ดังนี้

- ๖.๑ จะทำสิ่งใดก็ทำด้วยเมตตา
- ๖.๒ จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา
- ๖.๓ จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยเมตตา
- ๖.๔ ต้อนรับด้วยความเข้าใจ
- ๖.๕ อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

พระสงฆ์ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ดังนี้

- ๖.๑ ห้ามปรามจากความชั่ว
- ๖.๒ ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๖.๓ อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
- ๖.๔ ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- ๖.๕ ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง
- ๖.๖ บอกทางสวรรค์ คือความสุขความเจริญให้

ในการอยู่ร่วมกันนั้น บุคคลพึงปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจคนและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคีที่เรียกว่าสังคหวัตถุ ๔ ได้แก่

๑. ทาน - ให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือ สงเคราะห์ด้วยปัจจัย ๔ ทนหรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและศิลปวิทยา

๒. ปิยวาจา - วาจาเป็นที่รัก คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะน่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๓. **อิตถจริยา** - การประพุดติประโยชน์ คือช่วยเหลือด้วยแรงกายและขวนขวายช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

๔. **สมานัตตตา** - ความมีตนเสมอ คือทำตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอกับต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบและเสมอในสุข ทุกข์ คือ ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

สำหรับผู้ทำหน้าที่ปกครองรัฐหรือปกครองประเทศ ตั้งต้นแต่พระเจ้าจักรพรรดิพระมหากษัตริย์ ตลอดจนนักปกครองโดยทั่วไป พระพุทธศาสนาก็ได้วางหลักปฏิบัติสำหรับผู้ปกครองให้ปฏิบัติตามหลักคุณธรรม ๑๐ ประการ ที่เรียกว่า**ทศพิธราชธรรม** ได้แก่

๑. **ทาน** - การให้ คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้มิใช่เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวก จัดสรรความ สงเคราะห์ อนุเคราะห์ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนประสบทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

๒. **ศีล** - ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกาย และวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษาภิตติคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

๓. **ปริจจาคะ** - การบริจาค คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

๔. **อาชชวะ** - ความซื่อตรง คือ ซื่อตรง ทรงสัตย์ ไร้มาया ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจไม่หลอกลวงประชาชน

๕. **มัททวะ** - ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคาย กระด้างถือตนมีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีภริยาสุภาพ นุ่มนวล ละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดี แต่มีขาดยำเกรง

๖. **ตปะ** - ความทรงเดช คือ แผลเผาภิเลสตัณหามิให้เข้ามาครอบงำจิต ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญ และการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่อย่างสม่ำเสมอหรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

๗. **อักโกธะ** - ความไม่โกรธ คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความ และกระทำด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจำใจไว้ ระวังความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วย

จิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม

๘. อวิหิงสา - ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่หลงระเริงอำนาจ ไม่บีบบังคับกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎรผู้ใดด้วยความอาฆาตเกลียดชัง

๙. ขันติ - ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก ถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกขู่ถูกหยันด้วยถ้อยคำเสียดสีดากดางอย่างใดก็ไม่หม่อมค้ำลึงใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจการที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

๑๐. อวิโรธนะ - ความไม่คลาดธรรม คือ ถือประโยชน์สุขและความดีงามของรัฐ และราษฎรเป็นที่ตั้ง อันใดประชากรราษฎรปรารถนาโดยชอบธรรมก็ไม่ขัดขืน การใดจะเป็นไปโดยชอบธรรมเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนก็ไม่ขัดขวาง วางตนเป็นหลักหนักแน่นในธรรมคงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำดีร้าย ลากสักการะ หรืออนิฏฐารมณใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือระเบียบแบบแผน หลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติกเล็ดเคลื่อนวิบัติไป

นอกจากธรรม ๑๐ ข้อนี้แล้ว ผู้ปกครองพึงทำนุบำรุงประชากรราษฎรด้วยหลักธรรมที่เรียกว่าราชสังคหวัตถุ ๔ ประการ คือ

๑. สัสสมณะ - ฉลาดเรื่องธัญญาหาร คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์

๒. ปุริสเมธะ - ฉลาดเรื่องข้าราชการ คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงข้าราชการด้วยการส่งเสริมคนดีมีความสามารถและจัดสวัสดิการให้ดี เป็นต้น

๓. สัมมาปาสะ - ผูกประสานประชา คือ ผดุงผสถานประชาชนไว้ด้วยนโยบายส่งเสริมอาชีพ เช่น จัดทุนให้คนยากจนยืมไปสร้างตนในพาณิชยกรรม หรือดำเนินกิจการต่าง ๆ ไม่ให้ฐานะเหลื่อมล้ำห่างเหินจนแตกแยกกัน

๔. วาชเปยะ - มีวาทีพูดดีมีใจ คือ รู้จักพูดรู้จักทักทายถามไถ่ทุกข์สุขราษฎรทุกชั้น แม้ปราศย์ก็ไพเราะน่าฟัง ทั้งประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐาน มีประโยชน์เป็นทางแห่งความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจดี ความเชื่อถือและความนิยมนับถือ

นักปกครองเมื่อปฏิบัติหน้าที่ พึงเว้นจากความลำเอียงหรือความประพฤติกเล็ดเคลื่อนจากธรรม ๔ ประการ ที่เรียกว่า อคติ ๔ ได้แก่

๑. ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ

๒. โทษาคติ ลำเอียงเพราะชัง

๓. โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา

๔. ภยาคติ ลำเอียงเพราะขลาดกลัว

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนา ได้วางแนวทางในการปฏิบัติไว้ อย่างกว้างขวางและแยบยล เพื่อให้บุคคลที่ปฏิบัติตามได้รับประโยชน์ในปัจจุบันทันตาเห็น โดยไม่ต้องรอให้ถึงชาติหน้าหรือภพหน้าเสียก่อน

สัมปรายิกัตถะ

สำหรับธรรมที่อำนวยประโยชน์เบื้องต้นหรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต ซึ่งเป็นขั้นลึกลับสำหรับชีวิตด้านใน พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ให้รู้สึกนึกคิดว่า ปวงสัตว์ ย่อมเวียนว่ายตายเกิดเพราะอำนาจแห่งกรรม กรรมของตนในอดีตย่อมส่งผลให้เก็บเกี่ยวใน ปัจจุบัน กรรมในปัจจุบันส่งไปให้เก็บเกี่ยวผลในอนาคต ผู้เกิดมาจะดีหรือเลว ได้สุขหรือทุกข์ ต้องอาศัยกรรมของตนเองต่างให้เป็นไป พระองค์เป็นผู้ตรัสสอนเรื่องกรรม และผลของกรรม ว่าเป็นสิ่งมีจริง และผลของกรรมดีกรรมชั่วก็เป็นสิ่งมีอยู่จริงเช่นกัน

คำว่า กรรม ในพระพุทธศาสนาแปลตามตัวว่า การกระทำ ที่เรียกว่าเป็นกรรมนั้น ย่อมประกอบด้วยเจตนาเป็นพื้นฐานของการกระทำ บางครั้งพระองค์ก็ตรัสว่าเจตนาตนเอง เรียกว่ากรรมดังพุทธพจน์ว่า “เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลตั้งใจแล้ว หรือคิดแล้วย่อม กระทำกรรมทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ” (พระไตรปิฎก ๒๒ : ๔๔๔)

กรรมที่เป็นไปทางกายเรียกว่า กายกรรม ที่เป็นไปทางวาจาเรียกว่า วจีกรรม และที่เป็นไปทางใจเรียกว่า มโนกรรม แต่อย่างไรก็ตามการกระทำทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นไปทางกาย หรือทางวาจาจะต้องมีใจประกอบด้วยเสมอ เพราะเจตนาอันเป็นกิริยาอยู่ในใจแต่ที่เรียกว่า กายกรรมก็เพราะว่าการกระทำนั้นเกิดขึ้นทางกาย หรือที่เรียกว่า วจีกรรม เพราะการกระทำ นั้น ปรากฏให้เห็นทางวาจา มีอยู่กรรมเดียวที่ไม่ต้องประกอบด้วยสองอย่าง คือ มโนกรรม เช่นการคิดพยาบาทปองร้ายผู้อื่น การคิดให้ผู้อื่นประสบความพินาศเสียหาย อย่างนี้จัดเป็น มโนกรรมอกุศล การคิดในทางดี เช่น คิดปรารถนาความสุขความเจริญให้แก่ผู้อื่น ตั้งใจแผ่เมตตาให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญ การพลอยยินดีในการที่เห็นผู้อื่นมีความสุขความเจริญ เหล่านี้เรียกว่ามโนกรรมฝ่ายกุศล

เจตนามีลักษณะเป็น ๓ ประการ คือ (พระไตรปิฎก ๑๔ : ๕๘๑)

๑. กุศลเจตนา ก่อให้เกิด กุศลกรรม คือ กรรมดี

๒. อกุศลเจตนา ก่อให้เกิด อกุศลกรรม คือ กรรมชั่ว

๓. อภัยกตเจตนา ก่อให้เกิด อภัยกตกรรม คือ กรรมกลาง ๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว

จะเห็นได้ว่าเจตนาหรือใจนั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการประกอบกรรม ดังพุทธพจน์ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจอันโทสะประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่ที่ตาม ทำอยู่ที่ตาม ทุกข์ย่อมไปตามบุคคลนั้น เพราะทุจริต ๓ อย่างนั้น เหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าโคผู้ลากเกวียนไปอยู่จะนั้น...ถ้าบุคคลมีใจผ่องใส กล่าวอยู่ที่ตาม ทำอยู่ที่ตาม สุขย่อมไปตามบุคคลนั้นเพราะสุจริต ๓ อย่างเหมือนงามมีปกติไปตามจะนั้น” (พระไตรปิฎก ๒๕ : ๑๑)

กรรม ๔

ในกรรมวรรคที่ ๔ ที่ว่าด้วยเรื่องกรรมและวิบากของกรรม พระพุทธเจ้าทรงกล่าวเรื่องกรรมไว้ ๔ อย่าง คือ (พระไตรปิฎก ๒๑ : ๒๑๕-๒๒๕)

๑. กรรมดำ หมายถึงอกุศลกรรมที่เกิดจากอกุศลเจตนา ได้แก่กายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขารที่มีการเบียดเบียน ตัวอย่างเช่นฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มน้ำเมา เป็นต้น นอกจากนี้กรรมดำยังหมายถึงครุกรรมอกุศล ๕ อย่าง คือฆ่าแม่ ฆ่าพ่อ ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนห้อพระโลหิต และยุยงสงฆ์ให้แตกกัน

กรรมดำมีผลดำ คือ ผลที่ก่อให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อนแก่ผู้กระทำ ซึ่งอาจเกิดในชาตินี้หรือชาติหน้า หรือทั้งชาตินี้และชาติหน้า ซึ่งแล้วแต่กรรมนั้น ๆ เช่น การฆ่าคนตายให้ผลในชาตินี้คือถูกจำคุก ผลในชาติหน้าตกนรก ผู้ประกอบกรรมดำได้รับผลสองชั้น ผลชั้นนอกคือทำให้ตัวเองเดือดร้อน ผลชั้นในคือทำให้ใจเศร้าหมอง กิเลสในตัวองงามยิ่งขึ้น

๒. กรรมขาว หมายถึงกุศลกรรมที่เกิดจากกุศลเจตนา ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขารที่ไม่มีการเบียดเบียน งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากการประพฤติผิดในกาม จากการพูดเท็จ จากการดื่มน้ำเมา การให้ทาน การรักษาศีล การมีจิตเมตตากรุณาต่อผู้อื่น นอกจากนี้กรรมขาวยังรวมไปถึงครุกรรมฝ่ายกุศล คือ สมาบัติ ๘ อันได้แก่รูปฌาน ๔ และอรุฌาน ๔ ด้วย กรรมขาวมีผลขาว คือผลที่ก่อให้เกิดความสุขสบาย ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต ซึ่งอาจเกิดในชาตินี้หรือชาติหน้า หรือทั้งชาตินี้และชาติหน้าก็ได้ ผู้ประกอบกรรมขาวจะได้รับผลชั้นนอก คือทำให้ตัวเองมีความสุขและมีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต ผลชั้นในคือ ทำให้กิเลสเครื่องเศร้าหมองลดน้อยลงไป

๓. กรรมทั้งดำทั้งขาว หมายถึง กรรมที่เป็นทั้งอกุศลและกุศลซึ่งเกิดจากเจตนาที่เป็นทั้งอกุศลและกุศล ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันมีความเบียดเบียนบ้าง ไม่เบียดเบียนบ้าง เช่น การกระทำของมนุษย์ทั่วไป

กรรมทั้งดำทั้งขาวให้ผลทั้งดำทั้งขาว คือก่อให้เกิดทั้งสุขและทุกข์ระคนกัน เช่นเกิดในตระกูลมั่งคั่งร่ำรวยแต่ไข้โรค เป็นต้น

กรรมทั้งสามอย่างที่กำลังกล่าวมานี้ยังมีผลต่อการเวียนว่ายตายเกิด กล่าวคือ เมื่อทำกรรมหนึ่งกรรมใดใน ๓ อย่างนี้ บุคคลยังต้องเกิดเพื่อรับผลของกรรมนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็ผลดีหรือผลชั่ว หรือทั้งผลดีและชั่วก็ตาม

๔. กรรมไม่ดำไม่ขาว คือ กรรมที่ไม่เป็นทั้งอกุศลและกุศล เกิดจากเจตนาที่ไม่ใช่ทั้งอกุศลและกุศล ได้แก่ เจตนาเพื่อละกรรมดำ กรรมขาว และกรรมทั้งดำทั้งขาว คือการปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘ ทั้งนี้เพราะการปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นย่อมเป็นการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏตลอดไป

กรรมไม่ดำไม่ขาวให้ผลไม่ดำไม่ขาว เพราะกรรมชนิดนี้เป็นไปเพื่อดับภพ ดับชาติเพื่อความหลุดพ้น เพื่อที่สุดแห่งทุกข์ เพื่อนิพพาน เพราะผู้ปฏิบัติกรรมชนิดนี้ในที่สุดก็จะบรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ การกระทำของพระอรหันต์จึงเรียกว่า กิริยา เพื่อให้แตกต่างจากกรรมธรรมดา กรรมไม่ดำไม่ขาวนำไปสู่การสิ้นสุดแห่งกรรม กรรมทั้งปวงที่ทําจะนำไปสิ้นสุดในกรรมนั้น กรรมดีและกรรมชั่วที่เคยทำไว้แม้จะยังให้ผลไม่หมด แต่เมื่อบรรลุนิพพานแล้วกรรมเหล่านั้นก็กลายเป็นอโหสิกรรม คือกรรมที่ไม่ให้ผลอีกต่อไป

กฎแห่งกรรม

ในจุฬกัมมวิภังคสูตร ที่ว่าด้วยเรื่องกฎแห่งกรรม สุขมาณพ โตเทยบุตร ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้มนุษย์ที่เกิดมาในโลกนี้ปรากฏความเลวและความประณีต กล่าวคือ บ้างอายุสั้น บ้างอายุยืน บ้างมีโรครมาก บ้างมีโรคน้อย บ้างมีผิวพรรณทราม บ้างมีผิวพรรณงาม บ้างมีศักดาน้อย บ้างมีศักดามาก บ้างมีโภคะน้อย บ้างมีโภคะมาก เกิดในตระกูลต่ำ เกิดในตระกูลสูง ปัญญาทราม ปัญญามาก เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าที่เป็นเช่นนั้นเพราะกรรม เนื่องจากสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต จากนั้นได้ตรัสเหตุแห่งความแตกต่างกันของมนุษย์ที่เกิดมา อันมีกรรมเป็นเหตุปัจจัย ดังปรากฏในพระสูตรตันตปิฎกมัชฌิมนิกายอุปปิณณาสกั ตั้งแต่ข้อ ๕๘๒-๕๘๕ ดังนี้ (พระไตรปิฎก ๑๔ : ๕๘๒-๕๘๕)

๕๘๒. พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า ดูกรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ จะเป็นสตรีก็ตาม นรุษก็ตาม เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง เป็นคนเห็นมโหด มีมือเป็อนเลือด หมกหมุ่นในการประหัดประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุกคติ

วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้นอันเขาให้พร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึง
อบาย ทุกติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีอายุสั้น
ดูรมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีอายุสั้นนี้ คือ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง เป็นคน
เหยี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหัตประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต

๕๘๓. ดูรมาณพ ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม ละ
ปาณาติบาตแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต วางอาชญา วางศาสตราได้ มีความละเอียด
ถึงความเอ็นดู อนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูลในสรรพสัตว์และภูตอยู่ เขาตายไป จะเข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์ ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีอายุสั้น ดูรมาณพ
ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีอายุสั้นนี้ คือ ละปาณาติบาตแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต วาง
อาชญา วางศาสตราได้ มีความละเอียด ถึงความเอ็นดู อนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูลในสรรพ
สัตว์และภูตอยู่

๕๘๔. ดูรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้
ปกติเบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน หรือท่อนไม้ หรือศาสตรา เขาตายไปจะเข้า
ถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตาย
ไปไม่เข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็น
คนมีโรครมาก ดูรมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีโรครมากนี้ คือ เป็นผู้มักเบียดเบียนสัตว์
ด้วยฝ่ามือหรือก้อนดิน หรือท่อนไม้ หรือศาสตรา

๕๘๕. ดูรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้
ปกติไม่เบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน หรือท่อนไม้ หรือศาสตรา เขาตายไปจะเข้า
ถึงสุคติโลกสวรรค์เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้า
ถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลังจะเป็นคนมีโรคน้อย ดูรมาณพ
ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีโรคน้อย คือ เป็นผู้มักปกติไม่เบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน
หรือท่อนไม้ หรือศาสตรา

๕๘๖. ดูรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นคนมัก
โกรธ มากด้วยความแค้นเคือง ถูกเขาว่าเล็กน้อยก็ขัดใจ โกรธเคือง พยายามทำร้าย ทำ
ความโกรธ ความร้าย และซึ่งเคียดให้ปรากฏ เขาตายไปจะเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก
เพราะกรรมนั้นอันเขาให้พร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึงอบาย ทุกติ
วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลังจะเป็นคนมีฉิวพรณทราม ดูร
มาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีฉิวพรณทรามนี้ คือ เป็นคนมักโกรธ มากด้วยความแค้นเคือง

ถูกเขาว่าเล็กน้อยก็ขัดใจ โกรธเคือง พยายามทำร้าย ทำความโกรธ ความร้าย และความขี้
เกลียดให้ปรากฏ

๕๔๗. ดูกรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นคนไม่
มักโกรธ ไม่มากด้วยความแค้นเคือง ถูกเขาว่ามากก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง ไม่พยายาม ไม่
มาดร้าย ไม่ทำความโกรธ ความร้าย และความขี้เกลียดให้ปรากฏ เขาตายไป จะเข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์เพราะกรรมนั้น หากตายไปไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเป็นมนุษย์เกิด ณ
ที่ใด ๆ ในภายหลังจะเป็นคนน่าเลื่อมใส ดูกรมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อเป็นผู้นำเลื่อมใส คือ
เป็นคนไม่มักโกรธ ไม่มากด้วยความแค้นเคือง ถูกเขาว่ามากก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง
ไม่พยายาม ไม่มาดร้าย ไม่ทำความโกรธ ความร้าย ความขี้เกลียดให้ปรากฏ

๕๔๘. ดูกรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม มีใจริษยา
ข่มริษยา มุ่งร้าย ผูกใจอิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชา
ของคนอื่น เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อม
สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ
ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีศักดาน้อย ดูกรมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีศักดาน้อยนี้
คือมีใจริษยา ข่มริษยา มุ่งร้าย ผูกใจอิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้
และการบูชาของคนอื่น

๕๔๙. ดูกรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้มิไ
ไมริษยา ข่มไมริษยา ไม่มุ่งร้าย ไม่อิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้
และการบูชาของคนอื่น เขาตายไป จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อม
พร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ
ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีศักดามาก ดูกรมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีศักดามากนี้ คือ
มิไไมริษยา ข่มไมริษยา ไม่มุ่งร้าย ไม่ผูกใจอิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ
การไหว้ และการบูชาของคนอื่น

๕๕๐. ดูกรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม ข่อมไม่
เป็นผู้ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อาศัย เครื่องตาม
ประทีปแก่สมณะ หรือ พราหมณ์ เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น
อันเขาให้พร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก
ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลังจะเป็นคนมีโภคะน้อย ดูกรมาณพ ปฏิบัติเป็น
ไปเพื่อมีโภคะน้อยนี้ คือ ไม่ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย
เครื่องตามประทีป แก่สมณะหรือพราหมณ์

๕๕๑. ดูกรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม ย่อมเป็นผู้ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย เครื่องตามประทีป แก้วสมณะหรือพราหมณ์ เขาตายไป จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อมสมทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเป็นมนุษย์เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีโรคะมาก ดูกรมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีโรคะมากนี้ คือ ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย เครื่องตามประทีป แก้วสมณะหรือพราหมณ์

๕๕๒. ดูกรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นคนกระด้าง เย่อหยิ่ง ย่อมไม่กราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ไม่ลูกรับคนที่ควรลูกรับ ไม่ให้อาสนะแก่คนที่สมควรแก่อาสนะ ไม่ให้ทางแก่คนที่สมควรแก่ทาง ไม่สักการะคนที่ควรสักการะ ไม่เคารพคนที่ควรเคารพ ไม่นับถือคนที่ควรนับถือ ไม่บูชาคนที่ควรบูชา เขาตายไปจะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อมสมทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลังจะเป็นคนเกิดในสกุลต่ำ ดูกรมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อเกิดในสกุลต่ำนี้ คือ เป็นคนกระด้างเย่อหยิ่ง ย่อมไม่กราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ไม่ลูกรับคนที่ควรลูกรับ ไม่ให้อาสนะแก่คนที่สมควรแก่อาสนะ ไม่ให้ทางแก่คนที่สมควรแก่ทาง ไม่สักการะคนที่ควรสักการะ ไม่เคารพคนที่ควรเคารพ ไม่นับถือคนที่ควรนับถือ ไม่บูชาคนที่ควรบูชา

๕๕๓. ดูกรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นคนไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ย่อมกราบไหว้ คนที่ควรกราบไหว้ ลูกรับคนที่ควรลูกรับ ให้อาสนะแก่คนที่สมควรแก่อาสนะ ให้ทางแก่คนที่สมควรแก่ทาง สักการะคนที่ควรสักการะ เคารพคนที่ควรเคารพ นับถือคนที่ควรนับถือ บูชาคนที่ควรบูชา เขาตายไป จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้นอันเขาให้พร้อมสมทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้าเกิดมาเป็นมนุษย์เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนเกิดในสกุลสูง ดูกรมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีสกุลสูงนี้ คือ เป็นคนไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ย่อมกราบไหว้ คนที่ควรกราบไหว้ ลูกรับคนที่ควรลูกรับ ให้อาสนะแก่คนที่สมควรแก่อาสนะ ให้ทางแก่คนที่สมควรแก่ทาง สักการะคนที่ควรสักการะ เคารพคนที่ควรเคารพ นับถือคนที่ควรนับถือ บูชาคนที่ควรบูชา

๕๕๔. ดูกรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม ย่อมไม่เป็นผู้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์แล้วสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ

อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ อะไรเมื่อทำยอมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์
สิ้นกาลนาน หรือว่าอะไรเมื่อทำยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน
เขาตายไปจะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อมพร้อม สมทานไว้
อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ใน
ภายหลัง จะเป็นคนมีปัญญาทราม ดูกรมานพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีปัญญาทรามนี้ คือ ไม่
เป็นผู้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์แล้วสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ
อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ อะไรเมื่อทำยอมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์
สิ้นกาลนาน หรือว่าอะไรเมื่อทำยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน

๕๕๕. ดูกรมานพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม ยอมเป็นผู้
เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์แล้วสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ
อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ อะไรเมื่อทำยอมเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้น
กาลนาน หรือว่าอะไรเมื่อทำยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน เขา
ตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อมพร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หาก
ตายไปไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลังจะเป็น
คนมีปัญญาทราม ดูกรมานพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีปัญญาทรามนี้ คือ เป็นผู้เข้าไปหาสมณะ
หรือพราหมณ์แล้วสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไร
ควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ อะไรเมื่อทำยอมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน หรือว่า
อะไรเมื่อทำยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน

จากตัวอย่างในพระสูตรที่ยกมานี้สรุปความได้ว่า ความแตกต่างกันในหมู่มนุษย์ที่เกิด
มา เป็นไปตามกฎแห่งกรรม หรือกฎแห่งเหตุและผล เหตุอย่างไร ผลก็อย่างนั้น เช่น เหตุคือ
ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ผลคือทำให้อายุสั้น เป็นต้น

ตัวอย่างที่ยกมา ๑๔ ข้อนี้สามารถนำมาสรุปลงเป็นคู่ ๆ ได้ ๗ คู่ดังต่อไปนี้

๑. ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตทำให้อายุสั้น ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตทำให้อายุยืน
๒. เบียดเบียนสัตว์ทำให้มีโรครุม มีความเมตตากรุณาไม่เบียดเบียนสัตว์ ทำให้มี
โรคน้อย
๓. มักโกรธทำให้ไม่สวย ยิ้มแย้มแจ่มใส ไม่มักโกรธทำให้เป็นคนน่าเลื่อมใส (คือมี
ผิวพรรณและบุคลิกงามสง่า ใครเห็นก็ชื่นชม)
๔. มีใจริษยาผู้อื่นทำให้มีอำนาจน้อย มีมุทิตาคือพลอยยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี
มีความสุข ไม่ริษยาเขา ทำให้มีอำนาจมาก

๕. หมั่นทำบุญบริจาคทานอยู่เสมอ ทำให้มั่งคั่งร่ำรวย ตระหนี่เหนียวแน่น ไม่บริจาคทาน ทำให้ยากจนขัดสน

๖. เย่อหยิ่งจองหอง ทำให้เกิดในตระกูลต่ำ อ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เย่อหยิ่งจองหอง ทำให้เกิดในตระกูลสูง

๗. ใฝ่ใจหาความรู้ใหม่อยู่เสมอ ทำให้ฉลาด เกียจคร้าน ไม่ชวนขวนขวายหาความรู้ทำให้

ข้อสรุปทั้ง ๗ คู่นี้ ทำให้เราสามารถอธิบายความแตกต่างของบุคคลได้ว่า เหตุใดบุคคลนี้จึงมั่งคั่งร่ำรวย แต่หน้าตาอัปลักษณ์ โง่ และมีโรครามาก หรือบุคคลนั้นหน้าตาสะสวย ฉลาด แต่ยากจนขัดสน และเกิดในตระกูลต่ำ ฯลฯ ดังนี้ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมนั้นเป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน ยากที่คนธรรมดาจะรู้ได้ และเป็นเรื่องที่บุคคลไม่ควรคิดเพราะไร้ประโยชน์ ดังปรากฏในอจินตสูตร อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต เรื่องอจินไตย ๔ ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้ อันบุคคลไม่ควรคิด เมื่อบุคคลคิดพึงเป็นผู้มีส่วนแบ่งความบ้า เตือดร้อน อจินไตย ๔ ประการเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๑ ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน ๑ วิบากแห่งกรรม ๑ ความคิดเรื่องโลก ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้แลไม่ควรคิด เมื่อบุคคลคิด พึงเป็นผู้มีส่วนแบ่งความบ้า เตือดร้อน” (พระไตรปิฎก ๒๑ : ๗๗)

เรื่องกรรมจะพิสูจน์ให้เห็นแบบวิทยาศาสตร์ไม่ได้ แต่มีทางที่จะอธิบายด้วยเหตุผล เช่น การมีอายุสั้นควรจะมีส่วนเหตุมาจากการกระทำอย่างอื่นที่นอกเหนือไปจากการฆ่าสัตว์ไหม คนที่ประพฤติเป็นนักเลง อันธพาล ปล้น ข่มขืน คนพวกนี้ตามที่ปรากฏอายุยืนหรือไม่ หรือตายในลักษณะเดียวกับคนทั่ว ๆ ไปหรือไม่ ซึ่งเมื่อโยงเหตุกับผลแล้วมันก็สมเหตุสมผลพอสมควร แต่ก็ยังมีบางครั้งที่ดูเหมือนว่ากรรมสลับปล้น คือ ทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี เป็นต้น ดังปรากฏในมหากัมมวิภังคสูตรว่าด้วยกฎแห่งกรรม พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ถึงบุคคล ๔ จำพวกว่า “ดูกรอานนท์ บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ๔ จำพวก เหล่าไหน คือ

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง มักถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ มักประพฤติผิดในกาม มักพูดเท็จ มักพูดส่อเสียด มักพูดคำหยาบ มักเจรจาเพื่อเจ้อ มากด้วยอภิชฌา มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิดอยู่ในโลกนี้ เขาตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกก็มี

๒. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง มักถือเอาสิ่งของที่

เจ้าของมิได้ให้ มักประพฤติผิดในกาม มักพูดเท็จ มักพูดส่อเสียด มักพูดคำหยาบ มักเจรจาเพื่อเจ้อ มากด้วยอภิชฌา มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิดอยู่ในโลกนี้ เขาตายไปแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ก็มี

๓. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากพูดส่อเสียด เว้นขาดจากพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการเจรจาเพื่อเจ้อ ไม่มากด้วยอภิชฌา มีจิตไม่พยาบาท มีความเห็นชอบอยู่ในโลกนี้ เขาตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ก็มี

๔. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากพูดส่อเสียด เว้นขาดจากพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการเจรจาเพื่อเจ้อ ไม่มากด้วยอภิชฌา มีจิตไม่พยาบาท มีความเห็นชอบอยู่ในโลกนี้ เขาตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอภาย ทุกติ วินิบาท นรกก็มี” (พระไตรปิฎก ๑๔ : ๖๐๓)

ข้อความจากพระสูตรที่ยกมานี้ สรุปได้เป็น ๔ ประเด็น คือ

๑. ทำความชั่วแล้วไปเกิดในนรก (ทำชั่วได้ชั่ว)
๒. ทำความชั่วแล้วไปเกิดในสวรรค์ (ทำชั่วได้ดี)
๓. ทำความดีแล้วไปเกิดในสวรรค์ (ทำดีได้ดี)
๔. ทำความดีแล้วไปเกิดในนรก (ทำดีได้ชั่ว)

ในข้อ ๑ กับข้อ ๓ นั้น การให้ผลของกรรมเป็นไปอย่างสมเหตุสมผล แต่ในข้อ ๒ กับข้อ ๔ นั้น ไม่สมเหตุสมผลจึงดูคล้ายกับว่ากรรมสลับกลับ ไม่ตรงไปตรงมา ซึ่งความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ กฎแห่งกรรมเป็นกฎที่เที่ยงตรงที่สุด แต่การที่บุคคลทำชั่วได้ดี หรือทำดีได้ชื่อนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่าขึ้นอยู่กับอาสันทนกรรม ซึ่งหมายถึงกรรมจวนเจียน คือกรรมที่ทำในขณะที่ลึ้นใจ เปรียบเหมือนวัวแก่ที่ยืนอยู่ปากคอก พอเขาเปิดประตูคอกก็มีโอกาสที่จะออกจากคอกได้ก่อนตัวอื่น ๆ อาสันทนกรรมจะส่งผลให้บุคคลที่กระทำก่อนกรรมอื่น ๆ ถ้าเป็นกรรมดีก็จะทำให้บุคคลที่ทำการมนั้นไปสู่สุคติในชาติที่ดับจิตลงไป เช่น บุคคลคนหนึ่งทำกรรมชั่วมามากแต่ก็มีกรรมดีอยู่บ้าง ตอนจะตายจิตผ่องใสเพราะนึกถึงกุศลกรรมที่ตนเคยทำไว้ เมื่อจิตผ่องใส สุคติย่อมเป็นที่หมาย จึงไปเกิดในสวรรค์ กรรมที่นำไปเกิดในสวรรค์เป็นกรรมดีมิใช่กรรมชั่วทำให้ไปเกิดในสวรรค์ในทำนองเดียวกันบุคคลอีกคนหนึ่งทำกรรมดีไว้มาก มีกรรมชั่วเพียงเล็กน้อย แต่ตอนจะตายจิตเศร้าหมองเพราะนึกถึงอกุศลกรรมที่ตนเคยทำไว้

เมื่อจิตเศร้าหมอง ทุกดิยม่อมเป็นที่หมาย จึงไปเกิดในนรก กรรมที่นำไปเกิดในนรกเป็นกรรมชั่ว มิใช่กรรมดี ทำให้ไปเกิดในนรก

ตัวอย่างของคนที่ทำความดีแล้วไปเกิดในนรกที่ปรากฏในพระสูตร คือ พระนาง มัลลิกา มเหสีของพระเจ้าปเสนทิแห่งแคว้นโกศล เมื่อตอนมีชีวิตอยู่พระนางสร้างกรรมดีไว้ มาก และเป็นอุบาสิกาที่มีจิตเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีอยู่ครั้งหนึ่งที่พระนางทำกรรมชั่ว คือการโกหกพระสวามี เมื่อตอนจะสิ้นใจแทนที่พระนางจะนึกถึงกรรมดีที่เคยทำไว้ กลับไป นึกถึงกรรมชั่ว คือ การโกหกพระสวามีนั้น จิตจึงเศร้าหมอง เมื่อตายขณะที่จิตเศร้าหมอง จึงไปอุบัติในนรกอเวจีอยู่ ๗ วัน ครั้นหมดอกุศลกรรมแล้ว อกุศลกรรมก็มาให้ผล พระนางก็ จุตจากนรกอเวจีไปอุบัติเป็นเทพบุตรอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต

ส่วนผู้ที่ตายขณะที่จิตเป็นกลาง ๆ คือไม่เป็นทั้งกุศลและอกุศล จะไปเกิดเป็นพวก สัมภเวสี^(๑) แปลว่า พวกแสงหาภพ พวกนี้ยังไม่ได้เกิดเป็นที่ตามกรรมที่ตนทำไว้ พวก สัมภเวสีก็คือพวกผีนั่นเอง เมื่อพวกสัมภเวสีนึกถึงกรรมที่ตนทำไว้ก็จะไปเกิดตามกรรม นั้น ๆ เช่น นึกถึงกรรมดีก็ไปเกิดในสุคติ นึกถึงกรรมชั่วก็ไปเกิดในทุคติ

การทำกรรมอย่างเดียวกันแต่ให้ผลไม่เหมือนกันในต่างบุคคลกัน เรื่องนี้พระพุทธเจ้า ตรัสอธิบายว่าขึ้นอยู่กับคุณสมบัติทางจิตใจของบุคคลนั้น ๆ เช่น คนสองคนทำกรรมชั่วอย่าง เดียวกัน กล่าวคือ คนหนึ่งพยายามตั้งตนอยู่ในความดี ให้ทาน รักษาศีลอย่างสม่ำเสมอ ส่วนอีกคนหนึ่งทำความชั่วอยู่เสมอ เมื่อกรรมให้ผลคนทั้งสองจะได้รับผลกระทบกระเทือน จากกรรมไม่เท่ากัน คือคนแรกจะได้รับผลน้อย ส่วนคนหลังจะได้รับมาก ดังนั้นคนที่ทำ กรรมชั่วอยากให้กรรมชั่วทุเลาก็ต้องทำความดีมาช่วยให้กรรมชั่วนั้นเพลาลง พระพุทธเจ้า ทรงเปรียบเทียบว่าเสมือนคนเอาเกลือหนึ่งกำมือใส่แก้วน้ำทำให้น้ำนั้นไม่สามารถใช้ดื่มเพื่อระงับ ความกระหายได้ เพราะปริมาณน้ำที่อยู่ในแก้วนั้นน้อย แต่ถ้าเอาเกลือจำนวนเท่ากันใส่ลงไป ในแม่น้ำคงคา น้ำก็จะไม่เค็มจนถึงกับดื่มไม่ได้

คุณสมบัติทางใจนี้อธิบายอีกแง่หนึ่งก็คือคุณธรรมนั่นเอง การทำอกุศลกรรมจะบาป มากหรือบาปน้อยขึ้นอยู่กับคุณธรรมของผู้กระทำความผิดนั้น บุคคลสองคนทำกรรมอย่าง เดียวกันด้วยเจตนาเท่า ๆ กัน แต่เวลาได้รับผลได้รับไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับคุณธรรมในตัวผู้ กระทำนั้น ถ้ามีคุณธรรมต่างกัน คือ คนหนึ่งมีคุณธรรมน้อย อีกคนมีคุณธรรมมาก เมื่อ

(๑) สัมภเวสีอีกความหมายหนึ่งหมายถึง ผู้ที่ต้องเกิดอีก จึงหมายถึงตั้งแต่ ไปจนไปถึงพระ อนาคตามี ส่วนพระอรหันต์ไม่เป็นสัมภเวสี เพราะเป็นผู้ที่ไม่ต้องเกิดอีก

กรรมให้ผลบุคคลสองคนจะรับผลไม่เท่ากัน ที่เป็นเช่นนั้นเพราะคนที่มีคุณธรรมน้อยมีสิ่งที่จะต่อต้านการให้ผลของอกุศลกรรมน้อย ส่วนคนมีคุณธรรมมากมีสิ่งที่จะต่อต้านการให้ผลของอกุศลกรรมมาก ความจริงกรรมมันออกแรงให้ผลเท่ากัน แต่คนหนึ่งไม่มีเครื่องป้องกันขณะที่อีกคนหนึ่งมี คนที่ไม่มียอมได้รับพลังของกรรมมากกว่าเหมือนคนที่ไม่ได้ฉีดวัคซีนป้องกันอหิวาต์ กับคนที่ฉีดป้องกันมาอย่างดีแล้ว เมื่อได้รับเชื้อเท่า ๆ กัน คนแรกอาจถึงแก่ความตายขณะที่คนที่สองเพียงแต่ท้องเดินเล็กน้อยเท่านั้น บุคคลสองคนนี้จึงได้รับผลกระทบบกระเทือนจากเชื้ออหิวาต์ไม่เท่ากันทั้ง ๆ ที่อหิวาต์มันให้ผลเท่ากัน

เมื่อเป็นดังนี้อาจมีผู้สงสัยว่าถ้าเช่นนั้นเราจะทำบุญเพื่อล้างบาปได้หรือไม่ ข้อนี้ท่านอธิบายว่าเราไม่สามารถทำบุญเพื่อล้างบาปได้ กล่าวคือ บุญบาปลบล้างกันไม่ได้ ทำกรรมดีก็ต้องได้รับผลของกรรมดี ทำกรรมชั่วก็ต้องได้รับผลของกรรมชั่ว แต่ผลของกรรมดีที่ทำมันสามารถต่อต้านการให้ผลของกรรมชั่วได้ ดังนั้น หากทำกรรมดีไว้น้อย ทำกรรมชั่วไว้มาก ผลของกรรมดี ก็จะต่อต้านแรงบาปหรือกรรมชั่วไม่ไหว

ทำกรรมแทนกันได้หรือไม่

อีกปัญหาหนึ่งที่มีผู้สงสัยกันมากคือ ทำกรรมแทนกันได้หรือไม่ เป็นต้นว่าพ่อแม่ทำกรรมดีด้วยกรรมดีนั้นให้ลูก หรือลูกทำกรรมดีด้วยกให้พ่อแม่ หรือในทางตรงข้ามคนที่เกลียดกันทำกรรมชั่วด้วยกันให้กันเป็นต้น ในกรณีเช่นกล่าวนี้ไม่สามารถทำได้ เพราะใครทำกรรมอย่างไรก็ต้องได้รับผลอย่างนั้น จะให้บุคคลอื่นรับแทนไม่ได้ เช่น สมมุติว่า นาย ก. จ้าง นาย ข. ให้ไปจ่านาย ค. กรรมนั้นก็ เป็นของนาย ก. อยู่ดี เพราะเจตนาเป็นของเขา ในกรณีนี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้ชัดเจนมาก ดังปรากฏในพระสูตร ดังต่อไปนี้

“หญิง ชาย กฤหัสถ์ บรรพชิต ควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย เราทำกรรมอันใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจะได้รับผลของกรรมนั้น” (พระไตรปิฎก ๑๔ : ๕๗๕)

จากพุทธพจน์ที่ยกมาข้างต้นอธิบายได้ดังนี้

๑. กम्मสุสโกมฺหิ - เรามีกรรมเป็นของตน หมายความว่า การกระทำต่าง ๆ ที่จะเกิดผลดีหรือชั่วแก่ตัวเรา เป็นการกระทำที่เกิดจากเจตนาของเราทั้งสิ้น ไม่มีผู้ใดมาทำแทนได้ เช่น สมมุติว่าเราใช้คนไปฆ่าศัตรูของเรา เท่ากับว่าเจตนาอันนั้นเป็นของเรา ในกรณีนี้แม้จะไม่ได้กระทำทางกาย แต่ถือว่ามโนกรรมและวจีกรรมเป็นของเรา จึงเรียกว่า เรามีกรรมเป็นของตน

๒. กम्मทายาโท - เราเป็นผู้รับผลของกรรมหรือเป็นทายาทของกรรม หมายความว่า

ว่า เราเป็นผู้รับผลของกรรมด้วยตนเองไม่มีผู้อื่นมารับแทนได้ ไม่ว่าจะกรรมนั้นเราจะทำไว้ตั้งแต่เมื่อใด จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว เราก็ต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

๓. กมฺมโยนิ - เรามีกรรมเป็นกำเนิด หมายความว่า กรรมเป็นสิ่งที่ทำให้เราเกิดมา กรรมจะส่งผลให้เราเกิดอย่างไรก็ได้ การเกิดในตระกูลสูงหรือในตระกูลต่ำ หรือเกิดในฐานะอะไรเป็นเรื่องของชนกรรมซึ่งจะได้กล่าวในตอนต่อไป

๔. กมฺมพณฺฐ - เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ หมายความว่า บุคคลที่ทำความอันใดไว้จะต้องสืบเนื่องในกรรมนั้นต่อไป เปรียบเหมือนกับเผ่าพันธุ์มนุษย์หรือสัตว์ต่าง ๆ เช่นผู้เกิดเป็นมนุษย์ทางที่จะสืบต่อเผ่าพันธุ์ก็จะเป็นมนุษย์เหมือนกัน กรรมก็เช่นกันเมื่อเราทำความใดไว้ต่อไปก็ต้องสืบเนื่องไปในกรรมนั้น เช่นกรรมชั่วยุก็จะต้องสืบเนื่องไปในกรรมชั่วยุ กรรมดีก็จะต้องสืบเนื่องไปในกรรมดี

๕. กมฺมปฏิสรโณ - เรามีกรรมเป็นที่อาศัย หมายความว่า ผู้ที่ทำความดีก็อาศัยกรรมดีนั้นเอง เพื่อดำรงความดีต่อไป ดังพุทธภาษิตว่า “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี-ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม”

๖. ยํ กมฺมํ กริสุสฺสามิ, กฺลฺยาณํ วา ปาปกํ วา, ตสฺส ทายาทิ ภวิสุสฺสามิ - เราทำความใดไว้ ดีหรือชั่วยุก็ตาม เราจะต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า เราไม่สามารถหลีกเลี่ยงกรรมของเราพ้น ทำกรรมอย่างไรก็ต้องรับผลอย่างนั้นเสมอ

ตัวอย่างพุทธพจน์ที่เกี่ยวกับเรื่องนี้เช่น (ดู พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๕ : ๒๑๔)

“แต่บุคคลทำความใด ด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจ กรรมนั้นแหละเป็นของเขา และเขาย่อมพาเอากรรมนั้นไป อนึ่งกรรมนั้นย่อมติดตามเขาไปเหมือนเงาติดตามตน ฉะนั้น”

“ถ้าท่านกลัวทุกข์ก็อย่าทำความชั่วทั้งในที่ลับที่แจ้ง ถ้าท่านจักทำหรือทำอยู่ซึ่งความชั่ว ถึงแม้จะเหาะหนีไปก็ย่อมไม่พ้นจากความทุกข์ได้เลย”

“ฉะนั้น บุคคลควรทำความดี สิ่งสมที่จะเป็นประโยชน์ภายนอก ความดีทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ในปรโลก”

จากพุทธพจน์ที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่า การทำความแทนกันนั้นไม่สามารถทำได้ ไม่ว่าจะป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วยุก็ตาม ยกเว้นกรณีเดียวที่กรรมดีทำแทนกันได้ แต่โอกาสที่จะเป็นไปได้นั้นมีน้อยมาก กรณีเช่นว่านี่คือการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ตายซึ่งถ้าผู้ตายไปเกิดเป็นเปรต เขาจะได้รับส่วนกุศลนั้น แต่ถ้าเขาไปเกิดเป็นสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ หรือเทวดา เขาจะไม่ได้รับส่วนกุศลนั้น ดังปรากฏในชาดกสุสสิณสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสกับ

ชาณฺสโสณิพราหมณํ ว่า

“ดูกรพราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ มีความอยากได้ของผู้อื่น มีจิตปองร้าย มีความเห็นผิด บุคคลนั้นเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงนรก เขาย่อมเล็งอรรถภาพอยู่ในนรกนั้น ย่อมตั้งอยู่ในนรกนั้นด้วยอาหารของสัตว์นรก ดูกรพราหมณ์ สุานะอันเป็นที่ไม่เข้าไปสำเร็จแห่งทานแก่สัตว์ผู้ตั้งอยู่นี้แล เป็นอุฐานะ.

ดูกรพราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ฯลฯ มีความเห็นผิด บุคคลนั้นเมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ย่อมตั้งอยู่ในกำเนิดสัตว์เดรัจฉานนั้นด้วยอาหารของสัตว์ผู้เกิดในกำเนิดเดรัจฉาน ดูกรพราหมณ์ แม้สุานะอันเป็นที่ไม่เข้าไปสำเร็จแห่งทานแก่สัตว์ผู้ตั้งอยู่นี้แล ก็เป็นอุฐานะ.

ดูกรพราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากการประพฤติผิดในกาม จากการพุดเท็จ จากการพุดส่อเสียด จากการพุดคำหยาบ จากการพุดเพ้อเจ้อ ไม่มีความอยากได้ของผู้อื่น มีจิตไม่ปองร้าย มีความเห็นชอบ บุคคลนั้นเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกมนุษย์ เขาย่อมเล็งอรรถภาพในมนุษยโลกนั้น ย่อมตั้งอยู่ในมนุษยโลกนั้นด้วยอาหารของมนุษย์ ดูกรพราหมณ์ แม้สุานะอันเป็นที่ไม่เข้าไปสำเร็จแห่งทานแก่สัตว์ผู้ตั้งอยู่นี้แล ก็เป็นอุฐานะ.

ดูกรพราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ มีความเห็นชอบ บุคคลนั้นเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดา เขาย่อมเล็งอรรถภาพอยู่ในเทวโลกนั้น ย่อมตั้งอยู่ในเทวโลกนั้น ด้วยอาหารของเทวดา ดูกรพราหมณ์ แม้สุานะอันเป็นที่ไม่เข้าไปสำเร็จแห่งทานแก่สัตว์ผู้ตั้งอยู่นี้แล ก็เป็นอุฐานะ.

ดูกรพราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ฯลฯ มีความเห็นผิด บุคคลนั้นเมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงเปรตวิสัย เขาย่อมเล็งอรรถภาพอยู่ในเปรตวิสัยนั้นด้วยอาหารของสัตว์ผู้เกิดในเปรตวิสัย หรือว่ามิตร อำมาตย์หรือญาติสาโลหิตของเขา ย่อมเพิ่มให้ซึ่งปัตติทานมัยจากมนุษยโลกนี้ เขาเล็งอรรถภาพอยู่ในเปรตวิสัยนั้น ย่อมตั้งอยู่ในเปรตวิสัยนั้นด้วยปัตติทานมัยนั้น ดูกรพราหมณ์ สุานะอันเป็นที่เข้าไปสำเร็จแห่งทานแก่สัตว์ผู้ตั้งอยู่นี้แล เป็นอุฐานะ.”

จะเห็นว่าโอกาสที่จะทำกรรมดีแทนกันนั้นเป็นไปได้น้อยมาก ส่วนกรรมชั่วนั้นทำแทนกันไม่ได้เลย ที่ว่าเป็นไปได้น้อยมากเพราะเราไม่ทราบว่าจะญาติของเราผู้ล่วงลับไปแล้วนั้น เกิดเป็นอะไร ซึ่งแน่นอนหากไปเกิดเป็นอย่างอื่นที่ไม่ใช่เปรต เขาก็จะไม่ได้รับผลบุญนั้น เกิดปัญหาว่า ถ้าญาติไม่ได้รับบุญนั้นย่อมหมายความว่าการทำงานบุญนั้นเป็นโมฆะใช่หรือไม่ เรื่องนี้

ท่านตอบว่าไม่ เพราะญาติของเราจะได้รับหรือไม่ได้รับ บุญนั้นก็ เป็นของเราอยู่ดีเพราะเรา เป็นผู้กระทำ การทำบุญเปรียบเหมือนการจุดเทียนขึ้นมา การอุทิศส่วนกุศลให้ผู้อื่นก็เหมือน กับเราจุดเทียนให้ผู้อื่นต่อ ซึ่งไม่ได้ทำให้ไฟที่เทียนของเราพร่องไปแต่อย่างใด การทำกรรม ในกรณีนี้ จึงทำแทนกันได้ ส่วนในกรณีอื่น ๆ โดยทั่วไปทำแทนกันไม่ได้ ผู้ใดทำผู้นั้นก็เป็น ผู้รับผล

เมื่อญาติของเราที่เกิดเป็นเปรตได้รับส่วนกุศลที่เราอุทิศไปให้แล้ว ถ้าเขาทำอกุศล กรรมไว้มากต้องเกิดเป็นเปรตอยู่ยาวนาน บุญกุศลที่เราอุทิศไปให้จะทำให้เขาพ้นทุกข์ชั่วคราว (เปรตทุกชนิดเสวยความทุกข์ด้วยความทรมาน ออดอยาก ทิวโหย และความทุกข์ทรมานอื่น ๆ ด้วย แล้วแต่ลักษณะของอกุศลกรรมนั้น ๆ) ถ้าเราอุทิศส่วนกุศลไปให้ไม่มากพอ เขาก็จะ สบายขึ้นชั่วระยะเวลาหนึ่ง ที่เคยทิว เคยกระหาย ก็ทำให้หายไปได้ มีความสุขขึ้นชั่วระยะเวลา หนึ่ง ถ้าอกุศลกรรมที่ทำให้เขาเกิดเป็นเปรตมีกำลังน้อย และเบาบางลงแล้วหรือมีไม่มาก นัก เมื่อเขาได้รับส่วนกุศลที่ญาติทำแล้วอุทิศไปให้ เขาก็จะหลุดพ้นจากความทุกข์ทันที คือ จะพ้นจากสภาพเป็นเปรต จุตติจากเปรตวิสัยไปเกิดในสุคติ อาจไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาใน สวรรค์ชั้นต่าง ๆ ก็ได้

กรรม ๑๒

เกี่ยวกับเรื่องกรรมนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรง อธิบายไว้ในหนังสือธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ โดยจำแนกกรรมออกเป็น ๓ หมวด หมวดละ ๔ กรรม เรียกว่า กรรม ๑๒ ดังนี้ (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๘ : ๒๕๑ - ๒๕๘ ; สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ๒๕๑๘ : ๕ - ๒๓)

หมวดที่ ๑ ว่าโดยปากกาล คือจำแนกตามเวลาที่ให้ผล ได้แก่

๑. ทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม-กรรมให้ผลในปัจจุบันคือ กพนี้
๒. อุบัติชชเวทนิยกรรม-กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิดคือ ในภพหน้า
๓. อปราปรियเวทนิยกรรม-กรรมให้ผลในภพต่อ ๆ ไป
๔. อโหสิกรรม-กรรมเลิกให้ผล ไม่มีผลอีก

หมวดที่ ๒ ว่าโดยกิจคือ จำแนกการให้ผลตามหน้าที่ ได้แก่

๕. ชนกกรรม-กรรมแต่งให้เกิด
๖. อุบัติถัมภกกรรม-กรรมสนับสนุน, กรรมที่เข้าช่วยสนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อ จากชนกกรรม

๗. อุปปีฬกรรม-กรรมบิบบัน

๘. อุปฆาตกรรม-กรรมตัตรอน

หมวดที่ ๓ ว่าโดยปากทานปริยาย คือจำแนกตามความชั้กเอียงหรือลำดับความแรงในการให้ผล

๙. ครุกกรรม-กรรมหนัก

๑๐. พหุลกรรม หรือ อาจิณณกรรม-กรรมทำมากหรือกรรมชิน

๑๑. อาสันนกรรม-กรรมจวนเจียน หรือกรรมใกล้ตาย

๑๒. กตัตตกรรม หรือ กตัตตวาปนกรรม-กรรมสักว่าทำ

กรรม ๑๒ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (ดู สมาน บุญอารักษ์ ๒๕๒๖ : ๑-๒ และ Na- Rangsi ๑๕๗๕ : ๘๗-๕๓)

๑. ทิฏฐุธรรมเวทนิยกรรม หมายถึงกรรมให้ผลในปัจจุบันคือภพนี้ ได้แก่กรรมดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ที่ผู้กระทำทำแล้วจะได้รับผลในชาตินี้ทันตาเห็น เพราะเป็นกรรมแรง แต่ถ้าผู้กระทำกรรมตายลงเสียก่อนที่กรรมจะให้ผล กรรมนี้ก็จะเป็นอโหสิกรรม ท่านเปรียบว่าเหมือนนายพรานเห็นเนื้อ หยิบลูกศรยิงไปทันที ถ้าถูกเนื้อก็ล้มที่นั่น แต่ถ้าพลาดเนื้อก็รอดไปเลย

๒. อุปปีฬเวทนิยกรรม หมายถึง กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิด คือ ภพหน้าทีใกล้เคียงกับภพปัจจุบัน ได้แก่กรรมดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ที่ผู้กระทำทำแล้วจะได้รับผลในภพหน้าหรือชาติหน้า เพราะเป็นกรรมแรงน้อยกว่ากรรมแรก หากกรรมนี้ไม่มีโอกาสให้ผลในภพหน้าก็จะกลายเป็นอโหสิกรรม

๓. อุปราปริยเวทนิยกรรม หมายถึง กรรมให้ผลในภพต่อ ๆ ไป ถัดจากภพหน้าหรือชาติหน้า ได้แก่ กรรมดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ที่ผู้กระทำทำแล้วจะได้รับผลในภพต่อ ๆ ไป เพราะเป็นกรรมที่แรงน้อยกว่าสองกรรมแรก กรรมชนิดนี้จะติดตามผู้กระทำไปเรื่อย ๆ ได้โอกาสเมื่อใดก็ให้ผลเมื่อนั้น ไม่เป็นอโหสิกรรมตราบนเท่าผู้กระทำยังอยู่ในวัฏสงสาร จะสิ้นสุดก็ต่อเมื่อได้ให้ผลหมดแล้วหรือผู้กระทำกรรมบรรลุพระนิพพาน ท่านเปรียบเหมือนสุนัขไล่เนื้อที่วิ่งไล่ตามเนื้อไปตลอดเวลา ตามทันเมื่อใดก็กัดเมื่อนั้น

๔. อโหสิกรรม หมายถึง กรรมเลิกให้ผล ไม่มีผลอีก คำว่าอโหสิกรรมเป็นคำสามัญแปลว่า “กรรมได้มีแล้ว” แต่ในที่นี้นำมาใช้ในความหมายเฉพาะว่า “มีแต่กรรมเท่านั้น วิชาอกไม่มี” อโหสิกรรมจึงหมายถึง กรรมที่หมดโอกาสให้ผลอย่างหนึ่ง หรือ กรรมที่ให้ผลหมดแล้วอย่างหนึ่ง

ทิวฏฐธรรมเวทนิยกรรม หากไม่ให้ผลในชาตินี้ ก็จะเปลี่ยนเป็นอุปปัชชเวทนิยกรรม และหากยังไม่ให้ผลอีกก็จะเปลี่ยนเป็นอุปปราปรियเวทนิยกรรม

๕. ชนกกรรม หมายถึง กรรมแต่งให้เกิด กรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด ถ้าเป็นกรรมดีก็นำไปเกิดในภพที่ดี ถ้าเป็นกรรมชั่วก็นำไปเกิดในภพที่ชั่ว หน้าที่ของกรรมชนิดนี้ คือ เมื่อบุคคลตายลง ชนกกรรมมีหน้าที่นำบุคคลนั้นไปเกิดตามฐานะสมควรแก่กรรมที่เขาทำ เช่นนำไปเกิดในตระกูลมั่งคั่งร่ำรวย หรือในตระกูลยากจนขัดสน เป็นต้น เมื่อนำไปเกิดตามสมควรแก่ฐานะของกรรมที่บุคคลนั้นทำแล้ว ก็เป็นอันหมดหน้าที่เปรียบเหมือนบิดาผู้ยังบุตรให้เกิดแล้วเป็นอันหมดหน้าที่ละนั้น

๖. อุปัตถัมภกกรรม หมายถึง กรรมสนับสนุน กรรมที่เข้าช่วยสนับสนุนหรือซ้ำเติม ต่อจากชนกกรรม กล่าวคือ เมื่อชนกกรรมแต่งให้เกิดแล้ว อุปัตถัมภกกรรมจึงเข้ามาสนับสนุนส่งเสริม เปรียบเหมือนแม่นมผู้เลี้ยงทารกที่บิดาให้เกิดแล้ว หากชนกกรรมนำไปเกิดในตระกูลที่มั่งคั่งร่ำรวย อุปัตถัมภกกรรมก็จะไปสนับสนุนให้ได้รับความสุข เข้าในลักษณะว่า รุ่งเรืองมาแล้ว มีรุ่งเรืองไปภายนอก แต่ถ้าชนกกรรมแต่งให้เกิดในที่ที่ไม่ดี อุปัตถัมภกกรรมก็จะไปซ้ำเติมให้เลวยิ่งขึ้น เข้าในลักษณะว่า มีดีมาแล้วมีดีไปภายนอก ดังนั้นถ้าชนกกรรมดี อุปัตถัมภกกรรมก็ดีด้วย แต่ถ้าชนกกรรมไม่ดี อุปัตถัมภกกรรมก็พลอยไม่ดีไปด้วย

๗. อุปปีฬกกรรม หมายถึง กรรมบีบบังคับ กรรมที่มาให้ผลบีบบังคับผลแห่งชนกกรรม และอุปัตถัมภกกรรมนั้น ให้แปรเปลี่ยนทุเลาลงไป บันทอนวิบากมิให้เป็นไปได้นาน เช่น ถ้าชนกกรรมดี อุปปีฬกกรรมก็จะไปบีบบังคับให้เลวลง เข้าลักษณะว่า รุ่งเรืองมาแล้วมีดีไปภายนอก แต่ถ้าชนกกรรมไม่ดี อุปปีฬกกรรมจะเข้าไปเกียดกันให้ทุเลาลง เข้าในลักษณะว่ามีดีมาแล้วมีรุ่งเรืองไปภายนอก เมื่ออุปปีฬกกรรมมันเบียดเบียนชนกกรรมมันจึงเบียดเบียนอุปัตถัมภกกรรมไปด้วย เพราะอุปัตถัมภกกรรมจะไปตามชนกกรรม

๘. อุปฆาตกรรม หมายถึง กรรมตัดรอน เป็นกรรมแรง กรรมฝ่ายตรงข้ามกับชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรม เข้าตัดรอนการให้ผลของกรรมสองอย่างนั้นให้ขาดไปเสียทีเดียว เช่น เกิดในตระกูลสูงมั่งคั่ง แต่อายุสั้น เป็นต้น ในทางตรงข้ามถ้าชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมไม่ดี แต่มีอุปฆาตกรรมอยู่ อุปฆาตกรรมก็จะไปตัดรอนผลไม่ดีนั้น เช่น เกิดในตระกูลยากจนขัดสน ได้รับความทุกข์ แต่มีเศรษฐีมาขอไปเป็นบุตรบุญธรรม ได้รับความสุขสบาย เป็นต้น

๙. ครุกกรรม หมายถึง กรรมหนัก เป็นกรรมที่จะให้ผลก่อนกรรมอื่นทุกชนิด ครุกกรรมที่เป็นฝ่ายกุศลได้แก่สมาบัติ ๘ ฝ่ายอกุศลได้แก่ นียตมิจฉาทิวฏฐกรรมและอนัน

ศรียกรรรม

นียตมิจฉาทิฏฐิกรรรม คือ อกุศลกรรรมที่กระทำด้วยความเห็นผิด ซึ่งสามารถนำไปสู่ันรียภุมิโดยเน้นอน (สมาน บญจอรักษ์ ๒๕๒๖ : ๒๒๓)

อนันตรียกรรรม คือ กรรรมหนัก กรรรมที่เป็นบาปหนักที่สุด ตัดทางสวรรคร์ ตัดทางนิพพาน กรรรมที่ให้ผลคือความเดือดร้อนไม่เว้นระยะเลย มี ๕ อย่าง ได้แก่ (พระราชวรรมุณี ๒๕๒๓ : ๓๖๖)

๕.๑ มาตุฆาต ฆ่ามารดา

๕.๒ ปีตุฆาต ฆ่าบิดา

๕.๓ อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์

๕.๔ โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธรเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป

๕.๕ สังฆเภท ทำสงฆ์ให้แตกกัน

การฆ่ามารดาบิดาเป็นบาปหนัก เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีพระคุณแก่บุตรคือเป็นผู้ให้กำเนิด เป็นผู้เลี้ยงดู เป็นบูรพาจารย์ และเป็นพรหมของบุตร เพราะมีพรหมวิหารธรรมครบ ๔ อย่าง ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

การฆ่าพระอรหันต์เป็นบาปหนัก เพราะพระอรหันต์เป็นผู้บริสุทธิ์ไม่มีเวรภัยกับผู้ใด เป็นผู้ทรงคุณธรรมสูงสุด และเป็นเนื่อนานุญของโลก

อนันตรียกรรรม ๕ อย่างนี้ พระเทวทัตเคยทำ ๒ อย่าง คือ โลหิตุปบาทและสังฆเภท พระเทวทัตคิดปลงพระชนม์พระพุทธรเจ้าเพราะต้องการเป็นใหญ่ในหมู่สงฆ์ ได้ทำความพยายามในการนี้ถึง ๓ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ ได้ส่งบุรุษผู้หนึ่งให้ไปปลงพระชนม์ แต่ไม่สำเร็จ เพราะบุรุษนั้นครั้งเห็นพระผู้มีพระภาค ก็เกิดความหวาดกลัว สะทกสะท้าน ยืนตัวแข็งที่อยู่อู่ ครั้นพระพุทธรองค์ทรงเรียกให้เข้าไปใกล้ ก็ได้ซบลงที่พระบาท ขอลูแกไทย

ครั้งที่ ๒ พระเทวทัตลงมือเอง โดยกลิ้งหินก้อนใหญ่ลงมาหมายจะปลงพระชนม์ หินนั้นแตกออก สะเกิดกระเด็นไปต้องพระบาททำให้พระโลหิตห้อขึ้นไป

ครั้งที่ ๓ พระเทวทัตสั่งให้ฉวางข้างปล่อยข้างชื่อนาพาคิริเพื่อไปฆ่าพระพุทธรเจ้า พระพุทธรองค์ทรงแผ่เมตตาไปสู่ข้างนาพาคิริ ทำให้ข้างคุรายตัวนั้นกลายเป็นข้างเชื่องได้

การที่พระเทวทัตกระทำโลหิตุปบาท นับเป็นอนันตรียกรรรมครั้งที่ ๑ ในเวลาต่อมา

ก็ได้ทำสังฆเภท เป็นอนันตริยกรรมครั้งที่ ๒

ครุกรรมฝ่ายกุศล ซึ่งได้แก่สมบัติ ๘ นั้น จะส่งผลก่อนกรรมอื่น ๆ ทั้งหมด เช่น บุคคลคนหนึ่งทำกรรมชั่วมาตลอดชีวิต แต่ภายหลังได้เจริญงานจนบรรลุปฐมฌาน เมื่อเขาตายลง ครุกรรมฝ่ายกุศลนี้จะให้ผลก่อนคือให้ได้ไปเกิดเป็นพรหมอยู่ในพรหมโลก เมื่อหมดผลของกุศลกรรมแล้ว กรรมชั่วจึงจะมาให้ผล ในทำนองเดียวกัน ถ้าบุคคลคนหนึ่งทำกรรมดีมาตลอดชีวิต แต่ภายหลังง่าบิดาตาย บุญกุศลทั้งหลายจะช่วยไม่ได้เลย เมื่อเขาตายจะต้องไปตกนรกก่อน แล้วจึงจะได้มาเสวยกรรมดี บุคคลที่ทำอนันตริยกรรมจะถูกตัดขาดจากสวรรค์และนิพพาน ถ้าเจริญงานก็ไม่สำเร็จ อย่างสูงจะได้แก่อุچارสมาธิ ไม่ถึงขั้นอัปปมาสมาธิซึ่งเป็นชั้นฌาน

๑๐. พหุลกรรม หรือ อาจิณณกรรม หมายถึง กรรมทำมากหรือกรรมชิน ได้แก่ กรรมดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ที่ทำบ่อย ๆ สะสมไว้มาก ในฝ่ายกุศล เช่น ใ้บาตรทุกวัน รักษาศีล ๕ ศีล ๘ เป็นประจำ บำเพ็ญทานสม่ำเสมอตั้งแต่สาวจนแก่ หรือในฝ่ายอกุศล เช่น ข่าสัตว์ ตัดชีวิตเป็นประจำตั้งแต่หนุ่มจนแก่ ถ้าไม่มีครุกรรมอยู่ พหุลกรรมจะให้ผลก่อนกรรมอื่น

๑๑. อาสันนกรรม หมายถึงกรรมจวนเจียน หรือกรรมใกล้ตาย ได้แก่ กรรมดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ที่ทำเมื่อจวนจะตาย จับใจอยู่ใหม่ ๆ ถ้าไม่มีครุกรรมและพหุลกรรมอยู่ อาสันนกรรมก็จะให้ผลก่อนอื่น เช่น กำลังจะตาย มีพระมาสวดให้ฟัง ใจจดจ่ออยู่กับพระ พอดับจิตก็ได้กุศลกรรมนำไปเกิดในสุคติ แต่ถ้ามีอนันตริยกรรมอยู่ อนันตริกรรมนี้จะกลายเป็น อาสันนกรรมตอนใกล้จะตาย ถึงใครจะนิมนต์พระมาสวดก็จะไม่สนใจ จะสนใจแต่อนันตริกรรมที่ตนเคยทำนั้น เมื่อดับจิตลงก็จะไปเกิดในนิริยภูมิ

๑๒. กตัตตากรรม หรือ กตัตตาวาปนกรรม หมายถึง กรรมลั้กว่าทำ ได้แก่ กรรมดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ที่ทำไว้ด้วยเจตนาอันอ่อน หรือมิใช่เจตนาอย่างนั้นโดยตรง แต่ทำไปเพราะความสะเพร่า ประมาท หรือความตึกกะนอง กรรมชนิดนี้ให้ผลน้อยที่สุด กล่าวคือ ถ้าบาปก็บาปน้อย ถ้าบุญก็บุญน้อย และจะให้ผลต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นมาให้ผลแล้ว

กรรมกับการเกิดใหม่

พระพุทธศาสนาไม่เชื่อการมีอยู่ของวิญญาณหรือชีวาตมันที่เที่ยงแท้อย่างที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเชื่อ ในทรรณะของพระพุทธศาสนา เมื่อบุคคลตายลงไม่มีขันธิดขันธหนึ่งไปเกิดเป็นร่างกายใหม่ แต่การเกิดขึ้นของขันธ ๕ ใหม่ นั้น เป็นผลของกรรมที่ขันธ ๕ เก่านี้ทำเอาไว้ ดังนั้นตัวเราในเวลานี้กับตัวเราในอนาคต (เมื่อไปเกิดใหม่) จึงไม่ใช่คนเดียวกันแต่ก็ไม่ใช่คนละคนกัน เพราะตัวเราที่เกิดขึ้นใหม่นั้นเป็นผลของตัวเราที่เกิดในขณะนี้ ถ้าขณะนี้ไม่

มีตัวเรา ตัวเราในอนาคตก็ไม่มี กล่าวคือเป็นบุคลิก (character) ของเราที่ไปเกิดใหม่ สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่นั้นมีบุคลิกของเราพร้อมทุกอย่าง เพียงแต่มันไม่ใช่ร่างกายอันนี้เท่านั้นเอง

มนุษย์ประกอบด้วยรูปกับนาม ชั้น ๕ เมื่อแยกออกแล้ว ส่วนที่เป็นรูปเรียกว่ารูป ชั้น ส่วนที่เป็นนาม เรียกว่า นามชั้น ซึ่งได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รูปกับนามนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากายกับจิต กายหรือรูปเกิดจากการรวมกันของธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และ ธาตุลม ส่วนจิต เรียกว่า วิญญาณธาตุทำหน้าที่เป็นตัวรู้ ธรรมชาติของจิตคือการรับอารมณ์ หรือเสวยอารมณ์อยู่เสมอ และอารมณ์ที่เกิดขึ้นนั้นก็ด้วยเหตุต่าง ๆ กัน แต่สำหรับคนที่ใกล้จะตาย มีอารมณ์เกิดขึ้น ๓ อย่าง คือ (ดูพระราชนิพนธ์ธรรมศาสตร์ดุษฎีนิพนธ์ มงคล ๒๕๓๖ : ๒๕๑-๒๕๔)

๑. กรรม ผู้ใดทำกรรมอะไรไว้ดีหรือชั่วก็ตามเมื่อทำไว้มาก ๆ กรรมเหล่านั้นก็มักจะกระทำกับจิตทำให้เกิดอารมณ์ขึ้น คือทำให้จิตสร้างมโนภาพโดยอาศัยอำนาจของกรรมในอดีตให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นต้นว่า มาสัตว์มาก ๆ ก็มักเห็นการฆ่าสัตว์ เช่น ยิงนก ตกปลา ทำบุญให้ทานมาก ๆ หรือรักษาศีลเจริญภาวนา จะเห็นการทำบุญให้ทาน อารมณ์ที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่า กรรม

๒. กรรมนิมิต บุคคลที่ใกล้ตายจะมีนิมิตต่าง ๆ มาปรากฏให้รับรู้จะเป็นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ได้ เช่น เห็นอุปกรณ์การทำกุศลหรืออกุศลที่ตนได้เคยกระทำมา เป็นต้นว่าเห็นธงทิว เครื่องตกแต่ง หรือขบวนแห่ขบวนแห่ ทอดกฐิน ซึ่งเป็นกุศล ทางฝ่ายอกุศลก็เห็น แห อวน มีด ไม้ เครื่องดักหรือจับสัตว์ เห็นเครื่องมือการพนันหรือคิดอะไรทำอะไรก็เห็นเป็นเลขท้ายสามตัว อารมณ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้เรียกว่า กรรมนิมิต

๓. คตินิมิต บุคคลผู้ใกล้ตายเกิดนิมิตขึ้น เห็นดำ เห็นขาว เห็นปล่อง เห็นการทรมานสัตว์ก็ดี หรือเห็นปราสาทราชวังที่ทำด้วยทอง เห็นราชรถอันวิจิตร บางทีไม่มีในเมือง มนุษย์ก็มี อารมณ์ที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่า คตินิมิต

สัตว์ทั้งหลายขณะที่ใกล้จะจุติ (คือตาย) จะต้องเกิดอารมณ์ขึ้น ไม่กรรมก็กรรมนิมิต หรือคตินิมิตอันใดอันหนึ่ง สัตว์ที่จะตายจะไม่เกิดอารมณ์ขึ้นเลยนั้นย่อมเป็นไปได้ ไม่ว่าจะตายช้าหรือโดยทันที ทั้งนี้ก็เพราะอารมณ์กรรมนั้น ๆ ย่อมเป็นกำลังงานอันสำคัญที่จะผลักดันให้เกิดการปฏิสนธิขึ้น กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต นั้นเป็นอารมณ์ครั้งสุดท้ายในชาตินั้น ๆ ที่ทรงอิทธิ ทำให้มีภพชาติสืบต่อไป

อารมณ์ที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้ายนี้ เป็นที่หมายได้แน่นอนว่าจะต้องไปเกิดตามที่ตนได้เห็น เหมือนเราทำแบบแปลนแผนผังไว้ แล้วปลูกสร้างที่อยู่อาศัยตามแบบแปลนนั้น ๆ เช่น ผู้ที่จะ

ไปเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเห็นกรรมของมารดา ผู้ที่จะไปเกิดยังเทวภูมิ ย่อมเห็นเทพยดา นางฟ้า หรือวิมาน ผู้ที่จะไปเกิดในนรกก็ย่อมเห็นการเผาผลาญสัตว์ เห็นเปลวไฟ ผู้ที่จะไปเกิดเป็นเปรตก็เห็นปล่อง เห็นหุบเขาอันตกอยู่ในความมืดมิด ผู้ที่จะไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ก็ย่อมจะเห็นสัตว์ หรือเห็นเชิงเขา ชาน้ำ เป็นต้น ทุกคนมีจุดหมายปลายทางคือความตาย ไม่ว่าจะ เป็นราชาหรือยาก เทวดาหรือสัตว์นรก ไม่เลือกกว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่ออันสำคัญ ผู้ฉลาดในเรื่องของชีวิตต้องศึกษาให้รู้ เมื่อเป็นเช่นนี้ การศึกษาเรื่องความตาย จึงสำคัญอย่างยิ่ง จะได้ชื่อว่าไม่ตกอยู่ในความประมาท เพราะศึกษาลำเรียนเรื่องความตายให้เข้าใจเสียแล้วก็ย่อมมีหวังอยู่มากที่จะไปเกิดในสุคติภูมิ

การมองคนไขที่กำลังจะตาย จะเห็นกิริยาอาการต่าง ๆ ที่แสดงออกมา ซึ่งแม้จะหายที่ไปของผู้นั้นไม่ถูกต้องร้อยเปอร์เซ็นต์ก็จริง แต่ก็มีส่วนถูกเป็นอันมาก ด้วยการที่คนไขเกิดอารมณ์ขึ้นเหมือนความฝัน ภาพนั้นย่อมชัดเจนแจ่มใสมาก จิตของคนไขจะมีความยินดีหรือตกใจกลัว ก็ย่อมจะมองเห็นจากการแสดงกิริยาอาการต่าง ๆ เช่น ถ้าคนไขเห็นนายนิรบาลถือหอกกำลังเงื้อมดาบจะพุ่งลงมาทรวงอก หรือเห็นน้ำทองแดงกำลังเดือดพล่านจะไหลเข้าปาก หรือเห็นแรงกามีปากเหล็กกำลังจะฉีกเนื้อของตัวเขากินหรือเห็นอสุรกายโตใหญ่ราวกับภูเขาคำพิภพกำลังเข้ามาจะทำร้าย เมื่อคนไขเห็นเช่นนี้ก็จะตกใจร้องโอดครวญด้วยเสียงอันดังหรือแสดงอาการหวาดหวั่นสะดุ้งกลัวอย่างน่าสงสาร หรือแลบลิ้นปลิ้นตาร้องโวยวายให้คนช่วย เช่นนี้อบายภูมิก็มีหวังได้ ถ้าคนไขเห็นนิมิตที่มาปรากฏนั้นเป็นพระหรือเณรเห็นปราสาทราชวัง เห็นอาคารอันประณีต เห็นคนให้ทานรักษาศีล คนไขก็จะยิ้มขม่อมองใสหน้าตาอิมเอบ หรือหัวเราะ เช่นนี้สุคติมีอันหวังได้

เมื่อเราเอื้อมมือไปหยิบอะไรอย่างหนึ่งบนโต๊ะที่อยู่ข้างหน้าตลอดเวลาตั้งแต่เริ่มเคลื่อนไหวไป จิตย่อมจะสังการโดยตลอด เหตุนี้เอง ถ้าหากมือที่เอื้อมไปนั้นยังไม่ถึงสิ่งของที่ต้องการ เกิดมีเสียงอะอะขึ้น จิตก็จะส่งให้หันไปดูที่มาของเสียงนั้น มือที่กำลังเอื้อมก็จะเกร็งค้างอยู่ โดยทำนองเดียวกันนี้ คนที่ใกล้จะตาย เมื่อเกิดอารมณ์ขึ้นครั้งสุดท้าย จะเป็นยินดีหรือตกใจก็ตาม ก็ย่อมแสดงกิริยาท่าทางน่ากลัว หรืออิมแยม ทันทีที่จิตจิตเกิดขึ้น (คือตาย) ซากศพของผู้นั้นก็ปรากฏอาการค้างอยู่ ซึ่งทำให้เราพอหายได้ว่า การไปเกิดใหม่ของบุคคลผู้นั้นจะเป็นทุคติหรือสุคติ

กรรมกับสังสารวัฏ

เนื่องจากกรรมเป็นเหตุปัจจัยนำสัตว์ทั้งหลายให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารตามภพภูมิต่าง ๆ และกรรมนั้นมีทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ดังนั้นหมู่มนุษย์ที่เวียนว่ายจึงเกิดใน

ที่ตีบ้าง ที่เลวบ้าง ตามกรรมที่ตนได้กระทำเอาไว้ ภพอันเป็นที่อยู่ของสัตว์จึงแบ่งออกเป็น ๓ ภพ ตามระดับของกรรมที่ทำ คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ ได้แก่ (พระสังฆมณฑลสังฆราช ๒๕๑๗ : ๖๓)

๑. กามภพ หมายถึง ภพอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ผู้เสพกาม ที่ยังปรารถนากามเป็น อารมณ์ คือ ยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ มี รูป รส กลิ่น เสียง และโผฏฐัพพะ เป็นต้น กามภพ ได้แก่ กามาวจรภูมิ ๑๑ ภูมิ เรียงลำดับจากต่ำไปหาสูงดังนี้

๑.๑ นรก เป็นภูมิที่ปราศจากความสุขสบาย สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในภูมินี้ เรียกว่าสัตว์นรก ต้องเสวยทุกข์เวทนาอันแสนสาหัส หากความสุขสบายมิได้เลย

๑.๒ เปรต เป็นพวกที่ไม่มีที่อาศัยอยู่โดยเฉพาะ แต่จะกระจายอยู่ทั่ว ๆ ไป ตามป่า ตามภูเขา เหว เกาะ ทะเล มหาสมุทร เป็นต้น เปรตมี ๔ ประเภท คือ

๑.๒.๑ ปรีทตูปชีวิกเปรต คือ เปรตที่มีการเลี้ยงชีวิตอยู่โดยอาศัย อาหารที่ผู้อื่นให้

๑.๒.๒ จูปิปาสิกเปรต คือ เปรตที่ถูกเบียดเบียนด้วยการหิวข้าวหิวน้ำ

๑.๒.๓ นิชฌามตัณหิกเปรต คือ เปรตที่ถูกไฟเผาให้เร่าร้อนอยู่เสมอ

๑.๒.๔ กาลกัญจิกเปรต เป็นชื่อของอสุราที่เป็นเปรต

๑.๓ อสุรกาย ได้แก่สัตว์ที่ปราศจากความรุ่งโรจน์ ความเป็นอิสระ และความ สนุกรื่นเรีง อสุรกายคือพวกอสูรหรืออสูระ มี ๓ ประเภท คือ

๑.๓.๑ เทวอสุรา ได้แก่ เทวดาที่เรียกว่า อสูระ

๑.๓.๒ เปตติอสุรา ได้แก่ เปรตที่เรียกว่า อสูระ

๑.๓.๓ นิรยอสุรา ได้แก่สัตว์นรกที่เรียกว่า อสูระ

๑.๔ เตรัจจาน เป็นภูมิของสัตว์ที่มีที่อยู่โดยเฉพาะ เตรัจจานมี ๒ ชนิด คือ ชนิดที่เห็นได้ด้วยตา และชนิดที่ไม่เห็นได้ด้วยตา กล่าวคือมีทั้งที่เป็นสัตว์ใหญ่โต และที่เล็ก จนมองไม่เห็น เตรัจจานสองพวกนี้จำแนกโดยขา เป็น ๔ จำพวก คือ

๑.๔.๑ พวกที่ไม่มีขา ได้แก่ งู ปลา ไส้เดือน เป็นต้น

๑.๔.๒ พวกมีสองขา ได้แก่ นก และไก่ เป็นต้น

๑.๔.๓ พวกมี ๔ ขา ได้แก่ วัว ควาย เป็นต้น

๑.๔.๔ พวกที่มีขามาก ได้แก่ ตะขาบ กิ้งกือ เป็นต้น

ทั้ง ๔ ภูมิที่กล่าวมานี้เรียกว่าอบายภูมิ เป็นภูมิที่ปราศจากความเจริญ สัตว์ทั้งหลายที่เกิดในอบายภูมินี้ไม่มีโอกาสประกอบกุศลกรรม อบายภูมิทั้ง ๔ นี้ จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทุกคติภูมิ สัตว์เกิดในทุกคติภูมิจึงเป็นไปด้วยอำนาจแห่งอกุศลกรรมที่เคยทำไว้ พวกที่มีโลภะจะเกิดเป็นเปรตหรืออสุรกาย พวกที่มีโทสะจะเกิดเป็นสัตว์นรก และพวกที่มีโมหะจะเกิดเป็นเดรัจฉานดังนี้เป็นต้น

๑.๕ มนุษย์ เป็นภูมิที่จัดอยู่ในสุคติภูมิขั้นต่ำสุด

๑.๖ จาตุมหาราชิกา คือ สวรรค์ชั้นที่ท้าวมหาราช ๔ ปกครอง ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้แก่ ท้าวธรรมาธิราช ท้าววิรูปักษ์ ท้าววิรูปักษ์ และท้าวกุเวระ หรือเวสสุวัน บรรดาเทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นจาตุมหาราชิกานี้เป็นบริวารอยู่ภายใต้อำนาจของท้าวมหาราชทั้ง ๔ นี้

๑.๗ ดาวดึงส์ คือ แดนแห่งเทพ ๓๓ มีท้าวสักกะ (พระอินทร์) เป็นใหญ่

๑.๘ ยามา คือ แดนแห่งเทพผู้ปราศจากความทุกข์ ปราศจากความลำบากและมีความสุขที่เป็นทิพย์

๑.๙ ดุสิต คือ แดนแห่งเทพผู้เฝ้าด้วยสิริสมบัติของตน เทวดาทั้งหลายในภูมินี้ มีความยินดีและแช่มชื่นอยู่เป็นนิจ

๑.๑๐ นิมมานรดี คือ แดนแห่งเทพผู้ยินดีในการเนรมิต เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในภูมินี้ ย่อมเนรมิตกามคุณทั้ง ๕ ขึ้น ตามความพอใจของตนเอง แล้วมีความยินดีเพลิดเพลินในอารมณ์เหล่านั้น

๑.๑๑ ปรมิमितวสวัตติ คือ แดนแห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นเนรมิตให้ เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในภูมินี้ย่อมเสวยกามคุณ ๕ ที่เทวดาองค์อื่นรู้ความต้องการของตนแล้วเนรมิตให้

ภูมิที่ ๕ ถึงภูมิที่ ๑๑ นี้เรียกว่ากามสุคติภูมิ ซึ่งมีมนุษย์ ๑ สวรรค์ ๖ ผู้ที่จะเกิดในกามสุคติภูมินี้ได้นั้นต้องเป็นไปด้วยอำนาจของท่าน ศีล ภาวนา อันเป็นมหากุศลที่บุคคลได้สร้างสมไว้แล้วในชาติก่อน ๆ

ทั้ง ๑๑ ภูมิ คือ อบาย ๔ มนุษย์ ๑ และสวรรค์ ๖ นี้ จัดอยู่ในกามาวจรภูมิอันหมายถึงผู้ที่ยังเวียนว่ายอยู่ในกาม มีการเสพกามเป็นอารมณ์ ภพของสัตว์ที่เสพกามจึงได้ชื่อว่ากามภพ สัตว์ที่เกิดในกามภพจึงมีเพศผู้ เพศเมีย เพศหญิง เพศชาย หรือ เทพบุตร เทพธิดา เป็นต้น

๒. รูปภพ หมายถึง ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌานได้แก่ ภพของรูปพรหมทั้ง ๑๖ หรือรูปาวจรภูมิ ๑๖ ชั้น อันเป็นชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป แม้จะละกามได้แล้วแต่ก็ยังปรารถนา

เป็นอารมณ์ สัตว์ที่เกิดในชั้นเหล่านี้จึงได้ชื่อว่ารูปพรหม สำหรับผู้ที่ได้ชื่อว่าพรหมนั้นย่อมมีความเจริญได้ทั้งทางโลกและทางธรรม ความเจริญทางโลกของพรหมนั้นคือ มีสวนดอกไม้เป็นที่หย่อนอารมณ์ มีบริวารตามสมควร สิ่งที่เป็นสมบัติของพรหมเหล่านี้ย่อมประเสริฐพิเศษกว่าของพวกเทวดาทั้งหลายในชั้นกามาจร ส่วนความเจริญทางธรรมของพรหมคือ การมีศีลสมาธิ ปัญญา หรือฌานสมบัติ อภิญญา และพรหมวิหารธรรม เป็นต้น

รูปาวจรภูมิ ๑๖ ชั้นนี้ แบ่งตามระดับขีดชั้นของฌานที่ได้เป็น ๔ ลำดับ คือ ปฐมฌานภูมิ ๓ ทุตติยานภูมิ ๓ ตติยานภูมิ ๓ จตุตถฌานภูมิ ๗ เรียงลำดับดังนี้

ปฐมฌานภูมิ ๓ ได้แก่

๒.๑ พรหมปาริสาชชา คือ พรหมที่เป็นบริวารคอยรับใช้พรหมที่เป็นหัวหน้า

๒.๒ พรหมปุโรหิตา คือ พรหมที่เป็นที่ปรึกษาของพรหมที่เป็นหัวหน้า

๒.๓ มหาพรหมมา คือ พรหมที่เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า

ทุตติยานภูมิ ๓ ได้แก่

๒.๔ ปริตตภา คือ พรหมที่มีรัศมีน้อยกว่าพรหมที่อยู่เบื้องบน

๒.๕ อัปปรมาณภา คือ พรหมที่มีรัศมีหาประมาณมิได้

๒.๖ อภัสสรา คือ พรหมที่มีรัศมีแผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย

ตติยานภูมิ ๓ ได้แก่

๒.๗ ปริตตสุภา คือ พรหมที่มีรัศมีสวยงาม แต่น้อยกว่าพรหมที่อยู่เบื้องบน

๒.๘ อัปปรมาณสุภา คือ พรหมที่มีรัศมีสวยงามหาประมาณมิได้

๒.๙ สุกกิดินหา คือ พรหมที่มีรัศมีสวยงามตลอดไปทั่วร่างกาย

จตุตถฌานภูมิ ๗ ได้แก่

๒.๑๐ เวหุปผลา คือ พรหมที่มีผลไพบุลย์

๒.๑๑ อสัณฺฐิสัตว์ พรหมที่ไม่มีนามขันธ์ มีแต่รูปขันธ์อย่างเดียว

สุทธาวาสภูมิ ๕ เป็นภูมิอันเป็นที่อยู่ของพระอนาคามีและพระอรหันต์ทั้งหลายผู้มี ความบริสุทธิ์เท่านั้น ส่วนบุคคลอื่น ๆ นอกจากนั้นถึงแม้ว่าจะได้จตุตถฌานก็ตาม จะไปบังเกิดในภูมินี้ไม่ได้ สุทธาวาสภูมิ ๕ ได้แก่

๒.๑๒ อวิหา คือ พรหมที่ไม่เสื่อมถอยจากสมบัติของตน หมายถึงไม่จุติเสียก่อนที่จะครบกำหนดอายุ

๒.๑๓ อตปปา คือ พรหมที่ไม่มีความเดือดร้อนใจ

๒.๑๔ สุทัสสา คือ พรหมที่มีผู้อื่นพึงเห็นได้โดยความเป็นสุข ทั้งนี้เพราะพรหมที่อยู่ ในสุทัสสาภูมินี้มีร่างกายสวยงามมาก ฉะนั้นผู้ใดได้เห็นแล้วย่อมเกิดความสุขใจ

๒.๑๕ สุทัสสี คือ พรหมที่แลเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้โดยความสะดวก

๒.๑๖ ออกนิฏฐา คือ พรหมที่ไม่มีความด้อยหรือความเล็กน้อย กล่าวคือ ทิพยสมบัติและความสุขที่มีประมาณน้อยไม่มีแก่พรหมเหล่านี้

รูปพรหมทั้ง ๑๖ ชั้นนี้ ชั้นออกนิฏฐาเป็นชั้นที่สูงที่สุด และพรหมที่เกิดในชั้นออกนิฏฐา นี้เป็นพรหมที่มีคุณสมบัติยิ่งกว่ารูปพรหมทั้งหมด โดยปกติแล้วพรหมที่เกิดในสุทธาวาสภูมิ คือ อวิหา อตปปา สุทัสสา สุทัสสี เหล่านี้ เมื่อยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์จะต้องไปเกิดใน ภูมิเบื้องบน ในชั้นสุทธาวาสนั้นขึ้นไปตามสมควร แต่จะไม่เกิดซ้ำภูมิหรือไม่เกิดในภูมิที่ต่ำกว่า ส่วนออกนิฏฐาภูมินี้ มี ศีลคุณ สมาธิคุณ และปัญญาคุณ ยิ่งกว่ารูปพรหมทั้งหมด เนื่องจากรูปพรหมทั้ง ๑๖ ชั้นนี้ เป็นผู้ละกามได้แล้วจึงไม่มีเพศ กล่าวคือ ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นเพศหญิงหรือชาย

๓. อรูปภพ หมายถึง ภพของสัตว์ที่เข้าถึงอรุพฌาน ได้แก่อรุพาจรภูมิ ๔ เป็นชั้นที่ ท่องเที่ยวอยู่ในอรุพแม้จะละกาม ละรูปได้แล้ว แต่ยังไม่ปรารถนาเป็นอรหันต์ สัตว์ที่เกิดในชั้น เหล่านี้จึงได้ชื่อว่าอรุพพรหม คือ เป็นพรหมที่ไม่มีรูป มีแต่นามขันธ์ ๔ เกิดขึ้นติดต่อกันโดย ไม่มีระหว่างกัน นับตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นมา อรุพาจรภูมิมิ ๔ ชั้นตามชื่อของอรุพฌานได้แก่

๓.๑ อากาสาณัญจายตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่ตั้งของอากาสาณัญจายตนฌาน เป็น ชั้นที่เข้าถึงภาวะอากาสะไม่มีที่สุด

๓.๒ วิญญาณัญจายตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญาณัญจายตนฌาน เป็น ชั้นที่เข้าถึงภาวะวิญญาณไม่มีที่สุด

๓.๓ อากิญจัญญายตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่ตั้งของอากิญจัญญายตนฌาน เป็นชั้น ที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร

๓.๔ เนวสัณญานาสัณญายตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่ตั้งของเนวสัณญานาสัณญา ยตนฌาน เป็นชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัณญาคีไม่ใช่อะไร ไม่มีสัณญาคีไม่ใช่อะไร

จะเห็นได้ว่าภูมิอันเป็นที่เกิดของสัตว์มีอยู่ ๓๑ ภูมิด้วยกัน ภูมิทั้ง ๓๑ นี้ แบ่งอย่าง กว้าง ๆ ได้เป็น ๒ ภูมิคือ ทุกคติภูมิ หรืออบายภูมิ ได้แก่ นรก ถึงเดรัจฉาน รวม ๔ ภูมิ กับ สุกคติภูมิ ได้แก่ มนุษย์ถึงเนวสัณญานาสัณญายตนภูมิ รวม ๒๗ ภูมิ

ในสุคติภูมิ ๒๗ นั้น นอกจากมนุษย์แล้ว นอกนั้นเรียกว่าเทพหรือเทวดา คำว่าเทพหรือเทวดาจึงคลุมถึงพรหมทั้งหลายด้วย เทพและเทวดาเหล่านี้ว่าโดยพื้นฐานแล้ว ล้วนเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร เช่นเดียวกับมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งนี้เพราะเป็นผู้ที่ยังไม่สิ้นกรรม นอกจากนี้เทวดาส่วนใหญ่ก็เป็นปุถุชน ยังมีกิเลสคล้ายมนุษย์ แม้ว่าจะมีเทพที่เป็นอริยบุคคลอยู่บ้าง แต่ส่วนมากก็เป็นอริยะมาก่อนตั้งแต่ครั้งยังเป็นมนุษย์ เมื่อเปรียบเทียบโดยเฉลี่ยตามลำดับฐานะ เทวดาจะเป็นผู้มีคุณธรรมสูงกว่า แต่ก็อยู่ในระดับใกล้เคียงกัน เพราะเป็นระดับสุคติด้วยกัน (พระราชมุนี ๒๕๒๕ : ๔๖๖)

ในแง่ความได้เปรียบเสียเปรียบ บางอย่างเทวดาดีกว่า แต่บางอย่างมนุษย์ก็ดีกว่า เช่น ท่านเปรียบระหว่างมนุษย์ชาวชมพูทวีป กับเทพชั้นดาวดึงส์ว่า เทพชั้นดาวดึงส์เหนือกว่ามนุษย์ ๓ อย่าง คือ มีอายุทิพย์ ผิวพรรณทิพย์และความสุขทิพย์ แต่มนุษย์ชาวชมพูทวีปก็เหนือกว่าเทวดา ชั้นดาวดึงส์ ๓ ด้าน คือ กล้าหาญกว่า มีสติดีกว่า และมีการประพฤติพรหมจรรย์ (หมายถึงการปฏิบัติตามอริยมรรค) แม้ว่าตามปรกติพวกมนุษย์จะถือว่าเทวดาสูงกว่าพวกตนและพากันอยากไปเกิดในสวรรค์ แต่สำหรับพวกเทวดาเขาถือว่าการเกิดเป็นมนุษย์เป็นสุคติของพวกเขา ดังพุทธพจน์ยืนยันว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นมนุษย์นี้แล นับว่าเป็นการไปสู่สุคติของเทพทั้งหลาย” (พระไตรปิฎก ๒๕ : ๒๘๕)

เมื่อเทวดาองค์ใดองค์หนึ่งจะจุติ เพื่อนเทพชาวสวรรค์จะพากันอวยพรว่าให้ไปสุคติคือไปเกิดในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย เพราะโลกมนุษย์เป็นดินที่มีโอกาสเลือกประกอบกุศลกรรมทำความดีความงามต่าง ๆ และประพฤติปฏิบัติธรรมได้อย่างเต็มที่ (ความชั่วหรืออกุศลกรรมต่าง ๆ ก็เลือกทำได้อย่างเต็มที่เช่นกัน) การเกิดเป็นเทวดาที่มีอายุยืนยาว ท่านถือว่าเป็นการเสียหรือพลาดโอกาสอย่างหนึ่งในการที่จะได้ประพฤติพรหมจรรย์ (ปฏิบัติตามอริยมรรค) เรียกว่าสามัญญาว่าเป็นโชคไม่ดี พวกชาวสวรรค์มีแต่ความสุข ชวนให้เกิดความประมาท มัวเมา สติไม่มั่น ส่วนโลกมนุษย์มีสุขบ้าง ทุกข์บ้าง เกลี้ยระคนกัน มีประสบการณ์หลากหลายเป็นบทเรียนได้มาก เมื่อรู้จักกำหนดก็ทำให้ได้เรียนรู้ ช่วยให้สติเจริญว่องไวทำงานดี เกื้อกูลแก่การฝึกตนและการที่จะก้าวหน้าในอารยธรรม

เมื่อพิจารณาในแง่ระดับแห่งคุณธรรมให้ละเอียดลงไปอีกจะเห็นว่ามนุษย์ภูมินั้น อยู่กลางระหว่างเทวภูมิหรือสวรรค์ กับอบายภูมิ มีนรกเป็นต้น พวกอบายเช่น นรกนั้นเป็นแดนของคนบาป ด้อยคุณธรรม แม้ชาวอบายบางส่วนจะจัดได้ว่าเป็นคนดี แต่ก็ตกไปอยู่ในที่นั้นเพราะความชั่วบางอย่างให้ผลดั่งดังลงไป (เช่น พระนางมัลลิกา) ส่วนสวรรค์ก็เป็นแดนของคนดีค่อนข้างมีคุณธรรม แม้ว่าชาวสวรรค์บางส่วนจะเป็นคนชั่ว แต่ก็ได้ขึ้นอยู่ในแดนนั้น

เพราะมีความดีบางอย่างที่ปะทุแรงช่วยผลักดันหรือจุดขึ้นไป (กล่าวคืออาสังกรรมไปให้ผล) ส่วนโลกมนุษย์ที่อยู่ระหว่างกลางก็เป็นประจวบเหมาะ ที่ผ่านหมุนเวียนกันไปมาทั้งของชาวสวรรค์และชาวอบาย เป็นแหล่งที่สัตว์โลกทุกคนทุกชนิดทำมาหากกรรม เป็นที่คนชั่วมาสร้างตัวให้เป็นคนดีเตรียมไปสวรรค์ หรือคนดีมาสมตัวให้เป็นคนชั่วเตรียมไปนรก ตลอดจนเป็นที่ผู้จะมาสะสางตัวให้เป็นคนอิสระ เลิกทำมาหากกรรม เปลี่ยนเป็นผู้หว่านธรรม ลอยพ้นเหนือการเดินทางหมุนเวียนต่อไป (บรรลุลความหลุดพ้นจากกรรมทั้งปวงที่เรียกว่า บรรลุนิพพาน) พวกอบายแต่ละชั้นก็มีบาปกรรมซึ่งเป็นผลของอกุศลกรรมแตกต่างกันไป ชั้นเดียวกันก็มีบาปกรรมใกล้เคียงกัน พวกเทพก็มีหลายชั้นขอละเอียดยิ่งกว่าอบาย มีคุณธรรมพื้นฐานประณีตลดหลั่นกันไปตามลำดับ ชั้นเดียวกันก็มีคุณธรรมใกล้เคียงกัน ส่วนโลกมนุษย์แดนเดิวนี่เป็นที่รวมของบาปกรรมและคุณธรรมทุกอย่างทุกระดับ มีคนชั่วซึ่งมีบาปกรรมหยาบหนา เหมือนดังขาวนรกชั้นต่ำสุด และมีคนดี ซึ่งมีคุณธรรมประณีตเท่ากับพรหมสูงสุด ตลอดจนท่านผู้พ้นแล้วจากภพภูมิทั้งหลาย จากกรรมดีและกรรมชั่ว ซึ่งแม้แต่เหล่าเทพ มาร พรหมก็เคารพบูชา ภาวะเช่นนี้นับได้ว่าเป็นลักษณะพิเศษของโลกมนุษย์ที่เป็นวิสัยกว้างสุดแห่งบาปอกุศล และคุณธรรม เพราะเป็นที่ทำมาหากกรรม และเป็นที่หว่านธรรม

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นข้อเปรียบเทียบระหว่างมนุษย์กับเทวดาได้ว่า เมื่อเทียบโดยคุณธรรมและความสามารถทั่วไปแล้ว ทั้งมนุษย์และเทวดาต่างก็มีได้เท่าเทียม หรือใกล้เคียงกัน เป็นระดับเดียวกัน แต่มนุษย์มีวิสัยแห่งการสร้างเสริมปรับปรุงมากกว่า ข้อแตกต่างสำคัญจึงอยู่ที่โอกาส กล่าวคือ มนุษย์มีโอกาสมากกว่าในการที่จะพัฒนาคุณธรรม และความสามารถของตน ถ้ามองในแง่แข่งขัน (ทางธรรมไม่สนับสนุนให้มอง) ก็ว่าตามปกติธรรมดาดำอยู่กันเฉย ๆ เทวดาทั่วไปสูงกว่า ดีกว่า เก่งกว่ามนุษย์ แต่ถ้ามนุษย์ปรับปรุงตัวเมื่อไรก็จะขึ้นไปเทียมเท่า หรือแม้แต่สูงกว่า ดีกว่าเทวดา

เรื่องกรรมที่กล่าวมาทั้งหมดนี้สรุปความได้ว่า トラบใดที่สัตว์ทั้งหลาย ยังมีกรรมไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วมิได้ตาม トラบนั้นก็ยังไม่สามารถตัดขาดจากสังสารวัฏได้ ภูมิทั้ง ๓๑ นี้จึงเปรียบเสมือนสงสารสาครอันกว้างใหญ่ ที่หมู่สัตว์ทั้งหลายพากันเวียนว่ายตายเกิด อยู่มีรูปร่างสัณฐานเท่าที่ขังไม่บรรลุนิพพาน จะเกิดภพภูมิใดก็สุดแล้วแต่ขีดขั้นหรือระดับกรรมดี กรรมชั่วที่ได้กระทำไว้ สัตว์ทั้งหลายจึงเกิดในทุคติภูมิบ้าง สุกคติภูมิบ้าง ดังตัวอย่างของแม่หมูตัวหนึ่งที่เคยเกิดเป็นพรหมแล้วก็ต้องมาเกิดเป็นเดรัจฉาน เรื่องเล่าว่า ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จออกบิณฑบาตในตอนเช้าโดยมีพระอานนท์ตามเสด็จ ขณะทีดำเนินไปตามทางนั้นทรงพบแม่หมูตัวหนึ่งกำลังนอนในหมูลูกอยู่ พระองค์ทอดพระเนตรแม่หมูแล้วทรง

แยมพระโอบุธ เมื่อพระอนันท์ทูลถามสาเหตุที่ทรงแยมพระโอบุธ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “คูสีอนันท์ แม่หมูตัวนี้เมื่อชาติที่แล้ว เกิดเป็นพรหมอยู่ในพรหมโลก แต่ชาตินี้กลับมาเป็น เดรัจฉาน” จากนั้นได้ตรัสบุพกรรมของแม่หมู แก่พระอนันท์ ความว่า สมัยหนึ่งแม่หมูตัวนี้ เคยเกิดเป็นแม่ไก่ วันหนึ่งแม่ไก่ตัวนี้ได้จิกข้าวเปลือกกินอยู่ข้างศาลาการเปรียญ ซึ่งขณะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้ากำลังแสดงธรรมอยู่ แม่ไก่ได้ยินเสียงพระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงธรรมก็เกิดปี ดิตั้งที่ไม่รู้เรื่อง เพราะเดรัจฉานไม่อาจเข้าใจธรรมะได้ ทันใดนั้นก็มียีี่ยวตัวหนึ่งบินมาโฉบ เอาแม่ไก่ไป แม่ไก่ขาดใจตายในอุ้งเท้าเหยี่ยว และได้ไปเกิดในสุคติ เพราะตายขณะที่จิตผ่องใส แม่ไก่ได้เกิดเป็นธิดาของกษัตริย์องค์หนึ่ง และได้เจริญงานจนได้ปฐมฌานซึ่งจัดเป็นครุ กกรรมฝ่ายกุศล ครั้นต่อมาได้ไปคบกับคนพาลทำให้เกิดมิจฉาทิฐิ (โมหะ) ครั้นธิดาองค์นี้ดับ ชีพลงไป จึงไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลก จากผลแห่งการเจริญฌาน เมื่อจุติจากพรหมโลก แล้วอกุศลกรรมจึงมาให้ผล จากพรหมโลกจึงมาอุบัติเป็นเดรัจฉาน เรื่องนี้เป็นหลักฐานยืนยัน เป็นอย่างดีว่า พรหมหรือพรหมัน ตามความเข้าใจของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่ถือว่าเป็น ชีวิตนิรันดร์นั้น หากมองในทรรศนะของพระพุทธศาสนาหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะพรหมก็ยัง ต้องเวียนว่ายตายเกิดเช่นเดียวกับสัตว์ทั้งหลาย

อนึ่งการเกิดของสรรพสัตว์ไม่ว่าจะเกิดในภพภูมิใด จะมีแบบหรือชนิดของการเกิดอยู่ ๔ แบบ ที่เรียกว่าโยนิ ๔ ได้แก่ (พระไตรปิฎก ๑๑ : ๒๖๓)

๑. ชลาพุชะ-สัตว์เกิดในครรภ์ คือ คลอดออกมาเป็นตัว เช่น มนุษย์ โค กระบือ ช้าง ม้า สุนัข แมว เป็นต้น
๒. อัณฑชะ-สัตว์เกิดในไข่ คือ ออกไข่เป็นฟองก่อนแล้วจึงฟักเป็นตัว เช่น นก เป็ด ไก่ ห่าน เป็นต้น
๓. สังเสทชะ-สัตว์เกิดในโคล คือ เกิดในของชื้นและหมักหมมเน่าเปื่อย ขยายแพร่ ออกไปเอง เช่น หนอนบางชนิด เป็นต้น
๔. โอปปาทิกะ-สัตว์เกิดผุดขึ้น คือเกิดผุดเต็มตัวในทันใดไม่ต้องมีเชื้อหรือซาก ปรากฏ เช่น เทวดา เปรด อสุรกาย และสัตว์นรก เป็นต้น

ปรมัตถะ

ประโยชน์สูงสุดหรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้ของชีวิตซึ่งเป็นจุดหมายขั้นสุดท้ายที่ ชีวิตควรจะเข้าถึง พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เป็นทุกข์ และทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่เวียนว่ายไม่รู้จักสิ้นสุด ทำให้เกิดเบื่อบ่อยในทุกข์แล้วหาทางหนีจากทุกข์นั้น ระดับ

๖. นี้ทรงสอนปรมาตมธรรมอันประกอบด้วยธรรมะต่าง ๆ เช่น ไตรลักษณ์ ชั้นที่ ๕ ปฏิจจนูปบาท และอริยสัจ ๔ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสามัญลักษณ์ แปลว่าลักษณะ ๓ ประการแห่งสังขารธรรมทั้งหลาย^(๑) ลักษณะโดยธรรมชาติ ๓ อย่างของสิ่งทั้งปวง ได้แก่

๑. อนิจจตา ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่คงตัว ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป หมายความว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย ย่อมตกอยู่ในภาวะนี้ กล่าวคือสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ตามที่มีการเกิดขึ้น สิ่งเหล่านั้นทั้งหมดอยู่ในภาวะไม่เที่ยงต้องเสื่อมสลายไปในที่สุด ดังพุทธพจน์ว่า “...สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา...” (พระไตรปิฎก ๘ : ๑๗๖)

คำสอนเรื่องอนิจจตานี้ตรงกับทรรศนะของนักปราชญ์อื่น ๆ หลายท่าน ยกตัวอย่างเช่นเฮราคลิตุส (Heraclitus) นักปรัชญากรีกกล่าวว่า “ทุกสิ่งไหล ไม่มีสิ่งใดคงที่” และ “เป็นไปไม่ได้ที่คน ๆ หนึ่งจะก้าวลงไปแม่น้ำสายเดียวกันได้สองครั้ง” (Willam S. ๑๘๖๘ : ๗)

๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์ ความทนอยู่ไม่ได้ หรือทนได้ยาก ทนอยู่ในสภาพเดียวกันไม่ได้ตลอดไป เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป หมายความว่า สิ่งทั้งหลายที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้นแล้ว มันไม่สามารถจะคงอยู่ในสภาวะเดิมนั้นได้เลย ต้องเปลี่ยนแปลงแปรปรวนไปตามเหตุปัจจัย

สิ่งต่าง ๆ ที่ดูเหมือนว่ามันคงสภาพเดิมนั้น แท้จริงแล้วมันมีการเปลี่ยนแปลงในตัวมันเองตลอดเวลาไม่ว่าเราจะรู้หรือไม่ก็ตาม

๓. อนัตตตา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง คือสภาวะที่ปราศจากตัวตนที่เที่ยงแท้หรือไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง ตรงข้ามกับคำว่าอัตตา ซึ่งหมายถึงสิ่งที่เป็นอยู่และดำรงอยู่ด้วยตนเองและสามารถคงสภาพเดิมตลอดไปไม่มีการเปลี่ยนแปลง

อนัตตตาจึงหมายความว่า สิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ ไม่คงทนถาวร เปลี่ยนแปรไปตามเหตุปัจจัยของมัน เราไม่สามารถบังคับบัญชาให้มันเป็นไปตามใจของเราได้ เมื่อมันต้องเปลี่ยนแปลงไปเราจะไปห้ามไม่ให้มันเปลี่ยนแปลงไม่ได้

(๑) สังขารธรรม หมายถึง สรรพสิ่งทั้งปวงในจักรวาลอันเกิดจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย

ลักษณะ ๓ ประการนี้ มีความหมายใกล้เคียงกันมาก สภาวะของสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่นั้น เป็นไปในรูปกระแสหรือกระบวนการของมันเอง คือมันมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ไม่มีอะไรหยุดนิ่งหรือคงเดิม กระแสหรือกระบวนการนี้ดำเนินสืบต่อเนื่องไปไม่ขาดสาย โดยอาศัย เหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กัน

สิ่งทั้งหลายทั้งปวงในธรรมชาติมีการเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลาตามเหตุปัจจัยของมัน จึงตกอยู่ในลักษณะทั้ง ๓ นี้ คือ อนิจจัง-ไม่เที่ยง ทุกขัง-คงสภาพเดิมไม่ได้ และอนัตตา-ไม่มีตัวตนที่แท้จริง ดังพุทธพจน์ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา” (พระไตรปิฎก ๑๗ : ๕๑)

ไตรลักษณ์เป็นกฎธรรมชาติที่ไม่เกี่ยวข้องกับผู้สร้างผู้บันดาล หรือการเกิดขึ้นของ ศาสดาหรือศาสนาใด ๆ กฎธรรมชาตินี้แสดงฐานะของศาสดาในความหมายของพุทธธรรม ด้วยว่าเป็นผู้ค้นพบกฎเหล่านี้ แล้วนำมาเปิดเผยชี้แจงแก่ชาวโลก ดังพุทธพจน์แสดงหลัก ไตรลักษณ์ไว้ในรูปของกฎธรรมชาติ ดังนี้

“ตถาคต (พระพุทธเจ้า)ทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ชาติ (หลัก) นั้นยังคงมีอยู่ เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมนิยามว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา...ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิด เผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง...เป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา...” (พระไตรปิฎก ๒๐ : ๕๗๖)

จากพุทธพจน์ที่ว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง...เป็นทุกข์” นั้น หมายถึงสังขตธรรม คือสิ่งที่เกิดจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยนั้น เป็นสิ่งไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ แต่ไม่รวมอสังขตธรรม คือ นิพพานเข้าไว้ด้วย ทั้งนี้เพราะนิพพานอยู่พ้นจากสภาวะของความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์ และที่ว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” นั้นหมายรวมทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม กล่าวคือ สิ่งทั้งปวงทั้งที่เกิดจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย และที่อยู่พ้นจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย (คือนิพพาน) ต่างก็อยู่ในสภาวะที่ปราศจากตัวตนที่เที่ยงแท้ หรือพูดให้เข้าใจง่ายยิ่งขึ้นก็คือ แม้นิพพานก็เป็นอนัตตา

ขั้นที่ ๕

พระพุทธศาสนามองสิ่งทั้งหลายในรูปของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมกันเข้า ตัวตนแท้ ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เพราะเมื่อแยกส่วนต่าง ๆ ที่มาประชุมกันเข้านั้นออกไปหมด ก็จะไม่มีพบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่ เปรียบเหมือนรถที่ประกอบขึ้นด้วยส่วนต่าง ๆ ซึ่งมีชื่อ

เรียกต่าง ๆ กัน แต่เมื่อแยกส่วนประกอบเหล่านั้นออกจากกัน ตัวตนของรถก็ไม่มี เพราะรถ มิได้มีอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านั้น แม้ส่วนประกอบแต่ละอย่างนั้นก็ปรากฏขึ้นโดยการรวมกันเข้าของส่วนประกอบย่อยต่าง ๆ ไปอีก และปราศจากตัวตนที่แท้จริงเช่นเดียวกัน สิ่งทั้งหลายจึงมีอยู่ในลักษณะที่มีส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมเข้าด้วยกัน

พระพุทธศาสนาแยกแยะชีวิตพร้อมทั้งองค์ประกอบทั้งหมดที่บัญญัติเรียกว่า สัตว์ ตัวตนบุคคล ฯลฯ ออกเป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ๕ ประเภท หรือ ๕ หมวด เรียกทางธรรมว่า เบญจขันธ์ หรืออาจกล่าวได้ว่าองค์ประกอบของมนุษย์มี ๕ อย่างคือ

๑. รูป ได้แก่ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกาย และพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น

รูปเกิดจากธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ และเตโชธาตุ

๑.๑ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) หมายถึงสภาพที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ เช่น เนื้อ หนัง เอ็น กระดูก ผม เถิบ ฟัน ฯลฯ

๑.๒ อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) หมายถึงสภาพที่ดึงดูดซาบซึม เช่น เลือด น้ำลาย น้ำดี น้ำตา เสลด หนอง บัสสาวะ เป็นต้น

๑.๓ วาโยธาตุ (ธาตุลม) หมายถึงสภาพที่สั่นไหว เช่น ลมหายใจเข้า-ออก ลมในช่องท้อง และอากาศที่อยู่ในช่องว่างในร่างกาย

๑.๔ เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) หมายถึงสภาพที่แผ่ความร้อน ได้แก่ อุณหภูมิในร่างกายหรือที่เรียกว่าไฟธาตุในร่างกาย

๒. เวทนา ได้แก่ความรู้สึกรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ เวทนาแบ่งเป็น ๓ คือ

๒.๑ สุขเวทนา - ความรู้สึกสุข (ทางกายหรือทางใจก็ตาม)

๒.๒ ทุกขเวทนา - ความรู้สึกทุกข์ (ทางกายหรือทางใจก็ตาม)

๒.๓ อทุกขมสุขเวทนา - ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ คือเฉย ๆ บางทีเรียกว่า อุเบกขาเวทนา

ในขณะที่เกิดวิญญูณจะเกิดปรากฏการณ์อีกอย่างหนึ่งขึ้นพร้อม ๆ กันด้วย คือ เกิดความรู้สึกรู้สึกชอบใจ (สุข) หรือไม่ชอบใจ (ทุกข์) หรือเฉย ๆ (ไม่สุขไม่ทุกข์) การปรากฏใน

ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า เวทนา เวทนาอย่างหนึ่งอย่างใดใน ๓ อย่างนี้จะเกิดขึ้นหลังวิญญาณเสมอ

๓. สัญญา ได้แก่ ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือกำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์นั้น ๆ ได้

สัญญาแบ่งเป็น ๖ ตามทางแห่งการรับรู้ คือ

๓.๑ รูปสัญญา ความหมายรู้อารมณ์รูป เช่นว่า ดำ แดง เขียว ขาว เป็นต้น

๓.๒ สัททสัญญา ความหมายรู้เสียง เช่นว่า ดัง เบา ทุ้ม แหลม เป็นต้น

๓.๓ คันธสัญญา ความหมายรู้กลิ่น เช่นว่า หอมเหม็น เป็นต้น

๓.๔ รสสัญญา ความหมายรู้รส เช่นว่า หวานเปรี้ยว ขม เค็ม เป็นต้น

๓.๕ โผฏฐัพพสัญญา ความหมายรู้สัมผัสทางกาย เช่นว่า อ่อน แข็ง หยาบ ละเอียด ร้อน เย็น เป็นต้น

๓.๖ อัมมสัญญา ความหมายรู้อารมณ์ทางใจ เช่นว่า งาม น่าเกลียด เป็นต้น

สัญญาเป็นลักษณะอีกอย่างหนึ่งของมนุษย์ คือ นอกจากจะสามารถรับรู้อารมณ์^(๑)ต่าง ๆ และเกิดความรู้สึกต่อการรับรู้เหล่านั้นแล้วยังเกิดสัญญา คือการจำได้หมายรู้ต่ออารมณ์ที่มากระทบอายตนะนั้น ๆ สามารถกำหนดลักษณะต่าง ๆ ของอารมณ์นั้นทำให้จดจำลักษณะของอารมณ์นั้น ๆ ได้เช่น เมื่อวานเห็นดอกกุหลาบสีชมพู ก็เกิดการรับรู้ว่าเป็นดอกกุหลาบ (เกิดวิญญาณ) และเกิดความรู้สึกชอบกุหลาบดอกนั้น (เกิดสุขเวทนา) เมื่อเวลาผ่านไปชั่วครู่วิญญาณและเวทนานั้นก็ดับไป รุ่งขึ้นเดินไปเห็นกุหลาบดอกเดียวกัน วิญญาณกับเวทนาเกิดอีก และยังเกิดความกำหนดได้หรือจำได้ว่าเป็นดอกเดียวกันที่เห็นเมื่อวาน

ถ้ามนุษย์ไม่มีสัญญา เมื่อการรับรู้แต่ละครั้งเกิดขึ้นมันจะไม่มีการเกี่ยวโยงกัน แต่มนุษย์มีสัญญาจึงสามารถเชื่อมโยงประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ คนที่เสียสติจำเหตุการณ์อะไรไม่ได้จึงเรียกว่าสัญญาวิปลาส “สัญญาก็คือกระบวนการเรียกเก็บ รวบรวม และสั่งสมข้อมูลของการเรียนรู้ และวัตถุดิบสำหรับความคิดนั่นเอง” (พระราชวรมุนี ๒๕๒๕ : ๑๗)

๔. สังขาร ได้แก่ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลาง ๆ ประชุมการตรัสรู้ที่นึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกาย วาจา ให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น ศรัทธา สติ หิริ โอตตัมปิยะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ โลภะ โทสะ มานะ ทิฐิ อีสสา มัจฉริยะ เป็นต้น เรียกรวมอย่างง่าย ๆ ว่าเครื่องปรุงของจิต เครื่องปรุงของความคิดหรือเครื่องปรุงของกรรม (พระเทพเวที ๒๕๒๕:๑๖)

(๑) อารมณ์ในที่นี้หมายถึง สิ่งที่มนุษย์รับรู้โดยอาศัยประสาทสัมผัสหรือความนึกคิด

ในพระสูตรตามปกติท่านแสดงความหมายของสังขารว่า ได้แก่เจตนา ๖ หมวด คือ (พระไตรปิฎก ๑๗ : ๑๑๖)

- ๔.๑ รูปสัญญาเจตนา - เจตจำนงหรือความคิดปรุงแต่งเกี่ยวกับรูป
- ๔.๒ สัททสัญญาเจตนา - เจตจำนงหรือความคิดปรุงแต่งเกี่ยวกับเสียง
- ๔.๓ คันธสัญญาเจตนา - เจตจำนงหรือความคิดปรุงแต่งเกี่ยวกับกลิ่น
- ๔.๔ รสสัญญาเจตนา - เจตจำนงหรือความคิดปรุงแต่งเกี่ยวกับรส
- ๔.๕ โผฏฐัพพสัญญาเจตนา - เจตจำนงหรือความคิดปรุงแต่งเกี่ยวกับโผฏฐัพพะ
- ๔.๖ ธรรมสัญญาเจตนา - เจตจำนงหรือความคิดปรุงแต่งเกี่ยวกับธรรมารมณ์

๕. วิญญาณ ได้แก่ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ

วิญญาณ แบ่งตามทางที่เกิดเป็น ๖ คือ

- ๕.๑ จักขุวิญญาณ - ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา
- ๕.๒ โสตวิญาณ - ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู
- ๕.๓ จ्ञานวิญาณ - ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก
- ๕.๔ ชิวหาวิญาณ - ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น
- ๕.๕ กายวิญาณ - ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย
- ๕.๖ มโนวิญาณ - ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ

ดังนั้นเมื่ออายตนะภายใน ซึ่งได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ กระพบกับอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ วิญญาณก็เกิดขึ้น ยกตัวอย่างเช่น ตาเห็นรูป เกิดจักขุวิญญาณ หูได้ยินเสียง เกิดโสตวิญาณ ฯลฯ เป็นต้น วิญญาณจึงมิใช่สิ่งคงอยู่ตายตัว แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในขณะหนึ่ง ๆ เท่านั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปและอาจเกิดขึ้นใหม่อีก การเกิดและดับของวิญญาณเป็นไปตามปัจจัยหรือเงื่อนไข ถ้าปราศจากปัจจัยหรือเงื่อนไขวิญญาณจะเกิดขึ้นไม่ได้

มนุษย์เรามีร่างกาย (รูป) เมื่อมีอารมณ์มากกระทบอายตนะก็เกิดการรับรู้ (วิญญาณ) เมื่อรับรู้ว่สิ่งนั้นเป็นอะไรก็เกิดความรู้สึกชอบ ไม่ชอบหรือเฉย ๆ (เวทนา) ปรากฏการณ์ที่ได้รับมานี้จะถูกเก็บไว้ในความทรงจำ เป็นความสามารถที่จะแสดงตนออกมาเพื่อเกี่ยวโยงปรากฏการณ์หลาย ๆ ครั้งว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร (สัญญา)

การรับรู้ ความรู้สึก และความจำ ทั้งสามอย่างนี้ถูกสังขาร ซึ่งเป็นอำนาจอย่างหนึ่ง ทำให้เกิดการเกี่ยวโยงหรือรวมตัวกัน พร้อมทั้งทำให้เกิดแรงโน้มผลักดันให้มนุษย์กระทำ อย่างใดอย่างหนึ่ง (ดู วิพย วิศทเวทย์ ๒๕๒๓ : ๓๔) สังขารนี้คือเจตนาหรือกรรมนั่นเอง^(๑)

มนุษย์ประกอบด้วยขันธ์ ๕ เท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่นใดที่นอกเหนือออกไปอีก ขันธ์อย่างแรกเรียกว่า รูปขันธ์ ขันธ์ ๔ อย่างหลังรวมเรียกว่า นามขันธ์ เป็นส่วนที่ไม่มีรูปร่าง กล่าวโดยย่อคือมนุษย์ประกอบด้วยรูปกับนาม กระบวนการของนามคือ การเกิดดับของเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ บางครั้งก็เรียกว่าจิตหรือใจ มนุษย์จึงประกอบด้วยสองส่วนคือ กายกับจิตซึ่งก็คือรูปกับนามนั่นเอง กายกับจิตทำงานสัมพันธ์กัน หรืออาศัยกันและกัน

โดยทั่วไปเรามักเข้าใจกันว่า ขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แต่ถ้ามองตามลำดับของการเกิดขึ้นจะเป็น รูป วิญญาณ เวทนา สัญญา และสังขาร ซึ่งการเกิดขึ้นของขันธ์ ๕ นั้นเป็นไปอย่างรวดเร็วมาก

พระพุทธเจ้าทรงแสดงขันธ์ ๕ เพื่อมุ่งให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นต้นนั้น เมื่อแยกออกไปแล้วจะพบแต่ส่วนประกอบ ๕ ส่วนนี้เท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่นเหลืออยู่ที่ จะมาเป็นตัวตนต่างหากได้ และแม้ขันธ์ ๕ เหล่านี้ แต่ละอย่างก็มีอยู่เพียงในรูปที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน ไม่เป็นอิสระ ไม่มีโดยตัวของมันเอง ดังนั้นขันธ์ ๕ แต่ละอย่าง ๆ นั้นก็ไม่ใช่ตัวตนอีกเช่นกัน รวมความว่า หลักขันธ์ ๕ แสดงถึง ความเป็นอนัตตา ให้เห็นว่าชีวิตเป็นการประชุมเข้าของส่วนประกอบต่าง ๆ หน่วยรวมของส่วนประกอบเหล่านี้ก็ไม่ใช่ตัวตน ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ๆ นั้นก็ไม่ใช่ตัวตน และสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านี้ก็ไม่ใช่ตัวตน ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ๆ นั้นก็ไม่ใช่ตัวตน และสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านี้ก็ไม่มี เมื่อมองเห็นเช่นนั้นแล้วก็จะถอนความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องตัวตนได้ ความเป็นอนัตตาจะเห็นได้ชัดต่อเมื่อเข้าใจกระบวนการของขันธ์ ๕ ในวงจรแห่งปฏิจสงมุขบาท ที่จะกล่าวต่อไป

อนึ่งเมื่อมองเห็นว่าขันธ์ ๕ มีอยู่อย่างสัมพันธ์และอาศัยซึ่งกันและกัน ก็จะไม่เกิดความเห็นผิดว่าขาดสูญที่เรียกว่า อจเจตหิฐิ และความเห็นผิดว่าเที่ยง ที่เรียกว่า สัสสตหิฐิ นอกจากนั้นเมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตนและมีอยู่อย่างสัมพันธ์อาศัยซึ่งกันและกันเช่นนี้แล้ว ก็จะเข้าใจหลักกรรมโดยถูกต้องว่าเป็นไปได้อย่างไร กระบวนการแห่งความสัมพันธ์ และ

(๑) คำว่าสังขารในขันธ์ ๕ นั้นมีความหมายแคบกว่าสังขารในไตรลักษณ์ เพราะหมายถึงความดีความชั่วที่ปรุงแต่งจิต เป็นนามธรรมอย่างเดียว ส่วนสังขารในไตรลักษณ์หมายถึงสิ่งทั้งปวงที่เกิดจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย จะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม คือเท่ากับขันธ์ ๕ ทั้งหมด

อาศัยกันของสิ่งทั้งหลายนี้ มีคำอธิบายอยู่ในหลักปรัชญาสมุปบาทเช่นเดียวกัน

อีกประการหนึ่ง การมองสิ่งทั้งหลายโดยวิธีแยกส่วนประกอบออกไปอย่างวิธีขั้น ๕ นี้ เป็นการฝึกความคิด หรือสร้างนิสัยที่จะใช้แบบวิเคราะห์ความจริง คือเมื่อประสบหรือเข้าเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ความคิดก็ไม่หยุดตันอึ้ง ยึดถือเฉพาะรูปลักษณ์ภายนอกเท่านั้น เป็นการสร้างนิสัยชอบสอบสวน สืบค้น หาความจริง และที่สำคัญยิ่งคือทำให้รู้จักมองสิ่งทั้งปวงตามสภาวะล้วน ๆ ของมัน หรือตามแบบ สภาววิสัย (Objective) คือมองเห็นสิ่งทั้งหลาย “ตามที่มันเป็น” ไม่นำเอาคณหาอุปาทานเข้าไปจับเป็นเหตุตามที่อยากหรือไม่อยากให้มันเป็น อย่างที่เรียกว่า สกวิสัย (Subjective) คุณค่าอย่างหลังนี้นับว่าเป็นการเข้าถึงจุดหมายที่ต้องการของพระพุทธศาสนา และหลักการของขั้น ๕ นี้ คือ การไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายด้วยการใช้คณหาอุปาทาน

ปรัชญาสมุปบาท

คำว่า “ปรัชญาสมุปบาท” มาจากคำว่า ปรัชญา ซึ่งแปลว่าอาศัย กับ สมุปบาท แปลว่าเกิดขึ้นพร้อม ปรัชญาสมุปบาท จึงแปลว่า สภาพที่อาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้น (พุทธทาสภิกขุ ๒๕๑๑ : ๔) เพราะตามหลักพระพุทธศาสนา ผลย่อมเกิดขึ้นจากเหตุ ไม่มีอะไรเกิดขึ้นลอย ๆ โดยปราศจากเหตุปัจจัย มันจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยมาทำให้เกิดขึ้นเท่านั้น

ปรัชญาสมุปบาท เป็นหลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา ไม่เกี่ยวกับการอุปบัติของศาสตร์ทั้งหลาย ดังพุทธพจน์ว่า “ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นก็ยังคงมีอยู่เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมนิยาม คือ หลักอิทัปปัจจยตา”^(๑)

ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่าย และจึงตรัสว่า

“จงดูสิ”

“เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ”

“ภิกษุทั้งหลาย ตถตา (ภาวะที่เป็นอย่างนั้น) อวิตถตา (ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้) อนัญญตถตา (ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น) คือหลักอิทัปปัจจยตา ดังกล่าวนั้นแล เรียกว่าปรัชญาสมุปบาท” (พระไตรปิฎก ๑๖ : ๖๑)

(๑) หลักอิทัปปัจจยตา เป็นชื่อหนึ่งของหลักปรัชญาสมุปบาท แปลตามตัวอักษรว่า การประชุมปัจจัยของสิ่งเหล่านี้ หรือภาวะที่มีอันนี้ ๆ เป็นปัจจัย

ความสำคัญของปฏิจสุมปบาทจะเห็นได้จากพุทธพจน์ว่า

“ผู้ใดเห็นปฏิจสุมปบาท ผู้นั้นย่อมเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นปฏิจสุมปบาท” (พระไตรปิฎก ๑๒ : ๓๔๖)

ภิกษุทั้งหลาย แท้จริง อริยสาวกผู้ใดเรียนรู้แล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ฯลฯ

เมื่อใด อริยสาวกรู้ทั่วถึงความเกิดและความดับของโลกตามที่มันเป็นอย่างนี้ อริยสาวกนี้ เรียกว่าเป็นผู้มีทิวติสมบุรณก็ได้ ผู้มีทศนระสมบุรณก็ได้ ผู้ถึงสัทธรรมนี้ก็ได้ ว่าผู้ประกอบเสขญาณก็ได้ ผู้ประกอบด้วยวิชชาก็ได้ ผู้บรรลุกระแสธรรมแล้วก็ได้ พระอริยะผู้มีปัญญา ชำแรกกิเลสก็ได้ ผู้อยู่ชิตประค่อมตะก็ได้” (พระไตรปิฎก ๑๖ : ๑๘๔)

“สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้จักกรรมเหล่านี้ รู้จักเหตุเกิดแห่งกรรมเหล่านี้ รู้จักความดับแห่งกรรมเหล่านี้ รู้จักทางดำเนินถึงความดับแห่งกรรมเหล่านี้ ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล จึงควรแก่การยอมรับว่า เป็นสมณะในหมู่สมณะ และยอมรับได้ว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และจึงได้ชื่อว่าได้บรรลุประโยชน์ของความเป็นสมณะและประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน” (พระไตรปิฎก ๑๖ : ๔๑)

อย่างไรก็ดี มีพุทธพจน์ตรัสเตือนไว้ไม่ให้ประมาทหลักปฏิจสุมปบาทนี้ว่าเป็นหลักเหตุผลที่เข้าใจง่าย เพราะเคยมีเรื่องที่พระอานนท์เข้าไปกราบทูลพระองค์ และได้ตรัสตอบดังนี้

“นำอัสจรรย ไม่เคยมีมาเลยพระเจ้าข้า หลักปฏิจสุมปบาทนี้ ถึงจะเป็นธรรมลึกซึ่งปรากฏเป็นของลึกซึ้ง ก็ยังปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนเป็นธรรมง่าย ๆ”

“อย่ากล่าวอย่างนั้น อย่ากล่าวอย่างนั้นอานนท์ ปฏิจสุมปบาทนี้ เป็นธรรมลึกซึ้งและปรากฏเป็นของลึกซึ้ง เพราะไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่แทงตลอดหลักธรรมข้อนี้แหละ หมู่สัตว์นี้ จึงวุ่นวาย เหมือนเส้นด้ายที่ขอดกันยุ่ง จึงขมวดเหมือนกลุ่มเส้นด้ายที่เป็นปม จึงเป็นเหมือนหม้อมุงกระต่ายและหม้อปล้อง จึงผ่านพ้นอบายทุกคติ วินิบาต สังสารวัฏไปไม่ได้” (พระไตรปิฎก ๑๖ : ๒๒๔-๕)

ปฏิจสุมปบาท มิ่งค์ ๑๒ ดังต่อไปนี้

๑-๒	เพราะอวิชา	เป็นปัจจัย	สังขาร จึงมี
๓	เพราะสังขาร	เป็นปัจจัย	วิญญาน จึงมี
๔	เพราะวิญญาน	เป็นปัจจัย	นามรูป จึงมี
๕	เพราะนามรูป	เป็นปัจจัย	สพายตนะ จึงมี

๖	เพราะสพายตนะ	เป็นปัจจัย	ผัสสะ จึงมี
๗	เพราะผัสสะ	เป็นปัจจัย	เวทนา จึงมี
๘	เพราะเวทนา	เป็นปัจจัย	ตัณหา จึงมี
๙	เพราะตัณหา	เป็นปัจจัย	อุปาทาน จึงมี
๑๐	เพราะอุปาทาน	เป็นปัจจัย	ภพ จึงมี
๑๑	เพราะภพ	เป็นปัจจัย	ชาติ จึงมี
๑๒	เพราะชาติ	เป็นปัจจัย	ชรามรณะ จึงมี

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส (ความคับแค้นใจ) ก็มีพร้อม
 ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีด้วยประการฉะนี้

การแสดงปฏิจจสมุปบาท พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ทั้งกระบวนการเกิดและกระบวนการดับ เป็นการแสดงให้เห็นแบบความสัมพันธ์ ๒ นัย นัยแรกแสดงกระบวนการเกิด เรียกว่าสมุทยวาร เป็นการแสดงตามลำดับจึงเรียกว่า อนุโลมปฏิจจสมุปบาท เทียบใน อริยสัจ เป็นข้อที่ ๒ คือทุกข์สมุทัย นัยหลังแสดงกระบวนการดับ เรียกว่านิโรธวาร และถือว่าการแสดงย้อนลำดับจึงเรียกว่าปฏิโลมปฏิจจสมุปบาท เทียบในหลักอริยสัจ ข้อที่ ๓ คือ ทุกขนิโรธ ดังนี้

ก. อนุโลมปฏิจจสมุปบาท	
เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	สังขาร จึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญูณ จึงมี
เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย	นามรูป จึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สพายตนะ จึงมี
เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะ จึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนา จึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหา จึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทาน จึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพ จึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติ จึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ จึงมี
ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส (ความคับแค้นใจ)
จึงมีพร้อม ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ทั้งปวง จึงมีได้ ด้วยประการฉะนี้

ข. ปฏิโลมปฏิจจสมุปบาท

เพราะอวิชชาสำรอกดับ ไปไม่เหลือ สังขาร จึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณ จึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูป จึงดับ

เพราะนามรูปดับ สพายตนะ จึงดับ

เพราะสพายตนะดับ ผัสสะ จึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนา จึงดับ

เพราะเวทนาดับ ตัณหา จึงดับ

เพราะตัณหาดับ อุปาทาน จึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพ จึงดับ

เพราะภพดับ ชาติ จึงดับ

เพราะชาติดับ ชรามรณะ จึงดับ

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส (ความคับแค้นใจ) ก็ดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้

คำจำกัดความองค์ประกอบ ๑๒ หัวข้อดังนี้

๑. อวิชชา - ความไม่รู้ คือ ความไม่รู้ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา กล่าวโดยสรุปคือ ความไม่รู้อริยสัจ ๔

๒. สังขาร - สภาพที่ปรุงแต่ง ได้แก่ กายสังขาร วจิตสังขาร จิตตสังขาร

๓. วิญญาณ - ความรู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ อีกความหมายหนึ่งหมายถึง ปฏิสนธิวิญญาณ

๔. นามรูป - นามและรูป นาม ได้แก่ เวทนา สัตถุญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ + รูป

๕. สพายตนะ - อายตนะ ๖ ได้แก่ จักขุ - ตา, โสตะ - หู, ฆานะ - จมูก, ชิวหา - ลิ้น, กาย - กาย, มโน - ใจ

๖. ผัสสะ - ความกระทบ ได้แก่ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฉานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส

๗. เวทนา - ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย เวทนาเกิดจากการสัมผัสทางใจ และเวทนาในขั้นที่ ๕ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา

๘. ตัณหา - ความทะยานอยาก ได้แก่ รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ชัมมตัณหา ถ้ำแบ่งโดยอาการมี ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

๙. อุปาทาน - ความยึดมั่น ได้แก่ กามูปาทาน ความยึดมั่นในกาม คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสต่าง ๆ

ทิกฺขูสูปาทาน ความยึดมั่นในทิกฺขู คือ ความเห็น ลัทธิ ทฤษฎีต่าง ๆ

สีลัปปตฺตูปาทาน ความยึดมั่นในศีลและพรตที่จะทำให้ตนบริสุทธิ์ได้

อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นในอัตตา สร้างตัวตนขึ้นยึดไว้ด้วยความหลงผิด

๑๐. ภพ - ภาวะชีวิต ได้แก่ กามภพ รูปภพ อรูปภพ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง กรรมภพ กับอุปปัตติภพ

๑๑. ชาติ - ความเกิด ได้แก่ ความปรากฏแห่งขั้นทั้งหลาย การได้มาซึ่งอายตนะต่าง ๆ

๑๒. ชรามรณะ - ความแก่และความตาย ได้แก่ ชรา (ความเสื่อมอายุ ความห่อมห่างอินทรีย์) กับมรณะ (ความสลายแห่งขั้น, ความขาดชีวิตินทรีย์)

ตัวอย่างคำอธิบายนัยที่ ๑ ซึ่งเป็นการแสดงกระบวนการช่วงกว้างระหว่างชีวิตต่อชีวิตแบบข้ามภพข้ามชาติ (โดยย่อ)

(อาสวะ)→วิชชา คือ ความไม่รู้ ความหลงเข้าใจผิด เช่น เข้าใจว่าการเกิดในสวรรค์เป็นบรมสุข ฯลฯ จึง

สังขาร คือ นึกคิด ตั้งเจตจำนงไปตามความเข้าใจนั้น ๆ มีการลงมือกระทำการต่าง ๆ ตีบ้าง ชำบ้าง จึง

วิญญาณ คือ เกิดปฏิสนธิวิญญาณ แล้วถือกำเนิดเกิดขึ้นในภพที่เหมาะสมกับกรรมที่เคยทำไว้ จากนั้น

นามรูป คือ กระบวนการแห่งการเกิดก็ดำเนินต่อไป ก่อรูปเป็นชีวิตพร้อมที่จะปรุงแต่งกระทำกรรมต่าง ๆ ต่อไปอีก จึงมีรูปขันธ์ และนามขันธ์โดยครบถ้วน

สพายนะ คือ มีอายตนะทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อใช้ติดต่อกับโลกภายนอก

ผัสสะ คือ การกระทบ หรือสัมผัสของอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก หรือที่เรียกว่า อารมณ์ และเกิดวิญญาณ เมื่อการรับรู้เกิดขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดจักขุวิญญาณ เป็นต้น

เวทนา คือ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ จะเกิดขึ้นจากการสัมผัส ต่อจากนั้น

ตัณหา คือ ความทะยานอยาก จะเกิดขึ้นเมื่อเป็นสุขเวทนา ที่เรียกว่า กามตัณหา หรือภวตัณหา ถ้าเกิดทุกข์เวทนาจึงอยากจะทำหนีไปให้พ้น เป็นวิภวตัณหา

อุปาทาน เมื่อความอยากรุนแรงขึ้น ก็กลายเป็นความยึดมั่นถือมั่น เช่น การยึดติดในความเริ่ดอร่อยของรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ก็จัดเป็นกามอุปาทาน ยึดมั่นในตัวตนก็เป็นอัตตวาอุปาทาน เป็นต้น จากนั้น

ภพ เจตจำนงที่จะกระทำการเพื่อให้ได้มาตามความยึดมั่น จึงทำให้เกิดกระบวนการพฤติกรรมที่เรียกว่า กรรมภพ ขึ้นอีก เป็นกรรมดี กรรมชั่ว หรือกลาง ๆ สอดคล้องกับตัณหาอุปาทานนั้น ๆ เป็นการเตรียมภาวะแห่งชีวิตที่จะปรากฏในภพต่อไป (อุปบัติภพ) เมื่อกระบวนการก่อกรรมดำเนินไปเช่นนี้แล้ว ครั้นชีวิตช่วงหนึ่งสิ้นสุดลง พลังแห่งกรรมที่สั่งสมไว้ (กรรมภพ) ก็จะผลักดันให้เกิดการสืบต่อขึ้นตอนต่อไปในวงจรอีก คือ

ชาติ เริ่มแต่ปฏิสนธิวิญญาณที่มีคุณสมบัติสอดคล้องกับพลังแห่งกรรมนั้น ปฏิสนธิขึ้นในภพที่สมควรกับกรรม บังเกิดขึ้น ๕ ขันพร้อม เริ่มกระบวนการแห่งชีวิตให้ดำเนินต่อไป คือ เกิดนามรูป สพายนะ ผัสสะ และเวทนาขึ้นหมุนเวียนวงจรอีก และเมื่อการเกิดมีขึ้นอีกย่อมเป็นการแน่นอนที่จะต้องมี

ชรามรณะ คือ ความเสื่อมโทรมและแตกดับแห่งกระบวนการของชีวิตนั้น และเนื่องด้วยยังมี อวิชชา ตัณหา อุปาทาน วงจรแห่งชีวิตก็ยังดำเนินต่อไป ที่เรียกว่า วัฏสงสาร หรือสังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิด โดยมีพลังแห่งกรรมเป็นตัวผลักดัน ชรามรณะจึงพุ่งมาพร้อมด้วย

...โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ซึ่งเรียกรวมว่า ความทุกข์ จะเกิดประสมโรงเมื่อผู้นั้นมีชีวิตเป็นอะไรอยู่ คำสรุปของปฏิจจสมุปบาทจึงมีว่า “กองทุกข์ทั้งปวงจึงเกิดมีด้วยอาการอย่างนี้” (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๕ : ๑๐๑)

การอธิบายปฏิจจนรูปบาทที่ตั้งได้แสดงมาโดยสังเขปนี้ มีลักษณะที่แบ่งได้เป็น ๓ ช่วง หรือ ๓ กาล คือ

๑. อดีตกาล ๒ ได้แก่ อวิชา สังขาร
๒. ปัจจุบันกาล ๘ ได้แก่ วิญญาณ ไปจนถึงภพ
๓. อนาคตกาล ๒ ได้แก่ ชาติ ชรามรณะ

นอกจากนี้ปฏิจจนรูปบาททั้ง ๑๒ ยังสามารถจำแนกตามหน้าที่ของมันในวงจรเป็น ๓ พวก เรียกว่า วัฏฏะ ๓ หรือไตรวัฏฏ์ คือ

๑. อวิชา ตัณหา อุปาทาน เป็นกิเลส คือตัวเหตุผลักดันให้คิดปรุงแต่งกระทำการต่าง ๆ เรียกว่ากิเลสวัฏฏ์

๒. สังขาร ภพ (ซึ่งในที่นี้หมายถึงกรรมภพ) เป็นกรรมคือกระบวนการกระทำหรือกรรมทั้งหลายที่ปรุงแต่งชีวิตให้เป็นไปต่าง ๆ เรียกว่ากรรมวัฏฏ์

๓. วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นวิบาก คือสภาพชีวิตที่เป็นผลแห่งการปรุงแต่งของกรรม และกลับเป็นปัจจัยเสริมสร้างกิเลสต่อไปได้อีกเรียกว่าวิปากวัฏฏ์ ซึ่งแสดงออกมาในรูปปรากฏที่เรียกว่า อุปัตตติภพ ชาติ ชรามรณะ เป็นต้น

ตัวอย่างการอธิบายปฏิจจนรูปบาทแบบนัยที่ ๒ ซึ่งเป็นการแสดงกระบวนการที่หมุนเวียนอยู่ตลอดเวลาในทุกขณะของการดำรงชีวิต กล่าวคือแสดงการเกิด ดับ แห่งเพลิงทุกข์ เพลิงกิเลสของบุคคลนั่นเอง

๑. อวิชา คือ ความไม่รู้เท่าทันสภาวะ หลงผิด เข้าใจผิด ขาดสติปัญญา ไม่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ จึงก่อให้เกิด

๒. สังขาร คือความคิดปรุงแต่ง ความจงใจ ตัดสินใจ และการที่จะแสดงเจตนาออกเป็นการกระทำไปตามความเข้าใจของตน เมื่อมีเจตนาคิดมุ่งหมายตั้งใจ หรือตัดสินใจเลือกที่จะเกี่ยวข้องกับสิ่งใด หรือรับรู้อะไร ๆ จึงเกิดมี

๓. วิญญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะเจตนาจะชักจูงนำจิตนำวิญญาณให้เกิด ให้รับรู้ในเรื่องที่มันต้องการปรุงแต่งเรื่อยไป และพร้อมกันนั้นมันก็จะปรุงแต่งสภาพพื้นเพของจิตหรือของวิญญาณนั้นให้เป็นจิตที่ติงามหรือชั่วร้าย เมื่อมีวิญญาณที่รู้เห็นหรือได้ยิน เป็นต้น ก็ต้องมีรูปธรรม นามธรรมที่ถูกรู้ถูกเห็นอยู่พร้อมไปด้วย นั่นคือมี

๔. นามรูป หมายถึงความมีอยู่ของรูปธรรม นามธรรมในความรับรู้ของบุคคล เมื่อ

วิญญาณทำหน้าที่รูปธรรมนามธรรมต่าง ๆ เช่น อวัยวะที่เกี่ยวข้อง เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลายต่างก็ทำงานร่วมไปด้วยตามหน้าที่ เช่น จิตหรือวิญญาณถูกปรุงแต่งให้โกรธ รูปร่างกายตาจะบดบังมีความรู้สึกไม่สบายเป็นทุกข์ และพร้อมที่จะปรุงแต่งกรรมเป็นคำด่า หรือกายกรรมในทางการทำร้าย เป็นต้น นั่นก็คือ มันต้องอาศัยบริการของอายตนะ เป็นสื่อป้อนความรู้หรือเป็นช่องทางดำเนินพฤติกรรม อายตนะนั้น ๆ ก็จะปลุกเร้าให้พร้อมในการทำหน้าที่

๕. สพายตนะ คือ อวัยวะสื่อสัมผัสมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่ออายตนะต่าง ๆ มีผัสสะคือการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ เหล่านี้จึงมีได้ เมื่ออายตนะทำหน้าที่ก็เกิด

๖. ผัสสะ คือการกระทบ การสัมผัส การรับรู้อารมณ์โดยอาศัยอายตนะ เมื่อมีการรับรู้อารมณ์แล้วก็ต้องมีความรู้สึกที่เรียกว่า เวทนา

๗. เวทนา เป็นความรู้สึกสุข หรือทุกข์ หรือเฉย ๆ อย่างใดอย่างหนึ่งอันเนื่องด้วยผัสสะ และเมื่อมีเวทนาอย่างใดแล้วก็อยากคงอยู่อย่างนั้น หรือไม่ก็อยากที่จะไม่เป็นเช่นนั้นอีกคือเกิดมีตัณหาตามมา

๘. ตัณหา คือความทะยานอยาก เมื่อเกิดสุขเวทนาจึงอยากที่จะได้อีก เป็นกามตัณหา อยากที่จะเป็นเช่นนั้นอีก เป็นภวตัณหา หรือถ้าเกิดทุกข์เวทนาจึงอยากที่จะพ้นจากภวะนั้น จึงเป็นวิภวตัณหา เมื่อมีตัณหาก่อเกิดขึ้นย่อมจะผูกใจยึดติดถือมั่นไปตามอำนาจของตัณหา นั่นคือมี อุปาทาน

๙. อุปาทาน ซึ่งแปลว่าความยึดมั่นถือมั่น ประการตันก็ยึดมั่นยึดติดในรสอร่อยของกามคุณ จึงเรียกว่ากามอุปาทาน ยึดมั่นในความเชื่อความเห็นของคนเป็นทิฏฐูปาทาน ยึดมั่นในข้อวัตรปฏิบัติของคนอย่างเหนียวแน่นเป็นศีลัพพอุปาทาน และยึดมั่นในตัวตนว่าเป็นของตนจัดเป็นอัตตวาอุปาทาน เมื่อมีอุปาทานก็จะสร้างภพหรือภาวะชีวิตขึ้นตามความยึดถือ นั่นคือเกิดมี

๑๐. ภพ หมายถึงกระบวนการพฤติกรรมทั้งหมดที่แสดงออกเพื่อสนองตัณหา อุปาทานรวมทั้งภาวะชีวิตที่ปรากฏเป็นอย่างหนึ่งซึ่งเรียกว่า อุปปัตติภพ เมื่อเกิดมีภพที่จะเข้าอยู่ครอบครองเฉพาะตัวแล้วก็ปรากฏตัวตนเป็นความรู้สึกตระหนกอันชัดเจนที่เข้าอยู่ หรือรับเอาภาวะชีวิตเช่นนั้นไว้

๑๑. ชาติ คือความเกิด หมายถึง เกิดความตระหนกในตัวตน หรือที่เรียกว่า “เรา” เกิดขึ้น จึงมีอาการถือหรือออกรับว่าเป็นเจ้าของภพ เป็นผู้เสวยผล เป็นผู้กระทำ เป็นผู้ได้ ผู้เสีย ผู้แพ้ ผู้ชนะ เป็นต้น

๑๒. ชรามรณะ เมื่อเกิดมีตัวตนเข้าครอบครองภาวะชีวิตนั้นแล้ว การที่จะได้ประสบกับความเสื่อมสลายสูญสิ้น ในภพนั้น ก็ย่อมต้องมีเป็นธรรมดา นั่นก็คือมีการพลัดพรากจากภาวะชีวิตนั้น ๆ ที่เรียกว่า ชรามรณะ อีกทั้งมีทุกข์อื่น ๆ จรเข้ามารวมด้วย เป็นความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจเป็นต้น

อย่างไรก็ดี ในฐานะที่เป็นวิภวหรือวงจร ความสิ้นสุดจึงไม่มี ณ ที่นี่ แท้จริงองค์ประกอบช่วงนี้กลับเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่งอีกตอนหนึ่งที่จะทำให้วงจรหมุนเวียนต่อไป กล่าวคือความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ เป็นอาการสำแดงออกของการมีกิเลสที่เป็นเชื้อหมักคองอยู่ในจิตสันดาน ที่เรียกว่า อาสวะ อันได้แก่ความใฝ่ใจในสิ่งสนองความอยากทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ (กามาสวะ) ความเห็นความยึดถือต่าง ๆ เช่น ยึดถือว่า รูปเป็นเรา รูปเป็นของเรา เป็นต้น (ทิฐฐาสวะ) ความชื่นชอบอยู่ในใจว่าภาวะแห่งชีวิตอย่างนั้นอย่างนี้เป็นสิ่งดีเลิศประเสริฐมีความสุข หวังใจใฝ่ฝันที่จะได้อยู่ครองภาวะชีวิตเสวยสุขให้นานแสนนาน หรือตลอดไป (ภवासวะ) และความไม่รู้สิ่งทั้งหลายตามที่มีมันเป็น (อวิชชาสวะ) ชรามรณะเป็นเครื่องหมายแห่งความเสื่อมสลายซึ่งขัดกับอาสวะเหล่านี้ เช่น ในด้านกามาสวะ ชรามรณะทำให้ปุถุชนเกิดความรู้สึกว่า ตนกำลังพลัดพรากหรือหมดหวังจากสิ่งที่ชื่นชอบที่ปรารถนา ในด้านทิฐฐาสวะ เมื่อยึดถืออยู่ว่าร่างกายเป็นตัวเราเป็นของเรา พอร่างกายแปรปรวนไป ก็ผิดหวังแห่งใจ ในด้านภवासวะทำให้รู้สึกตัวว่า จะขาด พลาด พราก ผิดหวัง หรือหมดโอกาสที่จะครองภาวะแห่งชีวิตที่ตัวชื่นชอบอย่างนั้น ๆ ในด้านอวิชชาสวะ ก็คือขาดความรู้ความเข้าใจมูลฐานตั้งต้นแต่ว่าชีวิตคืออะไร ความแก่ชราคืออะไร ควรปฏิบัติอย่างไรต่อความแก่ชรา เป็นต้น เมื่อขาดความรู้ความคิดในทางที่ถูกต้อง พอนึกถึงหรือเข้าเกี่ยวข้องกับชรามรณะก็บังเกิดความรู้สึกและแสดงอาการในทางหลงมงาย ขลาดกลัว และเกิดความซึมเซาหดหู่ต่าง ๆ ดังนั้นอาสวะจึงเป็นเชื้อเป็นปัจจัยที่จะให้ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เกิดขึ้นได้ทันทีที่ชรามรณะเข้ามาเกี่ยวข้อง

ตัวอย่างกรณีปลีกย่อยในชีวิตประจำวัน (พระราชารมณี ๒๕๒๕, ๑๑๕-๑๒๑)

ก. กับ ข. เป็นเพื่อนนักเรียนที่รักและสนิทสนมกัน ทุกวันมาโรงเรียนพบกันก็ยิ้มแย้มทักทายกัน วันหนึ่ง ก. เห็น ข. ก็ยิ้มแย้มเข้าไปทักทายตามปรกติ แต่ ข. หน้าบึ้งไม่ยิ้มด้วยไม่พูดตอบ ก. จึงโกรธไม่พูดกับ ข.บ้าง ในกรณีนี้กระบวนการธรรมจะดำเนินไปในรูปต่อไปนี้

๑. อวิชชา เมื่อเห็น ข. หน้าบึ้ง ไม่ยอมยิ้มตอบ ไม่พูดตอบ ก. ไม่รู้ความจริงว่าเหตุผลต้นปลายเป็นอย่างไร และไม่ใช้ปัญญาพิจารณาเพื่อหาข้อเท็จจริงว่า ข. อาจมีเรื่องไม่สบายใจ

มีอารมณ์ค้างอะไรมาจากที่อื่น

๒. สังขาร ก. จึงนึกคิดปรุงแต่งสร้างภาพในใจไปต่าง ๆ ตามพื้นนิสัย ตามทัศนคติ หรือตามกระแสความคิดที่เคยชินของตนว่า ข. จะต้องรู้สึกนึกคิดต่อตนอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วเกิดความฟุ้งซ่าน โกรธ มีมานะ เป็นต้น ตามพื้นกิเลสของตน

๓. วิญญาณ จิตของ ก. ขุ่นมัวไปตามกิเลสที่ฟุ้งซ่านขึ้นมาปรุงแต่งเหล่านั้น คอยรับรู้การกระทำและอากัปภิกิริยาของ ข. ในแง่ในความหมายที่จะมาป้อนความรู้สึกนึกคิดที่เป็นอยู่ในเวลานั้นเหมือนอย่างที่สุดกันว่า ยิ่งนึกก็ยิ่งเห็น ยิ่งคิดก็ยิ่งเป็นอย่างนั้น สีหน้ากิริยาท่าทางต่าง ๆ ของ ข. ดูจะเป็นเรื่องที่กระทบกระทั่ง ก. ไปเสียทั้งนั้น

๔. นามรูป ความรู้สึก ภาพที่คิด ภาวะต่าง ๆ ของจิตใจ สีหน้า กิริยาท่าทาง คือ ทั้งกายและใจทั้งหมดของ ก. คล้ายไปด้วยกันในทางที่จะแสดงออกมาเป็นผลรวมคือ ภาวะอาการของคนโกรธ คนบั่นปิ้ง คนงอน เป็นต้น (สุดแต่สังขาร) พร้อมทั้งจะทำงานร่วมไปกับวิญญาณนั้น

๕. สฬายตนะ อายุตนะต่าง ๆ มีตา หู เป็นต้น ของ ก. เฉพาะที่เกี่ยวข้องจะต้องใช้รับรู้เรื่องราวในกรณีนี้ต้นตัว พร้อมทั้งจะทำหน้าที่รับความรู้กันเต็มที่

๖. ผัสสะ สัมผัสกับลักษณะอาการแสดงออกต่าง ๆ ของ ข. ที่เด่นน่าสนใจ เกี่ยวข้องกับกรณีนั้น เช่นความบูดบึ้ง ความกระด้าง ท่าทางดูหมิ่น ไม่ให้เกียรติ หรือเหยียดศักดิ์ศรี เป็นต้น

๗. เวทนา รู้สึกไม่สบายใจ บีบคั้นใจ เจ็บปวดร้าวร้าว หรือเหี่ยวแห้งใจ

๘. ตัณหา เกิดวิวัตตมหาอยากให้ภพที่บีบคั้น ทำให้ไม่สบายใจนั้นพ้นหายอันตรายาน ถูกกด ถูกปราบ ถูกทำลายให้พินาศไปเสีย

๙. อุปาทาน เกิดความขี้ดถือผูกใจต่อพฤติกรรมของ ข. ว่าเป็นสิ่งเกี่ยวข้องโดยเฉพาะกับตน ซึ่งจะต้องการเอากันอย่างใดอย่างหนึ่ง

๑๐. ภพ พฤติกรรมที่สืบเนื่องต่อไปของ ก. ตกอยู่ในอิทธิพลของอุปาทาน เกิดเป็นกระบวนการพฤติกรรม

๑๑. ซาติ ก. เข้าสวมรับเอาภาวะชีวิตที่เป็นปฏิปักษ์นั้น โดยมองเห็นความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างตนกับ ข. ชัดเจนลงไป แยกออกเป็นเรา-เขา มีตัวตนที่จะเข้าไปกระทำและถูกกระทบกระทั่งกับ ข.

๑๒. ชรามรณะ ตัวตนที่เกิดขึ้นในภาวะปฏิปักษ์นั้น จะดำรงอยู่และเติบโตขึ้นได้ต้อง

อาศัยความหมายต่าง ๆ ที่ฟังติดมา เช่น ความเก่ง ความสามารถ ความมีเกียรติ ความมีศักดิ์ศรี และความเป็นผู้ชนะ เป็นต้น ซึ่งมีภาวะฝ่ายตรงข้ามขัดแย้งอยู่ในตัวคือ ความด้อย ความไร้ค่า ไร้เกียรติ ความแพ้ เป็นต้น ทั้งนี้ที่ตัวตนนั้นเกิดขึ้น ก็ถูกคุกคามด้วยภาวะขาดหลักประกันว่าตนจะได้เป็นอย่างที่ต้องการ และหากได้เป็น ภาวะนั้นจะยั่งยืนหรือทรงคุณค่าอยู่ได้ยาวนานเท่าใด คือ อาจไม่ได้เป็น ก.ในฐานะปฏิบัติที่เก่ง ที่มีศักดิ์ศรี และความชนะไว้ได้ เป็นต้น ความทุกข์ในรูปแบบต่าง ๆ จึงเกิดแทรกอยู่ตลอดเวลา เริ่มตั้งแต่ความทุกข์จากความหวังนั้นกลัวว่าอาจจะไม่สมหวัง ความเครียดและกระบวนการในการดิ้นรนเพื่อให้ตัวตนอยู่ในภาวะที่ต้องการ ตลอดจนความผิดหวัง หรือแม้สมหวังถึงที่แล้วแต่คุณค่าของมันก็ต้องเจือจางไปจากความชื่นชม ความทุกข์ในรูปแบบต่าง ๆ เหล่านี้ปกคลุมห่อหุ้มจิตใจให้หม่นหมองมืดมัว เป็นปัจจัยแก่อวิชชาที่จะเริ่มต้นวงจรต่อไปอีก นอกจากนั้นทุกข์เหล่านี้ยังเป็นเหมือนของเสียที่ระบายออกไม่หมด คั่งค้างหมักหมมอยู่ในวงจรคอยระบายพิษออกในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้เกิดปัญหาต่อ ๆ ไปแก่ชีวิตทั้งของตนเองและผู้อื่น มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมครั้งต่อ ๆ ไป และการดำเนินชีวิตทั้งหมดของเขาดังในกรณีของ ก.อาจใจไม่สบายขุนมัวไปทั้งวัน เรียนหนังสือและใช้ความคิดในวันนั้นทั้งหมดไม่ได้ผลดี พลอยให้แสดงกิริยาอาการไม่งาม วาจาไม่สุภาพต่อคนอื่น ๆ เกิดความขัดแย้งกับคนเพิ่มขึ้นอีกหลายคน เป็นต้น

ถ้า ก. ปฏิบัติถูกต้องตั้งแต่ต้น วงจรปัญหาที่ไม่เกิดขึ้น คือ ก. เห็น ข. ไม่ยิ้มตอบ ไม่ทักตอบแล้วใช้ปัญญาจึงคิดว่า ข. อาจมีเรื่องไม่สบายใจ เช่น ถูกผู้ปกครองดุด่า ไม่มีเงินใช้ หรือมีเรื่องก้ำกึ่งใจอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ค้างอยู่ พอคิดอย่างนี้ก็ไม่มีอะไรกระทบกระทั่งตัว จิตยังกว้างขวางเป็นอิสระ และกลับเกิดความกรุณา รู้สึกสงสารคิดช่วยเหลือ ข. อาจเข้าไปสอบถามปลอบโยน ช่วยหาทางแก้ปัญหาก็มีโอกาสเขาที่จะอยู่สงบ เป็นต้น หรือแม้แต่เมื่อวงจรร้ายเริ่มขึ้นแล้ว ก็ยังอาจแก้ไขได้ เช่น วงจรหมุนไปถึงผัสสะ ได้รับรู้อาการกิริยาที่ไม่น่าพอใจของ ข. ทำให้ ก. เกิดทุกข์บีบคั้นใจขึ้นแล้ว แต่ ก. มีสติเกิดขึ้นแทนที่จะตกอยู่ใต้อิทธิพลของวิภวตัณหาที่จะตามมาต่อไป ก็ตัดวงจรเสียโดยใช้ปัญญา พิจารณาข้อเท็จจริงและเกิดความรับรู้อย่างใหม่เกี่ยวกับการแสดงออกของ ข. คิดเหตุผลทั้งที่เกี่ยวกับการกระทำของ ข. และข้อปฏิบัติของตนเอง จิตใจก็จะหายบีบคั้นขุนมัว กลับปลอดโปร่ง และคิดช่วยเหลือแก้ไขทุกข์ของ ข. ได้อีก ดังนั้น เมื่อปัญญาหรือวิชาเกิดขึ้น จึงทำให้จิตใจเป็นอิสระไม่เกิดตัวตนขึ้นมาสำหรับให้ถูกกระทบกระทั่ง นอกจากจะไม่เกิดปัญหาสร้างทุกข์แก่ตนแล้วยังทำให้เกิดกรุณาที่จะไปช่วยแก้ปัญหาคลายทุกข์ให้แก่ผู้อื่นด้วย ตรงข้ามกับอวิชชาซึ่งเป็นตัวชักนำเข้าสู่สังสารวัฏ ทำให้เกิดตัณหาอุปาทานสร้างตัวตนขึ้นมาจำกัดตัวเองสำหรับให้ถูกกระทบกระทั่งเกิดความทุกข์เป็นปัญหาแก่ตนเอง และมักขยายทุกข์ก่อปัญหาให้แก่ผู้อื่น

กว้างขวางออกไปด้วย

ก่อนจะผ่านตัวอย่างปลีกย่อยนี้ไป เห็นควรรย้าข้อควรระลึบบางอย่างไว้เพื่อให้มองเห็นหลักปฏิจจสมุปบาทรอบด้านมากขึ้น

- ในสถานการณ์จริง วงจรหรือกระบวนการทั้งหมดที่กล่าวถึงในตัวอย่างข้างต้น เป็นไปได้อย่างรวดเร็วตลอดสายเพียงชั่วแวบเดียว เช่น นักเรียนบางคนทราบข่าวสอบตก คนทราบข่าวการสูญเสียบุคคลผู้เป็นที่รัก หลิงเห็นชายคนรักอยู่กับหญิงอื่น เป็นต้น เสียใจมาก ตกใจมาก อาจเข่าอ่อนทรงตัวไม่อยู่ อาจร้องกรี๊ด หรืออาจเป็นลมล้มพับไปทันที ยิ่งความชืดติดถ้อมันรุนแรงเท่าใดผลก็ยิ่งรุนแรงมากขึ้นเท่านั้น
- ขอย้ำอีกครั้งว่า ความเป็นปัจเจกในกระบวนการนี้ ไม่จำเป็นต้องเป็นไปอย่างเรียงลำดับกาล เช่น ซอลึก กระดานดำ พื้นสีดำสะอาดและการเขียน เป็นปัจเจกแห่งตัวหนังสือสีขาว (ที่มองเห็นบนกระดานดำ) เป็นต้น
- การอธิบายหลักปฏิจจสมุปบาทมุ่งให้เข้าใจกฎธรรมดา หรือกระบวนการที่เป็นไปอยู่ตามธรรมชาติเป็นสำคัญ เพื่อให้มองเห็นสาเหตุและจุดที่จะต้องแก้ไข ส่วนรายละเอียดของการแก้ไขหรือวิธีปฏิบัติไม่ใช่เรื่องของปฏิจจสมุปบาทโดยตรง แต่เป็นเรื่องของมรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทาซึ่งจะกล่าวต่อไป

ประโยชน์ของการเรียนรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาท

๑. ทำให้เราได้ว่ารู้ว่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นมีลักษณะเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยทำให้หมดข้อสงสัยในเรื่องที่ว่าสิ่งทั้งหลายมีจริงหรือไม่จริง ยั่งยืนหรือขาดสูญ เป็นต้น บุคคลใดที่ขาดความรู้ในเรื่องปฏิจจสมุปบาท มักจะเข้าใจในเรื่องใดลักษณะผิดพลาดโดยเฉพาะหลักอนัตตา ไปในความหมายที่ว่า “ไม่มีอะไร” จึงกลายเป็นอุจเฉททิฐิ คือความเห็นว่ขาดสูญ คือเห็นว่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่มีจริง อันจัดเป็นความเห็นผิดที่เรียกว่ามิจฉาทิฐิ

๒. ผู้เข้าใจในปฏิจจสมุปบาทแล้ว ก็ย่อมพ้นจากความสงสัยในปัญหาทางอภิปรัชญา เช่นสงสัยในเรื่องปฐมเหตุ หรือสงสัยในสิ่งวิเศษที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ เป็นต้น

๓. ทำให้เราเห็นสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลายที่สัมพันธ์เนื่องกันเป็นเหตุปัจจัย จึงทำให้จัดการกับปัญหาต่าง ๆ ได้โดยแก้ไขที่ตัวสาเหตุ

๔. ทำให้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา คือรู้เท่าทันสภาวะธรรมชาติและรู้จักถือเอา

ประโยชน์จากธรรมชาติโดยมีชีวิตอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของ ความยึดถือและเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายตามวิถีทางแห่งเหตุปัจจัย

๕. ถ้ามีความเข้าใจและเห็นแจ้งในปฏิจสมุปบาทแล้ว ก็สามารถยังผลให้บุคคลนั้น หลุดพ้นจากการติดข้องในวัฏสงสารเพราะสรรพสัตว์ทั้งหลายไม่เห็นแจ้งในเรื่องนี้เองจึงทำให้ เวียนว่ายตายเกิด พบกับความทุกข์ยากไม่รู้จักจบสิ้น (วนิดา จำเริญ ๒๕๒๘ : ๕๒)

อริยสัจ ๔

คำว่า อริยสัจ หรือ อริยสัจจ์ แยกศัพท์ออกได้เป็นสองคำคือ อริยะ แปลว่า ประเสริฐ กับ สัจจะ แปลว่า ความจริง คำว่า อริยสัจ จึงแปลตามรูปศัพท์ว่า ความจริงอันประเสริฐ

คัมภีร์วิสุทธิมัทค์ อธิบายความในบาลีมาแสดงความหมายของอริยสัจ รวมได้ ๔ นัย คือ (พระราชมุนี ๒๕๒๕ : ๘๘๖)

๑. สัจจะที่พระอริยะตรัสรู้
๒. สัจจะของพระอริยะ
๓. สัจจะที่ทำให้เป็นอริยะ
๔. สัจจะอย่างอริยะ คือแท้แน่นอน

จากความหมาย ๔ ประการนี้ จึงพอสรุปความหมายของอริยสัจได้ว่า หมายถึง ความจริงอันประเสริฐที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ ซึ่งความจริงอันประเสริฐดังกล่าวมีอยู่ ๔ ประการคือ

๑. ทุกข์ แปลว่า ความทุกข์ หรือสภาพที่ทนได้ยาก ทุกข์ในอริยสัจเป็นทุกข์ของสิ่งมีชีวิต คือ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

ก. สภาวะทุกข์หรือทุกข์ประจำ คือทุกข์ในสังขาร มี ๓ ประการ คือชาติ (ความเกิด) ชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) เป็นทุกข์ที่ทุกคนมีเหมือนกันหมด

ข. ปกิณณกทุกข์หรือทุกข์จร คือทุกข์ที่เกิดขึ้นทางใจเป็นส่วนใหญ่ ในชั้นมจกักปัปวัตตนสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงทุกข์ไว้ ๑๑ ประการ คือ

๑.๑	ชาติ	ความเกิด
๑.๒	ชรา	ความแก่
๑.๓	มรณะ	ความตาย
๑.๔	โสกะ	ความเศร้าโศกเสียใจ

- ๑.๕ ปรีทเวชะ ความพิร่ำพิไรรำพัน ร้องไห้คร่ำครวญ
- ๑.๖ ทุกชะ ความไม่สบายกาย
- ๑.๗ โทมน์ส ความไม่สบายใจ
- ๑.๘ อุปายาส ความคับแค้นใจ
- ๑.๙ อับปิยสัมปโยค ความประสพกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก
- ๑.๑๐ ปิยวิปโยค ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก
- ๑.๑๑ อิจฉิตาลาภะ ความไม่สมหวัง ปรรณาสังโศโกไม่ได้ดังนั้นตามปรารถนา

ทุกข์ทั้ง ๑๑ ประการนี้ ชาติ ชรา มรณะ จัดอยู่ในสภาวะทุกข์ ที่เหลือเป็นปภินณฑทุกข์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นทุกข์ทางใจ ยกเว้น ทุกชะ ซึ่งเป็นทุกข์ทางกาย

จะเห็นว่าต้นตอของความทุกข์ คือ การเกิด เพราะเมื่อมีการเกิด ทุกข์ต่าง ๆ ก็ตามมา ดังปรากฏในพระสูตรว่า

“การเกิดเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ การไม่เกิดเป็นเหตุให้เกิดสุข เมื่อมีการเกิดเป็นอันหวัง ได้ทุกข์นี้คือ ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย อูจจาระ ปัสสาวะ สัมผัสไฟ สัมผัสท่อนไม้ สัมผัสศาสตรา...เมื่อมีการเกิดเป็นอันหวังได้ทุกข์นี้” (พระไตรปิฎก ๒๕ : ๒๑๑)

การกล่าวว่าต้นตอของความทุกข์คือ การเกิด เพราะเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องประสพกับความทุกข์ เช่น ความร้อน ความหนาว ความหิว ความกระหาย ต้องอูจจาระ ต้องปัสสาวะ ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องของความทุกข์ทั้งสิ้น หรืออาจกล่าวได้ว่า การเกิดมันพ่วงเอาทุกข์อื่น ๆ ติดมาด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น พ่วงเอาความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก เสียใจมาด้วยดังนี้ เป็นต้น

ทุกข์ในอริยสัจมีความหมายแคบกว่าทุกข์ในไตรลักษณ์ เพราะหมายถึง ทุกข์ของสิ่งมีชีวิตเท่านั้น ส่วนทุกข์ในไตรลักษณ์มีความหมายกว้างกว่า คือหมายถึงการคงอยู่ไม่ได้ ต้องแตกดับทำลายไป จึงคลุมสิ่งทั้งปวงทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตและคลุมทุกข์ในอริยสัจด้วย

การที่พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องทุกข์ อาจทำให้มีผู้เข้าใจผิดว่าพระพุทธศาสนามองโลกในแง่ร้าย เป็นทุนิยม (pessimism) แต่ในความเป็นจริงนั้นพระพุทธศาสนามีได้มีลักษณะเป็นทุนิยมแต่ประการใด เพราะแม้พระองค์จะทรงเริ่มต้นคำสอนด้วยทุกข์ แต่ทุกข์นั้นก็ เป็นสิ่งที่สามารถดับได้และทรงสอนวิธีดับทุกข์ไว้ด้วย

๒. ทุกขสมุทัย เรียกสั้น ๆ ว่า สมุทัย แปลว่า เหตุเกิดแห่งความทุกข์หรือสาเหตุให้

ทุกข์เกิดขึ้น ได้แก่ความอยากที่ยึดถือเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง โดยอาการที่มีเรารู้สึกเสวยที่จะได้ จะเป็น จะไม่เป็นเช่นนั้นอย่างนี้ ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความเร่าร้อน รำรนกระวนกระวาย ความหวงแหน เกลียดขัง ห้วนกล้ว หวาดระแวง ความเบื่อหน่าย หรือความคับข้องติดขัดใน รูปใดรูปหนึ่งอยู่ตลอดเวลา ไม่อาจปลอดโปร่งโล่งเบา เป็นอิสระสดชื่น เบิกบานได้อย่าง บริสุทธิ์สิ้นเชิง

สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ได้แก่ตัณหา ๓ คือ

๒.๑ กามตัณหา คือ ความทะยานอยากในกาม^(๑) ความอยากได้ในกามคุณ คือ สิ่งสนองความต้องการทางประสาททั้ง ๕ หรือที่เรียกว่ากามคุณ ๕ ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส

๒.๒ ภวตัณหา คือ ความอยากมีอยากเป็น ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น อยากเป็นใหญ่ อยากมีอำนาจวาสนา อยากเหนือผู้อื่น เมื่อไม่ได้ดังที่อยากก็ทำให้เกิดทุกข์หรือเมื่อไม่ได้ในทางสุจริตก็พยายามให้ได้มาในทางทุจริต ทำให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบ หรือถึงกับต้องเข่นฆ่ากัน เป็นต้น

๒.๓ วิภวตัณหา คือ ความไม่อยากมี ไม่อยากเป็น ตรงข้ามกับภวตัณหา เช่น บุคคลอยากเป็นอย่างหนึ่ง เพราะภวตัณหาชักจูงไป แต่เมื่อได้เป็นแล้วเกิดความลำบาก หรือไม่พอใจก็อยากจะให้พ้นจากสภาพนั้น แต่มีเหตุปัจจัยอื่นคอยหนุนเหนี่ยวเอาไว้ให้พ้นจากสภาพนั้นไม่ได้จึงเกิดความอึดอัดใจ ความทุกข์ก็เกิดขึ้น

ตัณหา ๓ อิกนัยหนึ่งอธิบายไว้ดังนี้ (วคิน อินทสระ ๒๕๒๓ : ๕๓-๕๔)

๒.๑ กามตัณหา หมายถึง ความทะยานอยาก ความติดใจของบุคคลผู้ยังข้องอยู่ใน กามาวจรภูมิ คือ ภูมิของสัตว์ที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ที่กล่าวถึงข้างต้นอยู่ในกามตัณหานี้ เพราะเป็นเรื่องของผู้ที่ยังข้องอยู่ในกาม

๒.๒ ภวตัณหา หมายถึง ความติดใจในอารมณ์ของรูปฌาน มีความปรารถนาใน รูปภพ คือรูปาวจรภูมิ ความอยากเกิดเป็นรูปพรหม รวมความว่าความมัวเมาหลงใหล ติดใจ ในความสุขของรูปฌาน ความติดข้องอยู่ในรูปาวจรภูมิ

๒.๓ วิภวตัณหา หมายถึง ความติดใจในอารมณ์ของอรุฌาน มีความปรารถนาใน

(๑) คำว่า กาม ในพระพุทธศาสนามีความหมายกว้างกว่าที่คนทั่วไปเข้าใจ คือหมายถึงวัตถุกามและกิเลสกาม วัตถุกาม แปลว่าที่ตั้งแห่งกามหรือสื่อแห่งกาม อันได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส อันน่าใคร่ น่าพอใจ น่าปรารถนา

กิเลสกาม คือความใคร่ที่มีอยู่ในใจ ความพอใจ ความกำหนดในกามทั้งหลาย

อรุปรภ คือ อรุปาวจรภูมิ ความอยากเกิดเป็นอรุปรพหม รวมความว่าความมัวเมาหลงไหล
ติดใจในความสุขของอรุปรมาณ ความติดข้องในอรุปาวจรภูมิ

๓. ทุกขนิโรธ เรียกสั้น ๆ ว่านิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่เข้าถึง
เมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกตัณหาย้อมใจหรือจุตลาออกไป ไม่ถูกบีบคั้น
ด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย ความเบื่อหน่ายหรือความคับข้องติดขัดอย่างใด ๆ หลุดพ้น
เป็นอิสระ ประสบความสุขที่บริสุทธิ์ สงบ ปลอดภัยโล่งเบา ผ่องใสเบิกบาน เรียกสั้น ๆ
ว่านิพพาน

การดับทุกข์ต้องดับที่ต้นตอของมัน คือดับตัณหา ๓ ผู้ที่ดับตัณหาได้เรียกว่า พระ
อริยบุคคลซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ ระดับ ตามขีดขั้นของการละกิเลส กิเลสที่พระอริยบุคคลต้อง
ละมีอยู่ ๑๐ อย่าง ที่เรียกว่า สังโยชน์ ๑๐^(๑) ได้แก่

๓.๑ สักกายทิฏฐิ - ความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา...
เห็นวิญญาณ ว่าเป็นสิ่งมีตัวตน อันเป็นเหตุให้เกิดความเห็นแก่ตัว จัดเป็นกิเลสตัวแรกที่ต้อง
ละให้ได้เสียก่อน

๓.๒ วิจิกิจฉา - ความลังเลสงสัย ความมีใจไม่แน่นอนในทางปฏิบัติและมรรค
ผล นิพพาน

๓.๓ สีลัพพตปรามาส - ความยึดมั่นในศีลพรตโดยสักแต่ทำตาม ๆ กัน
ไปอย่างงมงาย หรือเห็นว่าขลังหรือศักดิ์สิทธิ์

๓.๔ กามราคะ - ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ ๕ คือ รูป รส
กลิ่น เสียง และสัมผัส

๓.๕ ปฏิฆะ - ความกระทบกระทั่งแห่งใจ ความหงุดหงิดขัดเคืองใจ ความ
ไม่ปลอดภัย

๓.๖ รูปราคะ - ความติดใจในอารมณ์ของรูปมาณ หรือติดใจในรูปที่ประณีต
มีความปรารถนาในรูปภพ

๓.๗ อรูปราคะ - ความติดใจในอารมณ์ของอรุปรมาณ หรือติดใจในสิ่งที่
อรุปรธรรม มีความปรารถนาในอรุปรภพ

๓.๘ มานะ - ความทรงตน ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นเหตุให้ดูหมิ่นผู้อื่น
เห็นว่าผู้อื่นด้อยกว่าตน

(๑) สังโยชน์หรือสังโยชน์ หมายถึง กิเลสที่ผูกมัดสัตว์ทั้งหลาย ให้ติดข้องอยู่ในวัฏสงสาร

๓.๙ อุทัจจะ - ความฟุ้งซ่าน

๓.๑๐ อวิชา - ความหลง ความไม่รู้จริงในสภาวะธรรมชาติ ความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔

สังโยชน์ ๑๐ ข้อนี้ ก็คืออกุศลมูล ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ นั่นเอง กล่าวคือ กามราคะ รูปราคะ อรูปราคะ สามอย่างนี้จัดเป็นโลภะ ปฏิฆะ จัดเป็นโทสะ นอกนั้นจัดเป็น โมหะซึ่งมี ๖ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส มานะ อุทัจจะ และอวิชา

สังโยชน์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือโอรัมภาคิยสังโยชน์ หรือสังโยชน์เบื้องต่ำ เป็นกิเลสหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ ได้แก่ในห้าข้อแรก ส่วนในห้าข้อหลัง เรียกว่าอุทัมภาคิยสังโยชน์ หรือ สังโยชน์เบื้องสูง เป็นกิเลสอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพอันสูง สังโยชน์ ๑๐ เมื่อเทียบกับตัณหา ๓ ในนัยที่สอง จะเห็นว่าลวมตัณหาตรงกับกามราคะ ภวตัณหาตรงกับ รูปราคะ และ วิภวตัณหา ตรงกับ อรูปราคะ เพราะฉะนั้น ถ้าวัดสังโยชน์ได้ทั้งหมด ๑๐ อย่าง ก็เท่ากับดับตัณหา ๓ ได้ทั้งหมด การดับตัณหา คือ การดับทุกข์ และผู้ดับทุกข์ได้ เรียกว่า พระอริยบุคคล ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ ประเภทตามระดับขั้นในการละสังโยชน์ได้คือ

๑. พระโสดาบัน คือ พระอริยบุคคลผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ นับเป็นบุคคลอันดับแรกที่ได้เห็นพระนิพพาน หรือเห็นอริยสัจโดยแท้จริง เป็นเหตุให้ละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส พระโสดาบันแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ตามความอ่อน กลาง แก่ ของอินทรีย์คือ (วิสุทธิมรรค ๒๕๒๑ : ๓๐๑)

๑.๑ สัตตักขัตตปุรณะ คือ ผู้มาถึงความเป็นอริยบุคคลโดยวิปัสสนาอย่างอ่อน ผู้มีอินทรีย์อ่อน พระโสดาบันประเภทนี้จะท่องเที่ยวไปในสุคติภพ ๗ ภพ ก็จะเข้าถึงนิพพานได้

๑.๒ โกลังโกละ คือ ผู้มาโดยวิปัสสนาอย่างกลาง มีอินทรีย์ปานกลาง พระโสดาบันประเภทนี้ จะแล่นท่องเที่ยวไปสู่ตระกูล (คือภพ) ๒ หรือ ๓ ตระกูลก็จะเข้าถึงนิพพานได้

๑.๓ เอกพีธี คือ ผู้มาโดยวิปัสสนาอย่างกล้า มีอินทรีย์กล้า พระโสดาบันประเภทนี้จะเกิดในโลกมนุษย์อีกชาติเดียวเท่านั้น แล้วก็เข้าถึงนิพพานได้

๒. พระสกทาคามี คือ พระอริยบุคคล ผู้ละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง เช่นเดียวกับพระโสดาบันและสามารถทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง พระอริยบุคคลประเภทนี้จะกลับมาสู่โลกนี้โดยการถือปฏิสนธิอีกเพียงครั้งเดียวก็จะเข้าถึงนิพพานได้ พระสกทาคามี มี ๕ ประเภทคือ (ธนิต อยู่โพธิ์ ๒๕๑๕ : ๒๕-๓๔)

๒.๑ ท่านที่บรรลुकทาคามิผลในโลกมนุษย์ แล้วไปเกิดในเทวโลก และนิพพานในเทวโลกนั้น

๒.๒ ท่านที่บรรลुकทาคามิผลในเทวโลก แล้วมาเกิดในโลกมนุษย์ และนิพพานในโลกมนุษย์

๒.๓ ท่านที่บรรลुकทาคามิผล และนิพพานในเทวโลก

๒.๔ ท่านที่บรรลुकทาคามิผล และนิพพานในโลกมนุษย์

๒.๕ ท่านที่บรรลुकทาคามิผลในโลกมนุษย์ แล้วไปเกิดในเทวโลกอยู่ตลอดอายุในเทวโลก แล้วลงมาเกิดในโลกมนุษย์อีกครั้งจึงนิพพาน

๓. พระอนาคามี คือ พระอริยบุคคลผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่างได้แล้ว จะปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้นโดยไม่กลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก พระอนาคามีแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ

๓.๑ อันตราปรินิพพายี คือท่านผู้จะปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง

๓.๒ อุพหัจจปรินิพพายี คือท่านผู้จะปรินิพพานต่อเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้ว

๓.๓ อสังขารปรินิพพายี คือท่านผู้จะปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรนัก

๓.๔ สสังขารปรินิพพายี คือท่านผู้จะปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรเร็วแรง

๓.๕ อุทฺธังโสโต อภินิฏฐคามิ คือท่านผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภพ

๔. พระอรหันต์ คือพระอริยบุคคลผู้ละสังโยชน์ทั้งเบื้องต่ำและเบื้องสูงได้ทั้งหมด นับเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุด เพราะเป็นผู้พ้นแล้วจากวัฏสงสารโดยเด็ดขาด พระอรหันต์มี ๖ ประเภท คือ (วิสุทธิมรรค ๒๕๑๒ : ๓๐๑)

๔.๑ สัทธาวิมุตตะ คือ ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา

๔.๒ ปัญญาวิมุตตะ คือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา

๔.๓ อุกโตภาควิมุตตะ คือ ผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้งสอง คือ ได้ทั้งเจโตวิมุตติขั้นอรุปรสมาบัติก่อนแล้ว ได้ปัญญาวิมุตติ

๔.๔ เดวีชชา คือ ผู้ที่ได้วิชา ^(๑)

(๑) วิชา ๓ หมายถึง ความรู้แจ้ง ๓ ประการ คือ

๑. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ - ญาณเป็นเหตุระลึกชาติได้

๒. จุจูปปาตญาณ - ญาณกำหนดรู้จุติและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย

๓. อาสวักขยญาณ - ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

๔.๕ ฉพภิญญา คือ ผู้ได้อภิญญา ๖^(๑)

๔.๖ ปฏิสัมภีที่ปัดตะ คือ ผู้ถึงความแตกฉานในปฏิสัมภี^(๒)

๔. ทุขขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกสั้น ๆ ว่า มรรค แปลว่า ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์ หรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นทางสายกลาง ซึ่งดำเนินไปพอดีที่จะให้ถึงนิโรธโดยไม่ติดข้องหรือเอียงไปหาที่สุดสองอย่างคือ กามสุขัลลิกานุโยค (ความหมกมุ่นในกามสุข) และ อัตตกิลม-
กานุโยค (การประกอบความลำบากแก่ตน คือ บีบคั้นทรมานตนเองให้เดือดร้อน)

การดำเนินปฏิปทาเพื่อเข้าถึงความดับทุกข์ (นิพพาน) เป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อนมาก ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค พระสารีบุตรได้แสดงปฏิปทาเพื่อเข้าถึงนิพพานแก่ปริพาชก ชื่อ ชัมพูชาทกะ ดังนี้ (พระไตรปิฎก ๑๘ : ๔๕๑)

“....ดูกรท่านสารีบุตร ที่เรียกว่า นิพพาน ๆ ดังนี้ นิพพานเป็นไฉนหนอ” ท่านสารีบุตรตอบว่า “ดูกรผู้มีอายุ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่านิพพานฯ”

ข. ดูกรท่านผู้มีอายุ ก็มรรคามีอยู่หรือ ปฏิปทามีอยู่หรือ เพื่อกระทำนิพพานนั้นให้แจ้งฯ

สา. มีอยู่ผู้มีอายุฯ

ข. ดูกรท่านผู้มีอายุ ก็มรรคเป็นไฉน ปฏิปทาเป็นไฉน เพื่อกระทำนิพพานนั้นให้แจ้งฯ

สา. ดูกรผู้มีอายุ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ คือความเห็นชอบ ความดำริชอบ

(๑) อภิญญา ๖ คือ ความรู้ซึ่งขาด ๖ ประการ ได้แก่

๑. อิทธีวิชา หรืออิทธิวิธี - ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
๒. ทิพพโสด - ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์
๓. เจโตปริยญาณ - ญาณที่ให้กำหนดใจผู้อื่นได้
๔. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ - ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
๕. ทิพพจักขุ - ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์
๖. อาสวกขยญาณ - ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป

(๒) ปฏิสัมภี คือ ปัญญาแตกฉาน มี ๔ ประการ ได้แก่

๑. อัถตปฏิสัมภี - ปัญญาแตกฉานในอรรถ
๒. รัมมปฏิสัมภี - ปัญญาแตกฉานในธรรม
๓. นิรุตติปฏิสัมภี - ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ
๔. ปฏิภาณปฏิสัมภี - ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ

วาทะชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ เพียรชอบ ตั้งสติชอบ ตั้งใจชอบ นี้แลเป็นมรรคา เป็นปฏิบัติเพื่อกระทำนิพพานนั้นให้แจ้งฯ”

จะเห็นได้ว่าการเข้าถึงนิพพานนั้นจะเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติเท่านั้น จึงได้มีคำสอนที่เกี่ยวกับการปฏิบัติโดยตรง ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจ และเลื่อมใสในพุทธธรรมศนคติเป็นพื้นฐานย่อมสามารถปฏิบัติตามปฏิปาดังกล่าวได้ การปฏิบัติดังกล่าวแบ่งได้เป็นช่วงกว้าง ๆ มุ่งเฉพาะสิ่งที่จะต้องปฏิบัติเด่นชัดเป็นตอน ๆ เรียงลำดับในรูปที่เรียกว่า ไตรสิกขา คือ

- ๑) อธิศีลสิกขา การฝึกอบรมในด้านความประพฤติทางกาย วาจา
- ๒) อธิจิตตสิกขา การฝึกอบรมทางจิตหรือกระบวนการสมาธิ
- ๓) อธิปัญญาสิกขา การฝึกอบรมปัญญาขั้นสูง

ไตรสิกขานี้เมื่อนำมาแสดงเป็นคำสอนในรูปปฏิบัติจะกลายเป็นส่วนสำคัญของหลักที่เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์ อันเป็นคำสอนที่เป็นหลักใหญ่ของพระพุทธเจ้า ๓ ประการ คือ (พระไตรปิฎก ๑๐ : ๒๔)

- ๑) สพุพปาปสฺส อภรณํ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง (ศีล)
- ๒) กุสลสฺสุปสมฺปทา การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม (สมาธิ)
- ๓) สจฺจิตฺตปริโยทปนํ การทำจิตของตนให้ผ่องใส (ปัญญา)

โดยนัยนี้ในทางปฏิบัติ เมื่อจัดเป็นระบบการฝึกอบรมแบบช่วงกว้าง ๆ โดยถือว่าผู้ปฏิบัติมีความรู้ ความเข้าใจ หรือความเชื่อเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว การฝึกอบรมจึงเริ่มที่ความประพฤติทางกาย วาจา (ศีล) ก่อน แล้วประณีตขึ้นมาถึงการฝึกอบรมจิต (สมาธิ) จนถึงระดับสุดท้าย คือ ทำปัญญาให้แก่กล้าจนพ้นจากอวิชชา ตัณหา อุปาทานได้ ระบบการฝึกอบรมแบบนี้เรียกชื่อว่า “ไตรสิกขา”

ความสัมพันธ์แบบต่อเนื่องกันของไตรสิกขานี้มองเห็นได้แม้ในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ เมื่อมีความบริสุทธิ์ในทางความประพฤติ และเชื่อมั่นในความบริสุทธิ์ของตนก็จะไม่มีความฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ จิตจึงปลอดโปร่งสงบ แน่วแน่ การคิด การพิจารณา การรับรู้จึงเป็นไปอย่างคล่องตัว และเป็นผลดีในทางปัญญา ในการปฏิบัติธรรมขั้นสูงขึ้นไปทีละขั้นจะทำให้เกิดญาณรู้แจ้งเห็นจริงจนกำจัดอาสวะกิเลสได้นั้น ย่อมต้องการจิตที่สงบนิ่งผ่องใส มีสมาธิแน่วแน่ถึงขนาดระดับการรับรู้ทางอายตนะต่าง ๆ ได้หมด เหลือแต่อารมณ์ที่กำหนดไว้ทำการแต่เพียงอย่างเดียว ไตรสิกขาซึ่งจัดลำดับเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา นำมาเทียบกับองค์มรรค ได้ดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ	}	๓. ปัญญา
๒. สัมมาสังกัปปะ		
๓. สัมมาวาจา	}	๑. ศิล
๔. สัมมากัมมันตะ		
๕. สัมมาอาชีวะ		
๖. สัมมาวายามะ	}	๒. สมานิ
๗. สัมมาสติ		
๘. สัมมาสมาธิ		

การแยกหัวข้อจัดลำดับไว้เช่นนี้เป็นการจัดคร่าว ๆ ตามความเด่นในขั้นตอนต่าง ๆ ของการปฏิบัติ เช่น สัมมาทิฐิ จัดเป็นข้อแรกเพราะในการปฏิบัติธรรม เริ่มแรกทีเดียวจะต้องมีความเห็น มีความเข้าใจหรือเชื่อถือถูกต้องตามแนวทางที่จะปฏิบัติเสียก่อนแล้วจึงดำริการและเริ่มประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องได้ อย่างไรก็ตามการฝึกอบรมขั้นต้น ๆ ย่อมมุ่งไปที่ความประพฤติทางกายวาจา ที่เป็นขั้นภายนอกหรือขั้นหยาบ ให้อยู่ในสภาพที่พร้อมเสียก่อน จากนั้นจึงฝึกอบรมจิตซึ่งเป็นขั้นภายใน ในการฝึกอบรมต่อ ๆ กันนี้ ความรู้ ความเข้าใจ หรือความเชื่อที่มีไว้เป็นทุนเดิมอยู่นั้นก็จะค่อย ๆ เจริญและชัดเจนยิ่งขึ้นโดยลำดับ ด้วยอาศัยการฝึกอบรมในทางกายและทางจิตนี้ ในที่สุดปัญญา ก็จะเจริญขั้นรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงถึงขั้นหลุดพ้นบรรลุนิพพานได้

ความหมายขององค์มรรคแต่ละข้อมีดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ คือมีความเห็น ความเชื่อที่ถูกต้อง มีความรู้ในอริยสัจ ๔ ดังพุทธพจน์ว่า

“....ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิคืออะไร ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่าสัมมาทิฐิ” (พระไตรปิฎก ๑๐ : ๒๕๕, ๑๒:๑๔๕) สัมมาทิฐิ เป็นส่วนสำคัญขั้นต้นของการปฏิบัติ เพราะถ้าปราศจากสัมมาทิฐิแล้วย่อมไม่สามารถรู้หรือแยกข้อปฏิบัติอื่น ๆ ที่ถูกหรือผิดได้

สัมมาทิฐิ มี ๒ ระดับ คือ ระดับที่เป็นอาสวะ (โลกียะ) กับระดับโลกุตระระดับพุทธพจน์ว่า

“....เรากล่าวว่าสัมมาทิฐิมิ ๒ อย่าง คือสัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ ซึ่งจัดเป็นฝ่ายบุญ อำนาจวิบากแก่กันธ้อย่างหนึ่ง กับสัมมาทิฐิเป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระและเป็นองค์

มรรคอย่างหนึ่ง

สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะจัดอยู่ในฝ่ายบุญอำนาจวิบากแก่ขันธเป็นไฉน คือ ความเห็นว่าทานที่ให้แล้วมีผล การบำเพ็ญทานมีผล การบูชามีผล กรรมที่ทำไว้ดีและชั่วมีผล มีวิบากโลกนี้มี ปรโลกมี มารุคามี บิดามี สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้และปรโลกให้แจ้งเพราะรู้อย่างด้วยตนเองมีอยู่ นี้แลสัมมาทิฐิจัดเป็นฝ่ายบุญอำนาจวิบากแก่ขันธ

สัมมาทิฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค เป็นไฉน คือองค์มรรคข้อสัมมาทิฐิที่เป็นตัวปัญญา ปัญญาทริย ปัญญาพละ ทัมมวิชัยสัมโพชฌงค์ ความเห็นชอบองค์แห่งมรรค ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่นี้แล สัมมาทิฐิของพระอริยะที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค” (พระไตรปิฎก ๑๔ : ๒๕๖-๒๕๘)

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าสัมมาทิฐิเป็นจุดเริ่มต้นหรือเป็นตัวนำในการดำเนินตามมรรคาแห่งมัชฌิมาปฏิปทา และเป็นตัวยืนที่มีบทบาทอยู่ตลอดเวลาทุกขั้นตอนของการปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม ระหว่างการดำเนินมรรคาตลอดสายนี้ สัมมาทิฐิมิใช่เป็นเพียงที่อาศัยหรือเป็นตัวสนับสนุนองค์มรรคข้ออื่น ๆ เพียงฝ่ายเดียว แต่ตัวสัมมาทิฐิเองก็ได้รับความอุดหนุนจากองค์มรรคข้ออื่น ๆ ด้วย ยิ่งการดำเนินตามมรรคาก้าวหน้าไปเท่าใด สัมมาทิฐิก็ยิ่งอบรมมตัวให้แข็งแกร่งชัดเจน มีกำลังบริสุทธิ์มากขึ้นเพียงนั้น และในที่สุดก็กลายเป็นตัวการสำคัญที่นำเข้าถึงจุดหมายปลายทางของมรรคา

สัมมาทิฐิเป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรคในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นในการปฏิบัติธรรมหรือตามแนวไตรสิกขาว่าเป็นขั้นเริ่มแรก และเป็นธรรมที่ต้องพัฒนาให้บริสุทธิ์ เป็นอิสระมากขึ้นตามลำดับ จนกลายเป็นการตรัสรู้ในที่สุดดังที่กล่าวถึงมาแล้ว ดังนั้นการสร้างเสริมสัมมาทิฐิจึงเป็นสิ่งสำคัญ และปัจจัยให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้น มี ๒ อย่าง คือ (พระราชมุนี ๒๕๒๕ : ๖๑๕-๖๑๖)

๑.๑ ศรัทธา หมายถึงการไว้วางใจในปัญญาของผู้อื่น หรืออาศัยปัญญาของคนอื่นโดยผ่านทางคำแนะนำสั่งสอน เป็นต้น เป็นการเริ่มต้นจากปัจจัยภายนอก เรียกเป็นคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาว่า **ปรโตโมสะ**

๑.๒ โยนิโสมนสิการ หมายถึง ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น คิดถูกวิธี เป็นการเริ่มต้นจากปัจจัยภายใน

ปัจจัยทั้งสองอย่างนี้ย่อมสนับสนุนซึ่งกันและกัน สำหรับคนสามัญซึ่งมีปัญหาไม่แก้
กล้ายอมต้องอาศัยการแนะนำชักจูงจากผู้อื่นและคล้อยไปตามคำแนะนำชักจูงได้ง่าย แต่ก็
ต้องฝึกหัดให้สามารถใช้ความคิดอย่างถูกวิธีด้วยตนเองได้ด้วย จึงจะก้าวหน้าไปถึงที่สุดได้
ส่วนคนที่มีความกล้าอย่างแท้จริงก็ใช้โยนิโสมนสิการได้ดีกว่า แต่กระนั้นก็ต้องอาศัย
แนะนำที่ถูกต้องเป็นเครื่องนำทางในเบื้องต้นและเป็นเครื่องช่วยส่งเสริมให้ก้าวหน้าไปได้
รวดเร็วยิ่งขึ้น แต่ถ้าปัจจัยอย่างหนึ่งอย่างใดหรือทั้งสองอย่างผิดพลาดก็อาจได้รับผลตรงข้าม
คือ มิจฉาทิฐิได้

เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นแล้ว ก็จะเจริญเข้าสู่จุดหมายด้วยการอดทนขององค์ประกอบ
ต่าง ๆ ๕ อย่าง คือ

๑. ศील - ความประพฤติดีงาม
๒. สุตะ - ความรู้จากการสดับ เล่าเรียน อ่านตำรา การแนะนำสั่งสอนเพิ่มเติม
๓. สากัจฉา - การสนทนา ถกเถียง อภิปราย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น สอบค้น
ความรู้
๔. สมถะ - ความสงบ การทำใจให้สงบ การไม่มีความฟุ้งซ่าน วุ่นวายใจ
๕. วิปัสสนา - การใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามสภาพของมันคือ ตามที่
มันเป็นจริงด้วยจิตที่สงบ

กล่าวโดยสรุป สัมมาทิฐิก็เหมือนเห็นตามที่สิ่งทั้งหลายเป็นจริง การที่สัมมาทิฐิจะ
พัฒนาขึ้นย่อมต้องอาศัยโยนิโสมนสิการเรื่อยไป เพราะโยนิโสมนสิการช่วยให้ไม่มองสิ่งต่าง ๆ
อย่างผิวเผินหรือมองเห็นเฉพาะผลรวมที่ปรากฏ แต่ช่วยให้มองแบบสืบค้น แยกแยะ ทั้งใน
การวิเคราะห์ส่วนประกอบที่มาประชุมกันเข้า และในแง่สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ทำให้ไม่ถูก
หลงด้วยปรากฏการณ์ทางรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะและคตินิยมต่าง ๆ จนเกิดเป็นปัญหา
ขึ้นแก่ตนเองและผู้อื่น แต่ทำให้มีสติสัมปชัญญะ เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง กระทำการ
ต่าง ๆ ด้วยปัญญาซึ่งเป็นขั้นที่สัมมาทิฐิส่งผลแก่องค์กรภรรคข้อต่อ ๆ ไป เริ่มต้นทำลายสังโยชน์
มีสัkkายาทิฐิ วิจิกิจฉา และสัทธัพพตปรมาสเป็นต้น

๒. สัมมาสังกัปปะ - ความดำริชอบ มี ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะและระดับโลกุตระ
ดังพุทธพจน์ต่อไปนี้

“.....เรากล่าวว่า สัมมาสังกัปปะมี ๒ อย่าง คือ สัมมาสังกัปปะที่ยังมีอาสวะ ซึ่งจัด
เป็นฝ่ายบุญ อำนวยวิบากแก่ชั้นธออย่างหนึ่ง กับสัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะไม่มีอาสวะ เป็น

โลกุตตระ และเป็นองค์มรรคอย่างหนึ่ง

สัมมาสังกัปปะที่ยังมีอาสวะคือ เนกขัมมสังกัปปี อพยาบาทสังกัปปี อวิหิงสาสังกัปปี...สัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรคคือ ความตริก (ตักกะ) ความนึกคิด (วิตักกะ) ความดำริ (สังกัปปี) ความคิดแผ่วแผ่ (อัปปนา) ความคิดปักแน่นแน่น (พหุปปนา) ความเอาใจจดจ่อลง วชิสังขารของบุคคลผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่...” (พระไตรปิฎก ๑๔ : ๒๖๑-๒๖๓)

ตามคำจำกัดความข้างต้น สัมมาสังกัปปะ ในระดับโลกิยะ คือ ความดำริชอบหรือความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง ๓ ประการ คือ

๒.๑ เนกขัมมสังกัปปี หรือเนกขัมมวิตก คือความดำริที่ปลอดจากกาม ความนึกคิดที่ปลอดโปร่งไม่หมกมุ่น พัวพัน ติดข้องอยู่ในสิ่งสนองความอยากต่าง ๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว รวมไปถึงความคิดเสียสละ และความคิดในรูปสัญลักษณ์คือบรรพชา หรือการออกบวชด้วย จัดเป็นความคิดที่ปราศจาก รากะ หรือโลภะ

๒.๒ อพยาบาทสังกัปปี หรืออพยาบาทวิตก คือ ความดำริที่ไม่มีความเครียด แค้นชิงชัง ขัดเคือง หรือการคิดเห็นเพ่งมองในแง่ร้ายต่าง ๆ โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่ตรงข้ามคือเมตตาซึ่งหมายถึง ความปรารถนาดี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ

๒.๓ อวิหิงสาสังกัปปี หรืออวิหิงสาวิตก คือความดำริที่ไม่มีการเบียดเบียน การคิดทำร้ายหรือทำลาย โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่ตรงข้ามคือ กรุณา ซึ่งหมายถึงความคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ เช่นกัน

ข้อควรสังเกตคือ ความสัมพันธ์ระหว่างสัมมาทิฐิ กับสัมมาสังกัปปะนั้นเมื่อเทียบกับกิเลสหลักที่เรียกว่าอกุศลมูล ๓ อย่าง มี โลภะ โทสะ โมหะ แล้วจะเห็นว่า สัมมาทิฐิเป็นตัวกำจัดกิเลสต้นตอที่สุดคือ โมหะ ส่วนสัมมาสังกัปปะกำจัดกิเลสที่รองหรือต่อเนื่องออกมาคือ เนกขัมมสังกัปปีกำจัดโลภะ และอพยาบาทสังกัปปีกับอวิหิงสาสังกัปปีกำจัดโทสะ จึงเป็นความกลมกลืนต่อเนื่องประสานกันทุกด้าน

อย่างไรก็ตาม องค์มรรคเพียง ๒ ข้อ ยังนับว่าเป็นขั้นต้นอยู่ การเจริญปัญญาไม่ถึงขั้นสมบุรณ์เต็มตามที่ตามจุดหมาย และการปฏิบัติธรรมแต่ละข้อมิใช่จะสมบุรณ์ ตามขอบเขตความหมายของธรรมข้อนั้น ๆ ทันทิ แต่ต้องเป็นไปตามลำดับ ดังนั้นสัมมาสังกัปปะ ๓ ข้อนี้ เนกขัมมสังกัปปีบางทีก็หมายเอาเพียงขั้นหยาบในรูปสัญลักษณ์ คือการออกบวช หรือปลีก

ตัวออกไปจากความเป็นผู้ครองเรือน อพยาบาลสังกัปปีก็มุ่งเอาการเจริญเมตตาเป็นหลักและอวิหิงสาสังกัปปีก็มุ่งเอาการเจริญกรุณาเป็นสำคัญ ปัญญาที่เจริญในขั้นนี้ แม้จะเป็นสัมมาทิฐิมองเห็นตามความเป็นจริง แต่ก็ยังไม่บริสุทธิ์เป็นอิสระรู้แจ้งเห็นแจ้งเต็มที่ จนกว่าจะถึงขั้นมีอุเบกขา ซึ่งอาศัยสมาธิเป็นรากฐาน

การปฏิบัติช่วงแรกตามองคัมภรค ๒ ข้อที่กล่าวมา สรุปได้ด้วยพุทธพจน์ว่า “...ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ อย่าง ชื่อว่า เป็นผู้ดำเนินปฏิบัติท้อแท้ไม่ผิดพลาด และเป็นอันได้เริ่มก่อต้นกำเนิดของความสิ้นอาสวะแล้ว ธรรม ๔ อย่างนั้น คือ เนกขัมมวิตก อพยาบาลวิตก อวิหิงสาวิตก สัมมาทิฐิ...” (พระไตรปิฎก ๒๑ : ๗๒)

๓. สัมมาวาจา - วาจาชอบมี ๒ ระดับคือ ระดับที่เป็นโลกียะ และระดับโลกุตระ ระดับโลกียะได้แก่

- ๓.๑ มุสาวาทา เวรมณี - เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
- ๓.๒ ปิสุณาย วาจา เวรมณี - เจตนางดเว้นจากวาจาส่อเสียด
- ๓.๓ ผรุสสาย วาจา เวรมณี - เจตนางดเว้นจากวาจาหยาบคาย
- ๓.๔ สมุผลุปปลาปา เวรมณี - เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

ระดับโลกุตระได้แก่ “...ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากวจีทุจริตทั้ง ๔ ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่...” (พระไตรปิฎก ๑๔ : ๒๖๘)

๔. สัมมากัมมันตะ - กระทำชอบ แบ่งออกเป็น ๒ ระดับคือ ระดับโลกียะและระดับโลกุตระ ระดับโลกียะได้แก่

- ๔.๑ ปาณาติปาตา เวรมณี - เจตนางดเว้นจากการตัดรอนชีวิต
- ๔.๒ อทินนาทานา เวรมณี - เจตนางดเว้นจากการเอาของที่เขามีได้ให้
- ๔.๓ กามเมสุมิฉาจารา เวรมณี - เจตนางดเว้นจากการประพฤติดีในกามทั้งหลาย

ระดับโลกุตระได้แก่ “...ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากกายทุจริตทั้ง ๓ ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่...” (พระไตรปิฎก ๑๔ : ๒๗๓)

๕. สัมมาอาชีวะ - การเลี้ยงชีพชอบ แบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือระดับโลกียะ และ

ระดับโลกุตตระ ระดับโลกียะได้แก่ การละมิจณาอาชีวะ คือ การคดโกง หลอกลวง เบียดเบียนผู้อื่น หาเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นอกจากนี้อาชีวะที่จัดเป็นมิจณาอาชีวะ คือ การประกอบการค้า ๕ ชนิด ได้แก่

- ๕.๑ ค้าขายเครื่องประหาร หรือค้ำอาวุธ
- ๕.๒ ค้าขายมนุษย์
- ๕.๓ ค้าขายสัตว์ที่มีชีวิตสำหรับฆ่าเป็นอาหาร
- ๕.๔ ค้าขายน้ำเมา
- ๕.๕ ค้าขายยาพิษ

ระดับโลกุตตระได้แก่ “...ความงด ความเว้น เจตนางดเว้นจากมิจณาอาชีวะของ ภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่...” (พระไตรปิฎก ๑๔ : ๒๗๘)

องค์มรรค ๓ ข้อนี้ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดเป็นขั้นศีล อันเป็นพื้นฐานของระบบการฝึกอบรมแบบไตรสิกขา แม้ว่าศีลยังมีข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมายสูงสุดโดยตัวของมันเอง แต่ก็เป็นวิธีการเพื่อก้าวหน้าไปสู่ขั้นสมาธิ สมาธิจึงเป็นจุดหมายเฉพาะของศีล โดยนัยนี้ศีลจึงมีความสำคัญมาก คุณค่าทางจิตใจขั้นศีลก็คือ เจตนาที่จะงดเว้นหรือการไม่มีความดำริในการที่จะทำความชั่วใด ๆ อยู่ในใจจึงทำให้จิตใจบริสุทธิ์ปลอดโปร่ง ทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย เมื่อจิตสงบเป็นสมาธิแล้วก็เกิดความคล่องตัวในการที่จะใช้ปัญญา และนำไปสู่ความหลุดพ้นในที่สุด

๖. สัมมาวาจาเมะ - ความเพียรชอบ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมมัปปธาน หรือปธาน ๔ ได้แก่

- ๖.๑ สังวรปธาน คือเพียรป้องกัน หรือเพียรระวังไม่ให้กุศลเกิดขึ้น
- ๖.๒ ปหานปธาน คือเพียรละหรือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
- ๖.๓ ภาวนาปธาน คือเพียรเจริญหรือเพียรสร้างให้กุศล ให้เกิดมีขึ้น
- ๖.๔ อนุรักษนาปธาน คือเพียรรักษาและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

ตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา การที่บุคคลจะบรรลุนิพพาน ก็คือความหลุดพ้นได้นั้นต้องอาศัยความเพียรเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะสังขารมในพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยตัวเอง มิใช่สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงสร้างขึ้น บุคคล

สามารถเข้าถึงสังขรณ์ด้วยตนเอง ตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ พระพุทธองค์เป็นผู้บอกทางให้เท่านั้น ความเพียรจึงเป็นสิ่งสำคัญและการทำความเพียรนี้ต้องให้สอดคล้องกลมกลืนกันไปกับธรรมข้ออื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะสติสัมปชัญญะ มีความรู้ความเข้าใจ ใช้ปัญญาดำเนินความเพียรให้พอเหมาะ ไม่ตึงเกินไปและไม่หย่อนเกินไป

ความสำคัญของความเพียรนี้จะเห็นได้ชัดใน โภธิปักขิยธรรม ซึ่งหมายถึงธรรมฝ่ายให้เกิดความรู้หรือธรรมที่สนับสนุนให้เกิดความรู้ ซึ่งความรู้ในที่นี้ได้แก่ความรู้หรือริยัจซึ่งสามารถทำลายกิเลส คือ โลกะ โทสะ โมหะ ได้อย่างแท้จริง โภธิปักขิยธรรมมี ๓๗ ประการ แบ่งออกเป็น ๗ หมวด ดังนี้ (พระไตรปิฎก ๓๕ : ๖๑๑)

๑. สติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน ฌมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน

๒. สัมมปธาน ๔ ได้แก่ สังวรปธาน ปหานปธาน กวานาปธาน อนุรักษนาปธาน

๓. อิทธิบาท ๔ ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา

๔. อินทรีย์ ๕^(๑) ได้แก่ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา

๕. พละ ๕^(๒) ได้แก่ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา

๖. โพชฌงค์ ๗ ได้แก่ สติ ฌมมวิจย วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา

๗. มรรค ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาวายามะ สัมมาอาชีวะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

ในหมวดแรกแม้จะไม่มี ความหมายของคำว่าความเพียรอยู่เลย แต่ในการปฏิบัตินั้น ต้องอาศัยความเพียรทุกขั้นตอนไม่ว่าจะเป็นสติปัฏฐานข้อใดใน ๔ ข้อนี้ก็ตาม ความเพียรจึงมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในด้านการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นด้วยประการฉะนี้

๗. สัมมาสติ - ระลึกรชอบ หมายถึงความระลึกได้ ความไม่เผลอ ไม่เลินเล่อ ไม่พันทืเพื่อนเลือนลอย สัมมาสติก็คือหลักธรรมที่เรียกว่า สติปัฏฐาน ๔ นั่นเอง สติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในพระสูตรได้แก่

๗.๑ กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน - การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย

(๑) อินทรีย์ แปลว่า ความเป็นใหญ่ ความมีอำนาจ ได้แก่คุณธรรมที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ในการปราบปรามอกุศลธรรมที่เป็นปรปักษ์

(๒) พละ แปลว่า กำลัง หมายถึงธรรมที่เป็นกำลังภายในซึ่งเป็นเครื่องต่อต้านอกุศลธรรมที่เป็นปรปักษ์

๗.๒ เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน - การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา

๗.๓ จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน - การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต

๗.๔ ธัมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน - การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม

สติปัฏฐานแปลว่า ที่ตั้งของสติ การปรากฏของสติ อันได้แก่ การใช้สติ หรือวิธีปฏิบัติเพื่อใช้สติให้บังเกิดผลดีถึงที่สุด ดังพุทธพจน์ว่า “...ทางนี้เป็นมรรคาเอกเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อข้ามพ้นความโศกและปริเทวะ เพื่อความอัสถงแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุโลกุตตรมรรค เพื่อกระทำให้งั่งซึ่งนิพพาน นี่คือ สติปัฏฐาน ๔...” (พระไตรปิฎก ๑๒ : ๑๓๒)

การเจริญสติปัฏฐาน เป็นวิธีปฏิบัติธรรมที่ถือว่ามิพร้อมทั้งสมณะและวิปัสสนาในตัว ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมณะจนได้ฌาน แล้วจึงเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานไปจนถึงที่สุดก็ได้ หรือจะอาศัยสมาธิเพียงขั้นต้น ๆ เท่าที่จำเป็นมาประกอบ เจริญแต่วิปัสสนาฝ่ายเดียวตามแนวสติปัฏฐานนี้ไปจนถึงที่สุดก็ได้

ในพระสูตรได้แสดงสัมมาสติไว้ดังนี้ (พระไตรปิฎก ๑๐ : ๒๗๓)

“สัมมาสติเป็นโจน ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ อันนี้เรียกว่าสัมมาสติ”

ข้อความจากพระสูตรที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ นั้นมิได้ใช้สติเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีธรรมข้ออื่น ๆ ควบอยู่ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ความเพียร ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ได้แก่

๑. มีความเพียร ในที่นี้หมายถึง สัมมาวายามะ

๒. มีสัมปชัญญะ ในที่นี้คือตัวปัญญาที่พิจารณาและรู้เท่าทันอารมณ์ที่สติกำหนด และเข้าใจถูกต้องเป็นสัมมาทิสฺสู

๓. มีสติ หมายถึงตัวสติที่กำลังกล่าวถึงนี้เอง

ทั้ง ๓ ประการดังกล่าวนี้ แท้จริงคือมรรคทั้ง ๓ ข้อที่ทำงานประสมประสานกัน ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาทิสฺสูและสัมมาสติ

สติปัฏฐาน ๔ มีใจความโดยสังเขปดังนี้

๗.๑ กายานุปัสสนา - การพิจารณากาย คือการพิจารณาว่ากายนี้ ก็สักแต่ว่ากาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา บังคับบัญชาไม่ได้ กายานุปัสสนาสติปัฏฐานได้แก่

๗.๑.๑ อานาปานสติ คือ ไปในที่สงบ นั่งขัดสมาธิ ตั้งสติ กำหนดลมหายใจเข้า ออก โดยอาการต่าง ๆ

๗.๑.๒ กำหนดอิริยาบถ คือ เมื่อยืน เดิน นั่ง นอน หรือร่างกายอยู่ในอาการ ใด ๆ ก็รู้ชัดในอาการที่เป็นอยู่นั้น ๆ

๗.๑.๓ สัมปชัญญะ คือ สร้างสัมปชัญญะในการกระทำทุกอย่าง และความเคลื่อนไหวทุกอย่าง เช่น การก้าวเดิน การเหลียวมอง การเหยียดมือ นุ่งห่ม กิน ดื่ม เคี้ยว ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การตื่น การหลับ การพูด การนั่ง เป็นต้น

๗.๑.๔ ปฏิกุลมณสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตน ตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้าซึ่งมีส่วนประกอบที่ไม่สะอาดต่าง ๆ มากมายมารวม ๆ อยู่ด้วยกัน

๗.๑.๕ ธาตุมนสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตน โดยให้เห็นแยกประเภทเป็น ธาตุ ๔ แต่ละอย่าง ๆ

๗.๑.๖ นวสีวติกา คือ มองเห็นศพที่อยู่ในสภาพต่าง ๆ กัน โดยระยะเวลา ๘ ระดับตั้งแต่ตายใหม่ ๆ ไปจนถึงกระดูกผุ แล้วในแต่ละกรณีนั้น ให้ย้อนมานึกถึงร่างกายของตนว่า จะต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน

๗.๒ เวทนानุปัสสนา - การพิจารณาเวทนา คือ การตามดูเวทนาของตน ตามรู้เวทนาของตน กล่าวคือตามรู้ความรู้สึกของตนเช่น เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ว่าเสวยสุขเวทนา เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ว่าเสวยทุกขเวทนา เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ว่าเสวยอทุกขมสุขเวทนา เมื่อเสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาอันเจือด้วยอามิสก็รู้

เมื่อบุคคลพิจารณาเวทนาอยู่อย่างนี้ ย่อมเห็นธรรมดาอย่างหนึ่ง คือ ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความเกิดขึ้นแล้วดับไปของเวทนา เขาย่อมเห็นแจ้งว่า มันสักแต่ว่าเป็นเวทนา ซึ่งเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย และดับไปตามเหตุปัจจัย จึงกลายเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก มีชีวิตเบาสบาย

๗.๓ จิตตานุปัสสนา - การพิจารณาจิต คือ การตามดูจิตของตน ตามรู้จิตของตน รู้ชัดว่าจิตของตนในขณะนั้น ๆ เป็นอย่างไร เช่น มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ หลุดพ้น หรือไม่หลุดพ้น เป็นต้น

เมื่อบุคคลพิจารณาจิต ตามคูจิตอยู่เช่นนั้น ย่อมเห็นธรรมดา คือความสิ้นและความเสื่อมในจิต เขาย่อมเห็นจิตสักแต่ว่าเกิดขึ้นดับไปตามเหตุปัจจัย จึงเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรในโลก มีชีวิตเบาสบาย

๗.๔ ธัมมานุปัสสนา - การพิจารณาธรรม คือ การตามดูธรรมทั้งส่วนอกุศลและกุศลที่เกิดขึ้นในจิตของตน ได้แก่

๗.๔.๑ นิ वर्ณ คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า นิ वर्ณ ๕ แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปอย่างไร รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ นิ वर्ณ ๕ คือสิ่งกันจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทถัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา

๗.๔.๒ ชันธ คือ กำหนดรู้ว่า ชันธ ๕ แต่ละอย่างคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ดับไปได้อย่างไร

๗.๔.๓ อายตนะ คือ รู้ชัดในอายตนะภายใน ภายนอก แต่ละอย่าง ๆ รู้ชัดในสังโยชน์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอายตนะนั้น ๆ รู้ชัดว่าสังโยชน์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้วไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปอย่างไร

๗.๔.๔ โพชฌงค์ คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า โพชฌงค์ ๗ แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว เจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร

๗.๔.๕ อริยสัจ คือ รู้ชัดอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง ๆ ตามความเป็นจริงว่าคืออะไร เป็นอย่างไร

จะเห็นว่าสติปัฏฐาน ๔ เป็นเรื่องที่สามารถปฏิบัติได้ตลอดเวลาในชีวิตประจำวันโดยไม่จำเป็นต้องปลีกตัวไปปฏิบัตินอกสังคมในเวลาใดเวลาหนึ่ง สติปัฏฐาน ๔ เมื่อว่าโดยสาระสำคัญแล้วก็คือการใช้สติคอยกำกับดูแลชีวิตของเราซึ่งมีเพียง ๔ จุดเท่านั้นคือ กาย ซึ่งได้แก่พฤติกรรมต่าง ๆ เวทนา ได้แก่ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ จิต ได้แก่ภาวะที่เป็นไปต่าง ๆ ของจิต และธรรม ได้แก่ความนึกคิดไตร่ตรอง ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้ง ๔ นี้แล้วก็จะปลอดภัยไร้ทุกข์และยังเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้แจ้งในอริยสัจอีกด้วย

๘. สัมมาสมาธิ - ความตั้งมั่นของจิตชอบ ได้แก่ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด ภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว หรือมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป

สัมมาสมาธิ ตามคำจำกัดความในพระสูตรทั่วไปเจาะจงว่า ได้แก่ฌาน ๔ ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสมาธิเป็นโจน (คือ) ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สัจจจากามทั้งหลาย สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานซึ่งมีวิตก มีวิจาร์ มีปีติ และสุข เกิดแต่วิเวกอยู่

๒. บรรลุทุติยฌาน ซึ่งมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน มีภาวะใจเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ เพราะวิตกวิจาร์ระงับไป มีแต่ปีติและสุข เกิดแต่สมาธิอยู่

๓. เพราะปีติจางไปเธอจึงมีอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะและเสวยสุขด้วยกายบรรลุทุติยฌานที่พระอรหิยะทั้งหลายกล่าวว่า “เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข”

๔. เพราะละสุขละทุกข์ และเพราะโสมนัส โทมนัสดับหายไปก่อน จึงบรรลุจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่” (พระไตรปิฎก ๑๐ : ๒๕๕)

ส่วนคำจำกัดความในคัมภีร์อภิธรรม ว่าดังนี้

“สัมมาสมาธิเป็นไฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความตั้งแน่วแน่แห่งจิต ความมันลงไปแห่งจิต ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่มีใจไม่ซัดส่าย ความสงบ (สมถะ) สมาธิทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ” (พระไตรปิฎก ๓๕ : ๑๘๓)

ดังนั้น คำว่า สัมมาสมาธิ ก็คือ สมาธิที่ใช้ถูกทางเพื่อจุดหมายในทางหลุดพ้น เป็นไปด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง มิใช่เพื่อผลในทางสนองความอยากของตัวเอง เช่น จะอวดฤทธิ์ อวดความสามารถเป็นต้น แต่หมายถึงสมาธิที่ใช้ประกอบกับวิปัสสนา หรือเป็นสมาธิ เพื่อสร้างปัญญาที่รู้แจ้งก็จัดว่าเป็นสัมมาสมาธิ อันได้แก่สมาธิในระดับระหว่างขณิกสมาธิกับอุปจารสมาธิ ซึ่งมีชื่อเรียกเฉพาะว่า วิปัสสนาสมาธิ สมาธิดังกล่าวนี้นั้นความจริงยังไม่ถึงขั้นได้ฌานอันสมบูรณ์ แต่นำมาใช้เป็นบาทฐานของวิปัสสนาก็นับว่าเป็นสมาธิที่ใช้ถูกต้อง ในทางตรงข้ามแม้จะได้ฌานแต่ไม่ใช่เพื่อวิปัสสนา กลับยึดถือในความสุขอันเกิดจากความวิเวกเท่านั้นก็หาได้เป็นสัมมาสมาธิที่ดีแท้ไม่ สมาธิมี ๓ ระดับ คือ

๑. ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ เป็นสมาธิขั้นต้นซึ่งคนทั่วไปอาจใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่การงานในชีวิตประจำวันให้ได้ผลดี และจะใช้เป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนาก็ได้

๒. อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียด ๆ หรือสมาธิจวนจะแน่วแน่ เป็นสมาธิขั้นระงับนิวรณ์ได้ ก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน หรือสมาธิในบุพภาคแห่งอัปนาสมาธิ

๓. อัปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ หรือสมาธิที่แนบสนิท เป็นสมาธิระดับสูงสุด ซึ่งมีในฌานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ต้องการของการเจริญสมาธิ

ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า อธิจิตตสิกขา คือการฝึกอบรมทางจิตหรือกระบวนการสมาธินั้นก็เพื่อฝึกปรือและเสริมสร้างให้จิตมีคุณภาพและสมรรถภาพดีที่สุด ดังนั้นสมาธิจึงเป็นเป้าหมายของอธิจิตตสิกขานั้น จิตที่เป็นสมาธิหรือมีคุณภาพดี มีสมรรถภาพสูงนั้นมีลักษณะที่สำคัญดังนี้

๑. แข็งแรง มีพลังมาก ท่านเปรียบไว้ว่าเหมือนกระแสน้ำที่ถูกควบคุมให้ไหลพุ่งไปในทิศทางเดียว ย่อมมีกำลังแรงกว่าน้ำที่ถูกปล่อยให้ไหลพร่ากระจายออกไป

๒. ราบเรียบ สงบซึ่ง เหมือนสระหรือบึงน้ำใหญ่ที่มีน้ำนิ่ง ไม่มีลมพัดต้อง ไม่มีสิ่งรบกวนให้กระเพื่อมไหว

๓. ไสกระจ่าง มองเห็นอะไร ๆ ได้ชัด เหมือนน้ำสงบนิ่งไม่เป็นริ้วคลื่น และฝุ่นละอองที่มีก็ตกตะกอนนอนกันหมด

๔. นุ่มนวลควรแก่งาน หรือเหมาะแก่การใช้งาน เพราะไม่เครียด ไม่กระด้าง ไม่วุ่น ไม่จุ่นมัว ไม่สับสน ไม่เร่าร้อน ไม่กระวนกระวาย

จิตที่เป็นสมาธิขั้นสมบูรณ์เฉพาะอย่างยิ่งสมาธิถึงขั้นฌานนั้น พระอรรถกถาจารย์เรียกว่าจิตประกอบด้วยองค์ ๘ ซึ่งองค์ ๘ นั้นท่านนับจากคำบรรยายที่เป็นพุทธพจน์นั่นเอง กล่าวคือ

- (๑) ตั้งมั่น
- (๒) บริสุทธิ์
- (๓) ผ่องใส
- (๔) โปร่ง โด่ง เกลี้ยงเกล้า
- (๕) ปราศจากสิ่งมัวหมอง
- (๖) นุ่มนวล
- (๗) ควรแก่งาน
- (๘) อยู่ตัวไม่วอกแวกหวั่นไหว

ท่านว่าจิตที่มีองค์ประกอบเช่นนี้ เหมาะแก่การนำไปใช้ได้ดีที่สุด ไม่ว่าจะเอาไปใช้งานทางปัญญาพิจารณาให้เกิดความรู้เข้าใจถูกต้องแจ่มชัด หรือใช้ในทางสร้างพลังจิตให้เกิดอิทธิฤทธสมาบัติอย่างไร ๆ ก็ได้ ตามที่กล่าวมานี้มีข้อควรย้ำว่า ลักษณะเด่นที่สุดของจิตที่

เป็นสมาธิซึ่งสัมพันธ์กับความมุ่งหมายของสมาธิด้วยก็คือ ความควรแก่งาน หรือความ
เหมาะแก่การใช้งาน และงานที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาก็คือ งานทางปัญญา อัน
ได้แก่การใช้จิตที่พร้อมดีเช่นนั้นเป็นสนามปฏิบัติการของปัญญาในการพิจารณาภาวธรรมให้
เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง และโดยนัยนี้จึงควรย้ำเพิ่มไว้อีกด้วยว่าสมาธิที่ถูกต้องไม่ใช่การที่
จิตหมดความรู้สึก ปล่อยตัวตนเข้ารวมหายไปทำอะไร ๆ แต่เป็นภาวะที่ใจสว่าง โลงโปร่ง
หลุดออกจากสิ่งบดบังบีบบั่นกั้นขวาง เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง ตื่นอยู่ เบิกบาน พร้อมทั้ง
จะให้ปัญญา

การเจริญสมาธิอย่างเป็นแบบแผนนั้นลำดับแรกจะต้องมีศีลบริสุทธิเป็นเบื้องต้นเสียก่อน
นอกจากนี้จะต้องปฏิบัติดังนี้ก็คือ (พระราชวรมุณี ๒๕๒๕ : ๘๔๘-๘๕๒)

๑. ตัดปติโพธ คือ ข้อติดข้องหรือเหตุกังวล ๑๐ ประการ
๒. เข้าหากัลยาณมิตร คือ ครูอาจารย์ ผู้มีคุณสมบัติเหมาะที่จะให้กรรมฐาน
๓. รับเอากรรมฐาน^(๑) อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕๐ อย่าง ที่เหมาะแก่จริตของตน
๔. ก. เข้าอยู่ในวัด ที่อยู่อาศัย หรือสถานที่ปฏิบัติ ซึ่งเหมาะแก่การเจริญสมาธิ
ข. ตัดปติโพธ คือ ข้อกังวลเล็ก ๆ น้อย ๆ เสียให้หมด
๕. ปฏิบัติตามวิธีเจริญสมาธิ

รายละเอียดของวิธีปฏิบัติตามหัวข้อเหล่านี้ ท่านกล่าวไว้สำหรับพระภิกษุผู้จะทำการ
ฝึกสมาธิอย่างจริงจัง อาจเป็นเวลาหลายเดือน หรือหลายปี ถ้าคุณหัดจะปฏิบัติ หรือผู้ใดจะ
ฝึกระยะสั้น ๆ ก็พึงจับเอาสาระมาใช้เท่าที่เหมาะสม

ข้อ ๑. ปติโพธ แปลว่า เครื่องผูกพันหรือหน่วงเหนี่ยว ซึ่งเป็นเหตุให้ใจพะวักพะวน
ห้วงกังวล ไม่โปร่ง แปรคั่นง่าย ๆ ว่าความกังวล เมื่อมีปติโพธ ก็จะทำให้ปฏิบัติก้าวหน้าไป
ได้ยาก ไม่อำนวยโอกาสแก่การเกิดสมาธิจึงต้องกำจัดเสีย ปติโพธนั้น ท่านแสดงไว้ ๑๐ อย่าง
คือ

๑.๑ ที่อยู่หรือวัด คนมีของใช้เก็บสะสมไว้มาก หรือมีงานอะไรค้างอยู่เป็นกังวล แต่
ถ้าใจไม่ผูกพันก็ไม่เป็นไร

๑.๒ ตระกูล คือ ตระกูลญาติ หรือตระกูลอุปฐาก ซึ่งสนิทสนม ห่างไปใจคอกห่าง
ควรทำใจให้ได้

(๑) กรรมฐาน หรือ กัมมัฏฐาน หมายถึง สิ่งที่ใช้ฝึกสมาธิ

๑.๓ ลาก เช่น มีคนเลื่อมใสมากมาหา มาถวายของ มัววุ่นอยู่ ไม่เป็นอันปฏิบัติควร ปลีกตัวไปหาที่สงบ

๑.๔ คณะ เช่น มีคณะศิษย์ที่ต้องสอน ยุ่งอยู่กับงานสอนและแก้ความสงสัย ควรทำให้เสร็จเรื่องที่ค้างหรือหากคนแทน เป็นต้น แล้วขอโอกาสลาไป

๑.๕ กรรม คือการงาน โดยเฉพาะนวัตรกรรม (การก่อสร้าง) ควรทำให้เสร็จหรือมอบหมายแก่ใครให้เรียบร้อย

๑.๖ อัทธานะ คือการเดินทางไกลด้วยกิจธุระ ไปบวชพระเถร ฟังทำเสียให้เสร็จหมดกังวล

๑.๗ ญาติ ทั้งญาติทางบ้าน และญาติทางวัด (อุปัชฌาย์ อาจารย์ ศิษย์ เพื่อนศิษย์) เจ็บป่วยต้องชวนขวนขวายรักษาให้หายจนหมดห่วง

๑.๘ อาพาธ คือตนเองป่วยไข้ รับประทานให้หาย ถ้าดูท่าจะไม่ยอมหายก็ให้ทำใจสู้ว่า จันจะไม่ยอมเป็นทาสของแก จะปฏิบัติละ

๑.๙ คันถะ คือปริยัติ หรือสิ่งที่เล่าเรียน เป็นปติโพธสำหรับผู้วนกับการรักษา ความรู้ เช่น สาธยาย เป็นต้น ถ้าไม่วนก็ไม่เป็นไร

๑.๑๐ อิทติ คือฤทธิ์ของปลุกชน เป็นภาระในการรักษา แต่เป็นปติโพธสำหรับผู้บำเพ็ญ วิปัสสนาเท่านั้น ไม่เป็นปติโพธแก่การเจริญสมาธิโดยเฉพาะ เพราะผู้ที่เจริญสมาธิยังไม่มีฤทธิ์ ที่จะห่วง

ข้อ ๒. เมื่อตัดปติโพธ ได้แล้ว ไม่มีอะไรติดขัดค้างใจ ฟังไปหาท่านที่สามารถสอน ธรรมฐานให้แก่ตนได้ ซึ่งมีคุณสมบัติดีงาม ใฝ่ใจช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นอย่างแท้จริง เรียกว่า กัลยาณมิตร คือผู้ประกอบด้วยกัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ คือ (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๘ : ๒๓๘)

๒.๑ บีโย น่ารักในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม

๒.๒ ครุ นำเคารพในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

๒.๓ ภาวนีโย - นำเจริญใจหรือนำยกย่อง ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญา แท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ่ยอ้างด้วยความซาบซึ้งภูมิใจ

๒.๔ วตฺตา จ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร

คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๒.๕ วจนกฺขโม อตทนตอถอยคํ่า คือพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม คำเสนอแนะ วิพากษ์วิจารณ์ อตทน ฟังได้ไม่เบื้อ ไม่ฉุนเฉียว

๒.๖ คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา แดลงเรื่องล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๒.๗ โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในอฐาน คือไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักงูไปทางเสื่อม

กัลยาณมิตรนั้น ถ้าให้ตีควรได้พระพุทธรเจ้า ถ้าไม่ได้ก็หาพระอรหันต์ พระอริยบุคคลระดับรองลงมา ท่านผู้ได้ถาน ผู้ทรงพระไตรปิฎก จนถึงท่านที่เป็นพหูสูตลดหลั่นกันลงมา ท่านว่าพระปฺดูชนที่เป็นพหูสูตบางที่สอนได้ดีกว่าพระอรหันต์ที่ไม่เป็นพหูสูตเสียอีก เพราะพระอรหันต์ถนัดแต่แนวปฏิบัติที่ท่านผ่านมาเองเท่านั้น บอกทางไปได้พอจำเพาะตัวและบางองค์ก็ไม่ถนัดเชิงสอนอีกด้วย ส่วนพระพหูสูตได้ค้นคว้ามาก สอบสวนมาหลายอาจารย์แสดงทางไปให้เห็นกว้างขวางและรู้จักกลวิธีชักเยื้องสอนให้เหมาะ ยิ่งได้พระอรหันต์ที่เป็นพหูสูตก็ยิ่งดี เมื่อหากัลยาณมิตรได้แล้วพึงเข้าไปหา ทำวัตรปฏิบัติต่อท่านแล้วขอโอกาสเรียนกรรมฐานจากท่าน

ข้อ ๓ รับหรือเรียนกรรมฐานที่เหมาะสมกับจริตของตน พึงเข้าใจความหมายของจริยาและกรรมฐานพอเป็นเค้าดังนี้

กรรมฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต หรือที่ให้จิตทำงาน มีความหมายเป็นทางการว่าสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา หรืออุปกรณ์ในการฝึกอบรมจิตหรืออุบายกลวิธีเหนี่ยวนำสมาธิ พุทง่าย ๆ ว่า สิ่งที่เราเอามาให้จิตกำหนด จิตจะได้มีงานทำเป็นเรื่องเป็นราวสงบอยู่ที่ได้ ไม่เที่ยววิ่งเล่นตลิดหรือเลื่อนลอยฟุ้งซ่านไปอย่างไร้จุดหมาย เฉพาะในกรณีนี้ก็ คือ สิ่งที่เราเอามาให้จิตกำหนดเพื่อชักนำให้เกิดสมาธิหรืออะไรก็ได้ที่พอจิตกำหนดจับเข้าแล้วจะชักนำจิตให้แน่วแน่อยู่กับมันจนเป็นสมาธิได้เร็วและมั่นคงที่สุด พุคให้สั้นที่สุดว่าสิ่งที่ใช้ฝึกสมาธิ

กรรมฐานเท่าที่พระอรธรรคถาจารย์รวบรวมแสดงไว้มี ๔๐ อย่าง ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ หรืออัปป์มัญญา ๔ อาหารเรปฏิกูลสัณญญา จตุธาตฺวัญญาน และอรูปร ๔ ซึ่งกรรมฐานทั้ง ๔๐ อย่างนี้แตกต่างกันโดยความเหมาะสมของผู้ปฏิบัติซึ่งควรเลือกให้เหมาะกับลักษณะนิสัยความโน้มเอียงของแต่ละบุคคลที่เรียกว่าจริตต่าง ๆ ถ้าเลือก

ได้ถูกกัน เหมาะกันก็ปฏิบัติได้ผลดี และรวดเร็ว ถ้าเลือกผิดอาจทำให้ปฏิบัติได้ล่าช้าหรือไม่สำเร็จผล

จริยา แปลว่า ความประพฤติปกติ หมายถึงพื้นเพของจิต พื้นนิสัย ลักษณะความประพฤติที่หนักไปทางใดทางหนึ่งตามสภาพจิตที่เป็นปกติของบุคคลนั้น ๆ ตัวความประพฤติหรือลักษณะนิสัยนั้นเรียกว่า จริยา บุคคลผู้มีลักษณะนิสัยและความประพฤติอย่างนั้น ๆ ที่เรียกว่าจิตริต เช่นคนมีรากจริยา เรียกว่า รากจิตริต เป็นต้น จิตริตประเภทใหญ่ ๆ มี ๖ คือ

๓.๑ รากจิตริต ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางรากะ ประพฤติหนักไปทางรักสวयरักงาม ละมุนละไม ควรใช้กรรมฐานคู่ปรับคือ อสุภ (และกายคตาสติ)

๓.๒ โทสจิตริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ มีนิสัยหนักไปทางโทสะ ประพฤติหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิดรุนแรง กรรมฐานที่เหมาะสมคือ เมตตา (รวมถึงพรหมวิหารข้ออื่น ๆ และกสิณ โดยเฉพาะวรรณกสิณ)

๓.๓ โมหะจิตริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางโมหะ ประพฤติหนักไปทางเขลา เหนงซึม เื่องงง ใครว่าอย่างไรก็คอยเห็นคล้อยตามไป ฟังแก้ด้วยมีการเรียน ได้ถาม ฟังธรรม สนทนาธรรมตามกาล หรืออยู่กับครู (กรรมฐานที่เกี่ยวเนื่อง คือ อานาปานสติ)

๓.๔ สัทธาจิตริต ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยมากด้วยศรัทธา ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ซึ้นบาน น้อมใจ เลื่อมใสโดยง่าย ฟังชักนำไปในสิ่งที่ควรแก่ความเลื่อมใส และความเชื่อที่มีเหตุผล เช่น ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย และศีลของตน (อนุสสติ ๖ ข้อแรก ได้ทั้งหมด)

๓.๕ พุทธิจิตริต หรือญาณจิตริต ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยความประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา และมองไปตามความจริง ฟังส่งเสริมด้วยแนะนำให้ใช้ความคิดพิจารณาสภาวะธรรม และสิ่งดั้งามที่ให้เจริญปัญญา เช่น พิจารณาไตรลักษณ์ (กรรมฐานที่เหมาะสมคือ มรณัสสติ อุปสมานุสสติ จตุธาตววัฏฐาน อาหาเรปฏิกูลสัญญา)

๓.๖ วิตกจิตริต ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยความประพฤติหนักไปทางชอบครุ่นคิดวทวน นึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน ฟังแก้ด้วยสิ่งที่สะกดอารมณ์ เช่น เจริญอานาปานสติ (หรือเพ่งกสิณ เป็นต้น)

อาการแสดงออกต่าง ๆ กันในทางความประพฤติกของจิตเหล่านี้ เช่นเมื่อพบเห็น
สิ่งของสักอย่าง ถ้ามีอะไรเป็นส่วนดีน่าชมอยู่บ้าง ใจของคนราคจริตจะไปจับอยู่ที่ส่วนนั้น คิด
ใจ เล็งแลอยู่ได้นาน ๆ ส่วนอื่นที่เสีย ๆ ไม่ได้ใส่ใจ ส่วนคนโทสจริต แม้ของนั้นจะมีส่วนดีอยู่
หลายอย่าง แต่ถ้ามีส่วนเสียหรือข้อบกพร่องอยู่สักหน่อย ใจของเขาจะกระทบเข้ากับส่วนที่
เสียนั้นก่อน ไม่ทันได้พิจารณาเห็นส่วนดีก็จะไปเสียเลย คนพุทธิจริตคล้ายคนโทสจริตอยู่บ้าง
ที่ไม่ค่อยติดใจอะไร แต่ต่างกันที่ว่าคนโทสจริตมองหาส่วนเสียหรือมองให้เสียทั้งที่ไม่เป็น
อย่างนั้นจริง และผลไปอย่างหงุดหงิดขัดใจ ส่วนคนพุทธิจริตมองหาส่วนเสียข้อบกพร่องที่
เป็นจริง และเพียงแต่ไม่ติดใจผ่านไป ส่วนคนโมหจริตมองเห็นแล้วจับจู่อะไรไม่ชัด ออกจะ
เฉย ๆ ถ้าใครว่าดี ก็พลอยเห็นว่าดีตามเขาไป ถ้าเขาว่าไม่ดี ก็พลอยเห็นไม่ดีคล้ายตามเขาไป
ฝ่ายคนวิตกจริตคิดจับจด นึกถึงจุดดีตรงนี้บ้างส่วนที่ไม่ดีตรงนั้นบ้าง วุ่นไปวุ่นมาซึ่งไม่เสร็จ
ตัดสินใจไม่ตก จะเอาหรือไม่เอา ส่วนคนสังขารจริตมีลักษณะคล้ายคนราคจริตอยู่บ้าง คือมัก
มองเห็นส่วนที่ดี แต่ต่างที่ว่าคนสังขารจริตเห็นแล้วก็ชื่นชมซาบซึ้งใจเรื่อย ๆ ไป ไม่จิตใจอ้อย
อิ่งอย่างพวกราคจริต อย่างไรก็ตามคนมักมีจริตผสม เช่นราคะผสมวิตก โทสะผสมพุทธิ
เป็นต้น ในการปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิ นอกจากเลือกกรรมฐานให้เหมาะกับจริตแล้ว แม้แต่สถานที่
ที่อยู่อาศัย บรรยากาศ หนทาง ของใช้ อาหาร เป็นต้น ท่านก็ยังแนะนำให้เลือกสิ่งที่เป็น
สัปายะ คือ เกื้อกูลเหมือนกันด้วย

ข้อ ๔ ก. เข้าอยู่ในวัดที่อยู่อาศัย หรือสถานที่ปฏิบัติซึ่งเหมาะแก่การเจริญสมาธิ

วัดที่เหมาะสมแก่การเจริญสมาธิ ประกอบด้วยองค์ ๕ ได้แก่

๔.๑ ไม่ไกลนัก ไม่ใกล้นัก ไปมาสะดวก

๔.๒ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนไม่อีกทึบ

๔.๓ ปราศจากการรบกวนของเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน

๔.๔ เมื่อเข้าพักอยู่ที่นี่ไม่ขัดสนปัจจัย ๔

๔.๕ มีพระเถระผู้เป็นพหูสูตซึ่งจะสามารถเข้าไปสอบถามข้ออรุทธข้อธรรมให้ท่าน
ช่วยอธิบายแก้ความสงสัยได้

ข. ตัดปติโพธิ์เล็ก ๆ น้อย ๆ คือข้อกังวลเกี่ยวกับร่างกาย เครื่องใช้ประจำตัวไม่ต้อง
ให้เป็นข้อกวนใจจุกจิกขึ้นอีก เช่น ตัดโกนผม ขน เล็บ เย็บซ่อมจัดการเรื่องผ้าจีวรให้เรียบร้อย
ชำระที่พักอาศัยให้สะอาด เป็นต้น

ข้อ ๕. ปฏิบัติตามวิธีเจริญสมาธิ กรรมฐานแต่ละประเภทมีรายละเอียดวิธีเจริญ

สมาธิแตกต่างกันไป แต่กระนั้นก็จะสรุปเป็นหลักการทั่วไปอย่างกว้าง ๆ ดังที่ทางคัมภีร์ แสดงไว้โดยภาวนา คือการเจริญหรือการฝึก ๓ ชั้น แต่ก่อนจะกล่าวถึงภาวนา ๓ ชั้น มีคำที่ ควรทำความเข้าใจคำหนึ่งคือ นิमित

นิमित หรือนิมิตต์ คือเครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนด หรือภาพที่เห็นในใจซึ่งเป็น ตัวแทนของสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน แบ่งเป็น ๓ อย่าง ตามลำดับความเจริญ คือ

๕.๑ บริกรรมนิमित แปลว่า นิमितขั้นเตรียมหรือเริ่มต้น ได้แก่ สิ่งใดก็ตามที่กำหนด เป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน เช่น ดวงกลืนที่เพ่งดู ลมหายใจที่กำหนดหรือพุทธรูปที่ กำหนดนึกเป็นอารมณ์ว่าอยู่ในใจ เป็นต้น

๕.๒ อุกคหนิมิต แปลว่า นิमितที่ใจเรียนหรือนิมิตติดตา ได้แก่ บริกรรมนิมิตนั่นเอง ที่เพ่งหรือนึกกำหนดจนเห็นแม่นยำกลายเป็นภาพติดตาติดใจ เช่น ดวงกลืนที่เพ่งจนติดตา หลับตามองเห็น เป็นต้น

๕.๓ ปฏิภาคนิมิต แปลว่า นิमितเสมือน นิมิตคู่เปรียบหรือนิมิตเทียบเคียง ได้แก่ นิมิตที่ปรากฏเหมือนของอุคคหนิมิตนั่นเอง แต่ติดลึกเข้าไปอีกจนเป็นภาพที่เกิดจากสัญญา ของผู้ที่ได้สมาธิ จึงบริสุทธิ์จนปราศจากสีเป็นต้น และไม่มีมลทินใด ๆ ทั้งสามารถนึกขยาย หรือย่อส่วนได้ตามปรารถนา

นิमितสองอย่างแรกคือ บริกรรมนิमित และอุคคหนิมิต ได้ทั่วไปในกรรมฐานทุกอย่าง แต่ปฏิภาคนิมิต ได้เฉพาะในกรรมฐาน ๒๒ อย่างที่มีวัตถุสำหรับเพ่ง คือ กลืน ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ และอานาปานสติ เท่านั้น

ต่อไปนี้พึงทราบภาวนา ๓ ชั้น คือ

๑. บริกรรมภาวนา การเจริญสมาธิขั้นเริ่มต้น ได้แก่การกำหนดถือเอานิमितในสิ่งที่ ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐานเช่น เพ่งดวงกลืนกำหนดลมหายใจเข้าออกที่กระทบปลายจมูกหรือ นึกถึงพุทธรูปเป็นอารมณ์ว่าอยู่ในใจ เป็นต้น พุดง่าย ๆ ว่ากำหนดบริกรรมนิมิตนั่นเอง

เมื่อกำหนดอารมณ์กรรมฐาน (คือบริกรรมนิमित) นั้นไปจนมองเห็นภาพสิ่งนั้นติดตา ติดใจแม่นยำ ก็เกิดเป็นอุคคหนิมิต จิตก็เป็นสมาธิขั้นต้นที่เรียกว่า บริกรรมสมาธิ (คือขณิก สมาธินั่นเอง)

๒. อุปจารภาวนา การเจริญสมาธิขั้นอุปจาร ได้แก่ อาศัยบริกรรมสมาธิ เอาจิต กำหนดอุคคหนิมิตต่อไป จนกระทั่งแน่วแน่แนบสนิทในใจ เกิดเป็นปฏิภาคนิมิตขั้น นีวรณก็ สงบระงับไป (ในกรรมฐานที่ไม่มีวัตถุเพ่งเพียงแต่นึกถึงอารมณ์อยู่ในใจ ไม่มีปฏิภาคนิมิตกำหนด

ด้วยจิตแน่วแน่งนนิวรรณ์ระงับไปอย่างเดียว) จิตที่ตั้งมั่นเป็นอุچارสมาธิเป็นขั้นสูงสุด ของ กามาวจรสมาธิ

๓. อับปนาภาวณา การเจริญสมาธิขั้นอับปนา ได้แก่เสพปฏิกษานิมิตที่เกิดขึ้นแล้ว นั้นสม่าเสมอด้วยอุچارสมาธิ พยายามรักษาไว้ไม่ให้เสื่อมหายไปเสีย โดยหลีกเลี่ยงสถานที่ บุคคล อาหาร เป็นต้น ที่ไม่เหมาะสม ไม่เกื้อกูล ไม่ช่วยสนับสนุน เสพแต่สิ่งที่เหมาะสม เกื้อกูล ช่วยสนับสนุน และรู้จักปฏิบัติตามวิธีที่จะช่วยให้เกิดอับปนา เช่น ประคับประคองจิต ให้พอดี เป็นต้น จนในที่สุดก็เกิดเป็นอับปนาสมาธิ บรรลุปรุภมณานเป็นขั้นเริ่มแรกของรูปาวจร สมาธิ

การเจริญสมาธิก็คือการเจริญสมถกรรมฐาน ซึ่งกรรมฐานในพระพุทธศาสนา มี ๔๐ อย่าง ดังกล่าวมาแล้ว กรรมฐาน ๔๐ อย่างนี้ แบ่งเป็น ๗ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ กสิณ ๑๐ ได้แก่วัตถุสำหรับเพ่งเพ็องจุงจิตให้เป็นสมาธิ แบ่งออกเป็น ฤตกสิณ ๔ วรรณกสิณ ๔ และกสิณอื่น ๆ ๒ ได้แก่

ก. ฤตกสิณ - กสิณคือมหาภูตรูป

๑.๑ ปฐวีกสิณ - กสิณคือดิน

๑.๒ อาโปกสิณ - กสิณ คือน้ำ

๑.๓ เตโชกสิณ - กสิณคือไฟ

๑.๔ วาโยกสิณ - กสิณคือลม

ข. วรรณกสิณ - กสิณคือสี

๑.๕ นิลกสิณ - กสิณคือสีเขียว

๑.๖ ปีตกสิณ - กสิณคือสีเหลือง

๑.๗ โลหิตกสิณ - กสิณคือสีแดง

๑.๘ โอิพาทกสิณ - กสิณคือสีขาว

ค. กสิณอื่น ๆ

๑.๙ อาโลกกสิณ - กสิณคือแสงสว่าง

๑.๑๐ อากาสกสิณ - กสิณคือที่ว่างเปล่า

การพิจารณาสิ่งใดสิ่งหนึ่งใน ๑๐ อย่างนี้เป็นอารมณ์ เรียกว่า การเจริญกสิณ

ตัวอย่างวิธีเจริญปฏิภาณ

การเจริญกรรมฐานที่ชื่อว่า ปฏิภาณนั้น ผู้ที่จะเจริญกรรมฐานดังกล่าวจะต้องทำให้ปลอดโปร่ง ตัดความกังวลใจทั้งหลายลงให้หมดสิ้น แล้วเพ่งพิจารณาดินที่ตนตกแต่งเป็นดวงกลืนเป็นอารมณ์

ดินที่ใช้ทำเป็นดวงกลืนนั้น ให้หาดินที่มีสีแดงดูแสงพระอาทิตย์เมื่อแรกขึ้นและเมื่อจะทำนั้นให้ทำในที่สงบ เป็นที่ลับ ที่กำบัง อย่าทำในที่ที่คนสัญจรไปมา ดินที่จะทำเป็นดวงกลืนนั้นพึงชำระให้บริสุทธิ์ ทำให้เป็นวงกลมกว้างคืบ ๔ นิ้ว ขัดให้ราบเสมอดังหน้ากลอง แล้วพึงปิดกวาดที่นั้นให้โล่งเตียน อานน้ำชำระร่างกายให้สะอาด

เมื่อจะนั่งภาวนาให้นั่งบนตั่งที่มีขาสูงคืบ ๔ นิ้ว นั่งให้ไกลดวงกลืนประมาณ ๒ สอกคืบ อากาที่นั่งให้นั่งขัดสมาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรง หันหน้าเข้าหาดวงกลืน นึกพิจารณาโทษของกามคุณต่าง ๆ และตั้งจิตให้อินดีในฉันทธรรม อันเป็นอุบายที่จะยกตนออกจากกามคุณและก็จะล่วงเสียดซึ่งความทุกข์นั้น แล้วระลึกถึงคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ยังปริดาปราโมทย์ให้เกิดขึ้นแล้วพึงทำจิตให้อินดีในพิธีทางปฏิบัติว่าการปฏิบัติครั้งนี้ได้ชื่อว่าเนกขัมมปฏิบัติ พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น ล้วนได้ปฏิบัติดังนี้ทุก ๆ พระองค์ จะละเว้นการปฏิบัติเสียหายมิได้ ครั้นแล้วพึงตั้งจิตว่าเราจะได้เสวยสุขอันเกิดแต่เวกด้วยปฏิบัติอันนี้โดยแท้ ยังอุตสาหะให้เกิดขึ้นแล้ว พึงลืมหาดวงกลืน และเมื่อดูดวงกลืนนั้น อย่าพิจารณาดี พึงกำหนดว่าสิ่งนี้เป็นดินเท่านั้น แต่สติดินนั้นจะละเอียดเสียก็ได้ เพราะว่าสติกับดวงกลืนนั้นเป็นอันเดียวกัน ดูดวงกลืนก็เป็นอันดูสีอยู่ด้วย เหตุฉะนั้นพึงดูดวงกลืนกับสีนั้นเข้าด้วยกัน และดูดวงกลืนและสีนั้นพร้อมกัน โดยกำหนดว่าสิ่งนี้เป็นดินแล้วพึงบริกรรมนี้ว่า “ปฏิภาณ” หรือ “ดิน” ดังนี้รำไปเป็นร้อยเป็นพันครั้ง เมื่อกระทำบริกรรมว่าปฏิภาณ ๆ นั้น อย่าลืมหาดวงกลืนเวลา ให้ลืมหาดวงกลืนแล้วพึงหลับตาลงเสียแล้วพึงลืมหาดวงกลืน ปฏิภาณดังนี้ไปจนกว่าจะได้อุคคหนิมิต

ส่วนการยกนิมิตอันเป็นอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งจิตในกาลเมื่อทำบริกรรมชื่อว่า บริกรรมนิมิต กิริยาที่ทำบริกรรมว่า “ปฏิภาณ” นั้นชื่อว่า บริกรรมภาวนา เมื่อตั้งใจในกลืนนิมิตกระทำบริกรรมว่า “ปฏิภาณ” นั้น ถ้ากลืนนิมิตมาปรากฏในมโนทวาร หลับตาลงกลืนนิมิตก็ปรากฏอยู่อย่างนั้นในมโนทวารดังลืมหาดวงกลืนแล้ว ณ กาลใดชื่อว่าได้ อุคคหนิมิต ณ กาลนั้นเมื่อได้อุคคหนิมิตแล้ว พึงตั้งจิตไว้ในอุคคหนิมิตนั้น และกำหนดให้ยิ่งขึ้นไป

เมื่อปฏิบัติอยู่ดังนี้ก็จะขมนิเวศธรรมเสียได้โดยลำดับ ๆ กิเลสก็จะสงบระงับจากสันดานสมาธิก็จะกล้าขึ้นเป็นอุปจารสมาธิ ปฏิภาณนิมิตก็จะเกิดขึ้น ปฏิภาณนิมิตนั้นต่างจาก

อุคคหนิมิต กล่าวคืออุคคหนิมิตนั้นยังประกอบด้วยกสิณโทษ ก็ยังปรากฏเป็นสีตินอยู่
อย่างนั้น ปฏิภาคนิมิตนั้นปรากฏวิสุทธิ งามกว่าอุคคหนิมิต ดังแว่นกระจกที่บุกลดลอกออก
จากฝัก ฉะนั้น เมื่อปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้นแล้ว นิเวศธรรมทั้งสิ้นก็จะจับไป จิตนั้นก็ได้อธิษฐานว่าตั้ง
มันเป็นอุปจารสมาธิ สำเร็จกิจเป็นกามาพรสมาธิ เมื่อได้อุปจารสมาธิแล้ว ถ้าหากเพียร
พยายามต่อขึ้นไปไม่หยุด ก็จะสำเร็จอุปนาสมาธิ ซึ่งเป็นตัวฉานส่วนรูปาพร และเมื่อเพียร
กระทำจนบรรลุถึงอุปนาฉานเกิดขึ้นในสันดานแล้วก็พึงกำหนดไว้ว่าเราประพฤติอิริยาบถอย่าง
นี้ ๆ อยู่ในที่อย่างนี้ ๆ มีอาหารอันเป็นที่สบายอย่างนี้ ๆ จึงได้สำเร็จฉาน เมื่อได้ฉานสำเร็จ
ด้วยวิธีดังกล่าวที่ว่ามานี้โดยให้กำหนดอิริยาบถที่อยู่และอาหารนี้ไว้เพื่อจะได้สืบต่อ เมื่อภาย
หน้าหากว่าจะมีความประมาท ฉานเสื่อมไป เมื่อจะเจริญสืบต่อไปใหม่นั้นจะได้ประพฤติ
อิริยาบถ มีที่อยู่และอาหารเหมือนอย่างแต่ก่อน ฉานที่เสื่อมไปแล้วนั้นก็จะได้เกิดขึ้นได้
บริบูรณ์ในสันดานอีก (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ๒๕๒๒ : ๓๖-๓๘)

เมื่อได้สำเร็จปฐมฉานแล้ว ก็พึงปฏิบัติในปฐมฉานนั้นให้ชำนาญคล่องแคล่วด้วยดี
ก่อนแล้วจึงจะเจริญทุติยฉานสืบต่อไปได้ ปฐมฉานนั้นจะชำนาญคล่องแคล่วด้วยดี ต้อง
ประกอบด้วยวิธีทั้ง ๕ คือ (Phra Mahā Singhathon Narāsapho ๑๘๗๑ : ๕๗-๕๘)

๑. **อาวัชชนวิธี** คือ ชำนาญคล่องแคล่วในการนี้ ถ้าปรารถนาจะนึกถึงองค์ฉานที่
ตนได้จะในเวลาใด ที่ใดและนึกถึงนานเพียงใดก็สามารถนึกได้โดยเร็วพลัน
๒. **สมาปัชชนวิธี** คือ ชำนาญคล่องแคล่วในการที่จะเข้าฉาน ไม่ว่าจะเข้าในเวลาใด
และที่ใดก็สามารถเข้าได้ตามที่ต้องการ
๓. **อธิฐานวิธี** คือ ชำนาญคล่องแคล่วในการที่จะรักษาไว้มิให้ฉานจิตนั้นตกง่วงค์
ไม่ว่าจะในเวลาใด ที่ใด และรักษาไว้ได้นานตามความพอใจ
๔. **วุฏฐานวิธี** คือ ชำนาญคล่องแคล่วในการที่จะออกจากฉาน เช่น กำหนดไว้ว่า
เวลานั้น ๆ จะออกก็ออกได้ตามเวลาที่กำหนด ไม่คลาดเวลาที่ได้กำหนดไว้
๕. **ปัจจเวกขณวิธี** คือ ชำนาญคล่องแคล่วในการที่จะพิจารณา เมื่อปรารถนาที่จะ
พิจารณาองค์ฉานที่ตนได้ก็สามารถพิจารณาโดยเร็วไม่เนิ่นช้า

เมื่อชำนาญคล่องแคล่วในปฐมฉานด้วยวิธี ๕ ประการ ดังกล่าวแล้วจึงเจริญทุติย
ฉานสืบต่อไป แต่ถ้ายังไม่ชำนาญในปฐมฉานก่อนแล้วเจริญทุติยฉานก็จะทำให้เสื่อมเสียจาก
ปฐมฉานและทุติยฉานทั้งสองฝ่าย จึงมีข้อห้ามว่าถ้ายังไม่ชำนาญในปฐมฉานแล้วอย่าพึง
เจริญทุติยฉาน ต่อเมื่อชำนาญในปฐมฉานแล้วจึงค่อยเจริญทุติยฉาน เมื่อชำนาญใน

ทุดิยฅานแล้วก็เจริญตุดิยฅานและจตุตถฅาน สืบต่อ ๆ ขึ้นไปได้โดยลำดับ

ปฐมฅานนั้นมืองค์ประกอบ ๕ ได้แก่

๑. วิตก คือ ความตริกตรอง เป็นลักษณะของการยกจิตขึ้นสู่อารมณักรรมฐาน

๒. วิจาร คือ ความพิจารณา เป็นลักษณะที่จิตพิจารณาอารมณัของกรรมฐาน

๓. ปีติ คือ ความอิมใจต่ออารมณัของกรรมฐาน ปีติมี ๕ ประเภท คือ

๓.๑ ขุททกาปีติ คือ ปีติเล็กน้อย เพียงทำใหขนพอง ชูชัน

๓.๒ ขณิกาปีติ คือ ปีติชั่วขณะ ทำใหรู้สึกแปลบ ๆ เป็นขณะ ๆ ดุจฟ้าแลบ

๓.๓ โอกันติกาปีติ คือ ปีติเป็นพัก ๆ ทำใหรู้สึกชูงมา ๆ ในกายดุจคลื่น

ซัดต้องฝ้ง

๓.๔ อุพเพงกาปีติ คือ ปีติโลดลอย ทำใหรู้สึกใจพองหรือใหรู้สึกตัวเบาลอยขึ้น
ไปในอากาศ

๓.๕ ผรณาปีติ คือ ปีติซาบซาัน ใหรู้สึกเย็นซาันแผ่เอิบอาบไปทั้งสรรพางค์

๔. สุข คือ ความสบายกาย สบายใจ เป็นสุขที่เกิดจากฅาน

๕. เอกัคคตา คือ ความที่จิตมีอารมณัเดียว ไม่ฟุ้งซาัน เป็นลักษณะที่จิตจดจ่อกับ
อารมณักรรมฐานเพียงอย่างเดียวและตลอดเวลา

ความสุขที่ได้จากการเจริญปฐมฅานนี้เป็นความสุขเกิดแต่วิเวก ประณีตกว่าความสุข
เพราะกามสัญญาดับไป

ทุดิยฅาน มืองค์ประกอบ ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา ความสุขที่ได้จากการเจริญ
ทุดิยฅาน เป็นความสุขที่เกิดแต่สมาธิ ประณีตกว่าสุขในปฐมฅาน เพราะวิตก วิจารดับไป

ตุดิยฅาน มืองค์ประกอบ ๒ คือ สุขกับเอกัคคตา ความสุขที่ได้จากการเจริญตุดิยฅาน
เป็นความสุขเกิดแต่อุเบกขา ประณีตกว่าสุขในทุดิยฅานเพราะปีติดับไป

จตุตถฅาน มืองค์ประกอบ ๒ คือ เอกัคคตาและอุเบกขา ความสุขที่ได้จากการเจริญ
จตุตถฅาน เป็นความสุขที่เกิดแต่ทุกขมสุข (ความไม่สุขไม่ทุกข์) ประณีตกว่าสุขใน
ตุดิยฅานเพราะลมอัสสาสะและปัสสาสะดับไป

ผลพลอยได้จากการเจริญรูปฅาน

เมื่อบุคคลได้เจริญสมาธิจนบรรลุจตุตถฅานซึ่งเป็นฅานที่ ๔ แห่งรูปฅานแล้วอาจ

น้อมจิตไปเพื่อบรรลุอภิญญาได้ แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าผู้ที่บรรลุจุดตกฉานแล้วก็พยายามฝึกเข้า-ออก จากฉานให้คล่องแคล่ว แล้วปฏิบัติให้ถึงอภิญญาโดยออกจากฉานเสียก่อนจึงน้อมจิตไปเพื่อให้ได้อภิญญา

อภิญญา แปลว่า ความรู้อยิ่ง มี ๖ อย่างคือ (พระราชวรมณี ๒๕๒๕ : ๘๓๐)

๑. อิทธิวิธี หรือ อิทธิวิธีา-ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

๒. ทิพโสต-ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์

๓. เจโตปริยญาณ-ญาณที่ให้กำหนดใจหรือความคิดผู้อื่นได้

๔. ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ-ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้

๕. ทิพพจักขุ-ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ ในวิชา ๓ ตรงกับจุดอุปปาตญาณ-รู้การจุดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลายตามกรรมของตน

๖. อาสวักขยญาณ-ญาณหยั่งรู้ความสิ้นอาสวะ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป

อภิญญา ทั้ง ๖ อย่างนี้ อย่างที่ ๑-๕ ปุถุชนก็รู้ได้ แต่อย่างที ๖ คือ อาสวักขยญาณนั้นรู้ได้แต่พระอรหันต์เท่านั้น ปุถุชนรู้ไม่ได้ นอกจากนี้้อภิญญา ๕ อย่างแรกนั้นถึงแม้บุคคลบรรลุแล้วก็เสื่อมได้ถ้าอำนาจสมาธิหมดไป แต่ถ้าบรรลุอาสวักขยญาณแล้วจะไม่เสื่อม

หมวดที่ ๒ อสุภ ๑๐ ได้แก่ซากศพในสภาพต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐานได้แก่

๒.๑ อุทฺธมาตกอสฺส คือซากศพที่เน่าพอง ขึ้นอืด

๒.๒ วินีตกอสฺส คือซากศพที่มีสีเขียวคล้ำ คละด้วยสีต่าง ๆ

๒.๓ วิปฺพพกอสฺส คือซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปรือออก

๒.๔ วิจฺฉิทกอสฺส คือซากศพที่ขาดจากกันเป็นสองท่อน

๒.๕ วิชฺชายิตกอสฺส คือซากศพที่ถูกสัตว์ เช่น แร้ง กา สุนัข จิกทิ้งกัดกินแล้ว

๒.๖ วิกฺขิตตกอสฺส คือซากศพที่กระจายกระจาย มือ เท้า ศีรษะ หลุดออกไปข้าง ๆ

๒.๗ หตฺวิกขิตตกอสฺส คือซากศพที่ถูกสับฟัน บั่น ออกเป็นท่อน ๆ กระจายออกไป

๒.๘ โลหิตกอสฺส คือซากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรียราดอยู่

๒.๙ ปุพฺพุกอสฺส คือซากศพที่มีหนอนคลากดำเต็มไปหมด

๒.๑๐ อัญญิกอสุก คือซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ก่อนกระดูก

จะเห็นได้ว่า อสุกทั้ง ๑๐ ลักษณะที่กล่าวมานี้ล้วนแต่เป็นสิ่งปฏิกูล น่าเกลียด ชวนให้ขยะแขยง เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าไม่ผิดกับร่างกายของตนซึ่งสกปรกและมีกลิ่น เมื่อสิ้นชีวิตลงก็จะเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในตัวตน การเจริญอสุกกรรมฐานจะช่วยข่มความโลภไว้ได้

หมวดที่ ๓ อนุสสติ ๑๐ หมายถึงอารมณ์อันควรระลึกเนื่อง ๆ ได้แก่

- ๓.๑ พุทธานุสสติ คือน้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์
- ๓.๒ รัชมานุสสติ คือน้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระธรรมเป็นอารมณ์
- ๓.๓ สังฆานุสสติ คือน้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระสงฆ์เป็นอารมณ์
- ๓.๔ สีลานุสสติ คือน้อมจิตระลึกถึงศีลที่ตนรักษาเป็นอารมณ์
- ๓.๕ จาคานุสสติ คือน้อมจิตระลึกถึงทานที่ตนบริจาคแล้วเป็นอารมณ์
- ๓.๖ เทวตานุสสติ คือน้อมจิตระลึกถึงเทวดาที่มีศีลาทีคุณเสมอเหมือนกับตนตั้งเทวดาเหล่านั้นไว้เป็นพยานแล้วกลับระลึกถึงศีลาทีคุณของตนเป็นอารมณ์
- ๓.๗ มรณัสสติ คือระลึกถึงความตายของตนและสัตว์อื่นเป็นอารมณ์
- ๓.๘ กายคตาสติ คือระลึกไปในกาย มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น โดยความเป็นของปฏิกูลเป็นอารมณ์
- ๓.๙ อานาปานสติ คือสติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก ยาว-สั้น เป็นต้น เป็นอารมณ์
- ๓.๑๐ อุปสมานุสสติ คือระลึกถึงนิพพานว่าเป็นที่ระงับดับเพลิงกิเลส เพลิงทุกข์ เป็นบรมสุขอย่างยิ่งเป็นอารมณ์

ผู้ที่เจริญอนุสสติเป็นประจำจะทำให้จิตปราศจากอกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ จิตจะสงบตั้งมั่นปลอดจากนิวรณ์

หมวดที่ ๔ พรหมวิหาร ๔ หรืออัปมัชฌา ๔ เพราะเป็นสมาธิที่แผ่สมำเสมอโดยทั่วไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต ได้แก่

๔.๑ เมตตาพรหมวิหาร คือ คิดให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุข ลำดับแรกของการเจริญเมตตาคือพิจารณาให้เห็นโทษของความโกรธ และประโยชน์ของขันติ แล้วเจริญเมตตาในตน

เองก่อนว่าเราจงเป็นสุข ๆ เกิด อย่าได้มีเวรแก่ใครและใครเลย อย่าได้มีทุกข์กาย ทุกข์ใจเลย และเมื่อใดที่เกิดปฏิกะ^(๑) ฟังสอนตนดังนี้

๔.๑.๑ ระลึกถึงโทษของความโกรธ

๔.๑.๒ ระลึกถึงความดีของเขา

๔.๑.๓ การโกรธคือการทำตนเองให้ทุกข์

๔.๑.๔ พิจารณาให้เห็นว่าตนเองและผู้อื่นต่างมีกรรมเป็นของตน ถ้าโกรธก็เป็นผลร้ายแก่ตนเองและผู้อื่นด้วย

๔.๑.๕ พิจารณาถึงการกระทำของพระศาสดาในกาลก่อน ที่ทรงให้อภัยแก่ศัตรู

๔.๑.๖ พิจารณาถึงความที่เคยเกี่ยวข้องกับในสังสารวัฏ ว่าบุคคลดังกล่าวอาจเคยเป็นญาติกับเรามาแต่ชาติปางก่อน จึงไม่ควรใจร้ายต่อเขา

๔.๑.๗ พิจารณาอนิสงส์ของเมตตา คือผู้เจริญเมตตานั้น หลับอยู่ก็เป็นสุข ตื่นอยู่ก็เป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์และอมมนุษย์ ไฟ พืชและศาสตราทั้งหลายไม่อาจทำอันตรายแก่กายและชีวิตได้ สีน่าย่อมส่องใส จิตตั้งมั่นได้เร็ว เมื่อจะตายย่อมมีสติไม่หลงตายตายแล้วแม้จะเกิดอีกย่อมไปเกิดในที่ดีเป็นที่เสวยสุข ถ้าไม่เสื่อมจากฉนวนย่อมไปเกิดในพรหมโลก ดังนี้ เป็นต้น

๔.๑.๘ พิจารณาแยกธาตุจนพบว่า ฐานที่ตั้งแห่งความโกรธไม่มีจริง

๔.๑.๙ พิจารณาทำทานสังวิภาค คือให้ของ ๆ ตนแก่ศัตรู และยอมรับของ ๆ เขา แต่ถ้าของ ๆ เขาไม่บริสุทธิ ก็พึงให้แต่ของ ๆ ตนฝ่ายเดียว การกระทำเช่นนี้จะระงับความอาฆาตในบุคคลได้ ผู้เจริญเมตตา ย่อมละโทสะและพยาบาทลงได้ เพราะการเจริญเมตตาเป็นข้าศึกแก่โทสะและพยาบาทโดยตรง จิตของผู้เจริญเมตตาย่อมตั้งมั่นเป็นสมาธิ

๔.๒ กรุณาพรหมวิหาร คือคิดให้สัตว์ทั้งสิ้นที่เป็นทุกข์อยู่ให้พ้นจากทุกข์ การเจริญกรุณาพรหมวิหารเริ่มจากการพิจารณาให้เห็นโทษของความไม่มีกรุณาและผลดีของความกรุณา แล้วพึงถือเอาสัตว์ที่ได้รับความทุกข์ลำบากอยู่นั้นเป็นอารมณ์ แผ่กรุณาจิตไปในสัตว์ ไม่มีประมาณ พึงบริกรรมว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นจงพ้นจากทุกข์เทอญ กรุณาพรหมวิหารนี้สามารถขจัดวิหิงสา คือความเบียดเบียนลงได้

๔.๓ มุทิตาพรหมวิหาร คือการทำจิตให้ชื่นชมยินดี เมื่อได้เห็น หรือได้ยินว่าสัตว์

(๑) ปฏิกะหมายถึง ความขัดใจ ความขัดเคือง คือโทสะ

ทั้งหลายเป็นสุขสบายเจริญอยู่ในสุขสมบัติของตน ๆ พึงบริกรรมว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงอย่าเสื่อมวิบัติไปจากสุขสมบัติที่ตนได้ จงยังยืนอยู่ในสุขสมบัติของตน ๆ เทอญ การเจริญมูทิตาพรหมวิหารสามารถขจัดเสียได้ซึ่งความไม่ยินดีในสมบัติผู้อื่น

๔.๔ อุเบกขาพรหมวิหาร คือมีความเพิกเฉยเป็นกลาง ไม่ดีใจ ไม่เสียใจในสัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นที่ได้สุขได้ทุกข์ พึงบริกรรมนึกไปว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นมีกรรมเป็นของตน ๆ การเจริญอุเบกขาพรหมวิหารจะขจัดได้ซึ่งราคะและปฏิฆะในสุขและทุกข์ของสัตว์

หมวดที่ ๕ อหារปฏิกุศลสัญญา คือการกำหนดยึดหน่วงเอาความปฏิกุศลโสโครกเน่า นำเกลียด ต่าง ๆ นานาในอาหาร และความลำบากในการแสวงหาอาหารบิณฑบาตเป็นที่น่าสังเวชเป็นอารมณ์ จนจิตเกิดอุปจารสมาธิ

หมวดที่ ๖ จตุธาตุดวัฏฐาน คือการกำหนดจิตยึดหน่วงเอาภายในสี่กว่าธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ประชุมกันตั้งอยู่ ถ้าแยกออกจากกันก็เป็นส่วน ๆ เต็มไปด้วยของปฏิกุศลโสโครก นำเกลียด พึงกำหนดสี่ ธาตุดิน วรรณะ ให้แน่วแก่ใจไม่ให้คลาดเคลื่อนแล้วพิจารณาให้เห็นตามสภาพที่เป็นจริงว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นแต่สี่กว่าธาตุทั้ง ๔ เท่านั้น ให้เป็นอารมณ์ของจิตจนเกิดสมาธิขึ้น

หมวดที่ ๗ อรูป ๔ ได้แก่ กำหนดภาวะที่เป็นอรุปรธรรมเป็นอารมณ์ ใช้ได้เฉพาะผู้ที่เพ่งกสิณ ๘ อย่างแรกในข้อใดข้อหนึ่งจนได้จตุตถฌานมาแล้ว คือ

๗.๑ อากาธานัญญาตนะ กำหนดช่องว่างหาที่สุดมิได้ (ซึ่งเกิดจากการเพ่งกสิณออกไป) เป็นอารมณ์

๗.๒ วิญญาตัญญาตนะ กำหนดวิญญาตที่สุดมิได้ (คือเล็กกำหนดที่ว่างเลยไป กำหนดวิญญาตที่แผ่ไปสู่ที่ว่างแทน) เป็นอารมณ์

๗.๓ อากิญจัญญาตนะ (เล็กกำหนดวิญญาตเป็นอารมณ์เลยไป) กำหนดภาวะไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์

๗.๔ เนวสัญญานาสัญญาตนะ (เล็กกำหนดแม้แต่ภาวะไม่มีอะไรเลย) เข้าถึงภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่

ตัวอย่างวิธีเจริญอรูปกรรมฐาน

เมื่อเจริญรูปกรรมฐานจนสำเร็จรูปาพจรณแล้ว เมื่อต้องการจะเจริญอรูปกรรมฐานที่ ๑ (อากาธานัญญาตนะ) พึงเพ่งกสิณนิมิตทั้ง ๘ มีปฏิวิกสิณเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งเป็น

อารมณ์ จนได้สำเร็จรูปอารมณ์อันเป็นที่สุดแล้ว (จบบรรลุจุดตกถานแล้ว) พึงเดาะพึงเพิก
กตินั้นเสีย คืออย่างกำหนดนิกกหมายเอากถินนิมิตนั้นเป็นอารมณ์ ให้ตั้งจิตเพ่งนิกพิจารณา
อากาศที่มีดวงกถินเดาะเพิกขึ้นแล้ว เหลืออยู่แต่อากาศเปล่านั้นเป็นอารมณ์ เมื่อพิจารณา
อากาศเปล่านั้นเป็นอารมณ์ พิจารณาไป ๆ จนอากาศเท่าดวงกถินนั้นปรากฏในมโนทวารใน
กาลใด ในกาลนั้นก็ให้พิจารณาอากาศเปล่านั้นเป็นอารมณ์ พิจารณาไป ๆ จนอากาศเท่า
ดวงกถินนั้นปรากฏในมโนทวารในกาลใด ในกาลนั้นก็ให้พิจารณาอากาศนั้นเป็นอารมณ์
ปริกรรมว่า “อนนโต อากาศโส อากาศไม่มีที่สุด” ดังนี้เมื่อปริกรรมนี้อยู่ดังนี้เนื่อง ๆ จิตก็
จะสงบระงับ ตั้งมั่นเป็นอุچارสมาธิ ตลอดขึ้นไปจนอัปปนาสมาธิโดยลำดับ ๆ สำเร็จเป็น
อรุณานที่ ๑ ชื่ออากาศอันัญจายตนถาน ความสุขที่ได้จากการเจริญอรุณานที่ ๑ เป็น
ความสุขที่ว่างจากการรบกวนของรูปสัญญา ประณีตกว่าสุขในจุดตกถานเพราะรูปสัญญาดับไป

เมื่อได้อรุณานที่ ๑ พึงละอากาศนิมิตที่เป็นอารมณ์ของอรุณานแรกนั้นเสีย มา
กำหนดจิตที่ยึดหน่วงเอาอรุณานที่แรกคือจิตที่นิกอากาศ อาศัยตั้งอยู่ในอากาศนิมิตนั้นเป็น
อารมณ์ ทำปริกรรมว่า “อนนโต วิญญานัง วิญญานไม่มีที่สุด” ดังนี้เนื่อง ๆ ก็จะได้สำเร็จ
อรุณานที่ ๒ ชื่อวิญญานัญจายตนถาน ความสุขที่ได้จากการเจริญอรุณานที่ ๒ เป็นความ
สุขที่ว่างจากการรบกวนของอากาศอันัญจายตนสัญญา ประณีตกว่าสุขในอากาศอันัญจายตน
ถาน เพราะอากาศอันัญจายตนสัญญาดับไป

เมื่อได้อรุณานที่ ๒ แล้ว จะเจริญอรุณานที่ ๓ ต่อไป พึงละอรุณวิญญานที่แรกที่
เป็นอารมณ์ของอรุณานที่ ๒ นั้นเสีย มายึดหน่วงเอาความที่ไม่มีของอรุณานที่แรกคือ
กำหนดว่าอรุณวิญญานที่แรกนี้ไม่มีในที่นี้ ดังนี้เป็นอารมณ์ แล้วทำปริกรรมว่า “นตฺถิ กิณฺจ
อรุณวิญญานัง อรุณวิญญาน ที่แรกนี้ชนิดหนึ่งไม่มี มิได้เหลือติดอยู่ในอากาศ” ดังนี้
เนื่อง ๆ ก็จะได้สำเร็จอรุณานที่ ๓ ชื่ออากิญจัญญายตนถาน ความสุขที่ได้จากการเจริญ
อรุณานที่ ๓ เป็นความสุขที่ว่างจากการรบกวนของวิญญานัญจายตนสัญญา ประณีตกว่า
สุขในวิญญานัญจายตนถาน เพราะวิญญานัญจายตนสัญญาดับไป

เมื่อได้อรุณานที่ ๓ แล้ว จะเจริญอรุณานที่ ๔ ต่อไปพึงปล่อยอารมณ์ของอรุณานที่
๓ นั้นเสีย พึงกำหนดเอาแต่ความที่ละเอียดประณีตของอรุณานที่ ๔ เป็นอารมณ์ ทำปริกรรม
ว่า “สนฺตเมตฺตํ ปณฺตีเมตฺตํ อรุณานที่ ๔ นี้ละเอียดนัก ประณีตนัก จะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่
ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่” ดังนี้เนื่อง ๆ ก็จะได้สำเร็จอรุณานที่ ๔ ชื่อเนวสัญญานาสัญญายตน
ถาน ความสุขที่ได้จากอรุณานที่ ๔ นี้เป็นความสุขที่ว่างจากการรบกวนของอากิญจัญญา-
ยตนสัญญา ประณีตกว่าสุขในอากิญจัญญายตนถาน เพราะอากิญจัญญายตนสัญญาดับไป

ฉานทั้ง ๘ คือ รูปฉาน ๔ และอรุฉาน ๔ นี้ เป็นเหตุให้เกิดสมาบัติ ๘ สมาบัติเป็นผลซึ่งบางทีก็เรียกว่าผลสมาบัติ เมื่อได้ฉานมีวสีชำนาญคล่องแคล่วดีแล้ว จึงทำให้สมาบัติบริบูรณ์ขึ้นด้วยดี ด้วยเหตุนี้สมาบัติจึงเป็นผลของฉาน

สมาบัติ ๘ ประการนี้ในศาสนาอื่นก็มีแต่มีได้เป็นไปเพื่อดับกิเลสให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้เป็นแต่ที่ภุมมธรรมสุขวิหารยอมเป็นไปเพื่อให้เกิดในพรหมโลกอย่างเดียว ดังปรากฏในพุทธประวัติว่าก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ได้ทรงศึกษาในสำนักของดาบส ๒ ท่าน คือ อาหารดาบส กาลามโคตร และอุททกดาบส รามบุตร จนได้ถึงอรุฉานที่ ๔ แต่พระองค์ทรงเห็นว่าวิธีการทางศาสนาอย่างนี้เป็นหมัน ความสว่างหาได้เกิดขึ้นจริง ๆ ไม่ จึงเสด็จจาริกเพื่อแสวงหาธรรมต่อไป ส่วนสมาบัติในพระพุทธศาสนายอมเป็นไปเพื่อระงับกิเลสทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ผลพลอยได้จากการเจริญอรุฉาน

ดังที่ได้พรรณามาข้างต้นแล้วว่า การที่จะเจริญอรุฉานได้นั้นต้องผ่านการเจริญรูปฉานตามลำดับขั้น ตั้งแต่รูปฉานที่ ๑ ถึงรูปฉานที่ ๔ เสียก่อน เมื่อได้รูปฉานที่ ๔ และชำนาญด้วยวสีทั้ง ๕ ในแต่ละขั้นแล้ว จึงเริ่มต้นเจริญอรุฉานที่ ๑ ตามลำดับ ผลพลอยได้จากการเจริญรูปฉานคืออาจทำให้ได้อภิญญา ดังที่ได้กล่าวแล้ว ลำดับต่อไปจะได้กล่าวถึงผลพลอยได้จากการเจริญอรุฉานดังนี้

การเจริญอรุฉานเป็นเหตุให้ได้สมาบัติ สมาบัติมี ๒ ประเภทคือผลสมาบัติ กับสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ผลสมาบัตินั้นยอมมิได้แก่ปุถุชนและพระอริยเจ้าที่ได้สมาบัติ ส่วนสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ อันเป็นสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา เรียกสั้น ๆ ว่านิโรธสมาบัตินั้น มิได้เฉพาะพระอริยบุคคล ๒ ประเภท คือ พระอนาคามีที่ได้สมาบัติ ๘ และพระอรหันต์ประเภทอุกโตภาควิมุตินั้น ส่วนพระโสดาบัน พระสกทาคามี แม้จะได้สมาบัติ ๘ ก็ไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ เพราะความสมิทของสมาธิยังไม่ถึง พระอนาคามีถือว่าเป็นผู้บำเพ็ญสมาธิบริบูรณ์แล้ว กิเลสที่จะรบกวนสมาธิสิ้นไปแล้ว ส่วนพระโสดาบัน พระสกทาคามี แม้จะมีสมาธิดีแต่ยังไม่เพียงพอ กล่าวคือยังไม่สมิทพอ ต้องก้าวขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง คือเป็นพระอนาคามีเสียก่อน ส่วนผู้ที่ป็นสามัญชนและเก่งทางเข้าฉานสมาบัติก็ไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ อย่างสูงจะเข้าได้ถึงระดับอรุฉานเท่านั้น ทั้งนี้เพราะสามัญชนยังเป็นผู้มีกิเลสอยู่

นิโรธสมาบัตินี้เป็นความสามารถพิเศษของพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่จะได้ประโยชน์พิเศษออกไป แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า พระอนาคามีและพระอรหันต์ทุกรูปจะเข้า

นิโรธสมาบัติได้เหมือนกันหมด พระอรหันต์จะเข้าได้เฉพาะท่านที่เรียกว่าอุกโธภาควิมุตติ คือ ได้ทั้งฌานสมาบัติและหมตกิเลสด้วย ส่วนพระอรหันต์ที่เรียกว่าปัญญาวิมุตติหรือสุกขวิปัสสก และพระอนาคามีที่ไม่ได้ฌานสมาบัติไม่สามารถเข้าได้

นิโรธสมาบัติเข้าได้ด้วยการอธิษฐานจิต ถ้าไม่อธิษฐานจิตเข้าไม่ได้ เพราะเมื่ออยู่ในสมาบัติดังกล่าวจิตจะดับ จึงต้องอธิษฐานจิตเพื่อกำหนดเวลาเข้าและเวลาออกจากสมาบัติเสียก่อน เมื่ออธิษฐานจิตแล้วจึงเริ่มต้นด้วยการเจริญรูปฌาน ๔ และอรุณฌาน ๔ ตามลำดับ ตั้งแต่ปฐมฌานไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน แล้วจึงเข้านิโรธสมาบัติ เมื่อเข้านิโรธสมาบัติ วจีสังขารจะดับก่อน ต่อมากายสังขารดับ ส่วนจิตตสังขารดับทีหลัง เมื่ออยู่ในสมาบัติจนครบกำหนดเวลาที่ได้อธิษฐานจิตไว้เมื่อก่อนเข้าแล้ว พอถึงเวลาจะออกจากนิโรธสมาบัติ จิตตสังขารจะเกิดขึ้นก่อน แล้วกายสังขารเกิดต่อมา ส่วนวจีสังขารเกิดทีหลัง การเข้าสมาบัติดังกล่าวนี้จะเข้าได้ไม่เกิน ๗ วัน เพราะถ้าเกินกว่านี้ร่างกายจะทนไม่ไหว

เมื่อกายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร ดับ จึงอาจทำให้เกิดปัญหาว่าผู้เข้านิโรธสมาบัติ มีสภาพเช่นเดียวกับคนที่ตายแล้วหรือไม่ ในหนังสือวิสุทธิมรรคแปล ได้อธิบายให้เห็นความแตกต่างของผู้เข้าสัญญาเวทิตนิโรธสมาบัติกับคนที่ตายแล้วไว้ว่า

ดูกรอาวุโส คนที่ทำกาลกิริยาตายแล้วนี้ใด กายสังขารทั้งหลายของคนผู้นั้นร่วงดับไป วจีสังขารทั้งหลาย.....จิตตสังขารทั้งหลายก็ร่วงดับไป อายุก็สิ้น ไออุ่นก็สงบ อินทรีย์ทั้งหลายก็แตก (ส่วน) ภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนิโรธนี้ได้ กายสังขารทั้งหลายของภิกษุนั้นร่วงดับสิ้น ไออุ่นยังไม่สงบ อินทรีย์ทั้งหลายยังไม่แตกดังนี้ (วิสุทธิมรรค : ๒๕๒๑ : ๒๕๘)

นิโรธสมาบัติหรือสัญญาเวทิตนิโรธสมาบัตินี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอนุப்புพวิหารธรรม ๘ (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ตามลำดับ) หรืออนุப்புพนิโรธ ๘ (การดับไปโดยลำดับ) ดังนี้

๑. กามสัญญาของท่านผู้เข้าปฐมฌานยอมดับไป
๒. วิตก วิจาร ของท่านผู้เข้าทุติยฌานยอมดับไป
๓. ปิตติของท่านผู้เข้าตติยฌานยอมดับไป
๔. ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ ของท่านผู้เข้าจตุตถฌานยอมดับไป
๕. รูปสัญญาของท่านผู้เข้าอากาสนัญญาตนสมาบัติยอมดับไป
๖. อากาสนัญญาตนสัญญาของท่านผู้เข้าวิญญาณัญญาตนสมาบัติยอมดับไป
๗. วิญญาณัญญาตนสัญญาของท่านผู้เข้าอากิญจัญญาตนสมาบัติยอมดับไป
๘. อากิญจัญญาตนสัญญาของท่านผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติยอมดับไป

๕. สัญญาและเวทนาของท่านผู้เข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติย่อมดับไป

สัมมาสมาธิที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า การเพียรพยายามบำเพ็ญสมาธิโดยใช้กลวิธีใด ๆ ก็ตาม เพื่อให้เกิดผลสำเร็จเช่นนี้ท่านเรียกว่า สมถะ มนุษย์ผู้จนเพียรพยายามบำเพ็ญสมาธิเพียงใดก็ตาม ย่อมได้ผลสำเร็จอย่างสูงสุดเพียงเท่านี้ หมายความว่าสมถะล้วน ๆ ย่อมนำไปสู่ภาวะจิตที่เป็นสมาธิได้สูงสุดเพียงแนวสัญญาสัญญาตนเท่านั้น แต่ท่านผู้บรรลุผลสำเร็จครบทั้งฝ่ายสมถะและวิปัสสนา เป็นพระอนาคามีหรือพระอรหันต์ประเภทอุกโกตภาควิมุตินั้นสามารถเข้าถึงภาวะที่ประณีตสูงสุดอีกขั้นหนึ่ง นับเป็นขั้นที่ ๕ คือสัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติดังกล่าวแล้ว และนับเป็นความสุขขั้นสูงสุด

อย่างไรก็ตาม แม้สมาธิจะเป็นองค์ธรรมที่สำคัญยิ่งข้อหนึ่งก็จริง แต่ก็มิชอบเขตความสำคัญที่พึงตระหนักว่า สมาธิมีความจำเป็นแค่ไหนเพียงใดกระบวนการปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานอันเป็นจุดหมายของพระพุทธศาสนา ชอบเขตความสำคัญของสมาธิอาจสรุปได้ดังนี้

๑. ประโยชน์ของสมาธิในการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุนิพพานนั้น อยู่ที่นำมาใช้เป็น ที่ทำการสำหรับให้ปัญญาปฏิบัติการอย่างได้ผลดีที่สุด และสมาธิที่ใช้เพื่อการนี้ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นขั้นที่เจริญถึงที่สุด ถ้าพึงสมาธิอย่างเดียวแม้จะเจริญถึงขั้นฌานสูงสุด (แนวสัญญาสัญญาตนฌาน) หากไม่ก้าวไปสู่ขั้นการใช้ปัญญาแล้ว ย่อมไม่สามารถทำให้ถึงจุดหมายคือ นิพพานได้

๒. ฌานต่าง ๆ ทั้ง ๘ ชั้น (คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔) แม้จะเป็นภาวะจิตที่ลึกซึ้ง แต่ในเมื่อเป็นผลของกระบวนการปฏิบัติที่เรียกว่าสมถะอย่างเดียวยัง เป็นเพียงโลกียะเท่านั้นจะนำไปปะปนกับจุดหมายคือนิพพาน ซึ่งเป็นโลกุตระไม่ได้

๓. ในภาวะแห่งฌานที่เป็นผลสำเร็จของสมาธินั้น กิเลสต่าง ๆ สงบระงับไปจึงเรียกว่าเป็นความหลุดพ้นเหมือนกัน แต่ความหลุดพ้นนี้มีชั่วคราวเฉพาะเมื่ออยู่ในภาวะนั้นเท่านั้น ไม่ยั่งยืนแน่นอนเพราะถอยกลับสู่สภาพเดิมได้

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานอันเป็นจุดหมายของพระพุทธศาสนานั้น องค์ธรรมหรือตัวการสำคัญที่สุดที่เป็นตัวตัดสินในขั้นสุดท้ายจะต้องเป็นปัญญา และปัญญาที่ใช้ปฏิบัติการณ์ในขั้นนี้เรียกชื่อเฉพาะว่าวิปัสสนา ดังนั้นการปฏิบัติจึงต้องก้าวมาถึงวิปัสสนาด้วยเสมอ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้พอจะสรุปได้ว่า ปฏิปทาเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น คือนิพพาน นั้นจะต้องเป็นไปด้วยการปฏิบัติเท่านั้น และการปฏิบัติดังกล่าวแบ่งออกเป็น ๓ ขั้นตอน คือ

คิด สมาธิ และปัญญา ซึ่งขั้นตอนทั้งสามนี้มีอยู่พร้อมมูลในองค์มรรคทั้ง ๘ แล้ว กระบวนการทั้งสามขั้นตอนอันมีอยู่ในองค์มรรคทั้ง ๘ นี้ เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติอย่างถูกต้องแล้วย่อมนำไปสู่ความหลุดพ้นคือการบรรลุนิพพานในที่สุด

นิพพาน

นิพพานเป็นจุดมุ่งหมายสุดท้ายและถือเป็นสิ่งดีสูงสุด (Summum bonum) ของพระพุทธศาสนา เป็นภาวะที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง ดับภพ ดับชาติ ตัดขาดจากสังสารวัฏ คือไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีก และยังดับกรรมทั้งกรรมดีกรรมชั่ว ไม่ว่ากรรมนั้นจะให้ผลหมดแล้วหรือยังไม่หมดก็ตาม

นิพพานเป็นสิ่งที่มียู่จริง (existence) และอยู่ในลักษณะที่เป็นอสังขตธรรม คือพ้นจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย เพราะนิพพานมีอยู่จึงมีการปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า

“ธรรมอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้วมีอยู่...แม้ธรรมอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้วจักไม่ได้มีแล้วไซ้ การสลัดออกจากธรรมที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย...เพราะธรรมอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้วมีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่งธรรมที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จึงปรากฏฯ” (พระไตรปิฎก ๒๕ : ๑๖๐)

นิพพานสามารถพบได้ในกายนี้

“...เราขอมัญญูดีโลก เหตุเกิดแห่งโลก ความดับโลก ในอรรถภาพอันมีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เท่านั้นฯ” (พระไตรปิฎก ๒๑ : ๔๕)

นิพพานเป็นความสงบแห่งสังขาร

“ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสำรอกตัณหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด” (พระไตรปิฎก ๒๕ : ๕๕๐)

นิพพานเป็นภาวะที่ปราศจากความกังวล ความยึดมั่น ความแก่และความตาย

“...ธรรมไม่มีเครื่องกังวล ไม่มีความถือมั่น นี่เป็นที่พึงหาใช้อย่างอื่นไม่ เรากล่าวที่พึงอันเป็นที่สิ้นไปแห่งขรามรณะว่านิพพาน” (พระไตรปิฎก ๒๕ : ๔๓๔)

นิพพานเป็นภาวะที่ปราศจาก รากะ โทสะ โมหะ

“...ความกำจัดราคะ ความกำจัดโทสะ ความกำจัดโมหะ นี่เป็นชื่อแห่งนิพพานธาตุ เพราะเหตุนี้จึงเรียกว่าธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ” (พระไตรปิฎก ๑๕ : ๓๑)

นิพพานไม่มีที่ตั้งอยู่ เปรียบเสมือนไฟ ดังพระนาคเสน อธิบายว่า

“...โอกาสเป็นที่ตั้งแห่งนิพพานไม่มี แต่นิพพานนั้นมีอยู่ ธรรมคาไฟย่อมมีอยู่ โอกาสที่ตั้งของไฟนั้นย่อมไม่มี บุคคลสืไม้สองอันเข้าแล้วย่อมได้ไฟฉันใด นิพพานมีอยู่ โอกาสที่ตั้งของนิพพานย่อมไม่มี บุคคลปฏิบัติชอบแล้ว ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน...” (มิลินทปัญหา ฉบับแปล ๒๕๑๕ : ๕๔๘)

นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่งเพราะ

“...ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี โทษเสมอด้วยโทสะไม่มี ทุกข์เช่นด้วยขันธไม่มี สุขยิ่งกว่าความสงบ (นิพพาน) ก็ไม่มี ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง บัณฑิตทราบเนื้อความนี้ตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” (พระไตรปิฎก ๒๕ : ๒๕)

จากพุทธพจน์ที่กล่าวถึงนิพพานดังที่ยกตัวอย่างมานี้พอสรุปได้ว่า นิพพานเป็นภาวะแห่งความสุขสูงสุด เป็นภาวะที่พ้นจากความทุกข์ ความทุกข์ทางกายอันเป็นสามัญวิสัยของสัตว์โลกทั้งหลาย บรรดาความสุขทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ ไม่สามารถเทียบได้กับความสุขแห่งภาวะนิพพาน ซึ่งเป็นความสุขที่เกิดจากความสิ้นตัณหา พระพุทธองค์ทรงรับรองสุขแห่งภาวะนิพพานว่าเป็นความสุขสูงสุด ดังปรากฏในพระสูตรว่า

“ความสุขในโลกและทิพยสุขย่อมไม่ถึงเสียวิที่ ๑๖ (ที่จำแนกออกเป็น ๑๖ หน) แห่งสุขคือความสิ้นตัณหา” (พระไตรปิฎก ๒๕ : ๕๒)

สุขแห่งภาวะนิพพานเป็นความสุขประเภทโลกุตตรสุข มิใช่โลกียสุข^(๑) เพราะเป็นความสุขที่อยู่พ้นจากการเปลี่ยนแปลง พ้นจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย จึงไม่มีลักษณะของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ส่วนโลกียสุข โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับกามสุข เป็นความสุข

^(๑)โลกียสุข คือ สุขที่เนื่องด้วยโลกียธรรม หมายถึงความสุขอันเป็นวิสัยของโลก สุขที่อิงอาศัยโลกหรือเกี่ยวเนื่องในโลกเป็นความสุขที่อยู่ในระดับไตรภูมิ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรุฬาวจรภูมิ ซึ่งภูมิทั้ง ๓ นี้ เรียกว่า โลกียภูมิ โลกียสุขมี ๒ ระดับ คือ ระดับกามสุข คือสุขที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามคุณ ๕ และระดับฌานสุข คือสุขที่เกิดขึ้นจากการเจริญฌาน

โลกุตตรสุข คือสุขที่เนื่องด้วยโลกุตตรธรรม หมายถึงความสุขที่สูงกว่าโลกียสุข เป็นสภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งหมด จึงเป็นภาวะที่สมบูรณ์ที่สุด เพราะไม่ต้องอาศัยปัจจัยปรุงแต่ง

โลกุตตรสุข มี ๒ ระดับคือ นิพพานสุข หรือสุขในภาวะนิพพาน และสุขในนิโรธสมาบัติ

ที่ไม่แน่นอนต้องขึ้นกับปัจจัยภายนอก ไม่เป็นอิสระของตัวเอง จึงแปรปรวนได้ง่าย และไม่อาจ
จะให้เป็นไปได้ตามปรารถนา ความสุขระดับความสุขนี้ไม่สามารถจะกำหนดเอาแน่นอนลงไป
ได้ เช่นสิ่ง ๆ เดียวกัน คนหนึ่งชอบก็เกิดความสุข อีกคนไม่ชอบก็เกิดความทุกข์ ยก
ตัวอย่างง่าย ๆ เช่น เรื่องงู เช่นนายดำเป็นคนชอบกินงูเห่า ทุกครั้งที่เขาเห็นงูเห่า เขาจะ
จินตนาการไปถึงแกงเผ็ดงูที่แสนอร่อย และการได้กินอาหารอร่อยเป็นความสุขอย่างหนึ่งของ
มนุษย์ การเห็นงูเห่าของนายดำจึงทำให้เขามีความสุข แต่งูเห่าตัวเดียวกันนี้ เมื่อนางแดงเห็น
เธอจะเกิดความทุกข์ขึ้นมาทันทีเพราะเธอเป็นคนกลัวงู และเห็นว่าเป็นสัตว์เลื้อยคลานที่น่า
ขยะแขยงที่สุด การเห็นงูของนางแดงจึงทำให้เธอมีความทุกข์ ส่วนนายเด่นเป็นคนไม่ชอบ
กินงู ทั้งไม่กลัวอีกด้วย เมื่อเขาเห็นงูตัวเดียวกันนี้ เขาจึงรู้สึกเฉย ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขแต่อย่างใด
ดังนั้นสิ่ง ๆ เดียวกันสามารถทำให้เกิดได้ทั้งสุข ทุกข์ และเฉย ๆ จึงหาความแน่นอนไม่ได้

นอกจากนี้ภาวะจิตของบุคคลก็เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เช่น เมื่อ ๑๐ ปีที่แล้ว
นายดำทั้งรักทั้งหลงนางสาวแดงมาก และคิดว่าถ้าหากเขาไม่ได้แต่งงานอยู่กับนางสาว
แดงแล้วเขาจะไม่สามารถมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ เมื่อเขาได้แต่งงานอยู่กับเธอแล้ว ครั้น
นาน ๆ ไปความรักก็เริ่มกลายเป็นความเบื่อหน่าย และค่อย ๆ เปลี่ยนไปเป็นความเกลียดชัง
โดยเฉพาะเวลานี้ ความรู้สึกของเขามีสอดคนคนเดียวกันนี้ตรงข้ามกับเมื่อ ๑๐ ปีที่แล้ว แต่ก็
ไม่สามารถจะเลิกกับเธอได้เพราะเห็นแก่ลูกที่เกิดมา ตัวอย่างที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นความ
ไม่แน่นอนของโลกก็สุขในระดับความสุข เพราะเหตุว่าต้องอิงอาศัยปัจจัยภายนอก

ส่วนโลกก็สุขระดับปานกลางนั้น แม้จะประณีตกว่าความสุข เพราะไม่ขึ้นกับปัจจัยภาย
นอก แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่เกิดจากการปรุงแต่ง คือการปรุงแต่งของจิต จึงยังมีการแปรปรวน เสื่อม
สิ้นไปได้เป็นธรรมดา ความสุขประเภทโลกิยะ จึงมิใช่ความสุขที่แท้จริง เพราะยังระคนด้วย
ความทุกข์ ส่วนโลกุตตรสุขไม่ต้องอาศัยปัจจัยปรุงแต่ง จึงพ้นจากภาวะที่มีความไม่เที่ยงและ
เป็นทุกข์ไปได้ จึงเป็นความสุขที่แท้จริงเพราะไม่ระคนด้วยทุกข์ เป็นภาวะแห่งความสุขสูงสุด
ที่ไม่มีความสุขระดับใดจะสุขเหนือกว่า ดังพุทธภาษิตว่า “นิพพานัง ปรมิ สุขัง-นิพพานเป็นสุข
อย่างยิ่ง” ด้วยเหตุนี้พุทธจริยศาสตร์จึงรับรองภาวะแห่งนิพพานว่า เป็นสิ่งดีสูงสุดของมนุษย์
และเป็นสิ่งที่มนุษย์ควรแสวงหาเพราะ “...การแสวงหาที่ประเสริฐ คือการแสวงหาพระนิพพาน”
(พระไตรปิฎก ๑๒ : ๓๑๕)

นิพพานมี ๒ อย่าง คือ สอุปาทิเสสนิพพาน กับอนุปาทิเสสนิพพาน ดังปรากฏใน
พระสูตรว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ มี ๒ อย่าง คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ กับอนุปา

ทีเสสนิพพานธาตุ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต
ชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่พึงทำเสร็จแล้ว วางภาระแล้ว มีประโยชน์ของตนอันได้
บรรลุแล้ว ลิ่นเครื่องผูกพันในภพแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นยังมีอินทรีย์ ๕^(๑)
ดำรงอยู่ เพราะเหตุที่อินทรีย์ ๕ ยังไม่หมดสิ้นไปจึงประสบสิ่งที่น่าพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง
เสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ ของภิกษุนั้น เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน
ธาตุ

อนุปาติเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตชีณาสพ
อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่พึงทำอันได้ทำเสร็จแล้ว วางภาระแล้ว มีประโยชน์ของตนอันได้
บรรลุแล้ว ลิ่นเครื่องผูกพันในภพแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ การเสวยอารมณ์ทั้งปวง
ของภิกษุนั้นดับสนิทนี้ เรียกว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ” (พระไตรปิฎก ๒๕ : ๒๕๘)

อธิบายความจากพระสูตรที่ยกมา ได้ดังนี้ (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๕ : ๒๖๔-๒๖๕)

๑. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ แปลว่า ภาวะของนิพพานที่เป็นไปโดยมีอุปาทิ^(๒) คือ
เบญจขันธ์เหลืออยู่ ได้แก่นิพพานของพระอรหันต์ ในเวลาที่เสวยอารมณ์ต่าง ๆ รับรู้สุขทุกข์
ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเกี่ยวข้องกับขันธ์ ๕ ในกระบวนการรับรู้
เสวยอารมณ์ พุทธอีกอย่างหนึ่งว่านิพพานท่ามกลางกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง ๕ ซึ่ง
เกี่ยวข้องกับขันธ์ ๕ โดยฐานเป็นอารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรับรู้ นิพพานในข้อนี้ เป็นด้านที่เพิ่งถึง
ผลซึ่งปรากฏออกมาในการรับรู้ หรือการเกี่ยวข้องกับโลกคือสิ่งแวดล้อม ในการดำเนินชีวิต
ตามปกติของพระอรหันต์ ดังนั้น จึงถึงไปที่ความหมายในแง่ของความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ
ซึ่งทำให้การรับรู้หรือเสวยอารมณ์ต่าง ๆ เป็นไปด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ภาวะจิตของพระอรหันต์
ซึ่งปลอดโปร่งเป็นอิสระ ไม่ถูกปรุงแต่งบังคับด้วยราคะ โทสะ และโมหะ ทำให้พระอรหันต์นั้น
ผู้ยังมีอินทรีย์สำหรับรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ บริบูรณ์คืออยู่ตามปกติ เสวยอารมณ์ทั้งหลายด้วยจิต
ใจที่เป็นอิสระ ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของมัน การเสวยอารมณ์หรือเวทนานั้นไม่ถูก
กิเลสครอบงำหรือชักจูง จึงไม่ทำให้เกิดตัณหา ทั้งในทางบวกและทางลบ (ยินดี-ยินร้าย,
ชอบ-ชัง, คิดใจ-ขัดใจ) พุทธอีกอย่างหนึ่งว่าไม่มีตัณหาที่จะปรุงแต่งภพหรือชักนำไปสู่ภพ

๒. อนุปาติเสสนิพพานธาตุ แปลว่า ภาวะของนิพพานที่ไม่มีอุปาทิ คือเบญจขันธ์
เหลืออยู่ หรือนิพพานที่ไม่เกี่ยวข้องกับขันธ์ ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์พ้นจากเวลาที่
เสวยอารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากความเกี่ยวข้องกับ

(๑) ในที่นี้อินทรีย์ ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย

(๒) อุปาทิ ในที่นี้ แปลว่า สิ่งที่ถูกยึดมั่นอันหมายถึง เบญจขันธ์

กับขั้น ๕ ในกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า ภาวะของนิพพานเองล้วน ๆ แท้ ๆ ซึ่งประจักษ์แก่พระอรหันต์ในเมื่อประสบการณ์ในกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง ๕ ลึกลงสุดลง หรือในเมื่อไม่มีการรับรู้ ไม่เกี่ยวข้องกับการรับรู้อารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ เหล่านั้น ขยายความออกไปว่า อนุภาติเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ภาวะนิพพานที่พระอรหันต์ประสบอัน เป็นส่วนที่ลึกซึ่งลงไป หรือล้ำเลยออกไปกว่าที่มองเห็นกันได้ พ้นจากเวลาที่เสวย อารมณ์ หรือรับรู้ประสบการณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ แล้ว

ตามปกติ กระบวนการรับรู้ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ก็ดี การติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกและการดำเนินชีวิตประจำวันก็ดี ย่อมลึกลงอย่างแน่นอนและเด่นชัด เมื่อบุคคลสิ้นชีวิต ดังนั้นเมื่อพระอรหันต์สิ้นชีวิต เมื่อการรับรู้ทางอินทรีย์ ๕ ระวังสิ้นเชิงแล้ว นิพพานธาตุที่ท่านประสบย่อมมีแต่เพียงอย่างเดียวคือ อนุภาติเสสนิพพาน ในภาษาสามัญหรือถ้อยคำที่ใช้ทั่วไป อนุภาติเสสนิพพาน จึงกลายมาเป็นคำเฉพาะสำหรับกล่าวถึงการสิ้นชีวิตของพระอรหันต์

ข้อแตกต่างระหว่างสอุปาทิเสสนิพพานกับอนุภาติเสสนิพพาน คือ สอุปาทิเสสนิพพานนั้นดับได้เฉพาะทุกข์ใจ ส่วนทุกข์กายยังดับไม่ได้ การที่ดับทุกข์กายไม่ได้ เพราะตราบใดที่ยังมีเบญจขันธ์อยู่ ก็ยังต้องประสบกับโรคภัยไข้เจ็บเป็นธรรมดา แม้พระพุทธองค์ก็ทรงประชวรหลายครั้ง แต่ทุกข์กายของพระอรหันต์กับของปุถุชนก็แตกต่างกันในแง่ที่ว่า พระอรหันต์นั้นแม้ท่านจะทุกข์กาย แต่ทุกข์ทางกายก็ไม่มีอำนาจไปทำให้เกิดทุกข์ใจได้ กล่าวคือ จิตของท่านยังผ่องใสแม้กายจะได้รับความทุกข์ทรมาน ส่วนปุถุชนนั้น ทุกข์กายยังมีอำนาจครอบงำใจ กล่าวคือ เมื่อมีความทุกข์ทางกาย ใจก็พลอยเศร้าหมองไปด้วย ส่วนอนุภาติเสสนิพพานนั้นเป็นภาวะที่ดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง ทั้งทุกข์กายทุกข์ใจ เพราะเมื่อไม่มีเบญจขันธ์เหลืออยู่ ทุกข์ที่เกิดจากขันธ์ก็พลอยไม่มีไปด้วย พระอรหันต์ทุกองค์ต้องผ่านนิพพานธาตุสองอย่างนี้ กล่าวคือ เมื่อท่านบรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ ท่านก็บรรลุสอุปาทิเสสนิพพาน และเมื่อท่านสิ้นชีวิตลงท่านก็บรรลุอนุภาติเสสนิพพาน

ทรรศนะเรื่องนรกสวรรค์

นรกสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเมื่อเทียบกับในศาสนาอื่น จะลดความสำคัญลงไป เพราะในศาสนาทั่ว ๆ ไป เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ถือว่านรกสวรรค์ เป็นจุดสุดท้ายแห่งการเดินทางชีวิตของมนุษย์ จึงมีนรกนิรันดร สวรรค์นิรันดร เช่น ในชีวิตนี้เราทำความดี ความชั่วเมื่อตายไปวิญญาณจะไปรอนจนถึงวันสิ้นโลก แล้วจะมีการตัดสินความดีความชั่ว ผู้ทำความดีจะได้อยู่สวรรค์นิรันดร ผู้ทำความชั่วจะถูกตัดสินให้ตกนรกนิรันดร ในแก่นนั้นนรก

สวรรค์ จึงเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะเป็นจุดสุดท้ายหรือเป็นจุดหมาย

สำหรับนรกสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเมื่อเปรียบเทียบกับศาสนาอื่นแล้ว ความสำคัญลดลงไป เพราะนรกสวรรค์ไม่ใช่จุดหมายของศาสนา พุทธศาสนาไม่ได้สอนว่าจุดหมายสูงสุดของชีวิตคือการได้ไปเกิดในสวรรค์ เพราะมีสิ่งที่สูงกว่านั้น สิ่งที่สำคัญกว่าสวรรค์คือ นิพพาน

นรกสวรรค์ในทฤษฎีของพระพุทธศาสนาเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิด สังสารวัฏมีการเปลี่ยนแปลงได้ ชีวิตของเราเดินทางไปในสังสารวัฏ มีหมุนขึ้นหมุนลงสุดแล้วแต่กรรมที่กระทำ ตกนรกแล้วถ้ามีกรรมดีก็กลับไปขึ้นสวรรค์ หรือขึ้นสวรรค์แล้วถ้ามีกรรมชั่วอยู่ก็กลับมาลงนรก ผู้ที่บำเพ็ญทานสมาบัติเมื่อตายไปได้เกิดเป็นพรหมในพรหมโลก เมื่อสิ้นบุญแล้วกลับไปตกนรกก็มีเพราะมีกรรมชั่วอยู่ เมื่อเป็นเช่นนั้นนรกสวรรค์จึงเป็นสิ่งที่หมุนเวียนอยู่ในระหว่าง แล้วก็ไปของชั่วคราวเพราะฉะนั้นความสำคัญจึงลดลง เพราะเรามีโอกาสที่จะแก้ตัวได้มาก

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงเรื่องนรกสวรรค์ไว้ ๓ ระดับคือ (พระราชนิพนธ์ ๒๕๒๔ : ๖-๑๓)

ระดับที่ ๑ คือ นรกสวรรค์ในชาติหน้า ซึ่งหมายถึงหลังจากชาตินี้ไปแล้ว กล่าวคือถ้าเราทำกรรมดีไว้ เมื่อตายไปก็จะได้รับรางวัล คือ ไปเกิดในสวรรค์ ถ้าทำกรรมชั่วก็จะได้รับโทษ คือ ตกนรก ซึ่งนรกสวรรค์ระดับนี้หาได้ทั่วไปในพระไตรปิฎก เช่นกล่าวว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง เป็นคนเหี้ยมโหด... ฯลฯ เขาตายไปจะเข้าถึง อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้นอันเขาให้พร้อมสมาทานไว้ อย่างนี้... ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม ละปาณาติบาตแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต... ฯลฯ เขาตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้นอันเขาให้พร้อม สมาทานไว้ อย่างนี้...” (พระไตรปิฎก ๑๔ : ๕๘๒)

ส่วนที่มีคำบรรยายว่านรกสวรรค์เป็นอย่างไรมีน้อยแห่ง ที่นับว่ามากคือในเทวทูตสูตร ตั้งแต่ข้อ ๕๐๔-๕๑๖ ซึ่งปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔ กล่าวถึงการลงโทษในนรกเริ่มตั้งแต่ตายแล้วไปเจอบรมบาล พระยายมราชถามถึงตอนมีชีวิตอยู่เคยเห็นเทวทูตไหม เทวทูตที่หนึ่งเป็นอย่างไร เขาตอบไม่ได้ บรมบาลจึงชี้แจงว่า เทวทูตที่หนึ่งคือเด็กเกิดใหม่ ที่สองคือคนแก่ ที่สามคือคนเจ็บ ที่สี่คือคนถูกลงโทษทัณฑ์ ลงอาญา ที่ห้าคือคนตาย บรมบาลจึงอธิบายว่า ท่านเคยเห็นไหม เคยเห็นแล้ว ท่านเคยคิดบ้างไหม เคยได้ความคิดไหม มีความสลดใจบ้างไหมในการที่จะเร่งทำความดี ท่านเคยรู้สึกบ้างไหม ไม่เคยเลย ถ้าอย่างนั้นก็เป็นเรื่องของตัวเองทำ กรรมตนเองก็ต้องได้รับโทษมีการลงอาญา เขาเรียกว่ากรรมกรรม เป็นวิธีลงโทษใน

นรกด้วยประการต่าง ๆ

นอกจากนี้ ยังมีกล่าวถึงชื่อ นรก ๑๐ ขุม ซึ่งปรากฏในอังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตคือ อัมพุทะ นิรพพุทะ อพัพพะ อหะ อฏฐะ กุมุทะ โสคันถิกะ อุปลละ ปุณทริกะและปทุมะ (พระไตรปิฎก ๒๔ : ๘๕) ส่วนในคาลาชาดก ได้กล่าวถึงนรกใหญ่ ๘ ขุม คือ สัญชีวนรกกภาพสูตตนรก สังฆาตนรก โรจวนรก มหาโรจวนรก มหาอเวจินรก ตาปนนรก ปตาปนนรก (พระไตรปิฎก ๒๘ : ๒๕)

นอกจากนรกใหญ่ ๘ ขุม แล้ว ยังมีนรกบริวารล้อมนรกใหญ่อยู่อีกด้านละ ๔ ขุม เรียกว่า อูสสนนรก หรือนรกว่าว ดังนั้น นรกใหญ่นขุมหนึ่งจึงมีนรกว่าว ๑๖ ขุม รวมนรกว่าวทั้งสิ้น ๑๒๘ ขุม

ส่วนที่เกี่ยวกับสวรรค์นั้นมีปรากฏในอังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต (พระไตรปิฎก ๒๐ : ๕๑๐) กล่าวถึงอายุเทวดาในชั้นต่าง ๆ โดยกล่าวว่า ๕๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับ คืบหนึ่งวันหนึ่งของสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา และเทวดาในชั้นนี้มีอายุประมาณ ๕๐๐ ปีทิพย์ ๑๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับคืบหนึ่งวันหนึ่งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และเทวดาในชั้นนี้มีอายุประมาณ ๑๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีแสดงไว้ในฝ่ายอภิธรรมข้อ ๑๑๐๖-๑๑๐๗ เล่ม ๓๕ ซึ่งกล่าวถึงอายุของเทวดาในสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิถึงชั้นอรุปรพรมว่า อายุของเทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกา เทียบกับจำนวนปีของโลกมนุษย์โดยประมาณเท่ากับ ๕ ล้านปี เทียบกับอายุของอรุปรพรมชั้นเนวาสัญญานาสัญญาตณภพเท่ากับ ๘๔,๐๐๐ กัป เป็นต้น

นอกจากบอกอายุของเทวดาไว้แล้วยังแสดงเหตุที่ทำให้ไปเกิดสวรรค์ชั้นนั้น ๆ ด้วย เช่น กล่าวกับผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างสามัญจะไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นพรหมปาริสาชชาผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างกลาง จะไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นพรหมบุโรหิตา และผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างประณีตจะไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นมหาพรหมา เป็นต้น

ระดับที่ ๒ คือนรกสวรรค์ที่มีอยู่ในใจเรา ที่เรียกว่า สวรรค์ในอกนรกในใจ เป็นเรื่องของชีวิตในชาตินี้ ซึ่งนรกสวรรค์ในชาติหน้าก็สืบไปจากที่มีในชาตินี้ เพราะมันอยู่ในสภาพจิตใจ ภูมิของจิต ชั้นของจิต ระดับของใจ จิตของเราไปอยู่ในระดับไหน ถึงเวลาตายถ้าระดับจิตเป็นนรกก็ไปนรก ถ้าระดับจิตเป็นสวรรค์ก็ไปสวรรค์ นี่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสภาพจิตที่เป็นอยู่ตลอดเวลา คือโดยหลักทั่วไปแล้วในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นระยะเวลายาวนานหลาย ๆ ปี ระดับจิตของเราอยู่แค่ไหน เวลาตายโดยทั่วไปถ้าไม่ใช่กรณียกเว้นมันก็จะอยู่ในระดับนั้น ส่วนในกรณียกเว้น (คือเรื่องของอาสันนกรรม) ถ้าเวลาตายนึกถึงอารมณ์ที่ดี เช่น ทำกรรมชั่วมากแต่เวลาตายนึกถึงสิ่งที่ดีก็ไปได้ (คือเกิดในสวรรค์) ได้ ถ้าทำกรรมดีมามาก แต่เวลา

ตายเกิดจิตเศร้าหมอง ระดับจิตตกลงไป ก็ไปเกิดในที่ต่ำ (นรก) ได้ เมื่อการไปเกิดขึ้นอยู่กับระดับจิตอย่างนี้แล้วจึงหมายความว่าเราพร้อมจะไปนรกสวรรค์ได้ตั้งแต่ปัจจุบัน หรือพูดอีกอย่างก็คือ คนที่จะไปนรกคือคนที่อยู่ในระดับนรกอยู่แล้วในชาตินี้ หรือคนที่จะไปสวรรค์เขาก็มีจิตใจระดับสวรรค์อยู่แล้ว

ตัวอย่างที่เห็นง่าย ๆ ของสวรรค์ในอกนรกในใจก็คือ ถ้าเราทำกรรมชั่วเรารู้สึกเดือดร้อนใจ กังวลใจ เป็นทุกข์ นี่เป็นสภาพจิตที่เป็นทุกข์ นับเป็นนรก ถ้าทำกรรมดีก็เกิดความสุข ปราโมทย์ มีความอบอุ่นใจ มีความสุข จิตใจก็อยู่ในระดับสวรรค์ เป็นต้น

ระดับที่ ๓ คือ นรกสวรรค์ที่เราปรุงแต่งสร้างของเราเองตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน คนที่ยังไม่รู้วิธี ๔ ยังไม่แทงตลอดสังขาร ไม่เข้าใจในหลักการเรื่องสังขารของอริยชนก็ยังปรุงแต่งสร้างนรกสวรรค์ก็อยู่ตลอดเวลาด้วยอายตนะของเราเอง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นรกสวรรค์ในระดับนี้คล้ายกับระดับที่ ๒ แต่เป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนกว่า คือ เป็นเรื่องสัมพันธ์กับระดับจิตใจ เมื่อยังมีความรู้สึกด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรายังปรุงแต่งอยู่เรื่อยไป แต่การปรุงแต่งแบบนี้เป็นเรื่องปฏิบัติต่อบุคคลที่รับเข้ามา เช่น ถ้าเรารับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และสัมผัสอารมณ์ ที่เราชอบใจ พอใจ เรายังมีความสุข แต่ถ้าไม่ชอบ ไม่พอใจก็เป็นทุกข์ นรกสวรรค์ในระดับนี้จึงมีอยู่ตลอดเวลา และเป็นเรื่องสำคัญที่เราจะต้องเอาใจใส่ให้มาก เพราะเราได้รับผลอยู่ตลอดเวลา ส่วนนรกสวรรค์ชาติหน้ายังเป็นเรื่องไกลตัว ถ้าในปัจจุบันใจเรามีแต่ความสุขอยู่เสมอ เรายังจะไปไม่ได้ ท่านจึงสอนให้เรายกระดับจิตขึ้นไปคือ ขั้นต้นถ้าเราสร้างสมพื้นจิตใจไว้ในทางไม่ดี มีกิเลส โสกะ โทสะ โมหะมาก มันก็ทำให้รับอารมณ์โดยปรุงแต่งสร้างนรกขึ้นมา ถ้าเราสร้างสมพื้นจิตใจไว้ในทางดี มีเมตตา ความเสียสละสร้างปัญญาไว้มาก ใจของเราก็ดีมีความสุขความสบาย เราก็สร้างสวรรค์ได้เสมอ แม้ว่าสภาพแวดล้อมอาจไม่ดีเท่าที่ควร แต่เราทำจิตของเราได้ ใจเราสบาย มันก็สามารถทำสภาพที่จะนำไปนรกให้กลายเป็นสวรรค์ไปได้ หรือในขั้นสูงขึ้นไปอีก คือ มีปัญญาที่รู้เท่าทันทำให้เราเข้าใจโลกและชีวิตดี ทำให้วางท่าทีต่อสิ่งทั้งหลายถูกต้อง ในกรณีอย่างนี้ท่านว่ามันพ้นเลยจากเรื่องนรกสวรรค์ไปแล้ว คือมีจิตใจปลอดโปร่งแจ่มใสอยู่ตลอดเวลา มีความสบายทันตาในปัจจุบัน ไม่ต้องพูดถึงข้างหน้า ซึ่งเนื่องไปจากปัจจุบันนี้ก็ต้องไปด้วย เพราะปัจจุบันนี้เป็นสิ่งที่แน่นอน เราได้รับผลอยู่ในขณะนี้แล้ว และเป็นเครื่องสอดคล้องถึงข้างหน้าต่อไปด้วย เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงถือเรื่องปัจจุบันนี้เป็นสำคัญเพราะ

๑. เราได้รับผลทันที เราต้องรับผลเห็นอยู่ชัด ๆ แน่นอน
๒. ข้างหน้าก็เป็นผลสืบไปจากปัจจุบันนี้เอง เอาปัจจุบันนี้ไปทำนายข้างหน้าได้

นรกสวรรค์ในระดับที่ ๓ นี้ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงไว้เช่นกัน คือ นรกที่เกิดพร้อมกับการได้เห็น ได้ยิน ได้รับรู้ทางอายตนะต่าง ๆ กล่าวคือ การที่อินทรีย์หรืออายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้รับแต่สิ่งไม่ดีไม่น่าพอใจ อย่างนี้ท่านเรียกว่า ผัสสายตนิกนรก ดังปรากฏใน ขณสูตร ว่า (พระไตรปิฎก ๑๘ : ๒๑๔)

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย นรกชื่อว่าผัสสายตนิกะ ๖ อันเราเห็นแล้ว ในผัสสายตนิกนรคนั้นสัตว์จะเห็นรูปอะไร ๆ ด้วยจักขุ ย่อมเห็นแต่รูปอันไม่น่าปรารถนา ย่อมไม่เห็นรูปอันน่าปรารถนา ย่อมเห็นแต่รูปอันไม่น่าใคร่ ย่อมไม่เห็นรูปอันน่าใคร่ ย่อมเห็นแต่รูปอันไม่น่าพอใจ ย่อมไม่เห็นรูปอันน่าพอใจ จะพึงเสียดอะไร ๆ ด้วยหู...จะคมกลืนอะไร ๆ ด้วยจมูก...จะลิ้มรสอะไร ๆ ด้วยลิ้น จะถูกต้องโผฏฐัพพะอะไร ๆ ด้วยกาย...จะแจ้งธรรมารมณอะไร ๆ ด้วยใจ...ก็ย่อมรู้แจ้งต่อธรรมารมณอันไม่น่าปรารถนา ย่อมไม่รู้แจ้งต่อธรรมารมณอันน่าปรารถนา ย่อมรู้แจ้งต่อธรรมารมณอันไม่น่าใคร่ ย่อมไม่รู้แจ้งต่อธรรมารมณอันน่าใคร่ ย่อมรู้แจ้งต่อธรรมารมณอันไม่น่าพอใจ ย่อมไม่รู้แจ้งต่อธรรมารมณอันน่าพอใจ” และข้อความทำนองเดียวกันนี้ ยังมีปรากฏในปริพาหสูตร อีกด้วยเช่น

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย นรกชื่อว่ามีความเร่าร้อนมากมีอยู่ ในนรคนั้น บุคคลยังเห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยนัยน์ตาได้(แต่)เห็นรูปที่ไม่น่าปรารถนาอย่างเดียวไม่เห็นรูปที่น่าปรารถนา เห็นรูปที่ไม่น่าใคร่อย่างเดียว ไม่เห็นรูปที่น่าใคร่ เห็นรูปที่ไม่น่าพอใจอย่างเดียว ไม่เห็นรูปที่น่าพอใจ ได้พึงเสียดอย่างหนึ่งอย่างใดด้วยหูได้...ได้สูดกลืนอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยจมูกได้...ได้ลิ้มรสอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยลิ้นได้...ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยกายได้...ได้รู้แจ้งธรรมารมณอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยใจได้ (แต่) รู้แจ้งธรรมารมณที่ไม่น่าปรารถนาอย่างเดียวไม่รู้แจ้งต่อธรรมารมณที่น่าปรารถนา รู้แจ้งต่อธรรมารมณที่ไม่น่าใคร่อย่างเดียว ไม่รู้แจ้งต่อธรรมารมณที่น่าใคร่ รู้แจ้งต่อธรรมารมณที่ไม่น่าพอใจอย่างเดียว ไม่รู้แจ้งต่อธรรมารมณที่น่าพอใจ” (พระไตรปิฎก ๑๕ : ๑๓๓๑)

ส่วนสวรรค์ที่ชื่อว่า ผัสสายตนิกสวรรค์ ก็ได้กล่าวถึงไว้ในลักษณะที่ตรงข้ามกับนรก เช่น

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สวรรค์ชื่อว่าผัสสายตนิกะ ๖ เราได้เห็นแล้ว ในผัสสายตนิกสวรรค์นั้น บุคคลจะเห็นรูปอะไร ๆ ด้วยจักขุ ก็ย่อมเห็นแต่รูปอันน่าปรารถนา ย่อมไม่เห็นรูปอันไม่น่าปรารถนา ย่อมเห็นแต่รูปอันน่าใคร่ ย่อมไม่เห็นรูปอันไม่น่าใคร่ ย่อมเห็นแต่รูปอันน่าพอใจ ย่อมไม่เห็นรูปอันไม่น่าพอใจ ฯลฯ” (พระไตรปิฎก ๑๕ : ๒๑๔)

ผัสสายตนิกนรก ๖ และผัสสายตนิกสวรรค์ ๖ ก็คือ นรกสวรรค์เกิดที่อายตนะรับรู้ทั้ง

๖ และสวรรค์เกิดที่อายตนะรับรู้ทั้ง ๖ นั่นเอง สาธารณะของเรื่องนรกสวรรค์จึงเป็นเรื่องราวของการรับอารมณ์ที่นำปรารถนา และไม่นำปรารถนาซึ่งเป็นเรื่องของอายตนะทั้งสิ้น

ฉะนั้นปัจจุบันเราได้รับรู้ทางอายตนะเหล่านี้ที่อยู่แล้ว ไม่ว่าจะนรกสวรรค์ชาติหน้าหรือนรกสวรรค์ชาตินี้มันก็อยู่ที่อายตนะรับรู้นี้เอง นรกสวรรค์ทั้ง ๓ ระดับ ที่กล่าวมาจึงมีแก่นแท้ อยู่ที่ระดับ ๓ นี้ เพราะระดับที่ ๑ ยังไกลตัวยังไม่ได้รับจึงยังไม่รู้สึก ระดับที่ ๒ เป็นเรื่องของการสร้างภูมิระดับจิตในปัจจุบัน แต่ยังเป็นเรื่องที่ยังเป็นครั้งคราว ส่วนระดับที่ ๓ เป็นเรื่องละเอียดลออ เป็นไปอยู่ประจำตลอดทุกเวลาที่รับอารมณ์ขณะนี้ เป็นเรื่องที่เราต้องประสบตลอดเวลา จึงควรเอาใจใส่ให้มาก

ทรรศนะเรื่องโลกและมนุษย์

ศาสนาเทวนิยม เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนายิว ศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม เป็นต้น มักกล่าวถึงโลกและมนุษย์ว่าเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยพระเจ้า ส่วนพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาอเทวนิยม ปฏิเสธคำกล่าวข้อนี้ด้วยเชื่อว่าโลกและมนุษย์ตลอดจนสรรพสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ หามีสผู้สร้างผู้บันดาลแต่อย่างใดไม่ ดังปรากฏในวิสุทธิมรรคว่า “แท้จริงในสังสารประวัตินี้ ผู้สร้างสังสารจะเป็นเทวดาหรือพรหมก็ตาม หามิใช่ (เป็นแต่) ธรรมล้วน ๆ ย่อมเป็นไปเพราะการรวมกันเข้าแห่งเหตุเป็นปัจจัยแล” (วิสุทธิมรรค ๒๕๒๑ : ๓๖)

อย่างไรก็ตาม ปัญหาอภิปรายเกี่ยวกับกำเนิดของโลกและมนุษย์ตลอดจนสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ นั้น เป็นปัญหาที่เรียกว่า อพยากตปัญหา คือปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบมี ๑๐ ข้อคือ (พระไตรปิฎก ๑๘ : ๓๕๔)

๑. โลกเที่ยงหรือ
๒. โลกไม่เที่ยงหรือ
๓. โลกมีที่สุดหรือ
๔. โลกไม่มีที่สุดหรือ
๕. ชีวะอันนั้น สรีระก็อันนั้นหรือ
๖. ชีวะก็อย่าง สรีระก็อย่างหรือ
๗. สัตว์หลังจากตายแล้วมีอยู่หรือ
๘. สัตว์หลังจากตายแล้วไม่มีอยู่หรือ

๘. สัตว์หลังจากตายแล้วทั้งมีทั้งไม่มีหรือ

๑๐. สัตว์หลังจากตายแล้วจะว่ามีอยู่ที่ไม่ใช่ ไม่มีที่ใช่หรือไม่

เหตุที่พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบปัญหาเหล่านี้ ด้วยทรงเห็นว่าไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดับทุกข์ ดังปรากฏในสี่สปาสูตรว่า สมัยที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ สีสพาวน ใกล้เมืองโกสัมพี ทรงไปประคูลาย ๒-๓ ใบ ด้วยฝ่าพระหัตถ์ แล้วตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา ตรัสถามว่า ใบประคูลายที่พระองค์ทรงไว้ด้วยฝ่าพระหัตถ์ กับใบที่บนต้น ไหนจะมากกว่ากัน เมื่อภิกษุเหล่านั้นตอบว่าที่บนต้นมากกว่า พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

“อย่างนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เราทั้งหลายได้บอกเธอทั้งหลายมีมาก ก็เพราะเหตุไรเราจึงไม่บอก เพราะสิ่งนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ มิใช่พรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความสงบ ความรู้อย่าง ความตรัสรู้ นิพพาน เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่บอก... ฯลฯ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งอะไรเราได้ออกแล้ว เราได้ออกแล้วว่าเป็นทุกข... นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ก็เพราะเหตุไรเราจึงบอก เพราะสิ่งนั้นประกอบด้วยประโยชน์ เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย... นิพพาน เพราะฉะนั้นเราจึงบอก ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข... ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” (พระไตรปิฎก ๑๕ : ๑๗๑๒-๑๗๑๓)

แม้พระพุทธองค์จะทรงเสนอไม่ให้นักขุณโณสนใจในปัญหาอภิปราย เพราะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ในการดับทุกข์ แต่ก็ไม่ทรงถึงกับละเลยปัญหาดังกล่าว ในอัครัญญสูตร (พระไตรปิฎก ๑๑ : ๕๑-๗๒) ได้ตรัสเล่าถึงกำเนิดของสากลจักรวาลและทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ในสากลจักรวาล เมื่อมีพวกพราหมณ์มากราบทูลถาม ว่าสากลจักรวาลย่อมเกิดมีขึ้นและดำรงอยู่ได้โดยมีกฎธรรมชาติที่ยุติธรรมและไม่เปลี่ยนแปลงควบคุมให้เป็นไป กฎเหล่านี้ได้ดำเนินมาเช่นนี้ตั้งแต่อดีตอันไม่มีใครสามารถรู้ได้ว่าเริ่มต้นเมื่อใด และจะต้องดำเนินต่อไปในอนาคตอันไม่มีผู้ใดทราบได้ว่าจะสิ้นสุดลงเมื่อใด

เกี่ยวกับต้นกำเนิดของมนุษยชาติ นั้น พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า ชีวิตในยุคแรก ๆ นั้น จูติจากชั้นอภัสสรพรหม ยังไม่มีเพศ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีแผ่ขานออกจากร่างกายตนเองและสัญจรไปได้ในอากาศ ในสมัยนั้นจักรวาลทั้งสิ้นยังเป็นน้ำ มีคมนมองไม่เห็นอะไร ยังไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดวงดาวต่าง ๆ ไม่มีกลางวันกลางคืน ครั้นต่อมาเป็นเวลายาวนาน เกิดวันดินลอยเป็นฝ้าอยู่บนพื้นน้ำทั่วไป งามดินนั้นถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส มีสีคล้ายเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี มีรสอร่อยดูจรวงผึ้ง ครั้นต่อมาเหล่าสัตว์ซึ่งจูติจากชั้นอภัสสรพรหมเหล่านี้ ได้บริโภควันดินด้วยความเพลิดเพลิน เป็นเวลาช้านาน จึงมีร่างกายแข็ง

กล้าขึ้นทุกที ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกันไป มีผิวพรรณงามบ้างไม่งามบ้าง เมื่อวันดินหมดความอโรยก็ปรากฏสิ่งที่มีรูปร่างคล้ายเห็ดเกิดขึ้น เหล่าสัตว์ก็พากันบริโภคเห็ด หลังจากหมดเห็ด พืชพันธุ์ประเภทผลไม้ก็เป็นอาหารในขั้นต่อไป และต่อมาก็ถึงยุคมีข้าวเป็นอาหารระยะเวลายุคหนึ่ง ๆ ดังกล่าวนี้นี้เป็นไปนานแสนนาน และในที่สุดลักษณะอาการของเพศก็ปรากฏขึ้นเป็นบุรุษและสตรี จึงมีการเสพเมถุนธรรมขึ้น และมีลูกหลานสืบต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน

จะเห็นว่าพรรณณะเรื่องกำเนิดของมนุษยชาติในพระพุทธศาสนานี้คล้ายคลึงกับของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูตรงที่ต่างก็มาจากชั้นพรหมเหมือนกัน โดยศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอธิบายว่าชีวิตมันย่อมกระเด็นออกจากพรหมนั้น แต่ก็แตกต่างกันตรงที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ถือว่า การเข้าถึงพรหมหรือพรหมนั้นเป็นการบรรลุความหลุดพ้น ซึ่งถ้ามองในพรรณณะของพระพุทธศาสนายังไม่ถือว่าหลุดพ้น ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วในบทที่ ๒

พิธีกรรม

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุนให้ประกอบพิธีกรรม เพราะไม่ใช่สาระสำคัญที่จะช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากทุกข์ได้ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาได้เกิดขึ้นภายหลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว โดยการรับมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แล้วนำมาประยุกต์ให้สอดคล้องกับคำสอนทางพระพุทธศาสนา การประกอบพิธีกรรมจึงไม่มีความสำคัญต่อการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ ไม่เหมือนกับการประกอบพิธีกรรมในศาสนาอื่น ๆ ที่พิธีกรรมมีความสำคัญต่อการเข้าถึงจุดหมายของศาสนา พระพุทธศาสนาถือว่าการเข้าถึงจุดหมายของศาสนาคือการบรรลุนิพพานนั้น ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติของแต่ละบุคคลซึ่งต้องอาศัยความเพียรเป็นสำคัญ

อย่างไรก็ตาม พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาก็มีความสำคัญในแง่ของสังคม กล่าวคือทำไปประชาชนกับศาสนามีความสัมพันธ์กันมากขึ้น พิธีกรรมดังกล่าวนี้ได้แก่ พิธีอุปสมบท พิธีแต่งงาน พิธีทอดกฐิน พิธีเผาศพ และพิธีทำบุญงานศพ เป็นต้น

นิกายในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็นสองนิกายใหญ่ คือเถรวาท หรือหินยาน กับอภยริยวาท หรือมหายาน นิกายทั้งสองนี้มีสาระสำคัญของสังฆธรรมเหมือนกัน แต่ต่างกันที่ความคิดเห็นบางเรื่อง เช่น เรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติของนิพพานและจิต ซึ่งฝ่ายเถรวาทถือเอาคำสอนเดิมของพระพุทธเจ้า คือไม่สนใจปัญหาทางอภิปรัชญา ไม่ยืนยันและอธิบายเรื่องที่อยู่พ้นจากผัสสะ

ส่วนฝ่ายมหายานมีคำสอนทางอภิปรัชญาด้วยซึ่งอาจได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิศาสนาอื่น เช่น มหายานในจีนมีลักษณะเป็นพระพุทธศาสนาที่ผสมกับปรัชญาเต๋า มหายานในทิเบตมีลักษณะเป็นพระพุทธศาสนาผสมกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่ามีความแตกต่างในด้านความคิดเห็นของนิกายเถรวาทและนิกายอภิปรัชญาที่มิได้เป็นสาระสำคัญแต่อย่างใด เพราะสองนิกายนี้ต่างก็ยึดถือคำสอนในเรื่องทุกข์ และการหลุดพ้นจากทุกข์เหมือนกัน

ขงจื๊อ

บทที่ ๔

ศาสนาขงจื้อ

ศาสนาขงจื้อได้รับการพิจารณาให้เป็นหนึ่งในศาสนาสำคัญของโลก แต่คำสอนของขงจื้อมีลักษณะเป็นลัทธิปรัชญามากกว่าเป็นศาสนา การจัดคำสอนของขงจื้อเข้าไว้เป็นศาสนา จึงมีการอภิปรายถกเถียงกันอย่างกว้างขวางโดยผู้แสดงทรรศนะแบ่งเป็นสองฝ่ายที่ตรงข้ามกัน คือฝ่ายแรกยกย่องขงจื้อเป็นศาสดาผู้ก่อตั้งศาสนา และถือว่าศาสนาขงจื้อเป็นศาสนาสำคัญของศาสนาหนึ่งของโลก ขณะที่อีกฝ่ายโต้แย้งว่า เขาเป็นเพียงผู้สอนจริยธรรม เพราะถ้าจะพิจารณากันอย่างเคร่งครัดจริง ๆ แล้ว คำสอนของเขาจัดเป็นจริยศาสตร์ระบบหนึ่งเท่านั้น ถ้าจะจัดให้เป็นศาสนาก็ต้องเป็นศาสนาที่แตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ กล่าวคือไม่มีศาสนบุคคล ไม่มีคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญมาก นอกจากนี้ยังไม่มีคำสอนที่เกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย (The doctrine of an afterlife) เหมือนที่ศาสนาอื่น ๆ มีอีกด้วย (Hopfe ๑๙๘๓ : ๒๔๖)

อย่างไรก็ตามถ้าจะพิจารณาในด้านองค์ประกอบของศาสนาแล้ว คำสอนของขงจื้อน่าจะจัดเข้าอยู่ในลัทธิมากกว่าที่จะเป็นศาสนา คือ

๑. ศาสดา หากจะถือว่าขงจื้อเป็นศาสดาเพราะมีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์ แต่ศาสดาคือผู้ก่อตั้งศาสนาขงจื้อไม่ได้เป็นผู้ก่อตั้งศาสนา ดังคำกล่าวของเขาที่ว่า “ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นผู้ตั้ง แต่เป็นผู้ถ่ายทอดต่อมาเท่านั้น เพราะมีความเชื่อและความรักของโบราณ” (เสถียรโกเศศ ๒๕๑๕ : ๒๔๖) นอกจากนี้ขงจื้อก็ไม่ได้ประกาศตัวเองเป็นศาสดา ถือว่าตัวเองเป็นเพียงผู้ที่พยายามเผยแพร่ความรู้คนหนึ่งเท่านั้น ตัวเขาเองก็ต้องศึกษาอยู่ตลอดเวลา ไม่ได้ตรัสรู้เห็นแจ้ง และการที่เขากล่าวกับศิษย์ว่า “จงตอบแทนความชั่วด้วยความยุติธรรม และตอบแทนความดีด้วยความดี” (เสถียร โพธิ์นันทะ ๒๕๑๔ : ๑๖๕) ซึ่งการกล่าวเช่นนี้แสดงถึงความเป็นปुरुชน เพราะถ้าเป็นศาสดาน่าจะเป็นผู้ที่มีเมตตาจิตและพร้อมเสมอที่จะให้อภัย ดังเช่นพระเยซูคริสต์ศาสดาแห่งศาสนาคริสต์สอนว่า “ถ้าผู้ใดตบแก้มขวาของท่าน ให้หันแก้มซ้ายให้เขาด้วย” (มัทธิว ๕ : ๓๙) อันแสดงถึงความมีเมตตาธรรมสมควรที่จะเป็นศาสดา

๒. ศาสนนธรรม แนวความคิดทางปรัชญาของขงจื้ออยู่ในขุนชีวิตซึ่งแม้จะถือเป็นคัมภีร์ แต่ความขลังความศักดิ์สิทธิ์ไม่เหมือนคัมภีร์ในศาสนา ขงจื้อได้เขียนไว้ว่า “ผู้ที่รู้จักฉันได้ดี ก็เพราะขุนชีวิตนี้ ผู้ที่จะดำเนินดีตนนั้นก็เพราะขุนชีวิตเล่มนี้อีกเหมือนกัน” (เสถียร โพธิ์นันทะ

๒๕๑๔ : ๑๘๗) แสดงให้เห็นความไม่ศักดิ์สิทธิ์ผิดจากคัมภีร์ทางศาสนา ซึ่งผู้ใดจะดูหมิ่นหรือดูแคลนไม่ได้

๓. ศาสนบุคคล คณะบุคคลผู้เผยแพร่คำสอนของขงจื๊อไม่มี มีแต่สานุศิษย์ซึ่งมีได้ อยู่ในลักษณะที่เป็นคณะสงฆ์หรือคณะนักบวช

๔. ศาสนพิธี แม้จะมีพิธีกรรม เช่น การเซ่นเจ้า ไหว้เจ้า ไหว้วิญญาณบรรพบุรุษ แต่พิธีกรรมเหล่านี้มีได้เนื่องมาจากขงจื๊อ กล่าวคือ ขงจื๊อไม่ได้เป็นผู้ริเริ่ม แต่เป็นพิธีกรรมที่ทำสืบกันต่อ ๆ มาจากบรรพบุรุษ แม้ขงจื๊อเองก็ปฏิบัติตามเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ

๕. ศาสนสถาน แม้จะมีศาลเจ้า แต่ศาลเจ้าก็ไม่ใช่ศาสนสถานตามคำสอนของขงจื๊อ เพราะในศาลเจ้าไม่ได้มีแต่เฉพาะรูปของขงจื๊อ แต่มีรูปของเทพเจ้าอื่น ๆ ด้วย

๖. ศาสนิกชน มีผู้ยอมรับนับถือและเลื่อมใสในคำสอนของขงจื๊อ มีมากกว่าตอนที่เขายังมีชีวิตอยู่เสียอีก

๗. การกวัดข้นเรื่องความภักดี คำสอนของขงจื๊อไม่มีการกวัดข้นเรื่องความภักดี เพราะคนจีนอาจนับถือขงจื๊อและพระพุทธศาสนาในเวลาเดียวกัน หรือบางคนอาจนับถือขงจื๊อและคริสตศาสนาในเวลาเดียวกันได้

ดังนั้นถ้าพิจารณาในด้านองค์ประกอบของศาสนาแล้วจะเห็นว่าคำสอนของขงจื๊อขาดหลักสำคัญไปหลายอย่างที่ทำให้เป็นศาสนาไม่ได้ เป็นได้แต่เพียงลัทธิเท่านั้น นอกจากนี้ เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวไว้ในหนังสือศาสนาเปรียบเทียบ อันเป็นเหตุผลยืนยันว่า ขงจื๊อไม่ได้เป็นศาสนาว่า “ขงจื๊อไม่ใช่เป็นศาสนาผู้ตั้งศาสนาขงจื๊อ หรือเป็นผู้ปรับปรุงแก้ไขลัทธิศาสนาเดิม ขงจื๊อเป็นแต่ผู้รักษาลัทธิศาสนาของเดิม เมื่อเห็นว่ามีมเลื่อมโทรมเพราะมีอายุล่วงมาแล้วตั้ง ๒,๕๐๐ ปี จึงรื้อฟื้นขึ้นเพื่อให้ยืนยงต่อไปเท่านั้น” (เสฐียรโกเศศ ๒๕๑๕ : ๒๔๖) ดังนั้นโดยหลักการแล้วคำสอนของขงจื๊อจึงเป็นเพียงลัทธิ และขงจื๊อก็จัดอยู่ในฐานะเป็นเจ้าของลัทธิคนหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม เมื่อขงจื๊อถึงแก่กรรมแล้ว บรรดาสานุศิษย์ได้รวบรวมคำสอนของเขา ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากเข้าไว้ เรียกว่าคัมภีร์หลุ่นจื๊อ ทำให้ชื่อเสียงของเขาแพร่หลายออกไป ครั้นล่วงมาอีก ๑ ศตวรรษ หลังจากที่เขถึงแก่กรรม ศิษย์รุ่นใหม่คนหนึ่งชื่อเม่งจื๊อ (Mencius) ได้เป็นผู้เผยแพร่คำสอนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งในเวลาต่อมาได้รับการสนับสนุนและอุปถัมภ์ คำชูจากกษัตริย์แห่งราชวงศ์ฮั่นถึงกับยกย่องขงจื๊อขึ้นเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง ทั้งประกาศให้คำสอนของเขาเป็นศาสนาประจำรัฐ

จากเจ้าลัทธิ ขงจื๊อก็กลายมาเป็นศาสดาที่คำสอนของเขาได้กลายเป็นศาสนาของคนจีนทั่วประเทศและเป็นหนึ่งในศาสนาสำคัญของโลก ที่มีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนจีนมาเป็นเวลาช้านานกว่า ๒๕ ศตวรรษ ในประเทศจีนมีสถานที่ประดิษฐานป้ายวิญญาณของเขาถึง ๑,๕๐๐ แห่ง และมีผู้ฆ่าสัตว์เซ่นสรวงเขาในปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนกว่า ๖ หมื่นตัว (เสฐียรโกเศศ ๒๕๑๕ : ๒๕๖)

ประวัติขงจื๊อ

ขงจื๊อ (K' ung Tzu) หรือที่ชาวตะวันตกเรียกว่าขงฟู่จื๊อ (Confucius) เกิดในรัฐลู (Lu) ซึ่งปัจจุบันอยู่ในมณฑลซานตง เมื่อปี ๕๕๑ ก่อนคริสตกักราช หรือ ๘ ปีก่อนพุทธศักราช บิดาชื่อหิงกเฉียงสก มารดาชื่อวงลี เมื่อขงจื๊ออายุได้ ๓ ขวบ บิดาก็เสียชีวิต นางวงลีต้องเลี้ยงดูบุตรชายตามลำพัง เนื่องจากมารดามีฐานะยากจน ขงจื๊อจึงได้เริ่มการศึกษาอย่างจริงจังเมื่ออายุ ๑๕ ปี ขงจื๊อศึกษาจนมีความรอบรู้ในวิชาการต่าง ๆ ทั้งอักษรศาสตร์ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ วัฒนธรรม ดาราศาสตร์ และวิชาดนตรี จึงนับเป็นอัจฉริยบุรุษผู้หนึ่ง

เมื่อขงจื๊ออายุได้ ๑๗ ปี มารดาก็เสียชีวิต แต่เขาก็พยายามศึกษาต่อไป และเมื่ออายุ ๑๙ ได้แต่งงานกับหญิงมีสกุลคนหนึ่ง ในปีต่อมาภรรยาของเขาก็ได้ให้กำเนิดบุตรชายคนแรก และคนเดียวชื่อ ขงลี่ ช่วงระยะเวลาดังกล่าวชื่อเสียงของขงจื๊อเริ่มเป็นที่รู้จักในหมู่ประชาชนในฐานะพหูสูตรผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในศิลปศาสตร์ทุกแขนง ขงจื๊อหวังจะเอาดีทางราชการจึงเข้ารับราชการในรัฐลูเมื่ออายุ ๒๗ ปี แต่เมื่อเห็นว่าไม่ก้าวหน้าเพราะได้เพียงตำแหน่งเล็ก ๆ จึงลาออกมาเป็นครูเมื่ออายุ ๓๐ ปี ขงจื๊อสอนศิลปศาสตร์แขนงต่าง ๆ ตามความรู้ความสามารถของเขาแก่ประชาชนไม่เลือกชั้นวรรณะ ผู้จบการศึกษาจากสำนักของเขาสามารถนำความรู้ไปประกอบอาชีพต่าง ๆ ได้

เมื่อขงจื๊ออายุได้ ๓๕ ปี ขุนนางผู้ใหญ่แห่งรัฐลูชื่อ เม่งซุนสี ได้ส่งบุตร ๒ คนมาศึกษากับขงจื๊อและด้วยอิทธิพลของขุนนางผู้นี้ทำให้รัฐบาลส่งบุตร ๒ คนของเขาและขงจื๊อผู้เป็นครูไปทัศนจรถึงนครลกเอี้ยง ราชธานีแห่งกษัตริย์จิว ซึ่งการมาทัศนจรครั้งนี้เป็นโอกาสที่ขงจื๊อคอยมานาน เขารีบถือโอกาสนั้นเสาะแสวงหาความรู้เพิ่มเติมจากบรรดาผู้รู้ และที่สำคัญได้มีโอกาสพบปะสนทนากับเหล่าจื๊อ ปราชญ์สำคัญคนหนึ่งของคนจีน ได้ได้ถามปัญหาข้อใจต่าง ๆ จากเหล่าจื๊อและก็ได้รับการอธิบายได้แจ่มแจ้งทุกเรื่อง

ในปี พ.ศ. ๒๖ รัฐลูเกิดกบฏรัฐประหารขึ้น ขงจื๊อเป็นคนรักความยุติธรรม เกล็ดการช่วงชิงอำนาจ จึงหลบหนีภัยสงครามไปอยู่ที่รัฐซี ซึ่งเป็นรัฐมหาอำนาจในภาคตะวันออก เจ้าครองรัฐซีชื่อ ซีเก๊งกง เชิญขงจื๊อมาเป็นที่ปรึกษาราชการ ขงจื๊อรับราชการในรัฐซีได้ ๓ ปี ก็

ถูกอั้งเง็งผู้เป็นนายกรัฐมนตรีของรัฐที่ใช้สิทธิพลบิดเขาให้พ้นวิถิการเมือง ขงจื้อจึงกลับมาอยู่รัฐผู้่อีกครั้งเมื่ออายุ ๓๗ ปี ขงจื้อหมดความหวังที่จะเอาดีทางการเมือง จึงหันมาทุ่มเทกำลังในการเผยแพร่การศึกษาแทน

เมื่อขงจื้ออายุได้ ๕๑ ปีก็ได้เข้าสู่เวทีการเมืองอันรุ่งโรจน์ โดยลิ้ช้วนจื้อนายกรัฐมนตรีแห่งรัฐผู้่ได้แต่งตั้งให้เขาเป็นนายกเทศมนตรีประจำนครผู้่ ขงจื้อทำงานในตำแหน่งเพียงปีเดียวก็สามารถจัดระเบียบต่างๆ ในสังคมได้เรียบร้อยจนกิดศัพทท์แพร่ไปถึงรัฐข้างเคียงถึงขนาดส่งคนมาคูดานเทศบาลที่เมืองผู้่เพื่อนำไปปฏิบัติยังรัฐของตนบ้าง เมื่ออายุได้ ๕๓ ปีก็ได้เลื่อนขึ้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงโยธาธิการ เมื่ออายุ ๕๔ ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม และยังดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยนายกรัฐมนตรีด้วย นับเป็นตำแหน่งทางการเมืองสูงสุดของเขา แต่หลังจากนั้นอีกเพียงปีเดียวความรุ่งโรจน์ในทางการเมืองของเขาก็ดับวูบลง เพราะรัฐข้างเคียงหวาดกลัวว่ารัฐผู้่จะเป็นมหาอำนาจ จึงหาทางกลั่นแกล้งขงจื้อด้วยการยุบเจ้าครองนครผู้่ว่าขงจื้อคิดจะแย่งอำนาจจนในที่สุดขงจื้อต้องตัดสินใจลาออกจากราชการและพาคณะศิษย์เดินทางไปพึ่งบารมีเจ้าครองนครอ่วย ขงจื้อได้รับการต้อนรับอย่างดีจากเจ้าครองนครอ่วย แต่ก็ถูกพวกขุนนางกลั่นแกล้งเพราะเกรงจะได้ดีเกินหน้าตน จึงต้องพาศิษย์ร้อนเร่พเนจรอีกครั้ง

ชีวิตของขงจื้อต้องร้อนเร่พเนจรจากรัฐหนึ่งสู่รัฐหนึ่งไปเรื่อย ๆ เพราะพอจะได้ลิ้มีตำแหน่งก็ถูกกลั่นแกล้งอยู่รำไป เขาใช้ชีวิตเที่ยวตระเวนตามแคว้นแคว้นใหญ่่น้อยอยู่ถึง ๑๔ ปีจนอายุ ๖๕ จึงกลับคืนบ้านเกิดเมืองนอนที่รัฐผู้่ ลู้อายุกง เจ้าครองนครผู้่ตั้งเขาเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน รัชนีัทรศณะชีวิตของขงจื้อเปลี่ยนไปจากเดิมมาก อาจเป็นด้วยบทเรียนที่ได้รับมาแต่อดีตประกอบกับวัยชรา ขงจื้อปลงตกในโชควาสนาของตนว่าไม่มีโอกาสที่จะเป็นรัฐบุรุษอีกแล้ว จึงทุ่มเทกำลังในปัจจุบันวัยให้กับการศึกษา และใช้เวลาหมกมุ่นกับงานค้นคว้าวิจัยตำรับตำราอย่างจริงจัง

ในปัจจุบันวัยของขงจื้อ เขาได้ประสพภาวะพลัดพรากจากผู้เป็นที่รักหลายต่อหลายครั้ง ซึ่งแต่ละครั้งสร้างวามระทมทุกข์แก่เขาเป็นอย่างมาก กล่าวคือเมื่ออายุได้ ๖๗ ปี ภรรยาได้ตายจากไป และต่อมาอีก ๒ ปี ขงลิ้บุตรชายคนเดียวผู้่ซึ่งติดตามศึกษาความรู้กับบิดาดูจสาณูศิษย์ก็มาตายลงอีก ทั้งลูกชายไว้ให้คนหนึ่งชื่อขงซิบ ต่อมาอีกสองปี ง่วนองวศิษย์คนสำคัญก็ตายจากไปอีกคนหนึ่ง เมื่อขงจื้อทราบข่าวการตายของง่วนองถึงกับร้องไห้รำพันว่า “สวรรค์จะพรากชีวิตของฉันทันเสียแล้วฤฯ สวรรค์จะพรากชีวิตของฉันทันเสียแล้วฤฯ” (เสถียรโพธิ์นันทะ ๒๕๑๔ : ๑๐๓) ต่อจากนั้นอีก ๑ ปี จื้อลู้ ศิษย์คนสำคัญอีกผู้่หนึ่งซึ่งมีความ

สามารถในวิชาทหารก็ถูกฆ่าตายอีก

สานุศิษย์ชั้นผู้ใหญ่ต่างล่องลับกันไปทีละคนสองคน เหลือแต่ศิษย์ชั้นหนุ่ม ๆ อยู่ปฏิบัติขงจื้อ เขาใช้ชีวิตในวัยชราด้วยความหวังเวง คิดคำนึงถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมามาในอดีต และเริ่มรู้สึกถึงความตายกำลังคืบคลานมาหาเขาในเวลาไม่ช้านี้ และแล้วในปี พ.ศ. ๖๔ ขงจื้อได้ล้มป่วยลงเป็นเวลา ๗ วัน และถึงแก่กรรมท่ามกลางศิษยานุศิษย์ รัฐบาลผู้และประชาชนได้ประกอบพิธีฝังศพของเขาอย่างเป็นทางการ ด้วยยก เจ้าผู้ครองนครประพันธ์คำไว้อาลัยด้วยตนเอง มีความตอนหนึ่งรำพันว่า

“...สวรรค์ช่างไม่ปรานีเลย แม้แต่คนตัวอย่างนี้ก็ยังไม่ยอมไว้ชีวิต ทิ้งให้ข้าอยู่ครองบัลลังก์อย่างโดดเดี่ยว แยกเอาไว้แต่ความทุกข์ทรมาน อนาคตของท่านอาจารย์ที่รัก นับแต่นี้ไปข้าจะสดับโอวาทานุศาสน์จากท่านผู้ใดเล่าเอ๋ย...” (เสถียร โพธิ์นันทะ ๒๕๑๔ : ๑๐๖)

ศพของขงจื้อถูกฝังอยู่ในอุทยานอันสงบแห่งหนึ่งในเมืองเค็กหู มณฑลชานตุง บรรดาสานุศิษย์ของเขาต่างพากันสร้างทับกระท่อมอาศัยอยู่ไว้ทุกซอกทุกมุม ๓ ปี ส่วนผู้สืบสายโลหิตของขงจื้อนั้นยังคงมีสืบทอดกันมาถึงปัจจุบันเป็นอันดับที่ ๗๗ ชื่อขงเต็กเซ็ง

คัมภีร์ในศาสนา

ดังได้กล่าวแล้วว่าคัมภีร์ของศาสนาขงจื้อไม่มีลักษณะเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์เช่นคัมภีร์ของศาสนาอื่น ๆ จึงอาจเรียกว่าวรรณกรรม หรือหลักปรัชญาของขงจื้อก็ได้ ซึ่งผลงานดังกล่าวเป็นการค้นคว้ารวบรวมจากตำราเก่า ๆ ที่มีอยู่แล้วชำระสะสางให้ถูกต้องรัดกุมเท่านั้น แต่งานดังกล่าวมิใช่จะทำได้โดยง่าย จึงนับว่าขงจื้อเป็นผู้ทำขึ้นเป็นคนแรกในประวัติศาสตร์ของชนชาติจีน วรรณกรรมที่เขาชำระมี ๖ ประเภท คือ (เสถียร โพธิ์นันทะ ๒๕๑๔ : ๘๕-๘๘)

๑. ประวัติศาสตร์ เรียกว่าซุนชิว เป็นหนังสือที่แพร่หลาย เพราะแต่ละรัฐก็มีประวัติศาสตร์ของตน มีเจ้าหน้าที่คอยบันทึกโดยเฉพาะ ขงจื้อไม่พอใจประวัติศาสตร์ที่มีอยู่แล้ว จึงเขียนขึ้นใหม่อีกฉบับหนึ่งโดยอาศัยประวัติศาสตร์รัฐผู้เป็นต้นฉบับ และไม่เพียงแต่จะพูดถึงเรื่องราวของรัฐผู้เท่านั้นยังได้ตรวจสอบประวัติศาสตร์ของรัฐอื่นแล้วนำมากล่าวไว้ด้วย ตั้งชื่อว่าซุนชิว (แปลว่าฤดูใบไม้ร่วงใบไม้ผลิ) อาจเรียกได้ว่าซุนชิว เป็นงานสำคัญที่สุดในชีวิตขงจื้อก็ได้ เพราะเขาได้แทรกอุดมคติทางการเมืองลงไปด้วย ขงจื้อได้แก้ไขตัดทอนเรื่องราวที่ขัดกับทรรศนะของเขาออกไปและวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลไปในตัวด้วย ในซุนชิวจึงมีบันทึกเรื่องภัยธรรมชาติมากแห่ง เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้ปกครองทำตนให้ดี มิฉะนั้นฟ้า

ดินจะลงโทษให้เกิดวิกฤตการณ์ตามความเชื่อของคนในครั้งนั้น ซึ่งขงจื้อเห็นว่าเป็นประโยชน์ในการทำให้รัฐบาลต้องสังวรตน จึงนำมาเขียนไว้ด้วย

๒. รัฐศาสตร์ เรียกว่าเสี่ยงจือ กล่าวถึงระเบียบการปกครองตั้งแต่สมัยพระเจ้าเสี่ยวลงมาถึงราชวงศ์จิว ของเดิมมีถึง ๓,๒๕๐ บท ขงจื้อชำระสะสางตัดลงมาแต่ที่สำคัญได้ ๑๒๐ บท ปัจจุบันคงเหลือตกทอดมาเพียง ๒๘ บทเท่านั้น

๓. ธรรมชาติวิทยา เรียกว่าเอี้ยะ แปลว่าความเปลี่ยนแปลง เพราะว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์แห่งธรรมชาติตลอดจนคนและสัตว์ ขงจื้อไม่พูดถึงสิ่งสมบูรณ์ในจักรภพเลย เขาถือว่าทุกสิ่งอยู่ภายใต้กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ “ความเปลี่ยนแปลงก็คือปรากฏการณ์” นี่เป็นสาระของหนังสือเล่มนี้ ปรากฏการณ์ง่าย ๆ ธรรมดา เช่น ชาย + หญิง เกิดบุตรขึ้นได้ ฟ้า + ดิน เกิดสรรพสิ่งขึ้นได้ ทุกสิ่งเป็นวงจรแห่งธรรมชาติ เมื่อมีแตกดับก็มีตั้งต้นใหม่

มูลเหตุของจักรภพมีอยู่ ๒ อย่าง คือ ชาติที่แข็งคู่กับชาติที่อ่อน ชายคู่กับหญิง สว่างคู่กับมืด ร้อนคู่กับเย็น ฯลฯ ความเป็นคู่นี้ได้บัญญัติเป็นมูลเหตุดั้งเดิม เรียกว่าอิม หมายถึง ชาติดินหรือธาตุแม่ กับเอี้ยง หมายถึง ชาติฟ้า หรือธาตุพ่อ เรียกคู่กันว่าอิมเอี้ยง จึงได้เกิดปรากฏการณ์ซึ่งในชั้นแรกมีอยู่ ๘ อย่าง ธรรมชาติทั้ง ๘ นี้ใช้เครื่องหมายขีดเป็นสูตรสัญลักษณ์เรียกว่าไป๋ยก่วย ดังนี้

เคี้ยง หมายถึง ชาติฟ้า

คฺง หมายถึง ชาติดิน

จั้ง หมายถึง สายฟ้าผ่า

สฺง หมายถึง ลม

คัม หมายถึง น้ำ

ลี่ หมายถึง ไฟ

กึ่ง หมายถึง ภูเขา

ตั่วย หมายถึง ห้วยละหานธารบึง

สูตรสัญลักษณ์เหล่านี้มีความสัมพันธ์ถ่ายเทกันเปลี่ยนแปลงขึ้นได้ ๖๔ อย่าง แต่ละอย่างล้วนมีความหมายต่อชีวิตมนุษย์ เช่นมนุษย์เห็นขอนไม้ลอยไปตามกระแสน้ำซึ่งเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งของธรรมชาติ ก็เอามาคิดดัดแปลงธรรมชาตินั้นให้เป็นประโยชน์ คือ

คิดสร้างเรื่องขึ้นให้ เป็นต้น

๔. นิติธรรมนิยม เรียกว่าไล้เก็ง เป็นหลักสำคัญยิ่งหลักหนึ่งในปรัชญาของจื้อ คำว่าไล้ หมายถึงขนบธรรมเนียมประเพณี ความถูกต้อง กฎหมาย ระเบียบแบบแผน จารีต นิยม วัฒนธรรม เดิมทีเดียวไล้หมายถึงพิธีกรรมเช่นสรวงฟ้าดิน ต่อมาวิวัฒนาการรวมเอา วัฒนธรรมของสังคมเข้าไว้ด้วย ส่วนเก็งแปลว่าสูตรปรกณ์ คัมภีร์ ไล้เก็งจึงหมายถึงสูตร ปรกณ์ว่าด้วยขนบธรรมเนียมนิติธรรมนั่นเอง หนังสือเล่มนี้มีลักษณะคล้ายคัมภีร์มโนธรรม ศาสตร์ของอินเดีย คือ เดิมเป็นเรื่องศาสนา แต่แล้วรวมเอาระเบียบของสังคมเข้าไว้ด้วย หนังสือไล้เก็งของเก่ามีธรรมเนียม ๓๐๐ อย่าง กับจารีต ๓,๐๐๐ อย่าง แต่ที่เหลือมาถึง ปัจจุบันมีเพียง ๑๗ บท เราจึงไม่ทราบรายละเอียดของธรรมเนียมจารีตเหล่านั้นได้ว่ามีอะไรบ้าง

๕. โคลง เรียกว่าซีเก็ง หนังสือเล่มนี้นับได้ว่าเป็นวรรณคดีโคลงเล่มแรกของจีนเท่า ที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน ลักษณะของซีเก็งรวบรวมเอาบรรดาโคลงสมัยชุนชิวราว ๕๐๐ ปี บท โคลงเหล่านี้ว่าด้วยเรื่องกษัตริย์ เรื่องลัทธิศาสนา เรื่องชีวิตในสังคม เรื่องธรรมชาติและเรื่อง ความรัก ฯลฯ เป็นบทโคลงซึ่งสะท้อนภาพแห่งชีวิตของชนชาติจีนสมัยโบราณได้อย่างดีที่สุด

ซีเก็งมีบทโคลงรวม ๓,๐๐๐ บท แต่ขงจื้อชำระสะสางเอาไว้เฉพาะที่เข้ากันได้กับ นิติกรรมธรรมเนียมตามที่เขาเห็นสมควร จึงเหลือเพียง ๓๐๕ บท ซึ่งโคลง ๓๐๕ บทนี้ บันทึกลงเหตุการณ์ตั้งแต่ ๕๕๗ ปี ก่อนพุทธศักราชจนถึง พ.ศ. ๕๗ ความสำคัญของซีเก็ง นอกจากมีคุณค่าทางวรรณคดีแล้วยังเป็นหลักสำคัญในการอ้างอิงเปรียบเทียบในการสนทนา ตั้งแต่สนทนาตามตลาดขึ้นไปถึงเจรจาทางการทูตทีเดียว

๖. ดนตรี เรียกว่าหงาว เป็นหนังสือเล่มเดียวใน ๖ เล่มที่ไม่มีเหลือสืบมาถึงปัจจุบัน นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าดนตรีในที่นี้หมายถึงโน้ตจังหวะดนตรีของบรรดาโคลงในซีเก็ง นั่นเอง กล่าวคือบทโคลงในซีเก็งสามารถนำมาขับร้องประสานกับดุริยางค์ได้ และใช้เต้นรำได้ อีกด้วย หมายความว่าขงจื้อเอาวรรณคดีกับดนตรีมาประสานกันขึ้นเป็นหลักสำคัญหลักหนึ่ง ในการปกครอง เพราะวรรณคดีกับดนตรีย่อมเป็นสัญลักษณ์แห่งความคิด อารมณ์ และ ธรรมเนียมในชนชาติ เป็นเครื่องมือในการกล่อมเกล่าอารมณ์ให้สุขุมประณีตได้อย่างดียิ่ง

คัมภีร์ทั้ง ๔

การศึกษา คำสอน ของขงจื้อ นอกจากจะศึกษาจากตำรา ที่เขาได้รวบรวม และชำระ ไว้ดังกล่าวมาแล้ว ยังมีหนังสือหรือคัมภีร์สำคัญที่เป็นสารัตถะแห่งคำสอนอยู่ชุดหนึ่ง เรียกว่า ซีชู แปลว่าหนังสือหรือคัมภีร์ ๔ เล่ม ซึ่งรวบรวมขึ้นโดย จูฮี ปราชญ์ในลัทธิขงจื้อผู้หนึ่ง

ดังได้กล่าวแล้วว่า ขงจื้อได้รับการยกย่องให้เป็นศาสดาแห่งศาสนาขงจื้อ หลังจากที่ เขาถึงแก่กรรมลงแล้ว เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ จูอี ซึ่งเป็นราชบัณฑิตแห่งราชวงศ์ซ่งได้ คัดเลือกหนังสือ และบทความบางตอนจากคัมภีร์อื่นที่เห็นว่าเป็นสาระสำคัญของศาสนาขงจื้อ มาเข้าชุดเป็นสี่ชู้ ขึ้นเป็นคัมภีร์ของศาสนา คัมภีร์ทั้ง ๔ มีดังนี้

๑. หลุนจื่อ แปลว่า วากยถา มี ๒๐ บท เป็นบทบันทึกจรรยาวัตรประจำวันและคำ โต้ตอบของขงจื้อซึ่งมีกับศิษย์และบุคคลอื่น ๆ รวมทั้งบันทึกคำสอนที่อิ๋วจื่อและเจิ้งจื่อศิษย์ คนสำคัญของขงจื้อที่ได้บันทึกเอาไว้ตามปากคำอาจารย์ บรรดานักปราชญ์ในลัทธิขงจื้อใน สมัยต่อ ๆ มาได้แต่งอรรถถาแก้คัมภีร์เล่มนี้ไว้หลายสิบสำนวน แต่ที่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยม กันแพร่หลาย คือ อรรถถาหลุนจื่อของจูอี

๒. ไต้ฮัก แปลว่า มหาศึกษาบท จูอีคัดตัดตอนมาจากตอนหนึ่งของคัมภีร์ไต้กี้ (คัมภีร์บันทึกเรื่องนิติธรรมศาสตร์) สันนิษฐานว่าข้อความที่เป็นไต้ฮักนี้ เจิ้งจื่อบันทึกตามที่ได้ ฟังมาจากขงจื้อ

๓. ตงย่ง แปลว่า ความเหมาะสมที่แน่นอน คัดตัดตอนมาจากตอนหนึ่งของคัมภีร์ ไต้กี้ก็อีกเหมือนกัน แต่เชื่อกันว่าความในตอนนี้เป็นของขงจื๊อบุคคลอื่นเป็นผู้บันทึก

๔. เม่งจื่อ เป็นชื่อของเมธีสำคัญในลัทธิขงจื้อ ผู้ซึ่งมีชีวิตอยู่หลังขงจื้อ ๑ ศตวรรษ เม่งจื่อเป็นผู้ประกาศลัทธิขงจื้อให้แพร่หลายยิ่งขึ้น ด้วยคำของเม่งจื่อมีศิษย์บันทึกรวบรวมขึ้น ใช้ชื่อว่าเม่งจื่อตามชื่อของเขา

คัมภีร์ชุดสี่ชู้ ในสมัยราชวงศ์ฮงวน ราชวงศ์เหม็ง และราชวงศ์เซ็ง รวมเวลา ๕๐๐ กว่าปี ได้ใช้เป็นหลักสูตรสอบราชบัณฑิตด้วย และตามโรงเรียนในสมัยโบราณก็ใช้เป็นบท เรียนที่สำคัญ อิทธิพลจากคตินิยมในสี่ชู้ ครอบคลุมความคิดอ่านของชาวจีนทั้งชาติ จน กระทั่งมาแตกสลายไปเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเป็นสาธารณรัฐเมื่อ ๕๐ กว่าปีมา นี้เอง

ลัทธิธรรมของขงจื้อ

ทรรศนะเรื่องโลกหน้า

แม้ว่าขงจื้อจะมีความเชื่อเรื่องวิญญาณ ดังที่เขาสอนให้ประชาชนทำพิธีเช่นสังเวค ดวงวิญญาณบรรพบุรุษโดยถือว่าเป็นหน้าที่สำคัญที่สุดของบุตรหลาน จะละเลยมิได้ นอกจากนี่ยังสอนให้ไว้ทุกข์แก่บรรพบุรุษตามความสำคัญของญาติพงศ์ แต่เขาก็ไม่เอ่ยถึงเรื่อง ความเป็นไปในโลกหน้าหรือภพหน้าเลย เพราะมุ่งสอนไปในทางปรัชญาการเมืองและ

จริยศาสตร์แห่งมนุษยชาติเป็นสำคัญ คำสอนของขงจื้อจึงเน้นหนักไปในทางทฤษฎีที่มีกัตละ คือเน้นประโยชน์ปัจจุบันเป็นสำคัญ การที่เขาสอนให้บวงสรวงวิญญาณบรรพบุรุษ ก็เพื่อกล่อมเกลาคิดใจของคนให้มั่นคงอยู่ในกัตลัญญกตเวทิตาธรรม ผู้ใดยึดมั่นในความกัตลัญญ แม้กระทั่งบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วก็ไม่ละทิ้งความรู้สึกอันนี้ ยังคงปฏิบัติกราบไหว้บูชาดุจยังมีชีวิตอยู่ ผู้นั้นก็ย่อมรู้จักกัตลัญญต่อผู้อื่นที่มีความดีต่อตน ย่อมมีความตระหนักรู้ในฐานะเกียรติแห่งบรรพบุรุษ ไม่ทำความชั่วใด ๆ ให้อับชามัวหมองอันเป็นผลดีในการปกครองและเป็นการช่วยทำให้สังคมดีขึ้น

ทรรศนะเกี่ยวกับพระเจ้า

ขงจื้อคงจะไม่ศรัทธาในพระเจ้านัก และออกจะสงสัยในฐานะของพระเจ้าว่า หากมีจริงแล้วโลกควรจะได้รับคามยุติธรรม ถึงแม้ว่าเขาจะทำพิธีบวงสรวงพระเจ้าตามจารีตประเพณีในสมัยนั้น แต่เขาก็สอนประชาชนว่า

“จงเคารพบูชาผีสาวและพระเจ้า แต่ควรอยู่ให้ห่าง ๆ” (เสถียร โพธิ์นันทะ ๒๕๑๕ : ๑๑๖)

ครั้งหนึ่งลู่ฮายกง เจ้านครลู่ตามขงจื้อว่า

“ความเจริญและความเสื่อมของรัฐนั้น สุดแต่บัญชาของพระเจ้า มิใช่เป็นเรื่องของคนเท่านั้น ถูกๆไม่” ขงจื้อตอบว่า

“ความเจริญและความเสื่อม สุขหรือทุกข์ ย่อมสำคัญอยู่ที่ตัวบุคคล จะอยู่ที่บัญชาของพระเจ้าหรือภัยฟ้าอาบาว์ดินอันใดมิได้” (เสถียร โพธิ์นันทะ ๒๕๑๕ : ๑๑๗)

ทรรศนะทางการเมือง

ขงจื้อมีชีวิตอยู่ในสมัยที่สังคมจีนกำลังสับสนวุ่นวาย มีการแก่งแย่งอำนาจกันระหว่างเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ ผู้ปกครองกดขี่ข่มเหงและเอาไรด์เอาเปรียบราษฎร ขงจื้อจึงคิดที่จะปฏิรูปสังคมด้วยการพยายามที่จะเปลี่ยนสังคมที่สับสนวุ่นวายนั้นให้เป็นสังคมที่สงบสุข การที่ขงจื้อปรารถนาจะเป็นรัฐบุรุษมิใช่เพราะความมักใหญ่ใฝ่สูง แต่เขาคิดว่าการเป็นรัฐบุรุษจะสามารถเปลี่ยนแปลงสังคมที่วุ่นวายนั้นให้กลายเป็นสังคมสงบสุขตามอุดมคติของตนได้ เมื่อจื่อกง ศิษย์รักคนหนึ่งถามเขาถึงหลักสำคัญของการปกครองที่ดี ขงจื้อได้กำหนดไว้ ๓ ประการคือ มีอาหารอย่างอุดมสมบูรณ์ มีอาวุธเพียงพอ และประชาชนมีความไว้วางใจในรัฐบาล ซึ่งข้อหลังนี้ถือว่าสำคัญที่สุด เพราะถ้าประชาชนไม่ไว้วางใจ รัฐบาลก็อยู่ไม่ได้ ขงจื้อได้กล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า (สกล นิลวรรณ ๒๕๒๒ : ๓๓)

นักปกครองนั้นจะไม่สนใจในเรื่องความขาดแคลนโภคทรัพย์
แต่จะสนใจในการกระจายโภคทรัพย์อย่างเป็นธรรมในหมู่ประชาชน
นักการปกครองนั้นจะไม่สนใจในความยากจน
แต่จะสนใจในเรื่องสวัสดิภาพของประชาชน
ในเมื่อบ้านเมืองมีการกระจายโภคทรัพย์อย่างเป็นธรรม
ความยากจนก็ไม่มี
ในเมื่อมีความสุขสงบ ประชาชนก็จะไม่บ่นเรื่องความขัดสน
และเมื่อประชาชนมีความพอใจในสภาพของตนแล้ว
การที่ประชาชนจะลุกขึ้นต่อสู้รัฐบาลก็ไม่มี

จริยธรรมในสังคม

ขงจื้อแบ่งความสัมพันธ์ในสังคมออกเป็น ๕ อย่าง ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวออกมา
ในลักษณะเป็นหน้าที่ของบุคคลในฐานะต่าง ๆ ฝึงปฏิบัติต่อกัน คล้ายคลึงกับคำสอนเรื่องทศ
๒ ในพระพุทธศาสนา ขงจื้อมั่นใจว่าถ้ามนุษย์ทุกคนรู้จักปฏิบัติตามหน้าที่ของตนแล้ว สังคม
ก็จะเป็นระเบียบและประสบความสำเร็จความสุขสงบ สังคมดังกล่าวนี้ขงจื้อหมายตั้งแต่หน่วยย่อยที่สุด
คือสังคมระดับครอบครัวไปจนถึงสังคมระดับประเทศชาติและระดับโลก ความสัมพันธ์ ๕
ประการดังกล่าวนี้ได้แก่ (Hopfe ๑๕๘๑ : ๒๔๖)

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างบิดากับบุตร บิดาฝึงมีเมตตาต่อบุตรและบุตรฝึงมีความ
กตัญญูต่อบิดา
 ๒. ความสัมพันธ์ระหว่างพี่กับน้อง พี่ฝึงปฏิบัติต่อน้องอย่างรักใคร่ น้องฝึงเคารพ
นับถือพี่
 ๓. ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา สามีฝึงมีความซื่อตรงต่อภรรยา ภรรยาฝึง
เชื่อฟังและอยู่ในโอวาทของสามี
 ๔. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้เยาว์ ผู้ใหญ่ฝึงให้คำแนะนำและเอาใจใส่ต่อผู้เยาว์
ผู้เยาว์ฝึงเคารพเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำแนะนำของผู้ใหญ่
 ๕. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ผู้ปกครองฝึงประพฤติ
ประโยชน์แก่ผู้ใต้ปกครอง ผู้ใต้ปกครองฝึงมีความจงรักภักดีต่อผู้ปกครอง
- ความสัมพันธ์ ๕ อย่างดังกล่าวมานี้ ขงจื้อเชื่อว่า ถ้ามนุษย์ทุกคนปฏิบัติตามได้อย่าง

จริงจังแล้ว โลกนี้ต้องมีความสุขสงบอย่างแน่นอน นอกจากนี้ ขงจื๊อยังได้วางหลักกรรมไว้เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น ๕ ประการเพื่อให้ประชาชนชาวจีนประพฤติปฏิบัติ ซึ่งหลักกรรมทั้ง ๕ ข้อนี้ได้ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของชาวจีนด้วยความนิยมนับถือสืบมากระทั่งปัจจุบัน คือ (พระพรหมมุนี ๒๕๐๕ : ๔๓๕)

๑. ต้องเป็นคนบริสุทธิ์
๒. ต้องเป็นคนมีเมตตากรุณา
๓. ต้องเป็นคนซื่อสัตย์ อย่างลำเอียง
๔. ต้องเป็นคนกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ
๕. ต้องเคารพในจารีตประเพณีโบราณ

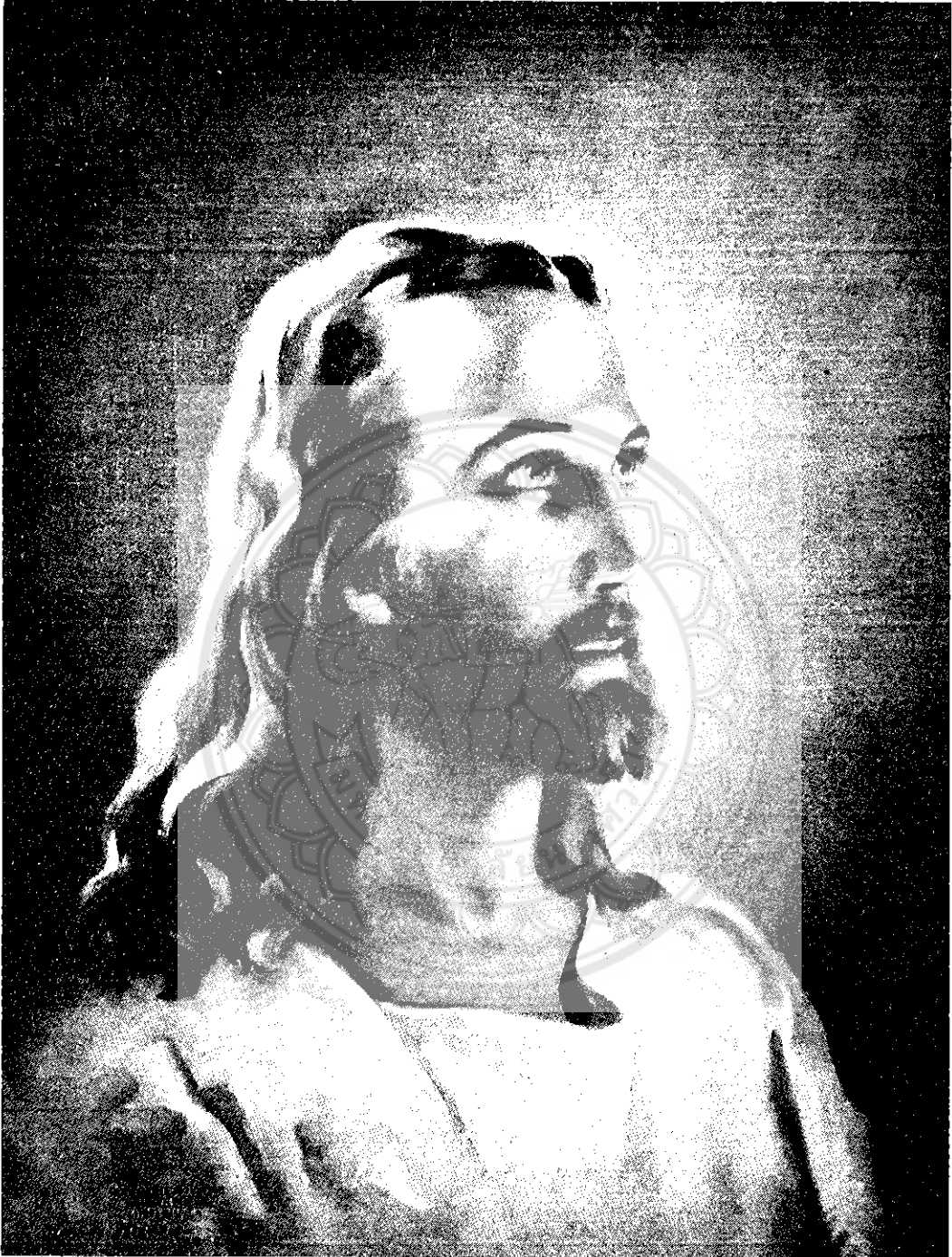
ในบรรดาหลักกรรม ๕ ประการนี้ ข้อที่ขงจื๊อเน้นมากที่สุดคือ ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ อันได้แก่บิดา มารดา เป็นต้น ขงจื๊อสอนว่าผู้เป็นบุตรพึงปฏิบัติต่อบิดามารดาผู้ให้กำเนิด ดังนี้ (พระพรหมมุนี ๒๕๐๕ : ๔๔๒-๓)

๑. ให้แสดงความเคารพนบถนอบต่อท่าน
๒. ให้หาอาหารมาเลี้ยงจนเจือท่าน
๓. ให้แสดงความวิตกในคราวท่านเจ็บป่วย
๔. ให้แสดงความโทมนัสเศร้าใจเมื่อท่านล่วงลับ
๕. ให้ทำพิธีอย่างเอิกเกริกเวลาเช่นไหว้ท่าน

ความกตัญญูตามคำสอนของขงจื๊อ มิได้หมายเฉพาะการปฏิบัติหน้าที่อันบุตรพึงมีต่อบิดามารดาเท่านั้น แต่ยังหมายถึงความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ อันพึงมีต่อประเทศชาติด้วย ดังคำสอนว่า “ถูกผู้ชายที่ขาดความกล้าหาญในการศึกสงครามไม่เชื่อว่าเป็นคนมีความกตัญญูต่อบิดามารดา” (พระพรหมมุนี ๒๕๐๕ : ๔๔๐)

นอกจากความกตัญญูแล้ว สิ่งที่สำคัญมากพอ ๆ กันที่ขงจื๊อสอนให้ปฏิบัติคือการเคารพในจารีตประเพณีโบราณ คือ การเคารพสักการะบรรพบุรุษ เคารพบูชาและปฏิบัติต่อผู้สูงกว่า เช่น ครูอาจารย์ เจ้านาย และพระมหากษัตริย์ การแสดงความเคารพต่อผู้สูงกว่าคือต้องสุภาพอ่อนน้อม และบูชาด้วยใจจริง

คำสอนเรื่องความกตัญญู และการเคารพในจารีตประเพณีนี้เป็นปัจจัยสำคัญซึ่งผูกใจชาวจีนให้ดำรงชาติอยู่ได้ช้านานกว่าสองพันปี และยังคงดำรงสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้

พระเยซูคริสต์

บทที่ ๕

ศาสนาคริสต์

ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาประเภทเอกเทวนิยม (Monotheism) คือเป็นศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียว พระเจ้าในศาสนาคริสต์ทรงพระนามว่า พระยะเวห์ (Yaweh) หรือ ยะโฮวา (Jehovah) เป็นองค์เดียวกับพระเจ้าของศาสนายิวหรือยูดาเยน (Juddism) แต่ชาวยิวไม่ต้องการออกพระนามของพระเจ้าเป็นถ้อยคำเพราะถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งออกเสียงว่า YHWH (Hopfe ๑๙๘๗ : ๓๒๕)

ศาสนาเอกเทวนิยมเชื่อว่าพระเจ้าองค์เดียวเท่านั้น เป็นพระเจ้าสูงสุดผู้ทรงสร้างโลก สร้างมนุษย์และสรรพสิ่งในสากลจักรวาล นอกจากนี้พระองค์ได้ประทานข้อบัญญัติแก่มนุษย์โดยผ่านทางศาสดาพยากรณ์ (Prophets) และศาสนทูตต่าง ๆ ในแต่ละยุคแต่ละสมัยเรื่อยมาตั้งแต่โมเสสถึงพระเยซู

ประวัติความเป็นมา

ศาสนาคริสต์มีรากฐานมาจากศาสนายิว แม้พระเยซูผู้เป็นศาสดาแห่งศาสนาคริสต์ก็เป็นชนชาติยิว (Jew) และนับถือศาสนายิวตลอดพระชนมชีพ แม้พวกยิวไม่ยอมรับพระเยซูว่าเป็นบุคคลที่พระเจ้าส่งมาให้ผู้นำชนชาติยิวที่เรียกว่า เมสสิอาห์ (Messiah) และกล่าวหาว่าพระองค์เป็นผู้ปฏิวัติศาสนา แต่พระเยซูก็ยังคงปฏิบัติตามคำสอนของศาสนายิวมาตลอดจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต เมื่อศาสนาคริสต์มีรากฐานมาจากศาสนายิวจึงจำเป็นต้องกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชนชาติยิวและศาสนายิวดังต่อไปนี้

ณ ดินแดนทะเลทรายอันกว้างใหญ่ ซึ่งอยู่ระหว่างแหล่งกำเนิดวัฒนธรรมแถบคู่ม่น้ำไนล์ กับแหล่งกำเนิดวัฒนธรรมแถบคู่ม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส ดินแดนทะเลทรายแห่งนี้เป็นที่อุดมสมบูรณ์ และมีทางติดต่อกันโดยผ่านทางทะเลเมดิเตอร์เรเนียน จึงมีชนพวกเร่ร่อนเดินทางมาอาศัยอยู่เสมอตามส่วนที่อุดมสมบูรณ์และมีแหล่งน้ำ (Oasis) และมักย้ายจากที่หนึ่งไปอยู่อีกที่หนึ่ง เมื่อที่เดิมขาดความอุดมสมบูรณ์ ไม่มีอาหารเพียงพอสำหรับคนและสัตว์เลี้ยง บางครั้งก็ต้องเข้าไปใกล้แถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและเมืองต่าง ๆ แถบคู่ม่น้ำไนล์และไทกริสยูเฟรติสเพื่อแสวงหาอาหาร

ชนเร่ร่อนพวกนี้นับถือลัทธิศาสนาประเภทวิญญาณนิยม (Animism) คือ เชื่อว่ามี

วิญญาณที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ถึงสถิตอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ธรรมชาติ และดลบันดาลสิ่งต่าง ๆ ขึ้น ต่อมาชนเผ่าทะเลทรายกลุ่มหนึ่งเรียกกันว่ายิวหรือฮีบรู (Hebrew) ได้เข้าไปครอบครองดินแดนทางตะวันออกสุดของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ชนเผ่านี้มีความเชื่อว่าพระเจ้าผู้ทรงสร้างโลกและมนุษย์ ทรงเป็นผู้นำของพวกเขาไปยังดินแดนคานาอัน (Canaan) แห่งนี้ ผู้นำของพวกเขาชื่อว่าอับราฮัม (Abraham) เป็นผู้นำเผ่าของตนระแ่ร่อนตามชายแดนด้านเหนือของทะเลทรายอันกว้างใหญ่ และได้พักอยู่ใกล้กับเมืองอูร์ (Ur) ริมฝั่งแม่น้ำยูเฟรติส แล้วได้เคลื่อนย้ายขึ้นไปทางเหนือจนกระทั่งพบดินแดนที่มีหญ้าเพียงพอสำหรับสัตว์เลี้ยง อับราฮัมเชื่อว่าพระเจ้าทรงรับสั่งและเลือกสรรตนในการนำเผ่าไปยังดินแดนคานาอัน ซึ่งเป็นดินแดนอุดมสมบูรณ์ที่พระองค์ทรงเลือกให้ และจะทำให้ชนชาติยิวเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ อับราฮัมได้สิ้นชีวิตลงที่ดินแดนคานาอัน ต่อจากนั้นลูกหลานของเขาต้องอพยพจากคานาอันสู่ลุ่มแม่น้ำไนล์ เพราะดินแดนแห่งเดิมหมดความอุดมสมบูรณ์

ต่อมาฟาโรห์กษัตริย์แห่งอียิปต์องค์หนึ่งที่ปกครองประเทศนี้ทรงริเริ่มงานก่อสร้างครั้งยิ่งใหญ่ขึ้น โปรดให้สร้างโบสถ์วิหารขึ้นใหม่เพื่อสักการะเทพเจ้าของอียิปต์ โปรดให้ขุดคลองเพื่อการชลประทานและยังมีการสร้างเมืองใหม่เพิ่มขึ้นอีกด้วย การก่อสร้างดังกล่าวต้องใช้แรงงานคนจำนวนมากจึงทรงบังคับใช้แรงงานชาวเผ่าอื่นที่เข้ามาอาศัย คือเผ่าของลูกหลานอับราฮัม เพราะพวกนี้อยู่ในดินแดนที่อุดมสมบูรณ์และเป็นเผ่าที่มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ฟาโรห์ทรงเกรงว่าหากมีข้าศึกมารุกรานอียิปต์ ชนเผ่านี้อาจเข้าร่วมสนับสนุนฝ่ายรุกราน ทำให้อียิปต์ต้องประสบความยุ่งยากได้ จึงคิดจะกำจัดชนเผ่านี้โดยเกณฑ์แรงงานพวกผู้ใหญ่มาใช้ในงานก่อสร้าง ส่วนเด็กชายที่เกิดใหม่ทรงมีรับสั่งให้ประหารเสีย เรื่องราวของโมเสส

ในบรรดาเด็กชายเกิดใหม่ที่ถูกฟาโรห์สั่งให้ประหารนั้น มีอยู่คนหนึ่งที่รอดชีวิตมาได้ เพราะเมื่อคลอดออกมาพ่อแม่ของเด็กก็จับใส่แพลอยไปตามลำน้ำ บังเอิญธิดาของฟาโรห์ได้มาพบเด็กที่ทำน้ำ จึงทรงนำไปเลี้ยงไว้ในวัง ตั้งชื่อให้ว่าโมเสส ซึ่งเป็นภาษาอียิปต์ มีความหมายว่า ผู้รอดจากน้ำ โมเสสเจริญเติบโตขึ้นในพระราชวังของกษัตริย์ฟาโรห์ แต่มีความสำนึกอยู่ตลอดเวลาว่าตนไม่ใช่คนอียิปต์ เมื่อเจริญวัยขึ้นได้เห็นทหารอียิปต์ทำทารุณกรรมแก่ทาสยิวที่เกณฑ์มาใช้แรงงาน จึงเกิดบันดาลโทสะถึงกับฆ่าทหารผู้นั้นตาย แล้วหนีออกจากอียิปต์ไปอยู่ยังดินแดนที่เป็นทะเลทรายแถบภูเขาซีนาย (Sinai) ซึ่งเขาใช้ชีวิตอยู่ที่แห่งนี้โดยการรับจ้างดูแลฝูงสัตว์เป็นเวลาถึง ๔๐ ปี วันหนึ่งขณะที่เขาเลี้ยงแกะอยู่ในทะเลทราย พระเจ้าของอับราฮัม ได้มาปรากฏแก่เขาและมีเสียงพูดออกมาจากพุ่มไม้ซึ่งลุกเป็นไฟแต่ไม่ไหม้

เสียงนั้นบอกว่าพระองค์คือ YHWH และสั่งให้โมเสสไปช่วยพวกยิวให้พ้นจากความเป็นทาส

โมเสสกลับไปอียิปต์เพื่อพาชาวยิวหนีจากการเป็นทาสตามคำสั่งของพระเจ้า เมื่อโมเสสกลับไปอียิปต์นั้นฟาโรห์องค์เก่าสิ้นพระชนม์แล้ว และฟาโรห์องค์ใหม่ขึ้นครองราชย์แทน โมเสสได้ไปทูลขอต่อฟาโรห์องค์ใหม่ให้ชาวยิวเป็นอิสระพ้นจากความเป็นทาส และขออพยพออกจากอียิปต์ไปหาดินแดนแห่งใหม่เพื่อตั้งเป็นประเทศของตนขึ้น ในตอนแรกฟาโรห์ไม่ทรงยินยอม ได้เกิดโรคระบาดขึ้นทั่วประเทศอียิปต์ ฟาโรห์ไม่อาจแก้ไขได้จึงเข้าพระทัยว่าการกักพวกยิวไว้ ทำให้พระเจ้าของยิวไม่พอใจจึงบันดาลให้เกิดภัยพิบัติขึ้นแก่ประเทศอียิปต์ จึงทรงตัดสินพระทัยอนุญาตให้โมเสสพาชาวยิวออกจากอียิปต์ โมเสสพาชาวยิวเดินทางมาถึงทะเลแดง (Red Sea) กองทัพของฟาโรห์ก็ตามมาทัน (ฟาโรห์ทรงเปลี่ยนพระทัยภายหลัง ที่จะไม่ปล่อยทาสชาวยิวให้เป็นอิสระ) พระเจ้าทรงทำให้ทะเลแยกออกจากกันและมีทางเดินให้พวกยิวข้ามน้ำไปได้ ส่วนกองทัพอียิปต์รวมทั้งฟาโรห์ที่ถูกน้ำท่วมเสียชีวิตทั้งหมด เหตุการณ์ครั้งนี้ประทับใจพวกยิวมากและกลายเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ถูกจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ของชนชาติยิวว่าพระเจ้าทรงช่วยเหลือชนชาติที่พระองค์เลือกสรร

โมเสสพาชาวยิวเดินทางต่อไปเพื่อมุ่งสู่ดินแดนคานาอัน ซึ่งเป็นแผ่นดินแห่งสัญญาที่พระองค์ทรงเตรียมไว้ให้ชาวยิวครอบครอง เมื่อเดินทางมาถึงภูเขาซีนายก็ตั้งค่ายพักแรมกัน พวกยิวได้รับความลำบากในการเดินทางซึ่งเป็นไปด้วยความลำบาก ผู้ที่ร่างกายอ่อนแอก็ล้มเจ็บและตายไป เมื่อได้รับความลำบากเช่นนี้ จึงพากันคิดว่าโมเสสจะพาพวกตนมาตาย ศรัทธาที่มีต่อโมเสสเริ่มเสื่อมคลายลง ความทุกข์ยากทำให้พวกยิวแตกออกเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งอยากเดินทางกลับไปเป็นทาสอียิปต์ตามเดิม อีกฝ่ายต้องการที่จะติดตามโมเสสต่อไป ด้วยเชื่อว่าพระเจ้าสูงสุดที่บรรพบุรุษของตนนับถือมาจะได้ช่วยให้ถึงแผ่นดินแห่งสัญญา เมื่อเกิดแตกความคิดเป็นสองฝ่ายชาวยิวก็แตกสามัคคีกัน โมเสสเห็นชาวยิวแตกสามัคคีกันเช่นนั้นก็คิดว่า ชาวยิวคงไม่ประสบผลสำเร็จในการเดินทางไปถึงแผ่นดินแห่งสัญญาอย่างแน่นอน ดังนั้นโมเสสจึงหลบขึ้นไปอยู่บนภูเขาตามลำพังเพื่อหาความสงบทางใจและหาทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น หลายวันต่อมาโมเสสลงมาจากภูเขาและนำแผ่นศิลามา ๒ แผ่น แจ้งให้ชาวยิวทราบ ว่าพระเจ้าได้ประทานบัญญัติ ๑๐ ประการมาให้ชาวยิว โดยจารึกไว้ในแผ่นศิลาทิ้งสองนี้ เพื่อให้ชาวยิวเกิดความสามัคคีและเดินทางถึงแผ่นดินแห่งสัญญา โมเสสประกาศให้ชาวยิวปฏิบัติตามบัญญัติ ๑๐ ประการอย่างเคร่งครัด ผู้ใดไม่เชื่อฟังบัญญัติดังกล่าวจะถูกพระเจ้าลงโทษให้ได้รับความลำบาก บัญญัติ ๑๐ ประการมีดังนี้ (อพยพ ๒๐ : ๓-๑๗)

ข้อ ๑. อย่ามีพระเจ้าอื่นต่อหน้าเราเลย

- ข้อ ๒. อย่าทำรูปเคารพสำหรับตน...อย่ากราบไหว้หรือปรนนิบัติรูปเหล่านั้น
- ข้อ ๓. อย่าออกนามพระยะโฮวาพระเจ้าของเจ้าเปล่า ๆ
- ข้อ ๔. จงระลึกถึงวันชะบาโต ถือเป็นวันบริสุทธิ์ จงทำงานทั้งสิ้นของเจ้าหกวัน แต่วันที่ ๗ นั้น เป็นชะบาโตแห่งพระยะโฮวา พระเจ้าของเจ้า ในวันนี้อำนาจกระทำ การงานสิ่งใด ๆ
- ข้อ ๕. จงนับถือบิดามารดาของเจ้า
- ข้อ ๖. อย่าฆ่าคน
- ข้อ ๗. อย่าล่วงประเวณีฝ่าเมียเขา
- ข้อ ๘. อย่าลักทรัพย์
- ข้อ ๙. อย่าเป็นพยานเท็จต่อเพื่อนบ้าน
- ข้อ ๑๐. อย่าโลภเรือนของเพื่อนบ้าน...หรือสิ่งใด ๆ ซึ่งเป็นของของเพื่อนบ้าน

พวกยิวถือว่าบัญญัติ ๑๐ ประการนี้พระเจ้าทรงประทานมาให้พวกเขา และได้เก็บรักษาสิลา ๒ แผ่นนี้ไว้ในหีบพระโอวาท นำหีบนี้ไปทุกหนทุกแห่งพร้อมทั้งถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดรวมทั้งเชื่อบังโมเสสด้วย โมเสสพาพวกยิวเดินทางต่อไปเพื่อให้ถึงแผ่นดินแห่งสัญญา โดยเดินทางอพยพไปเรื่อย ๆ เป็นเวลาหลายปี และเสียชีวิตก่อนที่จะถึงแผ่นดินแห่งสัญญา

หลังจากโมเสสสิ้นชีวิตแล้ว พวกยิวก็ได้ผู้นำใหม่ชื่อโจชูอา (Joshua) ผู้ซึ่งนำพวกยิวไปจนถึงดินแดนคานาอันอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพวกยิวไปถึง ดินแดนแห่งนี้ปกครองโดยชาติคานาเนียน ซึ่งปัจจุบันคือประเทศปาเลสไตน์ (Palestine) พวกยิวเข้ามาอาศัยอยู่ในคานาอัน และมีความสัมพันธ์ทางเชื้อสายกับชาติคานาเนียน จนกลายจากลักษณะชาติเร่ร่อนมาเป็นชาติที่มีภูมิลำเนาเป็นหลักแหล่ง แต่ชาติยิวที่อพยพไปอยู่ตอนใต้ของคานาอันซึ่งเป็นที่แร้นแค้นมีแต่ทะเลทรายเป็นส่วนมาก ไม่มีโอกาสสัมพันธ์สมาคมกับชาติอื่น ๆ จึงยังคงมีลักษณะเร่ร่อนอยู่ เพราะเหตุนี้เองชาวยิวจึงแบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ พวกภาคเหนือและพวกภาคใต้

ชาวยิวที่อยู่ภาคใต้ถูกพวกชาติ ฟิลิสติน (Philistine) รุกรานอยู่เสมอ หัวหน้าชาวยิวจึงหมดความสามารถที่จะรวบรวมเป็นประเทศได้ ต่อมาชาติยิวได้ผู้นำคนหนึ่งชื่อ ดาวิด (David) เป็นผู้ที่มีความสามารถมาก ได้รวบรวมชนชาติยิวทำสงครามกับฟิลิสตินจนได้ชัยชนะ ดาวิดสถาปนาตัวเองขึ้นเป็นกษัตริย์ของภาคใต้ แม้ยิวภาคเหนือก็ยอมอยู่ภายใต้อำนาจของพระองค์ ยิวภาคเหนือและภาคใต้จึงรวมกันได้ด้วยเดชานุภาพของกษัตริย์ดาวิด

เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าดาวิด โซโลมอน (Solomon) ผู้เป็นโอรสได้ครองราชย์แทน พระเจ้าโซโลมอนทรงเป็นกษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถยิ่งนัก ในรัชสมัยของพระองค์ชาติยิวเจริญถึงขีดสุด จนเรียกได้ว่าเป็นยุคทองของชาติยิว พระเจ้าโซโลมอนโปรดให้สร้างพระราชวังเพื่อเป็นที่ประทับของพระองค์ และวัดสำหรับพระเจ้า มีการเชือดสัตว์บูชาด้วยครั้งสิ้นรัชสมัยของพระองค์ซึ่งตรงกับปี ๙๒๒ ก่อนคริสตศักราช ชาติยิวแตกต่ำลง และได้แตกออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายเหนือคือ อาณาจักรอิสราเอล (Israel) กับฝ่ายใต้คือ อาณาจักรยูดาห์ (Judah) และด้วยเหตุนี้เองทำให้ชาติยิวพบกับความหายนะ ต้องรบกันเองบ้าง ถูกชาติอื่นรุกรานบ้าง เช่นยิวฝ่ายเหนือถูกชาติอัสสิเรียน (Assyrians) รุกราน และเสียเอกราชไปในปี ๗๒๑ ก่อนคริสตศักราช การพ่ายแพ้ครั้งนี้พวกยิวถูกฆ่าตายเป็นจำนวนมาก กล่าวคือพวกยิวซึ่งประกอบด้วยเผ่าย่อย ๆ ๑๒ เผ่า นั้น ถูกฆ่าตายและเลือนหายไปจากประวัติศาสตร์ถึง ๑๐ เผ่า คงเหลือเพียงสองเผ่าเท่านั้น (Hopfe ๑๙๘๓ : ๓๓๑)

ส่วนยิวฝ่ายใต้ก็ต้องเสียเอกราชให้แก่อาณาจักรบาบิโลเนียนใหม่ (neo-Babylonian Empire) ในปี ๕๘๖ ก่อนคริสตศักราช เมืองเยรูซาเล็มถูกพวกข้าศึกทำลายลงสิ้น วังและวัดที่สร้างขึ้นในสมัยกษัตริย์โซโลมอนถูกทำลายล้างผลาญเหลือเพียงซากปรักหักพัง พวกยิวต้องประสบเคราะห์กรรมอย่างหนัก ถูกฆ่าตายบ้าง ตกเป็นทาสของศัตรูบ้าง กระทั่งปี ๕๓๘ ก่อนคริสตศักราช ชาติเปอร์เซีย (Persian) ตีกรุงบาบิโลนได้ และปล่อยพวกยิวให้เป็นอิสระ ยิวกลับไปเมืองเยรูซาเล็มอีกครั้งหนึ่ง เพื่อไปสร้างเมืองใหม่แต่ยังอยู่ใต้อำนาจการปกครองของเปอร์เซียจนถึงปี ๓๓๓ ก่อนคริสตศักราช จึงไปอยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช (Alexander the Great) แต่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ได้สิ้นพระชนม์ ลงในปีต่อมา ดินแดนปาเลสไตน์ทั้งหมดก็ตกอยู่ในอำนาจของซีเรีย และต่อมาก็ตกเป็นส่วนหนึ่งของมหาอาณาจักรโรมัน จนกระทั่งถึงปี ค.ศ. ๗๐ พวกโรมันได้ไล่พวกยิวออกจากปาเลสไตน์ทั้งหมด เนื่องจากมียิวบางพวกอ้างตัวเป็นเมสสิอาห์ จะก่อกบฏต่อโรมัน ชาติยิวจึงกระจัดกระจายแยกย้ายกันเป็นหมู่เป็นเหล่าอยู่ทั่วโลกเป็นระยะเวลาเกือบสองพันปี และเพิ่งจะมาได้เอกราชเมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งตรงกับ ค.ศ. ๑๙๔๘ โดยการสนับสนุนของอังกฤษและอเมริกาที่ต้องการให้ชาติยิวมีประเทศของตนเอง

ประวัติพระเยซู

พระเยซูประสูติเมื่อปี พ.ศ. ๕๔๓ อันเป็นปีเริ่มคริสตศักราชที่ ๑ เป็นช่วงเวลาที่อาณาจักรโรมันเจริญถึงขีดสุดภายใต้การนำของจักรพรรดิซีซาร์ (Augustus Caesar) ผู้มีพระประสงค์จะให้อาณาจักรของพระองค์ขยายอาณาเขตไปครอบคลุมดินแดนทั้งหมดในโลก

ตามหลักฐานในคัมภีร์กล่าวว่าพระเยซูประสูติที่เมืองเบธเลเฮม (Bethlehem) แคว้นยูดาเย มารดาชื่อมาเรีย เป็นสาวพรหมจารี บิดาชื่อโจเซฟ เป็นคนเชื้อสายยิว อาศัยอยู่ที่เมืองนาซาเรธ (Nazareth) แต่ภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่เมืองเบธเลเฮม พระเยซูประสูติขณะที่สองสามีภรรยากำลังเดินทางกลับมาทำธุระบางอย่างที่เมืองเบธเลเฮม เมื่อพระเยซูประสูติโหราทำนายว่า “กษัตริย์แห่งชาติยิวได้บังเกิดแล้ว” (ฉัตรสมาลย์ กบิลสิงห์ ๒๕๒๒ : ๑๖)

ครั้นกษัตริย์เฮโรด (Herod) ผู้ครองแคว้นยูดาเยทรงทราบ จึงมีรับสั่งให้ประหารเด็กชายที่เกิดในเมืองเบธเลเฮมในเวลาใกล้เคียงกันนั้นให้หมดทุกคน โจเซฟได้รับการเตือนจากทูตสวรรค์ล่วงหน้าแล้ว จึงได้พาภรรยาและบุตรเกิดใหม่ซึ่งเขาตั้งชื่อให้ว่า เยชูหนีไปอยู่ที่อียิปต์

เมื่อกษัตริย์เฮโรดสิ้นพระชนม์ โจเซฟก็พาบุตรและภรรยากลับมายังนาซาเรธ แคว้นกาลิลี (Galilee) อีกครั้ง เยชูเป็นเด็กเลี้ยงแกะและอยู่ในโอวาทของบิดามารดาเป็นอย่างดี เมื่ออายุ ๑๒ ปี มีเหตุการณ์สำคัญหลายอย่างในชีวิตที่เป็นนิมิตว่าจะได้เป็นศาสดาในภายหลัง เช่นการไปฟังธรรมที่วิหารในกรุงเยรูซาเล็ม ได้โตถามและโต้ตอบกับบรรดาอาจารย์ผู้บรรยายธรรมเหล่านั้นด้วยความต่าง ๆ เป็นที่อัศจรรย์ใจแก่หมู่ชนที่มาฟังธรรมเป็นอย่างยิ่ง เมื่ออายุประมาณ ๓๐ ปี ก็ได้พบกับนักบุญจอห์น (John the Baptist) ผู้เผยแพร่งานศาสนาและได้รับศีลจุ่ม (baptized) จากจอห์นที่แม่น้ำจอร์แดน ขณะที่ทำพิธีรับศีลจุ่ม พระวิญญาณของพระเจ้าซึ่งปรากฏเป็นนกพิราบได้มาปรากฏให้เยชูเห็น ซึ่งเป็นสัญญาณว่าพระเยซูได้เป็นคริสต์โดยสมบูรณ์แล้ว (คำว่า Christ มีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า Messiah ในภาษาฮีบรู) พระเจ้าทรงเรียกพระองค์ว่า “ลูกรักของเรา” อันเป็นเครื่องยืนยันว่าพระองค์ทรงเลือกพระเยซูให้เป็นพระบุตรเพื่อเผยแพร่งานสอนแก่ชาวโลก นับแต่นั้นพระเยซูจึงได้พระนามว่า พระเยซูคริสต์ (Jesus Christ) แต่คนทั่วไปคงเรียกพระองค์ว่า เยชูแห่งนาซาเรธ

พระเยซูคริสต์ เริ่มประกาศคำสอนของพระองค์ท่ามกลางบรรยากาศของศาสนาเยิว และทรงรับรองคัมภีร์ของศาสนาเยิวโดยปริยายทั้งในการปฏิบัติและคำสอน ดังปรากฏเป็นคำสอนตอนหนึ่งว่า “อย่าคิดว่าข้าพเจ้าเลิกธรรมเนียมบัญญัติของโมเสสและคำสอนของศาสดาประกาศ (Prophet) ข้าพเจ้าไม่ได้มาเลิกล้ม แต่มาสอนให้รู้จักความหมายที่แท้จริงต่างหากเล่า จำไว้เถิดว่า ทรานเท่าที่สวรรค์และโลกยังคงอยู่ จะไม่มีตัวอักษรแม้สักตัวหนึ่ง หรือแม้แต่จุดหนึ่งของตัวอักษรหายไปจากธรรมเนียมบัญญัติ จนกว่าทุกสิ่งจะเป็นจริงตามที่ประกาศไว้ ฉะนั้นคนใดที่ไม่ทำตามธรรมเนียมบัญญัติ แม้จะเป็นข้อเล็กน้อยที่สุดในธรรมเนียมบัญญัติและสอนผู้อื่นทำเช่นเดียวกัน พระเจ้าจะทำให้เขาเข้าใจในอาณาจักรของพระองค์ได้ยากที่สุด กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า ผู้ที่ทำตามธรรมเนียมบัญญัติและสอนผู้อื่นทำตาม จะทรงตั้งให้เขาเป็นใหญ่ในอาณาจักรของ

พระองค์” (มัทธิว ๕ : ๑๗-๑๙)

เมื่อพระเยซูคริสต์ออกเทศนา ก็มีผู้สนใจเข้ามาอบตัวเป็นสาวก ๑๒ คน ระหว่างนั้น กิตติศัพท์ของพระองค์เลื่องลือไปไกล พระองค์ได้ช่วยเหลือผู้เจ็บป่วยด้วยโรคต่าง ๆ เช่น คนง่อย คนตาบอด คนถูกผีสิง ฯลฯ ให้หายได้ จึงมีคนรุมล้อมและติดตามพระองค์ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเสด็จไปที่ใด พระองค์ได้ตรัสสอนผู้คนที่ติดตามและสาวก ๑๒ คน ที่ภูเขาแห่งหนึ่ง ซึ่งคำสอนตอนนี้เป็นตอนสำคัญที่เป็นหลักคำสอนศาสนาคริสต์ทั้งหมด เรียกว่า เทศนาบนภูเขา (Sermon on the Mount) ซึ่งมีใจความดังต่อไปนี้ (Hopfe ๑๙๘๓ : ๓๗๗-๓๗๘)

บุญของผู้มีใจไม่ผูกพันกับวัตถุ เพราะสำหรับพวกเขาคืออาณาจักรของพระเจ้า

บุญของผู้เศร้าโศก เพราะเขาจะได้รับการปลอบโยน

บุญของผู้มีใจอ่อนโยน เพราะเขาจะได้ครองแผ่นดิน

บุญของผู้หิวกระหายความยุติธรรม เพราะเขาจะได้รับความพอใจ

บุญของผู้มีใจเมตตากรุณา เพราะเขาจะได้เห็นพระเจ้า

บุญของผู้สร้างสันติ เพราะพวกเขาจะได้เป็นบุตรของพระเจ้า

ฯลฯ

หลังจากการเทศนาบนภูเขาแล้ว พระเยซูก็ส่งสาวกออกไปเผยแพร่คำสอน อันถือเป็นพระวาระของพระเจ้า พระเยซูได้รับความนิยมนจากประชาชนชาวยิว เพราะพวกเขาเชื่อว่าพระองค์เป็นเมสสิอาห์ และจะเป็นผู้นำชาวยิวรบกับพวกโรมัน แต่ชาติยิวกลุ่มหนึ่งเป็นพวกสอนศาสนาไม่ยอมรับพระเยซูเป็นเมสสิอาห์ แต่ถือว่าพระองค์เป็นผู้ปฏิวัติศาสนา และเป็นผู้สร้างคำสอนใหม่ให้ศาสนา จึงพยายามหาทางกำจัดพระเยซูเสีย และในวันอาทิตย์ก่อนถึงวันพฤหัสบดีที่พระเยซูจะถูกจับตัวนั้น ประชาชนชาวยิวได้ไปต้อนรับพระเยซูซึ่งเสด็จมายังเมืองเยรูซาเล็ม และพยายามที่จะเรียกร้องให้พระเยซูเป็นผู้นำพวกตนรบกับพวกโรมัน แต่พระเยซูทำเฉยเสีย พระองค์เสด็จเข้าไปในโบสถ์และสวดมนต์ตามปกติ ทำให้ผู้ที่มารอรับผัดหวังและไม่พอใจ พวกนักสอนศาสนาซึ่งไม่ชอบพระเยซูอยู่แล้ว จึงถือโอกาสกล่าวหาพระเยซูว่าพยายามชองสุมผู้คนเพื่อก่อกบฏต่อชาวโรมัน

วันพฤหัสบดีซึ่งเป็นวันที่พระองค์จะถูกจับนั้น พระเยซูทรงเลี้ยงอาหารแก่สาวกเป็นอาหารมื้อสุดท้าย ทรงนำขนมปังและเหล้าองุ่นมาแจกสาวก แล้วตรัสว่าเป็นเนื้อและเลือดของพระองค์ ที่พระองค์ทำดังนี้เพื่อภายหลังพวกสาวกจะได้นำไปทำบ้างเพื่อระลึกถึงพระองค์ ต่อ

มาได้กลายเป็น *พิธีคีลมหาสนิท* (หรือ มิชซา) หลังจากอาหารมือนั้นพระองค์และสาวกก็เสด็จออกจากกรุงเยรูซาเล็มไปยังสวนเก็ธซีเมน (Garden of Gethsemane) ทรงใช้เวลาสวดมนต์อยู่ ๒-๓ ชั่วโมง (ทรงรู้ว่าจะต้องถูกจับและถูกประหาร) หลังจากนั้นพระองค์ก็ถูกทหารโรมันจับตัวไปส่งให้ปีลาต (Pontius Pilate) ผู้ครองแคว้นยูดาายเป็นผู้ลงโทษ ปีลาตไม่ต้องการลงโทษพระเยซูเพราะเห็นว่าพระองค์ไม่ผิดจึงบ่ายเบี่ยงด้วยการส่งตัวไปให้แอนติพาส (Herod Antipas) ผู้ครองแคว้นกาลิลี โดยอ้างเหตุผลว่าพระเยซูเป็นชาวเมืองนาซาเรธแคว้นกาลิลี จึงควรให้แอนติพาสเป็นผู้ลงโทษพระเยซู แอนติพาสส่งกลับมาให้ปีลาต เพราะเป็นเจ้าของเรื่อง การส่งตัวพระเยซูกลับไปกลับมาเช่นนี้แสดงว่าทั้งปีลาตและแอนติพาสไม่ต้องการจะลงโทษพระเยซู แต่เมื่อถูกส่งตัวมาอีกครั้ง ปีลาตจึงต้องลงโทษแต่ก็พยายามเสนอให้ลงโทษสถานเบา คือเขียนแล้วปล่อยตัวไป แต่พวกศัตรูของพระเยซูซึ่งเป็นโจทก์ฟ้องไม่ยอม ปีลาตจึงสั่งให้ประหาร พระเยซูถูกนำตัวมาที่ศาลโรมันในตอนเช้าตรู่ของวันศุกร์ประมาณ ๘ นาฬิกา ก็ถูกตรึงไม้กางเขนซึ่งเป็นวิธีลงโทษของพวกโรมันในสมัยนั้น พระองค์ได้สิ้นชีวิตลงในเวลาบ่ายสามโมงวันเดียวกัน ทหารโรมันนำพระศพของพระองค์ไปไว้ในอุโมงค์ซึ่งเจาะไว้ในหินแล้วกลิ้งหินปิดอุโมงค์ไว้ พวกยิวขอร้องให้ทหารโรมันเฝ้าปากถ้ำ ครั้นถึงวันอาทิตย์ พวกผู้หญิงที่จงรักภักดีจะมาเคารพศพ เมื่อมาถึงปรากฏว่าอุโมงค์เปิดอยู่และพระศพหายไป จึงโจษจันกันว่าพระองค์ทรงฟื้นคืนชีพได้ ภายหลังสาวกหลายคนได้เห็นพระองค์มาปรากฏแล้วตรัสว่าพระองค์ฟื้นคืนชีพจริง ขอให้สาวกไปประกาศข่าวดีแก่ชาวโลกแล้วภาพปรากฏก็หายไป พระเยซูสิ้นพระชนม์เมื่ออายุ ๓๓ ปี ทรงประกาศคำสอนได้เพียง ๓ ปีเท่านั้น

หลังจากพระเยซูสิ้นพระชนม์แล้ว พวกสาวกที่นับถือศาสนาเยิวและเลื่อมใสพระองค์ก็ตั้งเป็นศาสนาใหม่ขึ้นเรียกว่าศาสนาคริสต์

คัมภีร์สำคัญ

คัมภีร์ของศาสนาคริสต์เรียกว่า *พระคัมภีร์ไบเบิล* (The Holy Bible) ชาวคริสต์เชื่อว่าคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์เป็นพระวจนะของพระเจ้า แม้มนุษย์จะเป็นผู้เขียนขึ้น แต่ก็เขียนโดยการดลใจของพระเจ้า (พระคัมภีร์ของคริสเตียน ๒๕๑๑ : ๓)

พระคัมภีร์ไบเบิลประกอบด้วยหนังสือ ๖๖ เล่ม แบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ (Mac Donald ๑๕๗๓ : ๔)

๑. *พระคัมภีร์เก่า* (The Old Testament) กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของชนชาติยิว ตั้งแต่สมัยอับราฮัมจนถึงสมัยก่อนพระเยซูคริสต์ประสูติ คือกล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงระยะเวลา ๑๗๐๐ - ๔๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช พระคัมภีร์เก่าประกอบด้วยหนังสือ ๓๙ เล่ม ซึ่งเป็น

ประวัติศาสตร์ บทกลอน เพลงสดุดี คำพยากรณ์ คำสั่งสอน บัญญัติ เรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในพระคัมภีร์เก่าเกิดขึ้นในประเทศอิสราเอล ซีเรีย อียิปต์ อารัับ และประเทศใกล้เคียง

พระคัมภีร์เก่าแบ่งออกเป็น ๓ ตอนคือ

๑.๑ เตาเรอหรือโตราห์ (Torah) เป็นส่วนที่บันทึกการกระทำและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่พระเจ้าได้ทรงกำหนดให้ชาวยิวถือปฏิบัติ กล่าวถึงการสร้างโลกมนุษย์ การประทานบัญญัติ ๑๐ ประการแก่มอเสส การประกอบศาสนพิธีและกฎข้อห้าม การเดินทางเร่ร่อนของชาวยิว กว่าจะได้เข้าไปในแผ่นดินแห่งสัญญา เป็นต้น

๑.๒ ศาสดาพยากรณ์ (Prophets) เป็นส่วนที่บันทึกเรื่องราวคำสอน คำทำนายของศาสดาพยากรณ์ของชาวยิวซึ่งเกิดขึ้นในสมัยต่าง ๆ กัน

๑.๓ ฮาจิโอกราฟา (Hagiographa) เป็นส่วนที่บันทึกเกี่ยวกับเพลงสดุดี สุกายิต วรรณคดี ซึ่งมีความไพเราะเชิงกวีสูง

๒. พระคัมภีร์ใหม่ (The New Testament) เป็นส่วนที่ยอมรับกันเฉพาะในหมู่ชาวคริสต์เท่านั้น ผิดกับพระคัมภีร์เก่าซึ่งเป็นที่ยอมรับทั้งในหมู่ชาวยิวและชาวคริสต์ พระคัมภีร์ใหม่ประกอบด้วยหนังสือ ๒๗ เล่ม กล่าวถึงเรื่องราวตั้งแต่พระเยซูประสูติจนถึง ค.ศ. ๑๐๐ เป็นเรื่องราวชีวิตของพระเยซูคริสต์และคำสั่งสอนเรื่องความเชื่อของคริสเตียน เหตุการณ์ในพระคัมภีร์ใหม่เกิดขึ้นในประเทศอิสราเอล ซีเรีย อียิปต์ ตุรกี (เอเชียไมเนอร์) กรีซ อิตาลีและประเทศใกล้เคียง พระคัมภีร์ใหม่แบ่งออกเป็น ๔ ตอน คือ

๒.๑ พระวรสาสน์ (Gospels) กล่าวถึงชีวิตและคำสอนของพระเยซูคริสต์ พระวรสาสน์มี ๔ ฉบับ เรียกตามชื่อผู้บันทึก คือ ฉบับของมัทธิวหรือมัทธิว (Matthew) ฉบับของมาระโก (Mark) ฉบับของลูกา (Luke) และฉบับของโยฮันหรือจอห์น (John)

๒.๒ กิจการของอัครสาวก (Acts) เป็นเรื่องราวของสังคมชาวคริสต์ตั้งแต่พระเยซูถูกตรึงกางเขน จนจบการเผยแพร่ศาสนาของนักบุญเปาโล

๒.๓ คัมภีร์จดหมายเหตุ (Epistles) รวบรวมจดหมายของผู้นำโบสถ์ต่าง ๆ ในสมัยแรกเริ่ม มีนักบุญเปาโลเป็นผู้นำที่สำคัญ

๒.๔ วิวรณ์ (Revelation) เป็นส่วนที่กล่าวถึงอนาคตในลักษณะของการทำนายและให้กำลังใจ ให้ความหวังแก่บรรดาชาวคริสต์ที่ออกไปปฏิบัติงานศาสนาอยู่ตามเมืองต่าง ๆ

นิกายในศาสนา

คริสตศาสนาแบ่งออกเป็นนิกายใหญ่ ๓ นิกาย นิกายโรมันคาทอลิก (Roman Catholic) นิกายโปรเตสแตนต์ (Protestant) และนิกายออร์ทอดอกซ์ (Orthodox) นิกายทั้ง ๓ มีหลักความเชื่อร่วมกันพอสรุปได้ ๕ ประการคือ

๑. เชื่อว่าพระเยซูแห่งเมืองนาซาเรธเป็นศาสดาผู้ก่อตั้งศาสนาคริสต์
๒. เชื่อว่าพระเยซูแห่งเมืองนาซาเรธเป็นผู้สละชีวิตเพื่อไถ่บาปให้มนุษยชาติ
๓. เชื่อว่าพระเยซูทรงฟื้นคืนชีพจริง
๔. เชื่อในพิธีล้างบาปหรือศีลจุ่ม (Baptism) และพิธีศีลมหาสนิท (Communion) โดยถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด
๕. เชื่อในวันพิพากษาว่าเมื่อตายจากชีวิตนี้แล้วจะต้องไปรอรับคำพิพากษาเพื่อการลงโทษและการตอบแทนรางวัล

ในส่วนที่แตกต่างกัน นิกายทั้ง ๓ แตกต่างกันดังนี้

๑. นิกายโรมันคาทอลิก ถือว่าสันตะปาปา (Pope) เป็นประมุขปกครองชาวคาทอลิกทั่วโลก และประมุขจะต้องอยู่กรุงโรม จะอยู่ที่อื่นไม่ได้ ในเรื่องความสำนึก ชาวคาทอลิกถือว่าพระเยซูได้มอบหมายอำนาจทางการปกครองให้ เซนต์ปีเตอร์ (St.Peter) เซนต์ปีเตอร์จึงเป็นผู้สืบตำแหน่งประมุขแทนพระเยซู ดังนั้นผู้สืบตำแหน่งต่อจากเซนต์ปีเตอร์ ก็ดำรงตำแหน่งประมุขเรื่อยมา

การปกครองของฝ่ายโรมันคาทอลิกแบ่งออกเป็นเขต ๆ เรียกว่า สังฆมณฑล (Diocese) แต่ละสังฆมณฑลปกครองโดยพระสังฆราช (Bishop) ซึ่งแต่งตั้งโดยสันตะปาปา สังฆมณฑลใหญ่เรียกว่าอัครสังฆมณฑล มีอัครสังฆราช (Archbishop) เป็นประมุข สังฆมณฑลแบ่งออกเป็นเขตวัด (Parish) ปกครองโดยเจ้าอาวาส (parish Priest) ซึ่งแต่งตั้งโดยสังฆราช

๒. นิกายโปรเตสแตนต์ ไม่ถือว่าสันตะปาปาแห่งกรุงโรมเป็นประมุขร่วม โดยให้เหตุผลว่าพระเยซูได้มอบให้เซนต์ปีเตอร์เป็นประมุขก็จริง แต่ไม่ได้บอกว่าให้ดำรงตำแหน่งนี้สืบต่อมา ดังนั้นเมื่อเซนต์ปีเตอร์ถึงแก่กรรมก็สิ้นประมุข ไม่มีประมุขใหม่ ไม่มีการสืบตำแหน่งประมุข เมื่อชาวโปรเตสแตนต์มีความเชื่อดังกล่าวนี้จึงแตกออกเป็นลัทธิย่อยหลายลัทธิ และแต่ละลัทธิก็เป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน นิกายโปรเตสแตนต์ไม่นิยมการเป็นนักบวชและไม่มีนักพรต แต่มีนักบวชที่ทำหน้าที่ทางศาสนาซึ่งนักบวชดังกล่าวอาจมีครอบครัวหรือไม่มี

ก็ได้ ส่วนนิกายคาทอลิกมีทั้งนักบวชและนักพรตชายหญิง นักบวชและนักพรตของนิกายคาทอลิกจะมีครอบครัวไม่ได้ เพราะเป็นผู้สละชีวิตทางโลก อุทิศชีวิตทำงานตามความต้องการของศาสนา

๓. นิกายออร์ทอดอกซ์ มีความเชื่อเหมือนนิกายโรมันคาทอลิก ผิดกันแต่ที่ไม่มีประมุขระดับโลก มีแต่ประมุขระดับประเทศเท่านั้น และประมุขระดับประเทศนี้เป็นอิสระต่อกันแต่อาจจะมาปรึกษาหารือกันได้ การที่ชาวคริสต์นิกายออร์ทอดอกซ์ไม่ยอมรับประมุขร่วม เพราะเห็นว่าสันตะปาปาแห่งกรุงโรมใช้อำนาจเกินขอบเขต จึงแยกตัวออกเป็นอิสระ โดยแต่ละประเทศมีประมุขของตนเอง ไม่ขึ้นต่อสันตะปาปาแห่งกรุงโรม

ประเทศที่นับถือนิกายออร์ทอดอกซ์ ได้แก่ อัลบาเนีย บุลกาเรีย รัสเซีย เซอร์เบีย กรีซ ซีเรีย ยูเครน รัสเซีย และเอธิโอเปีย ส่วนนิกายโรมันคาทอลิกและนิกายโปรเตสแตนต์มีศาสนิกกระจายตามประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก รวมทั้งในประเทศไทยด้วย

หลักคำสอนของศาสนาคริสต์

เนื่องจากพระเยซูนับถือศาสนาอื่น เมื่อพระองค์ประกาศศาสนาที่ไม่ได้บอกว่าเป็นศาสนาใหม่ พระองค์ยังคงยึดถือปฏิบัติทุกอย่าง ตลอดจนเข้าโบสถ์ สวดมนต์ และประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอื่น เมื่อพระองค์ประกาศคำสอน พระองค์แจ้งแก่ชาวยิวว่าพระองค์นำข่าวดีมาบอก ข่าวดีของพระองค์คือความรัก ความรักจึงเป็นหลักคำสอนสำคัญของคริสตศาสนา ความรักที่พระเยซูสอนมี ๒ ระดับ คือ

ระดับที่ ๑ ความรักระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า

ระดับที่ ๒ ความรักระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ความรักระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า แต่เดิมพวกยิวถือว่าพระเจ้าเป็นของชาติยิวเท่านั้น และชาวยิวต้องรักพระเจ้า มีความสัมพันธ์กับพระเจ้าแบบบ่าวกับนาย พระเยซูได้สอนเพิ่มเติมว่าพระเจ้าไม่ได้เป็นพระเจ้าของชนชาติยิวเท่านั้น แต่เป็นพระเจ้าของมนุษย์ทั้งโลก และพระเจ้าทรงรักมนุษย์เหมือนบิดารักบุตร ความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้กับมนุษย์จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบิดากับบุตร พระเยซูสอนว่า “จงรักพระเจ้าของท่านอย่างสุดจิตสุดใจ” หมายความว่า เคารพและเชื่อฟังในพระประสงค์ของพระองค์ ศรัทธาและปฏิบัติตามบัญญัติของพระองค์ สละสิ่งต่าง ๆ และทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อพระองค์ มิใช่ทำเพื่อตนเอง และต้องสละความเห็นแก่ตัวให้หมด (คือปฏิบัติตามบัญญัติ ๔ ข้อแรกของบัญญัติ ๑๐ ประการ)

ส่วนความรักระหว่างมนุษย์กับมนุษย์นั้น พระเยซูสอนว่า “จงรักเพื่อนบ้านเหมือนรัก

ตนเอง” ซึ่งเพื่อนบ้านตามความเข้าใจเดิมของพวกยิวหมายถึงชนชาติยิวเท่านั้น แต่พระเยซู ได้ขยายความออกไปว่าเพื่อนบ้านนั้นหมายถึงมนุษย์ทั้งโลก เพราะมนุษย์ทุกคนเป็นบุตรของพระเจ้า มนุษย์ทุกคนจึงเป็นพี่น้องกัน ซึ่งการแสดงความรักต่อเพื่อนมนุษย์คือการปฏิบัติตาม ๖ ข้อหลังของบัญญัติ ๑๐ ประการ นอกจากนี้ยังมีข้อปฏิบัติซึ่งแสดงถึงความรักแท้ต่อเพื่อนมนุษย์ เช่น ละเว้นการมองคนในแง่ร้าย อดทนต่อความผิดพลาดและบกพร่องของผู้อื่น ตอบแทนความชั่วด้วยความดี ละเว้นการอิจฉาริษยาต่อผู้อื่น ดังนี้ เป็นต้น

ศาสนาคริสต์ได้ชื่อว่าเป็นศาสนาแห่งความรัก เพราะพระเยซูสอนให้รักแม้กระทั่งศัตรู “จงรักศัตรูของท่านและภาวนาอุทิศแก่ผู้ที่เบียดเบียนท่าน ทำเช่นนี้จึงจะได้ชื่อว่าเป็นบุตรของพระบิดาบนสวรรค์เพราะพระองค์ทรงประทานดวงอาทิตย์ให้ส่องแสงสำหรับคนเลวเท่ากับคนดี ให้ฝนตกสำหรับคนคดเท่ากับคนซื่อ” นอกจากรักศัตรูแล้วยังต้องเมตตากรุณาต่อคนทั้งหลายไม่เลือกหน้าและไม่ละโอกาสที่จะช่วยเหลือตามความสามารถและโอกาส ทั้งนี้ต้องมีใจกระทำด้วยท่าทางเยือกเย็นแต่ด้วยความหวังคืออย่างจริงจัง ดังวจนะเชิงภาพจน์ของพระเยซูว่า “ถ้าผู้ใดตบแก้มขวาของท่านให้หันแก้มซ้ายให้เขาด้วย” (มัทธิว ๕ : ๓๕)

ตัวอย่างคำสอนของพระเยซูคริสต์

“จงรักศัตรูและอวยพรแก่ผู้ที่แช่งด่าท่าน จงทำคุณแก่ผู้ที่เกลียดชังท่าน และจงขอพรให้แก่ผู้ที่ประทุษร้ายเกี่ยวเชียวเจิญท่าน เพื่อท่านทั้งหลายจะได้เป็นบุตรของพระบิดาของท่านผู้อยู่ในสวรรค์ เพราะว่าพระองค์ทรงบันดาลให้ดวงอาทิตย์ขึ้นส่องสว่างแก่คนดีและคนชั่ว และให้ฝนตกแก่คนชอบธรรมและคนอธรรม แม้ท่านรักผู้ที่รักท่านจะได้บำเหน็จอะไร ถึงพวกเก็บภาษีก็ยังกระทำอย่างนั้นมิใช่หรือ ถ้าท่านค้ำบพี่น้องของตนแต่ฝ่ายเดียว ท่านได้กระทำอะไร ยิ่งกว่าคนทั้งปวงเล่า... เหตุฉะนั้นท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ดีรอบคอบเหมือนอย่างพระบิดาของท่านผู้อยู่ในสวรรค์นั้นเป็นผู้ดีรอบคอบ” (มัทธิว ๕ : ๔๔-๔๘)

พระเยซูทรงสอนว่าถ้าเรารักเฉพาะคนที่รักเรา เราก็ไม่ดีไปกว่าคนชั่ว เช่น คนเก็บภาษีหรือคนที่ไม่เชื่อพระเจ้า หรือแม่แต่โจร ซึ่งคนชั่วเหล่านี้ต่างก็รักคนที่รักเขาเช่นกัน เราต้องทำให้ดีกว่าคนเหล่านั้นและให้ดีเท่าพระเจ้า คือให้ความเมตตา ความรักแก่คนดีและคนชั่วเท่า ๆ กัน เราจึงต้องรักศัตรูด้วยโดยไม่ตอบแทนความชั่วด้วยความชั่ว แต่ให้ทำความดีตอบแทนความชั่ว “อย่าทำชั่วตอบแทนแก่ผู้หนึ่งผู้ใดเลย แต่จงมุ่งกระทำสิ่งที่ใคร ๆ เห็นว่าดี... อย่าทำการแก้แค้นแต่จงมอบการนั้นไว้ แล้วแต่พระเจ้าจะทรงลงพระอาญา... อย่าแก้แค้นเลย ถ้าศัตรูของท่านหิวจงให้อาหารเขารับประทาน ถ้าเขากระหายน้ำก็จงให้น้ำเขาดื่ม... อย่าให้ความชั่วชนะเราได้ แต่จงชนะความชั่วด้วยความดี” (โรม ๑๒ : ๑๔-๒๑)

“อย่ากล่าวโทษเขา เพื่อเขาจะไม่กล่าวโทษท่าน เพราะว่าท่านทั้งหลายจะกล่าวโทษเขาอย่างไร เขาจะกล่าวโทษท่านอย่างนั้น และท่านจะดวงให้เขาด้วยทะนานอันใด เขาจะดวงให้ท่านด้วยทะนานอันนั้น เหตุไฉนท่านมองดูดวงที่ในตาพี่น้องของท่าน แต่ไม่ทั้งท่อนที่อยู่ในตาของท่านท่านก็ไม่รู้สึก”(มัดธาย ๗ : ๑-๓) เรื่องนี้พระเยซูทรงสอนให้ละเว้นการมองคนในแง่ร้าย เราต้องไม่คอยจ้องจับผิดผู้อื่น หรือพยายามหาข้อบกพร่อง หรือข้อเสียของคนอื่น เพราะเราก็อาจจะผิดหรือบกพร่องได้เช่นกันโดยที่ไม่รู้

“จงมีใจยินดีด้วยกันกับผู้ที่มีความยินดี จงร้องไห้ด้วยกันกับผู้ที่ยังร้องไห้” กล่าวคือให้ละเว้นการอิจฉาผู้อื่นให้นึกเสียว่าความดีของมนุษย์ทุกคนสืบเนื่องมาจากความดีของพระเจ้า เป็นการประกาศความดีของพระเจ้า เราจึงควรร่วมอนุโมทนาและร่วมดีใจในความดีนั้น คือยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี และเห็นใจผู้ที่ประสบชะตากรรม

นอกจากนี้ พระเยซูคริสต์ยังสอนให้ร่วมใจกันทำงานด้วยความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน พระองค์ทรงอธิษฐานถึงพระบิดาว่า “ขอให้พวกเราทั้งหลายเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เหมือนความเป็นหนึ่งเดียวของเรา” (โยฮัน ๑๗ : ๑๑) การร่วมมือกันเช่นนี้มิได้มีขอบเขตในหมู่คณะใดหรือสังคมใด แต่เป็นพระประสงค์ของพระองค์ที่จะขยายวงกว้างออกไปทั่วพิภพ ดังที่พระองค์ตรัสว่า “จงไปประกาศข่าวดีนี้ทั่วพิภพ” (มาระโก ๑๖ : ๑๖)

ทรรศนะเรื่องพระเจ้า

พระเจ้าของศาสนาคริสต์คือ พระยะโฮวา ซึ่งเป็นองค์เดียวกับพระเจ้าของศาสนายิว ดังที่กล่าวมาแล้ว พระเยซูคงถือหลักเดิมอันเกี่ยวกับพระเจ้าของยิว แต่ได้มีการดัดแปลงบางประการ เช่น การยกฐานะของพระเจ้าซึ่งเป็นพระเจ้าของชาวยิวโดยเฉพาะแต่เดิมมาให้ทรงมีฐานะเป็นพระเจ้าของมวลมนุษย์ทั้งหลาย อันถือว่าเป็นศรัทธาที่บุคคลอุทิศต่อพระเจ้า ทรรศนะดังกล่าวเป็นที่เชื่อถือของชาวคริสต์มาจนปัจจุบัน ดังพระบัญญัติ ๒ ข้อที่พระเยซูทรงย่อบัญญัติทั้งหมดของพระเจ้า คือ “จงรักองค์พระผู้เป็นเจ้าด้วยสุดใจสุดจิตของเจ้าและด้วยสุดความคิดของเจ้า... จงรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง” (มัดธาย ๒๒ : ๓๖-๓๘)

ทั้งศาสนาคริสต์และศาสนายิวต่างมีความเชื่อร่วมกันว่าพระเจ้าเป็นผู้ทรงอำนาจยิ่งใหญ่ในสากลพิภพหาว่ามีผู้อื่นยิ่งกว่าพระองค์ไม่ มีคำสอนเป็นอันมากที่พรรณาลักษณะของพระเจ้าไว้ เช่น

๑. ทรงเป็นจิตบริสุทธิ์ ไม่มีรูปร่าง
๒. ทรงมีอยู่ในรันดร ไม่มีการเกิด ไม่มีการตาย

๓. ทรงสถิตอยู่ทุกหนทุกแห่ง
๔. ทรงรอบรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง (สรรพญาณะ)
๕. ทรงสามารถทุกอย่าง (สรรพเดชะ)
๖. ทรงมีอยู่ตลอดเวลา ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีที่สิ้นสุด
๗. ทรงบริสุทธิ์ทุกประการ ไม่มีบาปเลย

๘. ทรงมี ๓ ภาคที่เรียกว่า ตรีเอกานุภาพ (The Triune God or The Trinity) คือพระบิดา (God the Father) พระบุตร (God the Son) และพระวิญญาณ (God the Spirit)

พระเจ้าทรงสร้างโลกและมนุษย์

ปัญหาเรื่องโลกและมนุษย์เกิดมาอย่างไรนั้นเป็นที่สนใจของมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย ศาสนาคริสต์ได้ให้คำตอบไว้ในพระคัมภีร์อย่างชัดเจนว่า สรรพสิ่งทั้งปวงรวมทั้งโลกและมนุษย์เกิดจากการสร้างของพระเจ้าทั้งสิ้น

“เมื่อเดิมนั้น พระเจ้าได้เนรมิตสร้างฟ้าและแผ่นดิน ดินนั้นก็ว่างเปล่าอยู่ มีความมืดอยู่เหนือน้ำ...พระเจ้าจึงตรัสให้มีความสว่าง ความสว่างก็เกิดขึ้น...จึงได้แยกความสว่างออกจากความมืด... พระเจ้าตรัสให้มีพื้นอากาศในระหว่างน้ำ พระเจ้าเรียกอากาศนั้นว่า ฟ้า... พระเจ้าตรัสให้น้ำที่อยู่ใต้ฟ้านั้นรวบรวมเข้าแห่งเดียวกัน ให้ที่แห่งปรากฏขึ้น...พระเจ้าทรงเรียกที่แห่งว่าแผ่นดิน และที่รวบรวมน้ำนั้นว่า ทะเล...พระเจ้าตรัสให้มีต้นหญ้าต้นผักที่มีเมล็ด และต้นไม้ที่มีผลมีเมล็ดในผลตามชนิดของมันงอกขึ้นในแผ่นดิน...พระเจ้าตรัสให้มีดวงสว่างบนพื้นฟ้าอากาศเป็นที่แบ่งวันออกจากคืน...พระเจ้าได้ทรงสร้างดวงสว่างใหญ่ไว้สองดวง ให้ดวงใหญ่นั้นครองรักษากลางวัน ดวงเล็กนั้นครองรักษากลางคืน และดวงดาวต่าง ๆ ด้วย...พระเจ้าตรัสให้มีฝูงสัตว์ที่มีชีวิตพืชพันธุ์บริบูรณ์ในน้ำและให้มีนกบินไปมาในอากาศเหนือแผ่นดิน... พระเจ้าตรัสให้ฝูงสัตว์มีชีวิตบังเกิดขึ้นที่แผ่นดินตามชนิดของมัน” (ปฐมกาล ๑ : ๑-๒๕) ในพระคัมภีร์ตอนนี้กล่าวถึงการสร้างของพระเจ้า โดยพระองค์ทรงสร้างฟ้าและแผ่นดินจากความว่างเปล่า คือมิได้สร้างจากสิ่งที่เห็นได้ หรือวัตถุใด ๆ พระองค์ทรงสร้างด้วยคำตรัสของพระองค์ ด้วยฤทธิ์อำนาจของพระองค์ “พระองค์ได้ทรงสร้างโลกทั้งปวงด้วยคำตรัสของพระองค์ จนถึงสิ่งของที่ปรากฏนั้นมิได้บังเกิดจากสิ่งที่เห็นได้นั้น” (เอ็บบราย ๑๑ : ๓)

ในคัมภีร์ได้กล่าวถึงการสร้างของพระองค์ตามลำดับดังนี้

วันที่ ๑ ทรงสร้างกลางวันและกลางคืน

วันที่ ๒ ทรงสร้างทะเลและฟ้า

วันที่ ๓ ทรงสร้างแผ่นดินและให้เกิดพืชบนแผ่นดิน

วันที่ ๔ ทรงให้มีดวงสว่างกลางวันและกลางคืน (ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวต่าง ๆ)

วันที่ ๕ ทรงสร้างสัตว์ในทะเลและสัตว์ในอากาศ

วันที่ ๖ ทรงสร้างพืชและสัตว์บนแผ่นดินตามชนิดของมัน

เมื่อพระเจ้าทรงสร้างโลกและสิ่งต่าง ๆ ในโลกเสร็จแล้ว จึงดำริที่จะสร้างมนุษย์ตามแบบฉายาของพระองค์ “พระเจ้าจึงทรงสร้างมนุษย์ขึ้นตามแบบฉายาของพระองค์...ได้ทรงสร้างให้เป็นชายและหญิง” (ปฐมกาล ๑ : ๒๖) มนุษย์คนแรกเป็นผู้ชายชื่อว่าอาดัม โดยสร้างจากผงคลีดินแล้วพระองค์ทรงระบายลมแห่งชีวิตเข้าไปให้มีชีวิต หลังจากนั้นพระองค์ได้ทรงสร้างผู้หญิงชื่อฮาวา (หรืออีวา หรืออีฟ) จากกระดูกซี่โครงของอาดัม เมื่อสร้างขึ้นมาแล้ว พระองค์ให้มนุษย์อยู่ในฐานะเหนือกว่าสัตว์ ให้อยู่ในสวนเอเดน ที่มีต้นไม้สวยงาม มีผลน่ากิน และทรงสร้างต้นไม้แห่งความรู้ชั่วไว้กลางสวน ทรงตรัสสั่งแก่นมนุษย์คู่แรกว่า “ผลไม้ทุกอย่างในสวนนี้เจ้ากินได้ทั้งหมด เว้นแต่ต้นไม้ที่ให้ความรู้ดีและชั่วของต้นไม้ นั้น เจ้าอย่ากินเป็นอันขาด ถ้าเจ้ากินกินในวันใดเจ้าจะต้องตายในวันนั้นเป็นแน่” (ปฐมกาล ๒ : ๑๖-๑๗) แต่อาดัมและฮาวาได้ฝ่าฝืนคำสั่งของพระเจ้าโดยกินผลไม้ต้องห้ามนั้น บาปจึงเข้ามาสู่มนุษย์ และถูกพระเจ้าลงโทษโดยให้ธรรมชาติหรือสิ่งต่าง ๆ ในโลกเปลี่ยนไปจากเดิม ให้มนุษย์ได้รับความทุกข์ยากนานาประการและต้องตายในที่สุด หากมนุษย์คู่แรกไม่ทำบาปเขาจะไม่ตาย การไม่เชื่อฟังพระเจ้ามนุษย์จึงถูกสาปแช่งให้ต้องตายโดยกลับไปเป็นดินตามเดิม “เพราะเจ้าบังเกิดมาแต่ดิน เจ้าเป็นแต่ผงคลีดินและจะต้องกลับไปเป็นผงคลีดินอีก” (ปฐมกาล ๓ : ๑๙) ผลของบาปที่มนุษย์คู่แรกกระทำทำให้เขาทั้งสองต้องประสบกับสภาวะ ๓ ประการคือ

๑. ความตาย โทษของบาปคือความตาย อาดัมและฮาวาเป็นผู้ที่ตายทันทีขณะที่กระทำผิด คือตายฝ่ายวิญญาณ ได้แก่การถูกแยกจากพระเจ้า ถูกขับไล่ออกจากพระพักตร์ ด้านร่างกายแม้จะไม่ตายทันทีแต่ร่างกายก็เริ่มตายทันทีที่ทำบาป ถ้าเขาไม่ทำบาปเขาจะไม่ต้องตายแต่จะมีชีวิตนิรันดร์

๒. จิตใจอยู่ภายใต้กิเลสตัณหา มีสันดานแห่งความเชื่อตนเอง ถือตนเองเป็นใหญ่ กระทำตามใจตนเอง

๓. ดำรงชีวิตด้วยการเผชิญความทุกข์ยากต่าง ๆ ในโลก เนื่องจากสภาพของโลกที่ถูกสาปแช่งเปลี่ยนสภาพเลวลง

เมื่อมนุษย์คู่แรกมีลูกหลานออกมา ลูกหลานเหล่านั้นก็จะได้รับผลของบาป คือสภาวะ ๓ ประการนี้ตั้งแต่เกิด อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากบาปของมนุษย์คู่แรก มนุษย์ทุกคนที่เกิดมา จึงเป็นคนบาปมาแต่กำเนิด ที่เรียกว่าบาปกำเนิด กล่าวคือมนุษย์ทุกคนเป็นคนบาปอยู่แล้วตั้งแต่เกิด จึงมีนิสัยสันดานแห่งความผิดบาปติดตัวมา มีแนวโน้มในการทำบาป เช่น การทำตามใจตัวเอง เห็นแก่ตัว อิจฉาริษยา ฯลฯ มิใช่เป็นเพราะมนุษย์ทำบาปจึงมีบาป แต่เพราะมนุษย์มีบาปอยู่แล้วจึงได้ทำบาป

อาณาจักรพระเจ้า

อาณาจักรพระเจ้าหมายถึง หลักการดำเนินชีวิตที่แทรกซึมเข้าไปในจิตใจ และช่วยยกระดับจิตใจของผู้ที่ยอมรับคำสอนและปฏิบัติตามให้สูงขึ้น นอกจากนี้ผู้ปฏิบัติตามคำสอนเหล่านี้จะเป็นผู้เผยแพร่งานคำสอนให้กว้างขวางยิ่งขึ้นในหมู่มนุษย์ที่ใกล้ชิด

อาณาจักรพระเจ้าที่พระเยซูนำมาสอนแก่ประชาชนมีความหมายสองอย่าง คือ หมายถึงอาณาจักรพระเจ้าในโลกนี้ และ อาณาจักรพระเจ้าในโลกหน้า

อาณาจักรพระเจ้าในโลกนี้ คือแผ่นดินพระเจ้าที่มนุษย์สามารถเข้าถึงได้ในชีวิตนี้แต่ยังไม่สมบูรณ์ การจะเข้าถึงอาณาจักรพระเจ้าอย่างสมบูรณ์ได้จะต้องเข้าถึงในชีวิตหน้า คือหลังจากตายแล้วเท่านั้น อาณาจักรพระเจ้าในโลกนี้จะเป็นรากฐานสำหรับอาณาจักรพระเจ้าในโลกหน้าซึ่งเรียกว่า แผ่นดินสวรรค์ เมื่อมนุษย์ยังอยู่ในโลก จะมีคนดีและคนชั่วปะปนกัน เพราะพระเจ้าทรงเปิดโอกาสให้มนุษย์เพื่อสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นในจิตใจเพื่อจะได้ดำเนินชีวิตในทางที่ถูกที่ควร แต่ในกาลสุดท้าย คือในวันพิพากษา คนดีคนชั่วจะถูกแยกออกจากกันตามกรรมของแต่ละฝ่ายที่ได้กระทำมา การที่จะเข้าถึงอาณาจักรพระเจ้านั้นมนุษย์จะต้องแสดงออกถึงการกระทำอันเหมาะสมสมควร หลักแห่งความดีที่พระเยซูทรงสอนนั้นก็ขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์จะเลือกปฏิบัติอย่างไร ดีหรือชั่ว กล่าวคือมีอิสรภาพในการเลือกวิถีทางดำเนินชีวิตของตนเอง

หลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงอาณาจักรพระเจ้าในโลกนี้คือการปฏิบัติตามพระบัญญัติให้ครบถ้วน ซึ่งสรุปได้ ๒ ประการ คือ (๑) รักพระเจ้าอย่างสุดจิตสุดใจ และ (๒) รักเพื่อนมนุษย์เหมือนรักตนเอง กล่าวคือ มนุษย์จะเข้าถึงก็ต่อเมื่อรู้จักสละทรัพย์สมบัติภายนอกและมีความมานะพากเพียร เพราะอาณาจักรแห่งพระเจ้าเป็นสิ่งที่มีความค่าทางวิญญาณ ผู้ที่ยังไม่สามารถสละสมบัติทางโลกได้ย่อมไม่อาจเข้าถึงอาณาจักรพระเจ้า

พระเยซูทรงสอนว่า การที่จะสละความสุขทางโลกเพื่อหันเข้าหาอาณาจักรพระเจ้า มี

ใ้จะปฏิบัติได้โดยง่ายดังที่ทรงเปรียบเทียบว่า “อุลลอคฺรุเขิมยังง่ายกว่าคนร่ำรวยจะเข้าแผ่นดินสวรรค์” (มัตถาย ๑๕ : ๒๓-๒๔) ความจริงทรัพย์สินสมบัติในตัวมันเองมิใช่สิ่งเลวร้าย แต่การที่มนุษย์ไปยึดติดมัน ทำให้เป็นอุปสรรคไม่อาจเข้าถึงอาณาจักรพระเจ้าได้ เนื่องจากคนเราจะเข้าสองเจ้าบ่าวสองนายไม่ได้ ดังนั้นเมื่อจะยึดพระเจ้ก็ต้องสละสมบัติทางโลก เมื่อจะยึดสมบัติทางโลกก็ต้องสละพระเจ้ ความยึดติดในสมบัติทางโลกเป็นสิ่งอันตราย เพราะเมื่อมนุษย์ตกเป็นทาสของสิ่งเหล่านี้ เขาจะยอมเสียเกียรติยศ ชื่อเสียง อิสรภาพ ฯลฯ ความโลภจะเข้ามาเกาะกุมจิตใจจนบุคคลนั้นไม่มีเวลาที่จะนึกถึงพระเมตตาคุณแห่งพระเจ้ มนุษย์จะต้องเลือกเอาระหว่างสองทางนี้

ส่วนอาณาจักรพระเจ้ในโลกหน้าหมายถึง การเข้าถึงชีวิตนิรันดรหลังจากตายแล้ว ซึ่งพระเจ้เป็นผู้ทรงตัดสิน ผู้ใดปฏิบัติตามพระบัญญัติของพระองค์อย่างครบถ้วน และเชื่อในพระองค์ จะได้เข้าแผ่นดินสวรรค์ คือมีชีวิตนิรันดร ไม่มีความทุกข์ยากใด ๆ ตลอดไป ส่วนผู้ฝ่าฝืนบัญญัติจะถูกตัดสินให้ลงนรก ได้รับความทุกข์อย่างสาหัสจากไฟเผาผลาญ

ลักษณะคำสอนของพระเยซู พระองค์ทรงเน้นให้มนุษย์มุ่งหวังชีวิตที่ดีกว่า คือชีวิตในอาณาจักรพระเจ้หรือแผ่นดินสวรรค์ ตอนหนึ่งพระเยซูตรัสว่า “อย่าสะสมทรัพย์สมบัติไว้สำหรับตัวในโลกนี้ ที่ตัวหนอนและสนิมอาจทำลายได้ ขโมยอาจลักเอาไปได้ แต่จงสะสมทรัพย์สมบัติไว้ในสวรรค์ ที่หนอนหรือสนิมไม่อาจทำลายได้ และที่ขโมยไม่ลักเอาไปได้” (มัตถาย ๖ : ๑๙) และ “แต่ท่านทั้งหลายจงแสวงหาแผ่นดินของพระเจ้และความชอบธรรมของพระองค์ก่อน” (มัตถาย ๖ : ๓๓)

ทรรศนะเรื่องนรกสวรรค์

เมื่อมนุษย์ตาย วิญญาณก็จะออกจากร่าง ถ้าผู้ตายเป็นผู้ได้รับความรอด (เพราะเชื่อในพระเยซู) วิญญาณของเขาจะไปสู่ที่แห่งความสุขและความรื่นรมย์ คือ สวรรค์ แต่ถ้าผู้ตายไม่ได้รับความรอด (เพราะไม่เชื่อในพระเยซู) วิญญาณของเขาจะไปสู่ที่แห่งความโศกเศร้าและการลงโทษ คือ นรก

ในวาระแห่งความตาย วิญญาณของผู้ไม่เชื่อจะลอยไปเมืองผีอันเป็นสถานทีลงโทษจิตสำนึก นอกจากนี้ยังมีการลงโทษอีกอย่างหนึ่งคือ บึงไฟนรก ในวันพิพากษาโลก วิญญาณในเมืองผีจะคืนเข้าร่างฟื้นขึ้นมาจากหลุมฝังศพ ครั้นแล้วพระเยซูคริสต์จะทรงประกาศโทษของความผิดในการพิพากษาคนชั่วที่ตายแล้ว แล้วเขาเหล่านั้นจะถูกโยนลงบึงไฟอันเป็นที่อาศัยนิรันดรของหมู่คนที่หลงผิด เมืองผีจึงเปรียบเสมือนเรือจ้ำที่ฝากขังนักโทษที่รอคำ

พิพากษา ส่วนบึงไฟเปรียบเสมือนเรือนจําหนัดโทษ ซึ่งไม่มีการปล่อยนักโทษ ผู้ที่ถูกทิ้งในบึงไฟนรกจะได้รับความทุกข์ทรมานตลอดไป

ส่วนวิญญาณของผู้เชื่อฟังก็จะได้เข้าสวรรค์อันเป็นสถานบรมสุขสำหรับคนที่รู้จักและรักพระเยซู เป็นที่ประทับของพระเจ้า ในดินแดนสวรรค์ไม่มีความเจ็บป่วย ความโศกเศร้า น้ำตา ความปวดร้าว หรือความตาย และพระเยซูประทับอยู่ที่นั่น

สวรรค์เป็นดินแดนแห่งบรมสุข เป็นสถานที่ประทับของพระเจ้า ซึ่งพระเยซูเรียกว่า แผ่นดินแห่งพระบิดาของเราหรือแผ่นดินสวรรค์ สวรรค์ไม่ใช่สถานที่ในอวกาศ ซึ่งมีภูเขา ไร่ นา บ้านเรือน และถนนหนทางเหมือนสถานที่ในโลกมนุษย์ แต่เป็นสถานที่ประทับของพระเจ้า และเป็นที่อยู่ของบรรดาเทพวิญญาณและทูตสวรรค์

พระเจ้าหรือพระบิดาและพระบุตรหรือพระเยซูได้ประทับอยู่ในสวรรค์ก่อนสร้างโลกนี้ รวมทั้งบรรดาทูตสวรรค์ที่พระเจ้าสร้างขึ้น พระเยซูเสด็จลงมาจกสวรรค์ มารับสภาพมนุษย์ และได้เสด็จกลับขึ้นสู่สวรรค์อีกหลังจากที่พระองค์ทรงคืนชีพจากความตาย วันใดวันหนึ่งในอนาคตพระเยซูจะเสด็จกลับมาอีกครั้งหนึ่ง ทรงกลับมาด้วยสง่าราศีและฤทธิ์อำนาจ เพื่อรับผู้ชอบธรรมขึ้นสวรรค์ และช่วยบรรดาผู้ชอบธรรมอีกส่วนหนึ่งที่เหลืออยู่ในโลกให้พ้นจากอำนาจของความบาปและความตาย ทุกคนที่เชื่อและวางใจในพระเยซูจึงเป็นบุตรของพระเจ้า พวกเขาจะอยู่กับพระบิดาในสวรรค์ชั่วนิรันดร์

ผู้ที่ได้เข้าเมืองสวรรค์จะปราศจากความทุกข์อย่างสิ้นเชิง จะได้ชีวิตที่มีความสุขที่เลิศกว่าสุขใด ๆ ในโลก เป็นความสุขระดับโลกุตรหรือระดับเหนือโลก “สิ่งสารพัดเหล่านี้พระเจ้าได้ทรงจัดเตรียมไว้สำหรับคนที่รักพระองค์” (โครินโธ ๒ : ๘) “พระองค์ได้ทรงเตรียมปราสาทหรือเคหาสน์ไว้ให้ผู้ชอบธรรมตั้งแต่วันสร้างโลก” (มัดธาย ๒๕ : ๓๔) แต่ที่ประเสริฐสุดคือ พระเยซูคริสต์จะอยู่ที่นั่นและพระองค์จะเป็นที่ปิติยินดีอย่างสูงสุดในดวงใจของผู้เชื่อ

ผู้ชอบธรรมที่ตายไปแล้วก่อนหน้าที่พระเยซูจะเสด็จกลับมาครั้งที่ ๒ จะถูกให้ฟื้นคืนชีพรับร่างกายใหม่ที่ไม่เหมือนร่างกายในโลกนี้ คือเป็นร่างกายที่ไม่เน่าเปื่อย เป็นร่างกายที่เหมาะสมกับสภาวะนิรันดร์ เป็นร่างกายที่มีธรรมชาติพระเจ้า สำหรับคนชอบธรรมที่ยังมีชีวิตอยู่ในขณะนั้น จะถูกเปลี่ยนสภาพร่างกายใหม่เช่นเดียวกัน แล้วถูกรับขึ้นไปสวรรค์พร้อมกัน เขาเหล่านั้นจะมีชีวิตที่มีแต่สันติสุขชั่วนิรันดร์

พิธีกรรมในศาสนา

พิธีกรรมของคริสตศาสนามี ๗ อย่าง หรือที่เรียกว่าศีล ๗ ชนิด ได้แก่

๑. **ศีลล้างบาป หรือศีลจุ่ม (Baptism)** ผู้นับถือศาสนาคริสต์ทุกคนต้องผ่านพิธีศีลล้างบาป (นิกายโปรเตสแตนต์เรียกว่าศีลจุ่ม) เสียก่อนจึงจะเป็นชาวคริสต์ที่สมบูรณ์ การรับศีลล้างบาปรับได้ครั้งเดียวเท่านั้นแล้วไม่ต้องรับอีกจนตลอดชีวิต แม้จะเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่นแล้วในภายหลังกับมานับถือศาสนาคริสต์อีกก็ไม่ต้องรับศีลล้างบาป ที่เรียกว่าศีลล้างบาปเพราะคริสตศาสนาเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีบาปติดตัวมาตั้งแต่เกิด ที่เรียกว่าบาปกำเนิด บาปนี้ติดมาจากบรรพบุรุษซึ่งตามพระคัมภีร์ถือว่ามาจากมนุษย์คู่แรกคืออาดัมและอีฟ

การล้างบาปทำได้โดยเอาน้ำรดที่หน้าผาก จะให้ผู้ใดเป็นผู้ล้างบาปให้ก็ได้ไม่จำเป็นต้องเป็นชาวคริสต์ด้วยกัน เมื่อเอาน้ำเทรดหน้าผากให้กล่าวว่า “ฉันล้างท่านในนามของพระบิดา พระบุตร และพระจิต” นอกจากนั้นเป็นพิธีประกอบอาจทำหรือไม่ทำก็ได้ เช่น การสวดมนต์ รับศีล และอดอาหาร เป็นต้น

๒. **ศีลกำลัง (Confirmation)** เป็นพิธีกรรมที่แสดงถึงสัมพันธภาพระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ ผู้ให้ศีลกำลังโดยปกติต้องมีตำแหน่งเป็นพระสังฆราช และผู้รับศีลต้องอยู่ในวัยที่รู้เหตุผลแล้ว (อายุระหว่าง ๘-๑๕ ปี) พิธีนี้พระสังฆราชจะเอามือทั้งสองวางที่ศีรษะของผู้รับศีลเจิมหน้าผากด้วยน้ำมันมะกอกเป็นรูปกางเขนและประกาศว่าผู้รับศีลนั้นเป็นผู้ได้รับความรอดในนามของพระบิดา พระบุตร และพระจิต

๓. **ศีลมหาสนิท (Holy Communion)** ฝ่ายคาทอลิกเรียกว่า ศีลมหาสนิท ฝ่ายโปรเตสแตนต์เรียกว่า มิสซา (Missa) เป็นพิธีกรรมเพื่อน้อมจิตระลึกถึงการสิ้นพระชนม์ของพระเยซูบนไม้กางเขน ผู้ที่สมควรรับศีลนี้ต้องเป็นผู้ที่เชื่อหรือยอมรับว่า พระเยซูทรงสิ้นพระชนม์บนไม้กางเขนแทนเขา และแสดงว่าเป็นการร่วมกับฝ่ายจิตและวิญญาณระหว่างพระเยซูกับชาวคริสต์ เป็นการยอมรับว่าพระเยซูมาสถิตอยู่ในกายตน ก่อนเข้าพิธีต้องมีการเตรียมใจมีเจตจำนงที่ชัดเจน แต่งกายสุภาพ และต้องอดอาหารเพื่อรับศีล ก่อนรับศีลต้องสวดมนต์ภาวนาโดยสวดบทแสดงความเชื่อ และแสดงความวางใจในศีล บทแสดงความทุกข์ถึงบาป และความรักต่อพระองค์ ตลอดจนแสดงความปรารถนาดีที่จะรับศีล พระผู้ทำพิธีจะแจกขนมปังและเหล้าองุ่น ซึ่งมีความหมายถึงเนื้อและเลือดของพระเยซู (ปัจจุบันแจกแต่ขนมปัง เพราะมีผู้เข้าร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก) นิกายโรมันคาทอลิกถือว่าขนมปังและเหล้าองุ่นเป็นเนื้อและเลือดของพระเยซูจริง ๆ ส่วนนิกายโปรเตสแตนต์ถือว่าพระเยซูเสด็จมาประทับท่ามกลางพิธี และขนมปังก็คือขนมปัง ไม่ใช่เนื้อของพระเยซู

๔. **ศีลสารภาพบาป (Confession)** เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ศีลอภัยบาป คือพิธียกบาปที่ได้กระทำแล้วซึ่งจะต้องมีการไถ่โทษด้วย เช่น ถ้าไปขโมยเงินเขามาก็ต้องนำไปคืนเสีย

ก่อนแล้วจึงมาสารภาพ เมื่อสารภาพแล้วจะได้รับการอภัยจากพระเจ้า (จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าศีลอภัยบาป) ถ้ายังชำระหรือชดใช้บาปไม่หมดก็ต้องไปใช้ในโลกลงหน้า ที่เรียกว่าแดนชำระ

๕. **ศีลเจิมผู้ป่วย (Holy Unction)** เป็นพิธีที่ทำให้กำลังใจแก่ผู้ป่วย และศีลนี้จะรักษาโรคทางกายให้บรรเทาเบาบางหรือให้หายได้หากพระเจ้าทรงเห็นว่าจะจะเป็นประโยชน์แก่วิญญาณของผู้รับศีลนั้น ในการทำพิธีนั้นพระเจ้าผู้ทำพิธีจะให้ศีลด้วยการเจิมน้ำมันศักดิ์สิทธิ์ตามร่างกายของผู้ป่วย เช่น ที่ตา หู จมูก ปาก มือ และเท้าของผู้ป่วยพลางสวดอ้อนวอนขอให้พระเจ้าโปรดอภัยบาปอันได้กระทำลงไปแล้วแม้ด้วยอวัยวะดังกล่าว

๖. **ศีลบวชเป็นบาทหลวง (Ordination)** เป็นพิธีที่เจ้าอาวาสในวัดทำให้แก่ผู้เข้าพิธีบวชเพื่อจะเป็นพระในศาสนา (คือบาทหลวง) และมอบอำนาจที่จะทำหน้าที่สงฆ์ต่อไป การเป็นพระสงฆ์ในศาสนาคริสต์ถือเป็นกิจอันยิ่งใหญ่และเป็นเกียรติอันสูงส่ง เพราะพระสงฆ์จะบำเพ็ญกรณียกิจแทนพระเยซูคริสต์เพื่อเป็นสิริมงคลของพระเจ้าและเพื่อความรอดของวิญญาณ

๗. **ศีลสมรส (Matrimony)** เป็นศีลซึ่งรวมชายหญิงคู่หนึ่งต่อพระพักตร์พระเจ้า เพื่อจะได้สร้างครอบครัวชาวคริสต์ที่สมบูรณ์ต่อไป สามภรรยาจะอยู่ร่วมกันได้ต้องมีความรักและซื่อสัตย์ต่อกัน ขอมรับลูกทุก ๆ คนที่พระเจ้าประทานมาให้ พิธีแต่งงานต้องทำต่อหน้าพระสงฆ์เจ้าอาวาสหรือผู้แทน และต่อหน้าพยานอีกสองคนซึ่งพิธีจะทำในโรงสวด โดยคู่บ่าวสาวหมอบลงหน้าแท่นบูชารับพรจากพระเจ้าผู้ทำพิธี เป็นการประกาศความรักและความซื่อสัตย์ระหว่างตนให้พระเจ้าทรงทราบ

พิธีทั้ง ๗ ประการนี้ นิกายโรมันคาทอลิกรับไปปฏิบัติทุกพิธี ส่วนนิกายโปรเตสแตนต์รับไปปฏิบัติเพียงสองพิธีคือ พิธีศีลจุ่ม และ พิธีศีลมหาสนิท

เป้าหมายของศาสนาคริสต์

คำสอนของศาสนาคริสต์ต้องการให้มนุษย์ได้รับความรอด พระเจ้าต้องการช่วยมนุษย์ซึ่งเป็นคนบาปให้รอด “แต่จงร่วมทุกข์ด้วยกันกับข้าพเจ้าในการขอกิดติคุณตามแต่จะได้อุทิศประทานจากพระเจ้าผู้ได้ทรงช่วยเราให้รอด” (ติโมเทิว ๑ : ๕) “...และเป็นที่ชอบพระทัยพระเจ้าผู้เป็นที่รอดของเรา ผู้มีพระทัยประสงค์ให้คนทั้งปวงถึงที่รอด...” (ติโมเทิว ๒ : ๔) ความรอดเป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานให้แก่มนุษย์ “ด้วยว่าซึ่งท่านทั้งหลายรอดนั้นก็รอดโดยพระคุณ เพราะความเชื่อและมิใช่แต่ตัวท่านทั้งหลายเองแต่พระเจ้าทรงประทานให้” (เอเฟซุส ๒ : ๘)

ความรอดเป็นเป้าหมายสูงสุดที่ศาสนาคริสต์ต้องการให้มนุษย์ทุกคนปฏิบัติตามก็เพื่อจะได้รับความรอดนี้และเป็นพระประสงค์ของพระเจ้าที่จะช่วยมนุษย์ให้พ้นจากความพิณาศเนื่องจากผลของความบาป “ผลของความบาปทำให้เราต้องพลัดพรากจากพระองค์ และต้องชดใช้ผลของการกระทำบาปด้วยความตายอันนิรันดร์ แม้ว่าพระเจ้าจะทรงเปี่ยมไปด้วยความเมตตาปราณีสักเพียงใด แต่พระองค์ก็จะต้องดำรงอยู่ในความเที่ยงธรรม กล่าวคือจะต้องลงโทษคนบาปเสมอไป” (วิลสัน วาง ๒๕๒๔ : ๑) แต่เนื่องจากพระเมตตาของพระองค์ที่ไม่ต้องการให้มนุษย์พิณาศ ทรงต้องการช่วยคนบาปให้รอด จึงได้หาวิธีช่วยเหลือมนุษย์ให้พ้นจากผลของความบาป หรือช่วยให้ได้รับความรอดโดยทรงให้พระเยซูซึ่งเป็นบุตรของพระองค์เสด็จมาในโลก มารับสภาพมนุษย์และรับผลของความบาปแทนมนุษย์ โดยพระองค์ยอมสิ้นพระชนม์เพื่อมนุษย์ทุกคนจะไม่ต้องรับผลของความบาปอีก เนื่องจากพระบุตรของพระองค์ได้รับแทนแล้ว “เพราะว่าพระเจ้าทรงรักโลกจึงได้ประทานพระบุตรองค์เดียวของพระองค์เพื่อทุกคนที่วางใจในพระบุตรนั้นจะมีได้พิณาศ แต่จะมีชีวิตนิรันดร์” (โยฮัน ๓ : ๑๖) “พระบุตรของพระองค์คือพระเยซู” (มัดธาย ๔ : ๑๓) พระเยซูมิได้เข้ามาในโลกนี้เพื่อจะกล่าวโทษมนุษย์ แต่มาเพื่อช่วยมนุษย์ให้รอด

ความรอดในศาสนาคริสต์อันถือเป็นอุดมคติหรือเป้าหมายสูงสุดคือการรอดพ้นจากการพิพากษา ซึ่งเป็นการพิพากษาโทษของมนุษย์ในวันพิพากษาโลก ซึ่งจะมีในอนาคต ผู้ประพฤดิชั่วหรือคนบาปจะถูกทิ้งลงไปในปีนังไฟนรกถูกไฟนรกเผาผลาญอย่างไม่มีวันสิ้นสุด เรียกว่าความตายครั้งที่ ๒ ซึ่งเป็นความพิณาศของชีวิต ความรอดจึงหมายถึงการไม่ต้องประสบกับความตายครั้งที่ ๒ หรือไม่ต้องประสบกับความพิณาศในนรกนั่นเอง

**มุฮัมมัด รซูลลลอฮฺ แปลว่า
มุฮัมมัด คือศาสนทูตของอัลลอฮฺ**

บทที่ ๖

ศาสนาอิสลาม

คำว่าอิสลาม แปลตามรูปศัพท์ว่า การยอมมอบตนตามประสงค์ของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า โคนสิ้นเชิง ผู้นับถือศาสนาอิสลามเรียกว่า มุสลิม แปลว่า ผู้ยอมมอบตนตามประสงค์ของพระเจ้าโดยสิ้นเชิง

ประวัติศาสตร์

ศาสดาของศาสนาอิสลามคือ ท่านนบีมุฮัมมัด นบี หมายถึง ผู้แทนของอัลลอฮ์ หรือศาสดาทูตของอัลลอฮ์ ส่วนมุฮัมมัด (Muhammad) แปลว่า ผู้ได้รับการสรรเสริญ ท่านนบีมุฮัมมัดเป็นชาวอาหรับเผ่ากุเรช (Qureysh) เกิดเมื่อ ค.ศ. ๕๗๐ (พ.ศ. ๑๑๑๓) บิดาชื่อ अबดุลลอฮ์ มารดาชื่อ อามีนะห์ บิดาเสียชีวิตตั้งแต่มุฮัมมัดยังอยู่ในครรภ์มารดาและเมื่ออายุได้ ๖ ขวบ มารดาก็เสียชีวิตลงอีก มุฮัมมัดจึงกลายเป็นเด็กกำพร้า อาศัยอยู่กับปู่ ชื่อ अबดุลมุตตอลิบ แต่ต่อมาอีกสองปีก็เสียชีวิตอีก อาบูตอลิบ ผู้เป็นลุงจึงได้เลี้ยงดูมุฮัมมัดต่อมา ชีวิตในวัยเด็กของมุฮัมมัดไม่สู้จะร่ำรวยนัก เพราะเป็นลูกกำพร้า

ในนครมักกะฮ์ (Makkah) อันเป็นเมืองที่มุฮัมมัดเกิด มีหญิงหม้ายผู้มั่งคั่งผู้หนึ่งชื่อนางคอดีเยะ (Khadija) ทำการค้าติดต่อกับหัวเมืองต่าง ๆ นางได้มอบหน้าที่ให้มุฮัมมัดเป็นผู้นำกระบวนสินค้าไปขายยังประเทศซีเรีย ด้วยความซื่อสัตย์และเฉลียวฉลาดของมุฮัมมัด ทำให้การค้าขายครั้งนี้ได้ผลกำไรอย่างงดงามเป็นที่พอใจของนายจ้าง นางจึงได้ขอแต่งงานกับมุฮัมมัด และในที่สุดทั้งสองก็ได้แต่งงานกัน ซึ่งขณะนั้นมุฮัมมัดอายุ ๒๕ ปี ส่วนนางคอดีเยะอายุ ๔๐ ปี

นางคอดีเยะเป็นสตรีที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติของกุลสตรีทุกประการ จึงทำให้ชีวิตครอบครัวของบุคคลทั้งสองดำเนินไปด้วยความราบรื่นและมีความสุข แม้ว่านางจะมีอายุแก่กว่าสามีถึง ๑๕ ปี ก็ได้เป็นปัญหาหรือมีอุปสรรคแต่อย่างใด นางและสามีต่างช่วยกันทำมาค้าขายประกอบอาชีพด้วยความวิริยะอุตสาหะ จนกิจการค้าเจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับ นางคอดีเยะมีบุตรกับมุฮัมมัด ๗ คน เป็นชาย ๓ คน หญิง ๔ คน แต่บุตรชายทั้งสามได้เสียชีวิตเสียแต่ยังเยาว์ จึงเหลือเพียงบุตรหญิง มุฮัมมัดเป็นสามีที่รักภรรยาและบุตรอย่างเสมอต้นเสมอปลาย คอยดูแลเอาใจใส่อย่างใกล้ชิด ในยามที่บุตรหรือภรรยาเจ็บป่วยก็อยู่เคียงข้าง

คอยพยาบาลตลอดเวลา และท่านยังเป็นผู้ชายที่ตีพิเศษไปกว่าชายมักกะฮ์ทั่วไปในสมัยนั้น ท่านช่วยเหลือภรรยาในกิจการงานทุกอย่างแม้แต่งานบ้านซึ่งชายชาวมักกะฮ์ถือว่าเป็นหน้าที่ของภรรยาเท่านั้น

สำหรับนางคอดีเย่นั้น นอกจากจะเป็นภรรยาที่ดีของสามีแล้ว ยังได้ชื่อว่าเป็นมุสลิมคนแรก เพราะเมื่อมุฮัมมัดได้รับโองการจากพระเจ้า และบรรลุมิธรรมเป็นท่านนบีมุฮัมมัดแล้ว ท่านได้นำมาบอกกล่าวแก่ภรรยาเป็นคนแรกและก็ได้รับความเชื่อถ้อยตลอดทั้งเป็นกำลังใจสนับสนุนเป็นอย่างดีจากนาง นางคอดีเย่ได้เป็นกำลังสำคัญในการประกาศศาสนาของท่านนบีมุฮัมมัดจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต เมื่อนางสิ้นชีวิตลงเมื่ออายุ ๖๕ ปีนั้น ท่านนบีมุฮัมมัดเศร้าโศกเสียใจ และอาลัยอาวรณ์เป็นอย่างมาก เพราะนางได้เป็นกำลังสำคัญที่ทำให้ท่านได้เป็นศาสดาของศาสนาอิสลาม ท่านได้พูดถึงภรรยาของท่านเสมอว่า “เธอเชื่อฉันในขณะที่ไม่มีใครเชื่อ เธอเป็นมิตรและเป็นเพื่อนคู่ใจในขณะที่คนทั้งโลกเป็นศัตรูต่อฉัน” (พระพรหมณี ๒๕๐๕ : ๑๐๒)

อาหารับสมัยก่อนอิสลาม

ดินแดนอาหรับเป็นทะเลทรายเสียส่วนใหญ่ มีเป็นส่วนน้อยที่เป็นที่ราบอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ เช่นเมืองเยเมนซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ จึงทำให้เมืองนี้เป็นเมืองที่มีการแก่งแย่งกันในการปกครองอยู่ตลอดเวลา ส่วนเมืองสองเมืองที่อยู่เหนือขึ้นไป เป็นเมืองที่มีความเจริญในด้านวัฒนธรรมคือเมืองมักกะฮ์และเมืองยาทริบ ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นมะดีนะฮ์

อาหารับสมัยก่อนท่านนบีมุฮัมมัดเป็นสมัยที่ป่าเถื่อน ชาวอาหรับแตกแยกออกเป็นหลายกลุ่ม ขาดความสามัคคียากแก่การปกครอง แต่ละกลุ่มมีหัวหน้าซึ่งส่วนมากเป็นพ่อค้าหรือนักบวช ที่มีอำนาจควบคุมได้ในทางการค้าและศาสนา มีการแก่งแย่งอำนาจและวิวาทกันอยู่เนือง ๆ ความคิดเห็นแตกแยกกัน ไม่มีศาสนาเป็นแก่นสาร คนส่วนใหญ่นับถือเทพเจ้าและรูปเคารพต่าง ๆ (ที่เรียกกันว่าเจวิด ซึ่งหมายถึงรูปปั้นและรูปแกะสลักต่าง ๆ) ประชาชนไม่มีศีลธรรม มีการวิวาทฆ่าฟัน ช่มเหรงรังแก โดยเฉพาะสตรีจะถูกช่มเหรงรังแกมากที่สุด

การกระทำที่ป่าเถื่อนไร้ศีลธรรมและมนุษยธรรมในสมัยนั้น เช่น

- การฆ่าเด็กซึ่งส่วนมากจะฆ่าเด็กผู้หญิงเพราะถือว่าเป็นภาระและไม่มีประโยชน์ ทั้งนี้เพราะการมีลูกหญิงถือเป็นเรื่องอัปมงคลและจะนำความยากจนมาสู่ตน
- การจับคนมาบูชาตัณหา
- การผิดประเวณีโดยไม่เลือกคู่ใครเมียใคร

- สตรีไม่มีสิทธิในมรดก
- การดื่มสุรา ของมีเนมา เล่นการพนันเป็นกิจวัตร
- การทะเลาะวิวาทประหัตประหารกันเอง
- วิหารกะบะฮ์ อันเป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์ กลายมาเป็นที่รวมของบรรดารูปเคารพต่าง ๆ และกลายเป็นที่บวงสรวงบูชาัญญ
- บรรดาคำสอนของศาสดายุคต้น ๆ ได้ถูกละเลยเพิกเฉย

ฯลฯ

ท่านนบีมุฮัมมัดเกิดมาท่ามกลางสภาพสังคมที่เสื่อมทรามเช่นนี้ จึงคิดหาวิธีที่จะช่วยปรับปรุงแก้ไขสถานการณ์ให้ดีขึ้น เท่าที่ความสามารถของท่านจะทำได้ เช่นเมื่ออายุ ๒๐ ปี ท่านได้จัดตั้งชมรมอาสาสมัครสงเคราะห์ “ฮิลฟีอัลฟุฎูล” เพื่อช่วยเหลือคนจน ทาส ที่ถูกกดขี่ ฯลฯ (เสาวนีย์ จิตต์หมวด ๒๕๒๔ : ๖๗)

การบรรลุภูมิธรรม

เมื่อมุฮัมมัดแต่งงานกับนางคอดีเยแล้ว ท่านได้ใช้เวลาว่างหาความสงบทางใจ และบำเพ็ญสมาธิอยู่ที่ ถ้ำฮิรบ บน ภูเขานูร์ และในคืนหนึ่งของเดือนรอมฎอน (เดือน ๘) ท่านได้นั่งบำเพ็ญสมาธิในถ้ำดังกล่าว ขณะที่ใจกำลังสงบได้ปรากฏเทวทูตนามว่าญิบรีล หรือกาเบรียล (Gabriel) นำโองการของอัลลอฮ์เจ้ามาให้อ่าน ความว่า “จงอ่านในนามของอัลลอฮ์เจ้าผู้ทรงสร้างมนุษย์และสรรพสิ่งด้วยก้อนเลือด” (Lewis M. Hopfe ๑๙๘๓ : ๔๔๒)

การเกิดญาณทัสสนะในคำสอนของพระเจ้าโดยผ่านทางเทวทูตนี้ จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้บรรลุภูมิธรรม เป็นศาสดาแห่งศาสนาอิสลาม และได้นามใหม่ว่า ท่านนบีมุฮัมมัด ซึ่งขณะนั้นท่านอายุได้ ๔๐ ปี

การประกาศศาสนา

เมื่อท่านนบีมุฮัมมัดได้ประกาศศาสนาเป็นครั้งแรกนั้น ท่านมิได้ประกาศอย่างเปิดเผย หากเริ่มจากคนใกล้ชิดก่อน บุคคลแรกที่ท่านสอนศาสนาให้คือนางคอดีเยภรรยาของท่าน จากนั้นจึงขยายวงออกไปสู่บรรดาญาติมิตร การประกาศเป็นไปอย่างระมัดระวัง เนื่องจากแนวความคิดทางศาสนาที่ท่านได้รับการนับถือพระเจ้าองค์เดียวนั้นขัดแย้งกับแนวความคิดที่คนทั้งหลายนับถืออยู่แต่เดิม คือการนับถือพระเจ้าหลายองค์และการบูชารูปเคารพต่าง ๆ

ระยะสามปีแรก การประกาศศาสนาของท่านเป็นไปอย่างลับ ๆ เพราะไม่สามารถ

ประกาศอย่างเปิดเผยได้ แต่หลังจากนั้น เมื่อท่านได้รับคำสั่งจากพระเป็นเจ้าให้ประกาศ โดยเปิดเผย ท่านจึงกล้าที่จะประกาศศาสนาอย่างเปิดเผย เมื่อท่านนบีมุฮัมมัดอายุได้ ๔๕ ปี ท่านจึงได้ประกาศศาสนาชนิดที่ไม่มีกัณฑ์ปิดบังซ่อนเร้นอีกต่อไป แต่ท่านก็ต้องพบกับอุปสรรคต่าง ๆ มากมาย เนื่องจากคำสอนของท่านได้ถูกพวกกุเรชอันเป็นเผ่าเดียวกับท่านคัดค้าน ถึงกับมีการลอบทำร้ายผู้นับถือ ท่านนบีมุฮัมมัดได้ถูกประณามหยามเหยียดและถูกกลั่นแกล้ง นานาประการจากคนเผ่าเดียวกัน เช่นถูกกีดกันในการไปประกอบศาสนกิจที่บัยตุลลอฮ์ ถูกขว้างปาด้วยวัตดูของแข็งและสิ่งปฏิกูลจนถึงขั้นมุ่งเอาชีวิต บรรดามุสลิมที่เป็นสาวกของท่าน ก็ถูกกลั่นแกล้งเช่นกัน พวกเขาถูกรบกวนด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ถูกจับขัง ให้อดอาหาร โขยด้วยแส้หนัง ตีด้วยไม้พลอง ถูกรมด้วยควัน ถูกทับด้วยก้อนหิน ถูกจับแขวนโดยหัวห้อยลง แล้วนำด้วยเหล็กร้อนบริเวณหน้าอกและหลัง ให้เหล็กแหลมทิ่มเข้าไปทั่วร่างกาย บ้างก็ถูกมัดเท้าทั้งสองข้างแล้วลากไปตามพื้นทรายอันร้อนระอุ เอาหอกเสียบอกแล้วปล่อยให้ตายอย่างอนาถ ฯลฯ

ลักษณะทารุณอย่างป่าเถื่อนเหล่านี้เกิดขึ้นกับผู้ที่หันมานับถือศาสนาอิสลาม ไม่เลือกว่าหญิงหรือชาย การเป็นมุสลิมในสมัยนั้นจึงเป็นความยากลำบาก แต่กระนั้นชาวมุสลิมก็มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ การทำร้ายผู้นับถือศาสนาอิสลามกลายเป็นความแตกแยกอย่างใหญ่หลวงระหว่างสาวกของท่านนบีมุฮัมมัดกับชนเผ่ากุเรชที่นับถือศาสนาเดิม

ในบรรดาผู้นับถือศาสนาอิสลามอันเป็นศาสนาใหม่นี้ มีพ่อค้าสำคัญชาวเมืองยาทริบ ๑๒ คนที่นับถือท่านนบีมุฮัมมัดว่าเป็นศาสนทูตของพระเจ้าจริง บุคคลทั้ง ๑๒ คนนี้ได้แนะนำให้ท่านนบีมุฮัมมัดหนีจากเมืองมักกะฮ์ไปอยู่เมืองยาทริบซึ่งอยู่ห่างจากมักกะฮ์ประมาณ ๒๖๐ ไมล์ และคิดเป็นระยะทางเดินที่ใช้เวลาถึง ๑๑ วัน ท่านนบีมุฮัมมัดจึงตัดสินใจให้สาวกอพยพจากมักกะฮ์ไปยาทริบ ใช้เวลาเดินทางเพียง ๘ วัน ปีที่ท่านนบีมุฮัมมัดอพยพไปอยู่เมืองยาทริบถือเป็นปีเริ่มศักราชของอิสลาม เรียกว่าฮิจเราะห์ศักราช ฮิจเราะห์ศักราชที่ ๑ ตรงกับ ค.ศ. ๖๒๒ (พ.ศ. ๑๑๖๕) เมื่อท่านนบีมุฮัมมัดมาอยู่ยาทริบแล้ว ชาวเมืองทั้งหลายก็ได้พร้อมใจกันเปลี่ยนชื่อเมืองยาทริบ (Yathrib) มาเป็นมะดีนะฮ์ (Medina) แปลว่าเมืองของท่านนบีมุฮัมมัด

ที่เมืองมะดีนะฮ์ ท่านนบีมุฮัมมัดมีโอกาสสอนศาสนาได้อย่างอิสระ แต่ก็ต้องพบกับอุปสรรคคือ ความเจ็บไข้ได้ป่วย เนื่องจากไม่คุ้นเคยกับดินฟ้าอากาศของเมืองนี้ นอกจากนี้ยังมีอุปสรรคสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ การถูกรุกรานจากชนเผ่ากุเรชที่ตั้งใจทำลายลัทธิการนับถือพระเจ้าองค์เดียวที่ท่านนบีมุฮัมมัดสอน ท่านนบีมุฮัมมัดได้นำสาวกออกสู้รบกับศัตรู

หลายครั้งและคอยหาโอกาสที่จะกลับคืนสู่มักกะฮ์อันเป็นเมืองบ้านเกิดเพื่อเผยแผ่ศาสนาของตน

เมื่อได้มักกะฮ์แล้ว ท่านนบีมุฮัมมัดก็มีโอกาสเผยแผ่ศาสนาได้อย่างเต็มที่ สถานที่ที่ใช้เป็นที่ชุมนุมของมุสลิมในกรุงมักกะฮ์คือ บัยตุลลอฮ์หรือวิหารกะบะฮ์ อันเป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์หรืออยู่ใจกลางเมืองมักกะฮ์ เป็นวิหารรูปสี่เหลี่ยม ภายในเป็นที่ประดิษฐานหินสี่เหลี่ยมสีดำที่เรียกว่าหินกะบะฮ์ วิหารดังกล่าวเป็นศูนย์กลางการนับถือลัทธิศาสนาของคนอาหรับมาแต่โบราณ

ในบั้นปลายชีวิตท่านนบีมุฮัมมัดได้เดินทางกลับมายังเมืองมะดีนะฮ์อีก เพราะท่านระลึกอยู่เสมอว่าชาวเมืองมะดีนะฮ์เป็นผู้ให้ชีวิตแก่ท่าน ท่านจึงควรกลับมาอยู่กับเขาในวาระสุดท้าย เมื่อท่านอายุได้ ๖๒ ปี ท่านรู้สึกว่าจะไม่สามารถทนต่อความทุกข์ทรมานทางสังขารได้นานนัก จึงเดินทางพร้อมสาวกไปยังเมืองมักกะฮ์เพื่อทำฮัจญ์ครั้งสุดท้าย หรือที่เรียกว่านมัสการครั้งสุดท้าย เมื่อกลับจากนมัสการครั้งสุดท้ายแล้วร่างกายของท่านก็อ่อนแอลงตามลำดับ จนกระทั่งจากไปด้วยอาการอันสงบ รวมอายุได้ ๖๓ ปี (ค.ศ. ๖๓๓)

เมื่อท่านนบีมุฮัมมัดสิ้นชีวิตแล้ว อุมุบักร (Abu Bakr) ผู้เป็นทั้งเพื่อนและพ่อตา^(๑) ได้เป็นผู้สืบต่อแทนเรียกว่ากาหลิบ อุมุบักรต้องทำงานอย่างหนักเพราะเมื่อสิ้นท่านนบีมุฮัมมัดเสียแล้ว กำลังของสาวกก็แตกแยกกันออกไป พวกที่เคยอ่อนน้อมก็พากันแข็งข้อจนทำสงครามกับคนเหล่านั้นอีกระยะหนึ่งและได้สิ้นชีพลงในปีต่อมา

นิกายในศาสนา

ดังได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ แล้วว่า เป็นธรรมชาติของศาสนาทุกศาสนาที่ต้องแตกออกเป็นนิกาย ศาสนาอิสลามก็เช่นเดียวกัน เมื่อสิ้นท่านนบีมุฮัมมัดแล้วชาวมุสลิมทั้งหลายในดินแดนต่าง ๆ ก็แตกแยกกัน เพราะแก่งแย่งอำนาจทางการเมือง การแตกแยกนิกายต่าง ๆ จึงไม่ใช่การแตกแยกในการปฏิบัติศาสนกิจ หากแต่เป็นการแตกแยกแนวความคิดทางการเมืองในเรื่องตำแหน่งผู้นำ คือกลุ่มหนึ่งมีความเห็นว่าผู้ที่จะเป็นผู้นำโลกมุสลิมต่อจากท่านศาสดาคือทายาทของท่าน ซึ่งทายาทที่มีความใกล้ชิดกับท่านศาสดาที่สุดคือ ท่านอะลี เพราะเป็นทั้งลูกพี่ลูกน้อง บุตรบุญธรรม บุตรเขย ฉะนั้นผู้นำจึงจะต้องเป็นตำแหน่งที่จะรับการแต่งตั้งทางสายโลหิตสืบต่อกันไป กลุ่มนี้เรียกว่าชีอะฮ์ (เสวนีย์ยัจิดต์หมวด ๒๕๒๔ : ๕๒๕) อีกกลุ่มหนึ่งมีความเห็นว่า ผู้ที่จะเป็นผู้นำต่อไปจะต้องเลือกตั้ง กลุ่มนี้เรียกว่าคอวาริจญ์

กลุ่มทั้งสองนี้มีลักษณะเด่นชัดมากในสมัยที่ท่านอะลีเป็นคอดีฟะฮ์^(๒) ทั้งนี้

(๑) อุมุบักร เป็นบิดาของนางอาชีซะห์ ภรรยาคนที่ ๑๑ และคนสุดท้ายของท่านนบี

(๒) ท่านอะลี เป็นคอดีฟะฮ์คนที่ ๔

เพราะเกิดเหตุการณ์สืบเนื่องต่อกันมาและรุนแรงขึ้น เช่น ท่านอุษมาน คอลีพะหุคนที่สามถูกฆ่าตาย แต่ท่านอะลีหากคนร้ายมาลงโทษไม่ได้ จึงมีผู้เข้าใจว่าท่านอะลีสู้เห็นในเหตุการณ์นี้ด้วย และการที่มูอาวิยะหุประกาศตั้งตัวเป็นคอลีพะหุคนต่อไปที่ประเทศชามหรือซีเรีย โดยไม่ยอมรับการเป็นคอลีพะหุของท่านอะลี จนต้องยกทัพปะทะกัน แต่ท่านอะลียอมทำการเจรจาสงบศึกด้วยซึ่งทำให้พวกศอวาริจญ์โกรธมาก ในการที่ท่านอะลียอมเจรจากับผู้ผิด คือมูอาวิยะหุ กลุ่มศอวาริจญ์จึงวางแผนฆ่าบุคคลทั้ง ๓ คือ ท่านอะลี มูอาวิยะหุ และอับรุษนุ้ลอัศ ตัวการในการเจรจา แต่ผู้ปฏิบัติตามแผนสำเร็จอยู่เพียงคนเดียว คือ ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ไปฆ่าท่านอะลี จากเหตุการณ์นี้จึงเกิดกลุ่มใหม่ขึ้นอีกกลุ่ม เพราะไม่เห็นด้วยกับการกระทำของกลุ่มศอวาริจญ์ ทำให้กลุ่มศอวาริจญ์ค่อย ๆ เลือนหายไป กลุ่มใหม่ที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่า กลุ่มอะหฺลิสซุนนะหุ ซึ่งเรียกสั้น ๆ ว่าซุนนะหุ

ความแตกต่างของสองกลุ่มนี้ คือ กลุ่มซุนนะหุ มีคำปฏิญาณตั้งใจความในคัมภีร์อัล-กุรอานว่า “ข้าขอปฏิญาณว่าไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮฺ และแท้จริงท่านนบีมุฮัมมัดคือศาสนทูตของพระองค์อัลลอฮฺ”

กลุ่มชีอะหฺ มีคำปฏิญาณว่า “ข้าขอปฏิญาณว่าไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮฺและแท้จริงท่านศาสดามุฮัมมัดคือศาสนทูตของพระองค์และท่านอะลีเป็นผู้ใกล้ชิด (วะลีย) ของพระองค์ เป็นผู้สืบการปกครอง (วะซีย) จากศาสนทูตของพระองค์อัลลอฮฺ”

มุสลิมชีอะหฺ มีมากในประเทศอิหร่าน (เปอร์เซีย) อิรักและอินเดีย และชีอะหฺ ยังแบ่งเป็นกลุ่มต่าง ๆ หลายกลุ่มตามความเชื่อถือศรัทธา สำหรับมุสลิมบริเวณภูมิภาคเจอร์ญูฟาสน์ เรียกว่า เจ้าเซ็น ซึ่งเป็นชีอะหฺพวกหนึ่ง หมายถึงว่าในกลุ่มหรือนิกายชีอะหฺยังมีการประกอบกิจที่แตกต่างกันไป สำหรับกลุ่มที่มีความเจ็บแค้น ความสงสาร ระลึกถึงในมรดกกรรมของท่านฮุเซ็น^(๑) มากจึงประกอบพิธีเพื่อท่านฮุเซ็น และที่เรียกว่าเจ้าเซ็น สันนิษฐานว่าในขณะที่ทำพิธีกรรมจะร้องว่า “ญาฮุเซ็น ๆ” บุคคลที่ได้ยินคงได้ยินเพี้ยนไป จึงเรียกชีอะหฺกลุ่มนี้ว่า “เจ้าเซ็น”

เจ้าเซ็นมีความเชื่อถือศรัทธาว่า ผู้บริสุทธิ์มีทั้งหมด ๕ คน คือ ท่านนบีมุฮัมมัด พระนางฟาติมะหฺ ท่านอะลี ท่านฮาซัน และท่านฮุเซ็น (ซึ่งจะช่วยพวกเขาได้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า) ดังนั้นในพิธีเต้นเจ้าเซ็นเขาจึงทำสัญลักษณ์แทนบุคคลทั้ง ๕ นี้ ในรูปนิ้วทั้ง ๕

การเต้นเจ้าเซ็นจะกระทำในเดือนมุฮัรรอหม (เดือนที่ ๑ ของฮิจเราะห์ศักราช เดือนที่

(๑) ฮุเซ็น บุตรชายคนเล็กของท่านอะลีที่เกิดจากพระนางฟาติมะหฺ ซึ่งท่านถูกพวกมูอาวิยะหุฆ่าตายอย่างทารุณ ที่ตำบลกัรบลาประเทศอิรัก

ท่านสุเขินและบริวารถูกฆ่าตายเป็นเวลา ๑๐ วัน ตั้งแต่วันที่ ๑-๑๐ มุฮัรรอหม

พิธีเดินเข้าเซินประกอบด้วยการแห่สัญลักษณ์ของผู้วิทูทธิ์ทั้ง ๕ การแห่ศพ (สิ่งสมมุติซึ่งประดิษฐ์และตกแต่งอย่างสวยงาม) การเดินเข้าเซินคือการเดินเวียน มือทูปอก พร้อมกับเปล่งเสียง “ญาสุเขิน” การเดินลุยไฟ และการกรีดศีรษะเป็นพิธีสุดท้าย

ดังนั้นศาสนาอิสลามจึงแบ่งออกเป็นนิกายใหญ่ ๒ นิกาย คือ

๑. นิกายชีอะหฺ นิกายนี้นับถือวงศ์ของอะลีผู้เป็นบุตรเขยของท่านนบีมุฮัมมัด ไม่ยอมรับว่าอับบักฺร และอุมร์หรือคนอื่น ๆ ที่มีช่วงศัที่สืบเนื่องมาจากอะลีว่าเป็นกาหฺลิบที่ถูกต้องและไม่ใช่ศาสนทายาทที่แท้จริงของท่านนบีมุฮัมมัด

๒. นิกายซุนนะหฺ เป็นนิกายที่มีศาสนิกมาก คำว่า ซุนนะหฺ หมายความว่าถือตามแบบฉบับเดิม เพราะฉะนั้นหลักสำคัญของนิกายนี้ จึงอยู่ที่ถือตามคำสอนเดิมอย่างเคร่งครัด ศาสนิกในนิกายซุนนะหฺต่างมุ่งรักษาคำสอนเดิมไว้อย่างมั่นคง ไม่ยอมดัดแปลงแก้ไขใด ๆ ทั้งสิ้น ของเดิมมีอย่างไรก็นับถืออย่างนั้น ส่วนพวกที่ชอบแต่งเติมแก้ไขหรือปรับปรุงให้เป็นอย่างอื่นถือว่าเป็นศัตรูกับศาสนิกนิกายนี้ นิกายซุนนะหฺนับถืออับบักฺร ว่าเป็นกาหฺลิบสืบต่อจากท่านนบีมุฮัมมัดเพราะเป็นทั้งเพื่อนและพ่อตา กล่าวคือเป็นบิดาของนางอาชีซะหฺ (Aisha) ภรรยาคนสุดท้ายของท่านนบีมุฮัมมัด

คัมภีร์สำคัญ

คัมภีร์สำคัญของศาสนาอิสลามมีชื่อว่าอัล-กุรอาน (Al-Quran) เป็นคัมภีร์บันทึกคำสอนซึ่งชาวมุสลิมเชื่อว่าเป็นโองการจากอัลลอฮฺโดยผ่านทางท่านนบีมุฮัมมัด โองการทั้งหมดมี ๖,๖๖๐ โองการ แบ่งเป็นบทเรียกว่าซูเราะหฺซึ่งมีทั้งหมด ๑๑๔ ซูเราะหฺ ในแต่ละซูเราะหฺแบ่งเป็นข้อ ๆ เรียกว่าอายะหฺ โองการเหล่านี้อัลลอฮฺมิได้ประทานมาในคราวเดียวกัน แต่มีการทยอยมาตามระยะเวลาและเหตุการณ์ซึ่งกินเวลาถึง ๒๓ ปี จึงได้เป็นคัมภีร์อัล-กุรอาน

เมื่อท่านนบีมุฮัมมัดได้รับโองการจากอัลลอฮฺแล้วนำมาถ่ายทอดให้แก่บรรดาผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับท่านและให้สาวกบันทึกเอาไว้ สาวกส่วนมากสามารถท่องจำข้อความเหล่านั้นไว้จนขึ้นใจ

การมีโองการลงมาหรือการเปิดเผยจากพระเจ้านั้นมี ๓ ลักษณะด้วยกัน คือ

๑. เป็นลักษณะที่ผู้รับโองการตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอำนาจลึกลับและได้รับการชี้นำเข้ามาสู่จิตใจอย่างฉับพลัน เป็นความคิดที่แวบขึ้นในดวงจิต ซึ่งจะขจัดความสงสัยและมองเห็นวิธีแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ให้หมดไปได้

๒. ลักษณะที่เป็นภาพเวลาหลับหรือขณะทิ้งบอยู่ อาจเรียกว่าเป็นความฝันก็ได้

๓. ลักษณะที่เปิดเผยโดยผ่านทางผู้นำศาสนาที่เรียกว่า ญิบรีล

สำหรับโองการต่าง ๆ ในอัล-กุรอานถูกเปิดเผยมายังท่านนบีมุฮัมมัดเป็นวิธีที่ ๓ อัล-กุรอานยอมรับบรรดาคัมภีร์ต่าง ๆ ของศาสนายิว (ยูดา) และศาสนาคริสต์โดยถือว่าเป็นการเปิดเผยของอัลลอฮ์เช่นเดียวกัน และอัล-กุรอานเป็นคัมภีร์สุดท้ายที่อัลลอฮ์ประทาน และเป็นคัมภีร์ที่สมบูรณ์ที่สุด

อัล-กุรอานเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยหลัก ๓ ประการอันเป็นรากฐานของศาสนาอิสลาม คือ

๑. หลักศรัทธาหรือความเชื่อในศาสนา เรียกว่าอิมาน (IMĀN)

๒. หลักปฏิบัติหรือหน้าที่ในศาสนา เรียกว่าอิบาดะห์ (IBADĀT)

๓. หลักคุณธรรมหรือหลักความดี เรียกว่าอิหฺซาน (ISHĀN)

ผู้นับถือศาสนาอิสลามทุกคนต้องมีความรู้ในหลัก ๓ ประการอย่างแท้จริง หลัก ๓ ประการดังกล่าวมีสาระสำคัญดังนี้

๑. หลักศรัทธาหรือความเชื่อในศาสนา

คือหลักคำสอนที่มุสลิมทุกคนจะต้องเชื่อว่าเป็นความจริงแท้และต้องยึดถืออย่างมั่นคง แม้จะไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยผัสสะทั้ง ๕ ก็ตาม หลักศรัทธามี ๖ ประการ คือ

๑.๑ ศรัทธาต่ออัลลอฮ์ คือต้องเชื่อมั่นว่าพระเจ้ามีจริง พระนามของพระเจ้าในภาษาอาหรับคือ อัลลอฮ์ ในภาษาอื่นอาจเรียกอย่างอื่นแต่ก็เป็นพระเจ้าองค์เดียวกัน มุสลิมต้องศรัทธาในอัลลอฮ์ว่าเป็นพระเจ้าองค์เดียวและเป็นผู้ทรงคุณลักษณะดังนี้ คือ

- ทรงเป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่างในเอกภพ
- ทรงเป็นผู้มีอยู่ตลอดเวลา ไม่มีจุดเริ่มต้นและไม่มีจุดจบ
- ทรงดำรงอยู่เอง ไม่มีใครสร้างพระองค์
- ทรงสรรพเดช ตั้พัพญญ
- ทรงความยุติธรรม ทรงพระเมตตา
- ทรงเป็นผู้พิพากษาในการตัดสินชีวิตมนุษย์ในวันสุดท้ายที่เรียกว่าวันพิพากษา

ศรัทธาที่แท้จริงของมุสลิมต่ออัลลอฮ์นั้นหมายถึงการถวายทั้งกายและใจให้แก่พระองค์ การปฏิบัติผิดไปจากนี้ เช่น การยอมรับนับถือพระเจ้าองค์อื่นด้วย หรือการนับถือสิ่งอื่นใด เทียบเท่าพระองค์ถือว่าเป็นบาปมหันต์ที่มีอาชยกโทษให้ได้ มุสลิมที่ศรัทธาต่ออัลลอฮ์อย่างแท้จริงจะทำให้เขาละเว้นจากการทำชั่ว ทำแต่ความดี มีพลังใจที่จะเผชิญกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะดีหรือร้าย การศรัทธาต่ออัลลอฮ์จึงเป็นหัวใจของการเป็นมุสลิม

๑.๒ ศรัทธาต่อบรรดามลาอิกะห์หรือเทวทูต มลาอิกะห์มีจำนวนมากมาที่สุด จะประมาณได้ ทำหน้าที่สนองพระบัญชาอัลลอฮ์แตกต่างกัน คุณลักษณะของมลาอิกะห์มีดังนี้

- เป็นสิ่งที่อัลลอฮ์ทรงสร้างขึ้นเพื่อทำหน้าที่ต่าง ๆ ตามที่พระองค์กำหนด
- ไม่ต้องการหลับนอน
- จำแลงเป็นรูปต่าง ๆ ได้
- ไม่มีบิดามารดา บุตร ภรรยา
- ปฏิบัติแต่คุณธรรมล้วน ๆ
- ไม่ละเมิดฝ่าฝืนบัญชาของอัลลอฮ์เลย
- ไม่กิน ดื่ม ขับถ่าย ไม่มีกิเลสตัณหา

มลาอิกะห์มีหน้าที่ปฏิบัติกรต่าง ๆ กัน ที่สำคัญมี

- ๑.๒.๑ อุบัยรียัล ทำหน้าที่นำโองการจากอัลลอฮ์มาสู่ศาสนทูตของพระองค์
- ๑.๒.๒ อิสรอฟีล ทำหน้าที่ประกาศศัฟท์สัญญาณมหาวิบัติ และศัฟท์สัญญาณมหาอุบัติในวันสิ้นโลก
- ๑.๒.๓ มีกาอิล ทำหน้าที่นำลาภบังจายต่าง ๆ จากอัลลอฮ์มายังปวงสัตว์โลก
- ๑.๒.๔ อิสรออิล ทำหน้าที่มรณทูต ปลิดชีพสัตว์โลกทั้งปวง (ถอดวิญญาณมนุษย์ออกจากร่าง)
- ๑.๒.๕ มุนกัร-นกีร ทำหน้าที่สัมภาษณ์ผู้ตาย ณ หลุมสุสาน
- ๑.๒.๖ รกิบ-อติดี ทำหน้าที่บันทึกกรรมดีกรรมชั่วของมวลมนุษย์
- ๑.๒.๗ มาลิก ทำหน้าที่นิรยบาลดูแลกิจการภายในนรก
- ๑.๒.๘ ริตวาน ทำหน้าที่สักคบาลดูแลกิจการภายในสวรรค์

ผู้ที่จะเป็นมุสลิมอย่างสมบูรณ์ได้ต้องศรัทธาว่าเทวทูตเหล่านี้มีจริง อันจะเป็นผลดีแก่ผู้ศรัทธาเอง คือจะทำให้เขาทำแต่ความดี ละเว้นความชั่ว เพราะแต่ละคนมีเทวทูตคอยบันทึกความดีความชั่วอยู่ตลอดเวลา

๑.๓ ศรัทธาต่อบรรดาพระคัมภีร์ คัมภีร์ที่ว่านี้หมายถึงคัมภีร์จำนวน ๑๐๔ เล่มที่อัลลอฮ์ได้ประทานแก่เหล่าศาสนทูตของพระองค์ เพื่อนำมาประกาศเผยแผ่แก่ปวงประชาชาติให้หันห่างออกจากความมืดมนไปสู่ทางอันสว่างไสวและเที่ยงตรง คัมภีร์ที่สำคัญมีอยู่ ๔

คัมภีร์ คือ

๑.๓.๑ คัมภีร์โตราห์หรือเตารอต (Torah) ประทานแก่คนบีรูชาหรือโมเสส (Moses) เป็นภาษาฮีบรู

๑.๓.๒ คัมภีร์ซะบูร์ (Zaboor) ประทานแก่คนบีดาวิดหรือดาวิด (David) เป็นภาษาฮีบรูไบบราณ

๑.๓.๓ คัมภีร์อินญีล (Injeel or Gospel) ประทานแก่คนบีอีซาหรือเยซู (Jesus) เป็นภาษาซีเรียไบบราณ

๑.๓.๔ คัมภีร์อัล-กูราน (Al-Quran) ประทานแก่คนบีมุฮัมมัด (Muhammad) เป็นภาษาอาหรับ อัล-กูราน เป็นคัมภีร์ฉบับสุดท้ายที่สมบูรณ์ที่สุดและมุสลิมเชื่อว่าท่านนบีมุฮัมมัดเป็นนบีคนสุดท้าย

คัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งหมดนี้สรุปคำสอนได้เป็น ๒ ประการ คือ

๑. สอนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า
๒. สอนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน

ตัวอย่างคำสอนในคัมภีร์อัล-กูราน

“บุคคลเหล่านั้นตามสูเจ้าถึงเรื่องสุราและการพนัน จงกล่าวเถิด ทั้งสองนั้นมีบาปหนักและมีคุณบ้าง” (กูราน ๒ : ๒๑๕)^(๑)

“ความวิตติจะมีแก่ผู้ค้นหาและผู้ปรักปรำ ผู้สะสมสมบัติและนับมันเนื่อง ๆ เขาคิดว่าสมบัติของเขาจะทำให้เขาอยู่ได้ตลอดไป หากเช่นนั้นไม่ เขาจะถูกโยนลงไปในไฟที่แตกเป็นพะเนียง” (กูราน ๑๐๐๔ : ๑-๔)

“จงรู้เถิดว่าชีวิตของมนุษย์ในโลกนี้เป็นเพียงการละเล่นและบันเทิงและความเฟริศแพรว และการล่าพองระหว่างสูเจ้า และการแข่งขันเพิ่มพูนทรัพย์สมบัติและลูก ๆ เท่านั้น อุปมาดั่งน้ำฝนที่ทำให้ชาวไร่พอใจในการรอกงามของพืชของเขาแล้วมันค่อยผันแปรไป ดังนั้นเขาเห็นมันเป็นสีเหลืองแล้วกลายเป็นเหี่ยวแห้ง และในโลกหน้าคือการลงโทษอันสาหัส (สำหรับพวกนักวัดอุญิม) และชีวิตของโลกนี้มีใช้อื่นใดนอกจากบัจจัยแห่งมายา (ดังนั้นจงอย่าระเริงกับชีวิต)” (กูราน ๑๗ : ๒๐)

(๑) หมายถึง คัมภีร์อัล-กูราน บทที่ ๒ ข้อที่ ๒๑๕

“ทุกชีวิตต้องชิมความตาย และเราทดลองดูเจ้าด้วยความทุกข์และความสุข โดยการทดลอง และยิ่งเราที่ผู้เจ้าต้องกลับมา (ในภายหลังเพื่อรับการตอบแทนกรรมดีและกรรมชั่ว)” (กุรอาน ๒๑ : ๓๕)

“จงสนใจในเวลา แท้จริงมนุษย์อยู่ในการขาดทุนแน่นอน เว้นแต่บรรดาผู้ศรัทธาและประกอบความดีทั้งหลาย และดักเตือนกันและกันในสังคม และดักเตือนกันและกันในชั้นสังคม” (กุรอาน ๑๐๓ : ๑-๓)

“บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย แท้จริงนำมา การพินัน การบูชาญ์ และการเสี่ยงตัว เป็นสิ่งโสมมจากการกระทำของมาร ดังนั้นจงหันห่างมันเสีย เพื่อเจ้าจะได้ประสบความสำเร็จ” (กุรอาน ๕ : ๕๓)

๑๓๑

๑.๕ ศรัทธาต่อบรรดาราอูลหรือศาสนทูต มุสลิมจะต้องศรัทธาว่าพระเจ้าทรงเลือกบุคคลในหมู่มนุษยชาติให้เป็นผู้สื่อสาร นำบทบัญญัติของพระองค์มาสั่งสอนแก่มวลมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย ศาสนทูตเป็นผู้ที่มีศักดิ์ศรีเหนือกว่ามนุษย์ทั้งหลาย ศาสนทูตที่กัมภีร์อัล-กุรอานได้กล่าวไว้มี ๒๕ ท่าน คือ (เสวานีย์ จิตต์หมวด ๒๕๒๔ : ๕๕)

๑. นบีอาดัม	(อ.ล) ^(๑)	๒. นบีอิद्रิส	(อ.ล)
๓. นบินุฮ	"	๔. นบียูด	"
๕. นบีสอลีห์	"	๖. นบีอิบรอฮีม	"
๗. นบีมูฏ	"	๘. นบีอิสฮาก	"
๘. นบียะอูบ	"	๑๐. นบียูซุบ	"
๑๑. นบีมูซา	"	๑๒. นบีสารูณ	"
๑๓. นบีมุฮัมมัด	"	๑๔. นบีมะการีซา	"
๑๕. นบียะหยา	"	๑๖. นบีดาวูด	"
๑๗. นบีอีซา	"	๑๘. นบีสุลัยมาน	"
๑๙. นบียิลยาส	"	๒๐. นบียัลอะสะฮ์	"

(๑) อ.ล. คำย่อของ อะลัฮิสชะลาม แปลว่า ขอความสันติจงมีแต่ท่าน เป็นคำสดุดีที่กล่าวหลังนามศาสดาทุกท่าน

๒๑. นบีอัยยูบ ' ๒๒. นบียูนุส '
๒๓. นบีนูฮฺ กิฟลี ' ๒๔. นบีสมาอิล '
๒๕. นบีมุฮัมมัด (ศ็อลลา)^(๑)

คุณสมบัตินี้ของศาสนทูตมี ๔ ประการคือ (มานพ วงศ์เสงี่ยม ๒๕๑๑ : ๓๘)

- ๑.๔.๑ ศิดกุน คือ วาจาสัตย์ ไม่พูดเท็จ
- ๑.๔.๒ อะมานะฮ์ คือ ไว้วางใจได้ ชื่อสัตย์สุจริต ไม่กระทำความชั่วฝ่าฝืนบทบัญญัติของอัลลอฮ์
- ๑.๔.๓ ตับติก คือ นำศาสนามาเผยแพร่แก่มนุษยย์โดยทั่วถึงไม่ปิดบังแม้แต่น้อย
- ๑.๔.๔ พะตอเนฮ์ คือ เกลี้ยวณลาด

ศาสนทูตเป็นมนุษยย์ที่พระเจ้าทรงเลือกให้ประกาศศาสนา มิได้เป็นบุตรพระเจ้า ศาสนทูตทั้งหลายล้วนเป็นศาสนทูตของอัลลอฮ์ จึงจำเป็นที่มุสลิมทุกคนต้องศรัทธาต่อทุก ๆ ท่าน โดยเสมอหน้ากัน

๑.๕ ศรัทธาต่อวันสิ้นโลก มุสลิมต้องศรัทธาว่าโลกนี้เป็นโลกที่ไม่จีรังยั่งยืน จะต้องมีการแตกสลาย เมื่อถึงวันนั้นมนุษยย์ทั้งหมดจะต้องไปรวม ณ ที่ของอัลลอฮ์เพื่อการสอบสวนและการตอบแทน

วันสิ้นโลกหรือวันอวสาน เป็นวันที่โลกพินาศ เป็นวันที่อึกทึกครึกโครมที่สุด วันแห่งความปั่นป่วนจลาจล สับสนอลหม่าน ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นสิ่งสร้างของอัลลอฮ์จะต้องสูญสลายสิ้น ก่อนจะถึงวันนั้นจะมีมิตรร้ายต่าง ๆ เกิดขึ้นก่อนเป็นการเตือน เช่น คนจะละทิ้งศาสนา เกิดสงครามใหญ่ ดินฟ้าอากาศวิปริต ฯลฯ เมื่อโลกจะพินาศ อีสรอฟิลจะส่งศัพท์สัญญาณมหาวิบัติโดยการแผดเสียงกัมปนาทซึ่งทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างพินาศหมดสิ้น ครั้นเมื่ออีสรอฟิลประกาศศัพท์สัญญาณมหาวิบัติอีกวาระหนึ่ง ทุกชีวิตที่ตายลงแล้วในแต่ละยุคตั้งแต่บรรพกาลจนถึงขณะนั้น จะถูกบรรจฺจุชีพให้ฟื้นขึ้นมาอีก แล้วไปรวม ณ ที่แห่งหนึ่งเพื่อรอการพิพากษาจากพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของซึ่งจะพิพากษาตามกรรมชั่วที่ทำไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ในโลก จะได้รับผลตอบแทนในปรภพ คือ ผู้ทำดีจะได้เข้าสวรรค์ ผู้ทำชั่วจะเข้าสู่นรก สำหรับปรโลกเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะมีอยู่ตลอดไป มนุษย์และสรรพสิ่งเกิดขึ้นแล้วจะคงอยู่ตลอดไปชั่วนิรันดร์

(๑) ศ็อลลา คำย่อของ ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะซัลลัม แปลว่า “ขอความโปรดปรานแห่งอัลลอฮ์ และความสันติสุขจงมีแก่ท่าน” เป็นสร้อยที่ใช้หลังนามของท่านศาสดามุฮัมมัดโดยเฉพาะ

๑.๖ ศรัทธาต่อกฎกำหนดสภาวะการณ กฏกำหนดสภาวะการณ เป็นกฎที่ควบคุมเอกภพหรือธรรมชาติทั้งหมด ทั้งนี้เพราะเมื่อพระเจ้าได้สร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นแล้วก็ทรงสร้างกฎที่จะควบคุมการทำงานของสิ่งเหล่านั้นให้ดำเนินไปอย่างเป็นระเบียบจนกว่าพระองค์จะทรงเปลี่ยนแปลงให้เป็นอย่างอื่น

มุสลิมต้องศรัทธาในความเป็นจริงของกฎกำหนดสภาวะการณที่พระเจ้าทรงกำหนดไว้แก่โลกและสรรพสิ่งทั้งปวง กฎดังกล่าวแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑.๖.๑ กฎที่ตายตัวหรือกฎธรรมชาติ คือ สภาวะที่ไม่อยู่ในวิสัยของมนุษย์ที่จะเลือกได้ เช่น การถือกำหนดชาติพันธุ์ การโคจรของดวงดาว การแปรปรวนของลมฟ้าอากาศ

๑.๖.๒ กฎที่ไม่ตายตัว คือ สภาวะที่อยู่ในวิสัยของมนุษย์ที่จะเลือกได้ กล่าวคือเมื่อพระเจ้าชี้ทางดีทางชั่วแก่มนุษย์แล้ว บางคนอาจเชื่อฟัง บางคนอาจฝ่าฝืน แต่ทุกคนจะต้องรับผลสนองตามที่ตนประพฤติปฏิบัตินั้น ๆ ตามเกณฑ์ที่พระองค์ทรงกำหนดไว้ เช่น ทรงใช้ห้ามมนุษย์บริจาทานแต่บางคนก็ไม่ยอมบริจาท หรือทรงห้ามมิให้กินหาใส่ร้าย คำว่ากินแต่คนส่วนมากก็ไม่เชื่อฟัง เป็นต้น

๒. หลักปฏิบัติหรือหน้าที่ในศาสนา

ผู้เป็นมุสลิมมีหลักปฏิบัติ ๕ ประการ คือ

๒.๑ การปฏิญาณตน หัวใจของการเป็นมุสลิมคือการกล่าวคำปฏิญาณว่า

“ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮ์ และ มุฮัมมัดคือศาสนทูตแห่งพระองค์” (Lewis

M. Hopfe ๑๕๘๓ : ๔๔๖)

การกล่าวคำปฏิญาณนี้มีสอดแทรกอยู่เป็นส่วนหนึ่งของการละหมาด โดยทั่ว ๆ ไป การปฏิญาณต้องออกมาจากใจจริง และการปฏิญาณเช่นนี้จะนำไปสู่การยอมรับปฏิบัติในสิ่งที่พระองค์ทรงใช้ และละเว้นในสิ่งที่พระองค์ทรงห้าม การยอมรับในพระเจ้าองค์เดียวนี้ มุสลิมจึงไม่มีสัญลักษณ์ใด ๆ ที่จะต้องสักการบูชา ไม่มีการกราบไหว้สิ่งใด ๆ ในโลกนี้

๒.๒ การละหมาด การละหมาดหรือการนมัสการพระเจ้า คือการแสดงความเคารพต่อพระเจ้า เป็นการปฏิบัติเพื่อแสดงความกตัญญูต่อพระเจ้า การสำรวมจิตระลึกถึงพระเจ้า การละหมาดเป็นการขัดเกลาจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์อยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างพลังให้เข้มแข็ง การสำรวมจิตหรือการทำสมาธิเพื่อมิให้จิตวอกแวกไปในเรื่องต่าง ๆ เป็นภาวะที่จิตได้เข้าไปสัมผัสกับความเป็นเอกภาพกับพระเจ้า ทำให้จิตสงบ ตั้งมั่น อดทน ผู้ที่มีความทุกข์และประสบปัญหาชีวิตในด้านต่าง ๆ การละหมาดจะเป็นเครื่องช่วยที่ดีที่สุด ทั้งยัง

ฝึกตนเองให้ตรงต่อเวลา มีความรับผิดชอบในหน้าที่ ให้อยู่ในระเบียบวินัย รักษาความสะอาด และยังเป็นการบริหารร่างกายอย่างดียิ่ง หากเป็นการละหมาดรวม (เช่นละหมาดวันศุกร์และวันสำคัญอื่น ๆ) ยังเป็นการแสดงออกถึงความสามัคคีพร้อมเพรียง ความเสมอภาค และภราดรภาพอีกด้วย

ผู้เป็นมุสลิมจะต้องละหมาดวันละ ๕ เวลา คือ (เสาวนีย์ จิตต์หมวด ๒๕๒๔ : ๑๐๕)

เวลาย่ำรุ่ง	เรียกว่าละหมาด	ซุบหุ	ปฏิบัติ	๒	รอกาอัต
เวลากลางวัน	"	ดูฮฺริอฺ	"	๔	"
เวลาเย็น	"	อะซฺร	"	๔	"
เวลาพลบค่ำ	"	มักริบ	"	๓	"
เวลากลางคืน	"	อิซา	"	๔	"

เมื่อได้เวลาละหมาด^(๑) มุสลิมจะละหมาดที่ใดก็ได้ไม่จำเป็นต้องเป็นที่มัสยิดหรือสุเหร่า อาจเป็นที่บ้าน ที่ทำงาน บนยานพาหนะ ฯลฯ ขอแต่ให้เป็นที่สะอาด ในเวลาละหมาดมุสลิมทั่วโลกจะต้องหันหน้าไปสู่ทิศทางเดียวกันคือ ที่ตั้งของกะบะฮ์ซึ่งเรียกว่ากิบลัต สำหรับประเทศไทยกิบลัตของมุสลิมคือทิศตะวันตก การหันหน้าไปสู่กิบลัตมิได้หมายความว่ากะบะฮ์คือสัญลักษณ์ในการเคารพบูชา เพราะในขณะละหมาด สิ่งที่มุสลิมระลึกถึงคือพระเจ้า แต่ที่หันไปสู่กิบลัตก็เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเท่านั้น

บุคคลที่ต้องละหมาดได้แก่บุคคลที่บรรลุนิติภาวะทางร่างกายแล้ว คือหญิงตั้งแต่เริ่มมีประจำเดือน ชายตั้งแต่เริ่มเป็นหนุ่ม คืออายุครบ ๑๕ หรือเมื่อฝันว่าได้ร่วมประเวณี มุสลิมทุกคนต้องละหมาดทุกวัน นับตั้งแต่บรรลุนิติภาวะทางร่างกายจนวันสุดท้ายของชีวิต จะมียกเว้นเพียงบางกรณีเท่านั้น เช่น หญิงมีประจำเดือน หรือมีเลือดออกหลังคลอด

ก่อนละหมาด ทั้งหญิงและชายต้องทำร่างกายให้สะอาดเสียก่อน การทำความสะอาดก่อนละหมาดเรียกว่าการอาบน้ำละหมาด วิธีอาบน้ำละหมาดทำดังนี้ (ยูซุบ บินอับดุลเลาะห์ ไม่ระบุปีที่พิมพ์ : ๑๑)

(๑) การละหมาดถือเป็นสิ่งที่ต้องทำอย่างเร่งด่วนในศาสนาอิสลามซึ่งมี ๓ อย่าง คือ

๑. คนตายให้รีบฝัง
๒. ชายหญิงรักชอบกันให้รีบแต่งงาน
๓. ให้ละหมาดเมื่อถึงเวลา

- ๒.๒.๑ ล้างมือทั้งสองข้างจนถึงข้อมือ
- ๒.๒.๒ เอาน้ำบ้วนปากพร้อมกับล้างรูจมูก ๓ ครั้ง
- ๒.๒.๓ ล้างหน้า ๓ ครั้งให้ทั่วบริเวณหน้า
- ๒.๒.๔ ล้างแขนทั้งสองข้าง ๓ ครั้ง ตั้งแต่ปลายนิ้วมือถึงข้อศอกโดยล้างข้างขวา ก่อนล้างซ้าย
- ๒.๒.๕ เอามือขวาชุบน้ำลูบศีรษะ ๓ ครั้ง ตั้งแต่ด้านหน้าถึงด้านหลัง
- ๒.๒.๖ เอามือทั้งสองชุบน้ำเช็ดใบหูทั้งสองข้าง ๓ ครั้ง ให้เปียกทั่วทั้งภายนอกภายใน โดยเช็ดพร้อมกันทั้งสองข้าง
- ๒.๒.๗ ล้างเท้าทั้งสองข้าง ๓ ครั้ง ให้ทั่วจากปลายเท้าถึงเลยตาตุ่ม โดยล้างเท้าขวา ก่อนเท้าซ้าย

เมื่ออาบน้ำละหมาดเสร็จแล้ว ให้ยื่นหน้าไปทางกิบลัต ด้วยมืออ่านดูอา (ขอพร) ดังนี้ “ฉันขอปฏิญาณว่า ไม่มีพระเจ้าที่ได้รับการเคารพยกย่องอื่นแท้จริง เว้นแต่อัลเลาะห์องค์เดียวเท่านั้น และฉันขอปฏิญาณว่าแท้จริงท่านนบีมุฮัมมัดเป็นบ่าวของอัลเลาะห์ และเป็นร่อซูลของพระองค์ โออัลเลาะห์ ขอพระองค์ได้โปรดให้ฉันได้เป็นผู้ที่เตาบัต^(๑) ต่อพระองค์ผู้หนึ่ง และขอได้โปรดให้ฉันเป็นผู้ที่สะอาดผู้หนึ่งเถิด โออัลเลาะห์ การสวดดีและการสรรเสริญพึงถวายแด่พระองค์ ฉันขอปฏิญาณว่า ไม่มีพระเจ้าอื่นใดเว้นแต่พระองค์ ฉันขออภัยโทษและขอกลับตัวต่อพระองค์ และขออัลเลาะห์ได้โปรดประทานความสันติสุขแด่ท่านนบีมุฮัมมัด และวงศ์ญาติของท่าน และสาวกของท่าน” (ยูซุบ บินอับดุลเลาะห์ ไม้ระบूपี้ที่พิมพ์ : ๑๑)

๒.๓ การถือศีลอด หมายถึงการละเว้นจากการกิน การดื่ม และเพศสัมพันธ์ ตลอดถึงการรักษาอวัยวะทุกส่วนให้พ้นจากการทำความชั่ว ทั้งในด้านกาย วาจา และใจ ตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นจนถึงพระอาทิตย์ตก ในเดือนรอมฎอน (เดือนที่ ๘ ของฮิจเราะห์ศักราช) เป็นเวลา ๑ เดือน

จุดมุ่งหมายของการถือศีลอด เพื่อฝึกฝนทางด้านร่างกายและจิตใจ ให้มีความหนักแน่นอดทน ให้ทุกคนได้รู้จักรสชาติของความหิวโหย จะได้เห็นอกเห็นใจคนจน และช่วยเหลือเกื้อกูลกันต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหลักชะกาต

มุสลิมที่บรรลุนิติภาวะทางร่างกายดังที่กล่าวไว้ในเรื่องละหมาดแล้ว ทุกคนจะต้องถือศีลอด ยกเว้นสำหรับบุคคลบางประเภทต่อไปนี้

(๑) เป็นผู้ที่เตาบัตต่อพระองค์ หมายถึง เป็นผู้ขออภัยต่อพระองค์, ขออภัยโทษต่อพระองค์

๒.๓.๑ คนชรา

๒.๓.๒ คนป่วยหรือสุขภาพไม่ดี

๒.๓.๓ หญิงมีครรภ์ที่เกรงว่าจะเป็นอันตรายแก่บุตร

๒.๓.๔ บุคคลที่ทำงานหนัก เช่น กรรมกรแบกหาม

๒.๓.๕ บุคคลที่อยู่ในระหว่างการเดินทาง

๒.๓.๖ หญิงขณะมีรอบเดือนและหลังคลอด

บุคคลที่ได้รับการผ่อนผันให้ละเว้นการถือศีลอดทั้ง ๖ ประเภทนี้ หากพ้นจากภาวะความจำเป็นดังกล่าวแล้ว เช่น เมื่อหมดรอบเดือน เมื่อสิ้นสุดการเดินทาง หายจากการเจ็บป่วย ฯลฯ ให้ถือศีลอดชดใช้ตามจำนวนวันที่ขาดโดยจะต้องถือในช่วงระยะ ๑๑ เดือนก่อนที่จะถึงเดือนรอมฎอนของปีต่อไป ยกเว้นผู้ที่ถือศีลอดได้โดยลำบาก เช่น คนชรา คนป่วย ซึ่งบุคคลดังกล่าวนี้จะต้องชดเชยโดยบริจาคอาหารแก่คนยากจน ๑ คน ในวันที่ขาดโดยอาหารนั้นต้องเหมือนกับที่ตนรับประทาน

๒.๔ การบริจาคชะกาต หมายถึงการจ่ายทานบังคับจากผู้มีทรัพย์สินครบรอบหนึ่งปี (เมื่อเกินจำนวนที่กำหนดไว้) แก่คนที่มีสิทธิ์รับบริจาคตามอัตราที่กำหนดซึ่งขึ้นอยู่กับประเภทของทรัพย์สิน ถ้าเป็นเงินสดหรือสินค้าจะต้องจ่ายจากจำนวนที่เหลือเก็บร้อยละ ๒.๕ ของมูลค่าทรัพย์สินนั้น

ความมุ่งหมายของการบริจาคชะกาต เพื่อให้ทรัพย์สินที่หามาได้และที่มีอยู่ (ในทางสุจริต) เป็นทรัพย์สินที่บริสุทธิ์ตามหลักการของอิสลาม และเป็นการขัดเกลาจิตใจผู้บริจาคให้สะอาดบริสุทธิ์ ลดความตระหนี่เหนียวแน่นความเห็นแก่ตัว ให้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เป็นการเตือนการสอนให้มนุษย์ไม่ตกเป็นทาสของวัตถุ ไม่เกิดความละโมภ และให้มนุษย์มีความตระหนักว่า บรรดาทรัพย์สินต่าง ๆ ที่เขาได้มานั้นเป็นของฝากจากอัลลอฮ์ มนุษย์เป็นเพียงผู้รักษาและใช้จ่ายไปในทางที่พระองค์ทรงกำหนด เช่น ไม่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย และจะต้องจ่ายส่วนหนึ่งแก่ผู้ที่ยากจน เพื่อลดช่องว่างระหว่างชนชั้นในสังคมซึ่งเป็นการเสริมสร้างหลักประกันของสังคมให้มั่นคงขึ้น สิ่งที่จะต้องจ่ายออกเป็นชะกาตได้แก่ ทองคำ เงินแท่ง และเงิน (ที่ใช้จ่าย) ปศุสัตว์ พืชผล รายได้จากธุรกิจการค้า ขุมทรัพย์

นอกจากนี้สิ่งที่จะบริจาคออกไปจะต้องเป็นสิ่งที่ดี การเลือกสิ่งที่ไม่ใช่ สิ่งที่ไม่ดี บริจาคออกไป ไม่เรียกว่าการบริจาคชะกาต การบริจาคต้องกระทำด้วยใจบริสุทธิ์ มิใช่ทำด้วยความเสียดายหรือทำเพื่อโอ้อวด ผู้ที่มีสิทธิ์รับชะกาตมี ๘ ประเภทดังนี้

๒.๔.๑ คนยากจนขัดสน คือ ผู้ที่หาได้ไม่เพียงพอใช้ เช่น กรรมกรที่หาเช่ากินค่า หรือแม่หม้ายที่สามีตาย ต้องเลี้ยงลูกกำพร้าตามลำพังโดยไม่มีสมบัติ

๒.๔.๒ คนอนาถ คือ ผู้ที่อยู่อย่างแร้นแค้น

๒.๔.๓ ผู้ที่มีจิตโน้มเอียงเข้ารับอิสลาม

๒.๔.๔ ใช้ในการไถ่ทาส

๒.๔.๕ ผู้ที่มีหนี้สินฉันทมูลซึ่งมิได้เกิดจากอบายมุขหรือความฟุ่มเฟือย

๒.๔.๖ ใช้ในวิถีทางของพระเจ้า เช่น สนับสนุนการศึกษา การสงเคราะห์ผู้ ประสพภัยพิบัติ และในกิจการสาธารณประโยชน์ เป็นต้น

๒.๔.๗ คนเดินทางที่ขาดปัจจัยในการเดินทาง

๒.๔.๘ เจ้าหน้าที่ของรัฐผู้ทำหน้าที่จัดเก็บรวบรวมซะกาต

๒.๕ การประกอบพิธีฮัจญ์ คือการเดินทางไปประกอบศาสนกิจ ณ เมืองมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย คำว่า ฮัจญ์ หมายถึง “การเดินทางไปยังจุดมุ่งหมายเฉพาะอันหนึ่งในแง่กฎหมายของอิสลาม คำนี้หมายความว่าออกเดินทางไปกะบะห์หรือบัยตุลลอฮ์และประกอบพิธีฮัจญ์” (ฮัจญ์ยัยูซุบ บินอับดุลละห์ ๒๕๑๗ : ๒)

พิธีฮัจญ์เป็นศาสนกิจข้อที่ ๕ ของมุสลิม เป็นข้อเดียวในหลักปฏิบัติ ๕ ประการที่ให้ ปฏิบัติเฉพาะบุคคลที่มีความสามารถเท่านั้น บุคคลที่มีความสามารถในการไปประกอบพิธี ฮัจญ์หมายถึง มุสลิมที่มีสุขภาพแข็งแรงทั้งร่างกายและจิตใจ และเส้นทางที่จะเดินทางไป จะ ต้องปลอดภัย นอกจากนี้จะต้องเป็นผู้ที่ประกอบศาสนกิจข้ออื่น ๆ เช่น การละหมาด การถือศีลอด การบริจาคซะกาตสมบูรณ์เสียก่อน การไปประกอบพิธีฮัจญ์มิใช่ไปเพื่อโอ้อวดหรือเพื่อ แสดงความมั่งคั่งของตน แต่เป็นการไปเพื่อทดสอบความศรัทธาและความเข้มแข็งของตน

ในปีหนึ่ง ๆ มุสลิมจากทั่วโลกจะเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์พร้อมกันที่เมืองมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ซึ่งเป็นสถานที่แห่งเดียวในโลกที่ใช้ประกอบพิธี พิธีจะทำในเดือนซุลด์ (เดือนที่ ๑๒ ของฮิจเราะห์ศักราช) โดยใช้เวลาประมาณ ๑ สัปดาห์

มุสลิมที่เข้าร่วมในการประกอบพิธีฮัจญ์จะต้องทำพิธีตามลำพังดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ การครองเอี้ยะห์รอม คือการนุ่งห่มด้วยผ้าขาวสองผืนเรียกว่าครอง เอี้ยะห์รอม ผู้ที่เข้าร่วมในการประกอบพิธีฮัจญ์ที่เป็นชายจะต้องแต่งกายด้วยผ้าขาวสองผืน ส่วนหญิงต้องปิดมิดชิดเว้นไว้แต่ใบหน้าและฝ่ามือ เพราะฉะนั้นทุกคนจึงแต่งเหมือนกันหมด

ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจหรือจาก ผิวขาวหรือผิวดำ นายหรือบ่าว เพราะทุกคนเสมอภาคกันหมด

๒.๕.๒ การรูกูฟ คือการพักสงบที่ทุ่งอารอฟะห์ (อารอฟะห์ เป็นชื่อตำบลหนึ่งของเมืองมักกะฮ์) ซึ่งห่างจากเมืองมักกะฮ์ประมาณ ๑๒ กิโลเมตร บริเวณสำหรับรูกูฟนี้เป็นลานทรายกว้างใหญ่ มีเทือกเขาเรียงรายเป็นรูปครึ่งวงกลม ทิศเหนือมีเนินเขาชื่อญะบัลเราะห์มะห์ ซึ่งเคยเป็นสถานที่รูกูฟของท่านรอซูล การรูกูฟเป็นข้อปฏิบัติประการหนึ่งของพิธีฮัจญ์ ผู้ที่ขาดการรูกูฟยอมไม่ได้ฮัจญ์ การรูกูฟจะเริ่มตั้งแต่วันที่ ๕ เดือนซุล

๒.๕.๓ การค้างแรมที่ทุ่งมุสตะลิมะห์ ๑ คืน แล้วเดินทางไปทุ่งมินาเพื่อขว้างเสาหิน ค้างแรมที่ทุ่งมินา ๓ วัน ๓ คืน

๒.๕.๔ การตอวาฟ คือการเดินเวียนรอบบัยตุลลอฮ์ ๗ รอบ การตอวาฟต้องเริ่มต้นจากแนวของหินดำและต้องปฏิบัติดังนี้

- ต้องมีน้ำละหมาด
- แต่งกายปกปิดเรียบร้อย
- เนียดตอวาฟก่อนจะเริ่มต้นตอวาฟ
- ต้องเริ่มต้นจากหินดำ
- ต้องเวียนให้ครบ ๗ รอบโดยเวียนติดต่อกันไปไม่ขาดระยะ
- ให้เดินเวียนซ้าย ให้บัยตุลลอฮ์อยู่ทางด้านซ้ายมือโดยให้แนวอกตั้งฉากกับบัยตุลลอฮ์เสมอ
- ให้จูบหินดำ หากคนแน่นจนทำไม่ได้ก็ให้อำมือลูบหินดำแล้วจึงเอามือมาจูบ หากยังทำไม่ได้ก็ให้ทำท่าลูบหินดำแล้วจึงเอามือมาจูบ

๒.๕.๕ สะอ คือการเดินระหว่างซอฟา กับ มัรวะฮ์ ซึ่งมีความยาวประมาณ ๕๑๐ เมตร โดยเดินกลับไปกลับมา ๗ เที่ยว เสร็จไขการสะอามีดังนี้

- ต้องเริ่มที่เนินเขาซอฟา
- ต้องสุดสิ้นที่เนินเขามัรวะฮ์
- ต้องเดินตามเส้นทางที่กำหนด
- ต้องเดินให้ครบ ๗ เที่ยว
- หากไม่แน่ใจในจำนวนเที่ยว ให้ถือเอาจำนวนน้อยเป็นหลักแล้วสะอต่อ

ไปจนแน่ใจว่าครบ ๗ เทียว

๒.๕.๖ การทำกูรบัน คือการเชือดสัตว์เพื่อเป็นทาน ผู้ที่กระทำการบกพร่องหรือละเมิดข้อห้ามต่าง ๆ ระหว่างพิธีฮัจญ์ จะต้องเสียค่าปรับหรือค่าทดแทนที่เรียกว่าการเสียคัม การเสียคัมนี้อาจจะกระทำได้ด้วยตนเองหรือมอบให้ผู้อื่นทำแทน โดยเชือดสัตว์หรือนำอาหารมาแจกคนยากจนแล้วแต่กรณี เช่น

- ผู้นำเพ็ญฮัจญ์ร่วมประเวณีระหว่างเอี้ยะหฺรามถือว่ามีความผิดหนัก ทำให้พิธีฮัจญ์นั้นเสีย ต้องกระทำพิธีฮัจญ์ต่อไปจนจบและต้องประกอบพิธีฮัจญ์อีกในปีต่อไป นอกจากนี้ยังต้องเสียคัม

- ห้ามล่าสัตว์หรือช่วยเหลือการล่าสัตว์

- เมื่อผู้นำเพ็ญฮัจญ์บกพร่องในเรื่องต่อไปนี้ เช่น ใช้เครื่องหอม ตัดเล็บ ตัดหรือถอนต้นไม้ ฯลฯ ให้เสียคัมโดยเชือดแพะหรือแกะ ๑ ตัว หรือถือศีลอด ๓ วัน หรือบริจาคข้าวสารแก่คนยากจน ๖ คน ๆ ละครึ่งมูด (ทะนานอาหรับ)

๒.๕.๗ โกนหรือตัดผม เมื่อเสร็จจากการสะแอแล้ว ให้โกนผมหรือตัดผมอย่างน้อยสามเส้น เสร็จแล้ว จึงเปลื้องชุดเอี้ยะหฺราม

ความมุ่งหมายของการประกอบพิธีฮัจญ์มีดังนี้

๑. เพื่อให้มุสลิมจากทั่วโลกได้มีโอกาสพบปะสังสรรค์กันอันจะก่อให้เกิดสัมพันธภาพ และภราดรภาพ

๒. เพื่อให้เกิดความเสมอภาคเพราะผู้ที่มาบำเพ็ญฮัจญ์ในปีหนึ่ง ๆ จะมีเชื้อชาติผิวพรรณ ฐานะ ฯลฯ แตกต่างกัน แต่ทุกคนต่างอยู่ในชุดเอี้ยะหฺรามเหมือนกันหมดและทำพิธีอย่างเดียวกัน ไม่มีใครมีอภิสิทธิ์ใด ๆ

๓. เพื่อเป็นการทดสอบมนุษย์ในด้านการเสียสละสิ่งต่าง ๆ ในหนทางของพระเจ้า ตั้งแต่ทรัพย์สินเงินทองในการใช้จ่าย การต้องละทิ้งบ้านเรือน ครอบครัว และญาติพี่น้อง

๔. เพื่อฝึกฝนและทดสอบความอดทนทั้งร่างกายและจิตใจ

๕. ฝึกการสำรวมตน ละทิ้งอภิสิทธิ์ต่าง ๆ เพราะทุกคนต้องปฏิบัติตามวินัยบัญญัติของพิธีฮัจญ์เหมือนกันทั้งหมด เช่น จดเว้นการล่าสัตว์ การตัดต้นไม้ การร่วมประเวณี เป็นต้น

๖. เพื่อให้มุสลิมได้รำลึกถึงประวัติศาสตร์ของอิสลามและเพื่อเป็นการเพิ่มศรัทธาให้มั่นคงยิ่งขึ้น

๗. เป็นการแสดงถึงเอกภาพของพระเจ้าเป็นเจ้าในการที่มุสลิมจากทั่วโลกจำนวนนับแสนเดินทางไปรวมกัน ณ ที่แห่งเดียวกัน ในชุดแบบเดียวกัน กระทำพิธีอย่างพร้อมกันในทุก ๆ ปี

อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ไปบำเพ็ญอัญญ์เมื่อกลับมาแล้วยังคงเป็นคนธรรมดา มิได้เป็นพระ และมีได้มีสิทธิพิเศษใด ๆ ศาสนาอิสลามเปิดโอกาสให้ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน ไม่มีอภิสิทธิ์ชนเพราะทุกคนต่างก็เป็นบ่าวของอัลลอฮ์ วิธีการดำเนินชีวิตอยู่ภายใต้กฎหมายของอัลลอฮ์เหมือนกัน แม้แต่ผู้ปกครองก็ไม่มีสิทธิใช้ตำแหน่ง หน้าที่และอำนาจข่มขู่หรือเอาเปรียบประชาชน ศาสนาอิสลามถือว่าผู้ปกครองที่ดีนั้นคือผู้ปกครองที่รับใช้ประชาชนด้วยความซื่อสัตย์และบริสุทธิ์ใจนั่นเอง

๓. หลักคุณธรรมหรือหลักความดี

หลักคุณธรรมหรือหลักความดี คือการกำหนดว่าสิ่งใดที่ควรปฏิบัติ และสิ่งใดที่ต้องละเว้น ข้อกำหนดเหล่านี้ปรากฏอยู่แล้วในคัมภีร์อัล-กุรอาน ซึ่งแยกออกเป็นสองตอนคือการกระทำที่อนุญาต เรียกว่าฮะลาล (HALAL) และการกระทำที่ต้องห้าม เรียกว่าฮะรอม (HARAM)

การกระทำที่อนุญาต หมายถึง การอนุญาตให้กระทำความดี ซึ่งความดีในศาสนาอิสลาม หมายถึงสิ่งใดก็ตามที่ได้ระบุไว้ในคัมภีร์อัล-กุรอาน ว่า ดี สิ่งนั้นต้องดี ไม่ว่าคนทั้งหลายจะเห็นชอบด้วยหรือไม่ก็ตาม ตัวอย่างของการกระทำที่จัดเป็นการกระทำที่ดีในศาสนาอิสลาม เช่น

- บอกทางให้แก่ผู้หลงทาง
- หยิบสิ่งอันตราขออกจากทางเดิน
- ไม่เข้าใกล้และดื่มของมึนเมา
- ไม่เข้าใกล้สิ่งลามกอนาจาร
- ต่อสู้อำมีการกดขี่
- พูดยุติธรรมต่อหน้าผู้ปกครอง
- จ่ายค่าแรงก่อนเหนื่อจะแห้ง
- ไม่เป็นคนหลงชาติหลงตระกูล
- ไม่เป็นคนทำบุญเอาหน้า หวังชื่อเสียงหรือต้องการให้ชื่อของตนไปติดอยู่ที่

อาคารใดอาคารหนึ่ง

- การไม่กินดอกเบ็ญ ไม่ติดสินบน
- การแต่งงานที่ใช้เงินน้อยและมีความรุ่มรวยน้อยที่สุด
- การยกฐานะคนใช้ให้มีการกินอยู่เหมือนกับตน

๑๑๑

การกระทำที่ต้องห้ามหมายถึง การห้ามกระทำความชั่ว ซึ่งความชั่วในศาสนาอิสลาม หมายถึง สิ่งใดก็ตามที่ได้ระบุไว้ในคัมภีร์อัล-กุรอาน ว่าชั่ว สิ่งนั้นต้องชั่ว ไม่ว่าคนทั้งหลายจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ตาม ตัวอย่างของการกระทำที่จัดเป็นการกระทำชั่วในศาสนาอิสลาม เช่น

- การตั้งภาคี หรือยึดถือ นำสิ่งอื่นมาเทียบเคียงอัลลอฮ์ เช่น เงินตรา วงศ์ตระกูล เกียรติยศ ชื่อเสียง ประเพณี แม้แต่อารมณ์ก็จะนำมาเป็นใหญ่ในตัวเองไม่ได้
- การกราบไหว้บูชารูปปั้น วัตถุ ต้นไม้ ก้อนอิฐ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว แม่น้ำ ภูเขา ห้ามกราบไหว้ผีสิงเทวดา นางไม้ ห้ามเซ่นไหว้สิ่งใด ๆ ทั้งสิ้น
- การเชื่อในเรื่องดวง ผูกดวง ดูหมอ ตรวจดูชะตาโรซี ดูลายมือ ถีอโชคกลาง เล่นเครื่องกลางของขลัง
- การเล่นการพนันทุกชนิด เสี่ยงทาย เสี่ยงโชค เล่นม้า ลีोटเตอร์ หวยเบอร์
- การกินสัตว์ที่ตายเอง สัตว์ที่มีโรค กินหมู กินสัตว์ที่นำไปเช่นไหว้ สัตว์ที่ถูกรัดคอให้ตายโดยที่มิได้เชือดให้เลือดไหล สัตว์ที่เชือดโดยมิได้กล่าวนามของอัลลอฮ์
- การกินดอกเบ็ญ
- การเสพสุราและสิ่งมึนเมาทุกชนิด รวมทั้งยาเสพติด เช่น กัญชา ฝิ่น เฮโรอีน
- การผิดประเวณี แม้จะเป็นความสมัครใจด้วยกันทั้งสองฝ่ายก็ตาม
- การประกอบอาชีพที่ไม่ชอบด้วยศีลธรรมหรืออาชีพที่จะนำไปสู่ความหายนะ เช่น ตั้งซ่อง โรงเหล้า บาร์ อาบอบนวด ปล่อยเงินกู้โดยวิธีเก็บดอกเบ็ญ รับซื้อของโจร และเปิดสถานเริงรมย์ทุกชนิด
- การบริโภคอาหารที่หามาได้โดยไม่ชอบ
- การกักตุนสินค้าเพื่อนำออกมาขายด้วยราคาสูงเมื่อเกิดภาวะขาดแคลนอดอยาก
- การกระทำใด ๆ ที่เป็นการสร้างความเดือดร้อนแก่ตนเอง เพื่อนบ้าน สังคม และประเทศชาติ

๑๑๑

หลักคุณธรรมเป็นหลักคำสอนที่สนองตอบหลักศรัทธาและหลักปฏิบัติ เพราะการสร้างคุณธรรมสูงสุดให้เกิดขึ้นในจิตใจ จะต้องผ่านหลักศรัทธาและหลักปฏิบัติอย่างครบถ้วนสมบูรณ์แบบเสียก่อน มิฉะนั้นคุณธรรมทางใจจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ กล่าวคือ เมื่อมีศรัทธามั่นในองค์อัลลอฮ์ และมีการปฏิบัติสนองคำบัญชาของพระองค์อย่างครบถ้วนและเคร่งครัดเป็นนิสัยแล้ว ใจก็จะแนบเนื่องกับพระองค์ กิเลสตัณหาที่แทรกซ้อนในอารมณ์ก็จะถูกปลดปล่อยออกจนหมดสิ้น

หลักสามประการดังที่กล่าวมานี้ เป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับมุสลิมทุกคนที่จะต้องปฏิบัติและมีอยู่ในดวงจิตของตน ซึ่งเป็นหน้าที่เฉพาะตัวของมุสลิมแต่ละคน เมื่อปฏิบัติหลักสามประการนี้ครบถ้วนแล้ว หน้าที่อันดับต่อมาคือ การรับหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นหรือที่เรียกว่า “หลักธรรมทางสังคม” ซึ่งสังคมในที่นี้หมายถึง บุคคลอื่นที่ไม่ใช่ตัวเอง โดยกำหนดหลักกว้าง ๆ ว่า “บุคคลที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นโดยฐานะใดก็จะต้องรับหลักธรรมเพื่อปฏิบัติต่อผู้นั้นตามฐานะดังกล่าว” เหตุนี้จึงมีหลักธรรมเกี่ยวกับการปฏิบัติตนต่อบิดามารดา ต่อสามี ต่อบุตรหลาน ต่อเพื่อนบ้าน ต่อคู่สัญญา ต่อลูกค้า ต่อผู้ปกครอง ต่อประเทศชาติ เป็นต้น คำสอนของศาสนาอิสลามจึงไม่ได้หมายความว่าเฉพาะการบำบาเพ็ญภวณาต่อพระเจ้าอย่างเดียว หากจะต้องปฏิบัติตนตามภาระหน้าที่ต่าง ๆ ตามฐานะของตนอย่างเหมาะสมและอย่างรับผิดชอบอีกด้วย ภาระหน้าที่ต่อพระเจ้าและสังคมนั้นแยกกันไม่ออก จะต้องปฏิบัติควบคู่กันไป จะทั้งอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ แม้แต่การบัญญัติถึงหน้าที่ดังกล่าว คัมภีร์อัลกุรอานก็นำมารวมไว้ในประโยคเดียวกัน มิได้แยกให้เห็นถึงความลดหล่นทางความสำคัญ ดังปรากฏในคัมภีร์ว่า “พึงนมัสการต่อพระเจ้า พึงทำดีต่อพ่อแม่ ต่อวงศ์ญาติ ต่อเด็กกำพร้า ต่อคนอนาถา ต่อเพื่อนบ้านทั้งไกลและใกล้ ต่อเพื่อนสนิท และต่อคนเดินทาง”

จากตัวอย่างที่ยกมา แสดงให้เห็นว่า หน้าที่ต่อพระเจ้าและต่อสังคมเป็นหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติควบคู่กันไป จะแยกออกจากกันไม่ได้ และหน้าที่ทั้งสองนั้นต่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ภารกิจทางสังคมที่ศาสนาอิสลามได้กำหนดไว้นั้นเป็นเจตนารมณ์ที่ได้รับถ่ายทอดมาจากศาสดา และถือว่าความดีของบุคคลจะลดหล่นไปตามการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม ศาสนาอิสลามไม่สอนให้บุคคลเป็นคนเห็นแก่ตัว ดังโอวาทของศาสดามุฮัมมัดว่า “คนดีที่สุดคือคนที่ใช้ชีวิตอยู่เพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นมากที่สุด คนใดคนหนึ่งจะยังไม่ถือว่ามิศรัทธาจนกว่าเขาจะรักผู้อื่นเท่ากับที่เขารักตนเอง”

ศาสนาอิสลามไม่สอนให้คนยอมตนเป็นทาสของสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นวัตถุธรรม เช่น ทรัพย์สินสมบัติหรือนามธรรม เช่น ชื่อเสียงเกียรติยศ เพราะการยอมตนเป็นทาสของสิ่ง

เหล่านี้ จะทำให้ชีวิตวนเวียนอยู่ในโลกนี้ ทำให้วิญญาณหมดอิสรภาพที่จะทะยานไปสู่อาณาจักรแห่งพระเจ้า ดังคำสอนของท่านนบีมุฮัมมัดว่า “โลกนี้เป็นคุกสำหรับผู้ศรัทธาและเป็นสวรรค์สำหรับผู้ดีอื่น”

ทรรศนะเรื่องการสร้างโลก

ทรรศนะเรื่องการสร้างโลกของศาสนาอิสลามคล้ายคลึงกับของคริสตศาสนามาก ตำนานการสร้างโลกของศาสนาอิสลามมีว่า เมื่ออัลลอฮ์ทรงสร้างโลกนี้เสร็จแล้วก็ได้ทรงสร้างมนุษย์ขึ้นก่อนสิ่งอื่นเพื่อให้ปกครองโลก มนุษย์คนแรกนั้นเป็นชายทรงประทานนามว่าอาดัม ภายหลังทรงถอดซี่โครงของอาดัมออกมาสร้างหญิงอีกคนหนึ่งให้นามว่าฮาวา และให้เป็นภรรยาของอาดัม ครั้นแล้วโปรดให้สามีภรรยาผู้นี้อยู่ในสวนสวรรค์ อยู่มาวันหนึ่งนางฮาวาได้ถูกไซตอนล่อลวงให้เก็บผลไม้ที่พระเจ้าทรงหวงห้ามไว้ นั้นมาบริโภค และแบ่งให้อาดัมสามี บริโภคด้วย เมื่ออัลลอฮ์ทรงทราบก็พิโรธ จึงทรงขับไล่อาดัมและนางฮาวาออกไปเสียจากสวนสวรรค์นั้น และทรงสาปให้ได้รับความทุกข์ทรมานนานาประการ

เมื่ออาดัมและฮาวาผู้เป็นบิดามารดาคนแรกของมนุษย์ ถูกอัลลอฮ์ขับไล่จากสวนสวรรค์ก็พลัดพรากจากกันไปคนละทาง อาดัมต้องตกไปอยู่ที่ภูเขาในเกาะสิเรนทีป ฮาวาตกไปอยู่ในประเทศอาหรับใกล้ฝั่งทะเลแดง ครั้นสามีภรรยาผู้นี้ได้พลัดพรากจากกันครบ ๒๐๐ ปีแล้ว อัลลอฮ์ทรงเห็นว่าสมควรแก่ความผิดแล้ว จึงทรงบันดาลให้กลับมาพบกันที่ยอดเขาอาระฟัด ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมืองมักกะฮ์ และสามีภรรยาผู้นี้ได้สืบเผ่าพันธุ์มนุษย์ให้แพร่หลายทวีขึ้นไปทั่วโลก แต่โดยที่คำสั่งของพระเจ้าติดเนื่องมาแต่บรรพบุรุษและมนุษย์ก็ได้กระทำบาป หยาบเข้าเข้าทุกที อัลลอฮ์พิโรธ จึงทรงบันดาลให้น้ำท่วมโลก บรรดาหมู่มนุษย์ทั้งหลายได้ถูกน้ำท่วมตายเสียสิ้น ยกเว้นโนฮากับครอบครัวเท่านั้น (โนฮาหรือนุฮ คืออนบีท่านหนึ่งในบรรดานบีทั้ง ๒๕ ท่าน)

ทรรศนะเรื่องกำเนิดและการสิ้นสุดของโลกและจักรวาล

เรื่องกำเนิดและการสิ้นสุดของโลกและจักรวาล เป็นไปตามกฎแห่งการกำหนดสภาพการณ์ ดังปรากฏในกัมกีรออัล-กูรอานว่า “แท้จริง ทุก ๆ สิ่งเราได้สร้างมันตามกำหนด (ของกฎแห่งการกำหนดสภาวะ)” (กูรอาน ๕๕ : ๔๘) “และพระองค์ทรงสร้างทุกสิ่งแล้วทรงกำหนดมันตามกฎแห่งสภาวะ” (กูรอาน ๒๕ : ๒)

โลกแยกออกจากกลุ่มดาวในจักรวาล “พวกผู้ปฏิเสธความจริงมิเห็นดอกหรือว่าชั้นฟ้าและแผ่นดินต่างรวมกันแล้ว และเราได้แยกทั้งสองออก และเราได้ทำจากน้ำซึ่งทุกสิ่งมีชีวิต

(น้ำเป็นส่วนสำคัญในการยังชีวิต) สูเจ้ายังไม่เชื่ออีกหรือ” (กุรอาน ๒๑ : ๓๐) “และแผ่นดิน (คือโลก) พระองค์ได้ทรงเหวี่ยงมันออกจากนั้น (คือจากฟ้าจักรวาล)” (กุรอาน ๑๕ : ๓๐)

โลกและจักรวาลมีอวสาน “เรามีได้สร้างชั้นฟ้าและแผ่นดินและที่อยู่ระหว่างทั้งสอง (คือระบบจักรวาลทั้งหมด) เพื่ออื่นใดเว้นแต่เพื่อความจริงและเวลาที่ถูกต้องกำหนดไว้” (กุรอาน ๕๖ : ๓) “ดังนั้นเมื่อดวงดาวจะถูกให้หายไปและเมื่อชั้นฟ้าจะถูกให้แตกออกและเมื่อภูเขาจะถูกให้กระจายเป็นผุยผง” (กุรอาน ๑๑ : ๘-๑๑) “ทุก ๆ สิ่งบนมัน (โลก) ย่อมมีแตกดับ (ไม่จีรัง)” (กุรอาน ๕๕ : ๒๖)

ทรรศนะเรื่องมนุษย์

ในคัมภีร์อัล-กุรอาน ได้กล่าวถึงฐานะของมนุษย์ไว้ดังนี้

๑. เป็นผู้ครองแผ่นดิน “และพระองค์คือผู้ทรงทำให้สุเจ้าเป็นผู้สืบครองแผ่นดิน และทรงกำหนดฐานะของบางคนเหนือกว่าอีกบางคนเพื่อทดลองที่พระองค์ได้ทรงประทานแก่สุเจ้า แท้จริงพระผู้อภิบาลของสุเจ้าเป็นผู้ทรงฉับพลันในการลงโทษ และแท้จริงพระองค์แน่นอนเป็นผู้ทรงอภัยผู้ทรงเมตตาเสมอ” (กุรอาน ๖ : ๑๖๖)

๒. มีจุดหมายในการดำรงชีวิต “มนุษย์คิดหรือว่าเขาถูกปล่อยให้ระเหินโดยไร้จุดหมาย” (กุรอาน ๑๕ : ๓๖)

“โดยแน่นอนยิ่ง เราได้บังเกิดให้มนุษย์เผชิญความลำบาก เขาคิดกระนั้นหรือว่าไม่มีผู้ใดมีอำนาจเหนือเขา เขากล่าวว่าฉันได้สิ้นสมบัติไปมาก แล้วเขาคิดกระนั้นหรือว่าไม่มีผู้ใดเห็นเขา เรามีได้ให้แก่เขาซึ่งดวงดาวสองดวงหรือ และลิ้นและริมฝีปากสองดอกหรือ และชี้ทางแก่เขา ซึ่งทางหลวงสองทางดอกหรือ (คือทางดีและทางชั่ว) แต่เขาไม่พยายามขึ้นทางชั้น (ทางแยก) และอันใดเล่าจะแจ้งแก่เจ้าว่าทางชั้นนั้นคืออะไร (นั่นคือ) การปล่อยทาส, หรือการขัดสนที่ถูกลูกฝุ่น (เพราะยากไร้) และเขาคือผู้อยู่ในหมู่ผู้ศรัทธาและดักเตือนกันและกันในชั้นดิรัหมและดักเตือนกันและกันในเมตตาธรรม” (กุรอาน ๕๐ : ๕-๑๑)

๓. ไม่ปฏิบัติเสววัตตุ “ถูกทำให้สวยงามสำหรับมนุษย์นั้นคือ ความรักในความใคร่ต่าง ๆ ในผู้หญิงและลูก ๆ และการสะสมกองทองคำและกองเงิน และม้าพันธุ์ดี และปศุสัตว์และไร่นา, นับเป็นเพียงปัจจัยของชีวิตแห่งโลกนี้, และอัลลอฮ์-ณ พระองค์คือที่พำนักอันดี” (กุรอาน ๓ : ๑๓)

ทรรศนะเรื่องชีวิตหลังความตาย

คัมภีร์-กุรอาน ระบุไว้ว่า ทุกชีวิตที่เกิดมาจักต้องพบกับความตาย เมื่อมนุษย์ตายลง

จะอยู่ในอีกโลกหนึ่งที่เรียกว่า บัรซัค แล้วจึงถึงการเกิดใหม่ การเกิดใหม่จะเกิดในสภาพที่ มนุษย์ไม่รู้ เช่น “ทุกชีวิตต้องชิมความตาย และเราทดลองสู่เจ้าด้วยความทุกข์และความสุข โดยการทดลอง, และยังเราที่สู่เจ้าต้องกลับมา (ในภายหลัง) เพื่อรับการตอบแทนกรรมดีกรรมชั่ว” (กุรอาน ๒๑ : ๓๕)

“จนกระทั่งความตายได้มายังผู้หนึ่งผู้ใดในหมู่พวกเขา เขากล่าวว่า โอ้พระผู้อภิบาล ของฉัน โปรดส่งฉันกลับไป (ให้มีชีวิตในโลกอีก), เพื่อว่าฉันจะได้ประกอบสิ่งซึ่งฉันได้ละทิ้ง ไว้, ไม่ได้อย่างแน่นอน นั่นเป็นเพียงถ้อยคำที่เขากล่าว และเบื้องหลังพวกเขาคือ บัรซัค จนกว่าจะถึงวันที่เขาจะถูกขึ้น” (กุรอาน ๒๓ : ๘๕-๑๐๐)

“เราได้กำหนดความตายในหมู่สู่เจ้า และไม่มีผู้ใดห้ามเราจากการเปลี่ยนแปลงลักษณะของ สู่เจ้า และทำให้สู่เจ้าเกิด (ในโลกหน้า) ในสภาพซึ่งสู่เจ้าไม่รู้” (กุรอาน ๕๖ : ๖๐)

“และเขาทั้งหลายว่า เมื่อเราได้กลายเป็นกระดูกและฝุ่น เราจะถูกฟื้นขึ้นมาใน กำเนิดใหม่กระนั้นหรือ จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) แม้พวกท่านเป็นหินหรือเหล็กก็ตาม หรือสิ่ง ที่ถูกบังเกิดชนิดใดก็ตามซึ่งรู้สึกตามหัวอก (ความนึกคิด) ของพวกท่าน (ว่าจะฟื้นไม่ได้มัน ก็จะถูกทำให้ฟื้นขึ้น) แล้วเขาทั้งหลายจะกล่าวว่า ผู้ใดเล่าจะทำให้เรากลับเป็นอีก จงกล่าวเถิด ผู้ซึ่งได้ทรงบังเกิดพวกท่านเป็นครั้งแรกนั้นแหละ แล้วเขาทั้งหลายจะสิ้นศรัทธาแก่เจ้า (ด้วย ความไม่เชื่อ) พลาถกล่าวว่เมื่อใดเล่า จงกล่าวเถิดบางที่อาจจะใกล้ ๆ นี้แหละ” (กุรอาน ๑๗ : ๔๕-๕๑)

พรรณนาเรื่องนรกสวรรค์

ในคัมภีร์อัล-กุรอาน มีข้อความเกี่ยวกับนรกสวรรค์ปรากฏอยู่หลายตอน เช่น “...และ ทุกชีวิตจะถูกตอบแทนโดยครบตามที่มันได้ประกอบไว้ และพระองค์ทรงรู้ดียิ่งตามที่พวกเขา กระทำ” (กุรอาน ๓๕ : ๗๐)

“...แต่ทว่าบุคคลใดได้พากเพียรความเลวทรามและความผิดของเขาได้แวดล้อมตัว เขาไว้รอบด้าน แน่นนอนพวกเหล่านั้นเป็นชาวนรกโดยแท้ ซึ่งพวกเขาจะต้องอยู่ในนั้นโดย นิรันดรกาล” (กุรอาน ๒ : ๘๑)

นรกของศาสนาอิสลามเป็นสิ่งนิรันดรเช่นเดียวกับสวรรค์ กล่าวคือถ้าบุคคลใดถูก พิพากษา (โดยอัลลอฮ์) ให้ไปนรกหรือสวรรค์ เขาก็ต้องอยู่ ณ ที่นั้นตลอดไป สภาพนรกเป็น สถานที่แห่งความทุกข์ทรมาน คนชั่วจะถูกทิ้งลงไปในไฟนรกซึ่งได้รับความทุกข์ทรมานจาก ไฟนรก ซึ่งร้อนแรงกว่าไฟในโลกนี้ถึง ๗๐ เท่า จะถูกทรมานเรื่อยไปไม่มีการหยุดพัก “แท้จริง

อัครอสูได้ทรงจดความเมตตาแก่ผู้ปฏิเสธทั้งหลาย และได้เตรียมไฟที่ลุกโชนไว้สำหรับพวกเขา เป็นผู้พำนักอยู่ในนั้นชั่วกาลนาน” (กุรอาน ๓๓ : ๖๔-๖๕)

“...และบรรดาผู้ศรัทธาและประพฤติแต่ความดี พวกเขาเหล่านั้นย่อมเป็นชาวสวรรค์ซึ่งพวกเขาจะพำนักอยู่ในนั้นโดยนิรันดร” (กุรอาน ๒ : ๘๒)

ดังนั้นผู้ใดจะถูกส่งไปสวรรค์หรือถูกส่งลงนรก จึงขึ้นอยู่กับบุญบาปที่เขาได้กระทำไว้ระหว่างที่มีชีวิตอยู่ บุญบาปคือความดีและความชั่ว ซึ่งจะมีการนำขึ้นตราซึ่งเพื่อวัดน้ำหนักว่าอย่างไรจะมากน้อยกว่ากัน ในวันสิ้นโลก เมื่อสวรรค์แตกแยกออก เมื่อดวงดาวกระจัดกระจายไป เมื่อบรรดามหาสมุทรปั่นป่วน และเมื่อหลุมฝังศพพลิกกลับเมื่อใด วิญญาณก็จะสำนึกได้เมื่อนั้นว่าตนได้ทำสิ่งใดลงไป สิ่งใดที่ตนได้ทำค้างไว้ และวันนั้นมนุษย์จะต้องถูกพิพากษาส่งไปยังนรกและสวรรค์อันเป็นที่อยู่นิรันดรกาลของพวกเขา

สวรรค์ในภาษาอาหรับเรียกว่า ยันนะ เป็นสถานที่แห่งความสุขสำราญและร่มเย็น โดยที่ประสาทสัมผัสไม่สามารถประสบได้ สำหรับให้เป็นที่อยู่ของผู้ปฏิบัติชอบในข้อบัญญัติ และมีความเกรงกลัวต่อพระเจ้าเท่านั้น เป็นสิ่งที่ตามนุษย์ไม่เคยเห็น หูไม่เคยได้ยิน และจิตไม่เคยคิดสร้างขึ้น ในคัมภีร์อัล-กุรอาน กล่าวถึงสวรรค์ไว้ดังนี้

๑. ร่มเย็น
๒. เป็นสวนที่มีลำธารน้ำไหลอยู่เบื้องล่าง
๓. บุคคลใดที่ปฏิเสธและดูหมิ่นคัมภีร์อัล-กุรอาน ประดุจสวรรค์จะไม่เปิดและบุคคลนั้นจะไม่ได้เข้าสวรรค์จนกว่าอูฐจะลอดรูเข็มได้
๔. ในสวรรค์นอกจากจะมีต้นไม้และผลไม้ทุกชนิดแล้ว ยังมีลำธารน้ำ ลำธารน้ำผึ้ง และลำธารเหล้าผลไม้ที่มีรสหอมหวาน ดื่มแล้วไม่ทำให้มีเมเมา
๕. บุคคลที่ขึ้นสวรรค์มีทั้งชายและหญิง ผู้ใดทำดีในโลกนี้ก็ขึ้นไปสวรรค์ สามิที่ทำความดีและได้ขึ้นสวรรค์ ภรรยา ก็จะขึ้นตามไปด้วย

สำหรับนรกในภาษาอาหรับเรียกว่า ยะฮันนัม แปลว่า ลึกมาก เป็นที่สำหรับลงโทษมนุษย์ที่ทำบาป เช่น พวกศัตรูของพระเจ้า พวกนอกศาสนา พวกกระทำโจรกรรม พวกถือโชคลาง พวกบูชาไฟ พวกนับถือพระเจ้าหลายองค์ พวกบูชารูปเคารพต่าง ๆ ตลอดจนผู้ที่ปฏิเสธว่าโลกไม่มีผู้สร้าง ดังปรากฏในคัมภีร์อัล-กุรอานว่า

“แท้จริงนรกนั้นคอยแฉ่งอยู่ (ที่จะรับคนชั่วทุกชนิด) เป็นที่พำนัก” (กุรอาน ๗๐ :

ทรศนะเกี่ยวกับสตรี

อาหรับสมัยก่อนอิสลาม (Pre-Islamic Arabia) สตรีมีฐานะต่ำมาก การฆ่าเด็กผู้หญิงเพื่อลดจำนวนประชากรที่เป็นสตรีเป็นเรื่องธรรมดาสามัญในสมัยนั้น สตรีเปรียบเหมือนสัตว์เลี้ยงของผู้เป็นบิดา สามี หรือพี่ชาย โดยเฉพาะสามีด้วยแล้วหากหล่อนทำให้เขาไม่พอใจ เขาจะอย่าขาดจากหล่อนโดยไม่แบ่งอะไรให้เลย สตรีเช่นนางคอดิยะ (ภรรยาคนแรกของ นบีมุฮัมมัด) ผู้ซึ่งสามารถเป็นเจ้าของทรัพย์สินสมบัติของตนเองได้นั้นมีอยู่น้อยมาก ภายหลังจากที่ศาสนาอิสลามเกิดขึ้นแล้ว นบีมุฮัมมัดได้ยกฐานะของสตรีขึ้นโดยให้ความสำคัญเท่าเทียมกับบุรุษ

การฆ่าเด็กผู้หญิงซึ่งปฏิบัติกันมาช้านานก็ถูกห้ามในศาสนาอิสลาม แม้ว่านบีมุฮัมมัดจะไม่ห้ามการมีภรรยาหลายคน ซึ่งปฏิบัติกันมาตั้งแต่ดั้งเดิม แต่ท่านก็ได้กำหนดให้ชายมุสลิมมีภรรยาได้เพียง ๔ คน และจะต้องเลี้ยงดูเธอเหล่านั้นอย่างเท่าเทียมกัน ในสังคมซึ่งผู้ชายจำนวนมากถูกฆ่าตายในสงคราม และการแต่งงานคือการยอมรับฐานะของสตรีนั้น การอนุญาตให้มีภรรยาหลายคนถือว่าเป็นผลดีแก่สตรี ภรรยาของท่านนบีเองก็มีอยู่หลายคนที่เป็นหญิงหม้ายเนื่องจากสามีตายในสงคราม

เกี่ยวกับการหย่าร้างนั้น หากชายมุสลิมต้องการจะหย่าภรรยา เขาจะต้องจ่ายค่าเลี้ยงดูให้กับหล่อน ไม่มีการทอดทิ้งให้สตรีต้องเผชิญเคราะห์กรรมตามลำพังเช่นแต่ก่อนอีกต่อไป อย่างไรก็ตาม แม้ว่าศาสนาอิสลามจะยกฐานะของสตรีให้สูงขึ้น แต่ในทางปฏิบัติดูเหมือนว่าสตรียังด้อยกว่าบุรุษอยู่ดี เป็นต้นว่าสตรีมักไม่กล้าที่จะไปสวดมนต์ยังมีสยดตามลำพัง ในคัมภีร์อัล-อูรอาน ได้ระบุฐานะของสตรีไว้ดังนี้

“สุเจ้าจงเลี้ยงดูสตรีเพราะอัลลอฮ์ได้สร้างให้พวกหล่อนเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่อง และเป็นผู้ใช้จ่ายทรัพย์สิน สตรีที่ดีย่อมเชื่อฟังและรักษาความลับดังที่อัลลอฮ์รักษาไว้ แต่หากสตรีใดที่สุกลัวว่าจะทรยศ จงว่ากล่าวตักเตือนหล่อน เจียนหล่อน และขับไล่หล่อนออกไปเสีย แต่ถ้าหากหล่อนเชื่อฟัง สุเจ้าก็จงอย่าไปเป็นปฏิปักษ์ต่อหล่อน” (Lewis M. Hopfe ๑๕๘๓ : ๔๕๐)

ลักษณะเด่นของศาสนาอิสลาม

๑. ศาสนาอิสลามเป็นธรรมนูญชีวิตของชาวมุสลิม

ลักษณะเด่นของศาสนาอิสลามที่แตกต่างไปจากศาสนาอื่น ๆ คือ เป็นธรรมนูญชีวิตของชาวมุสลิม เพราะหลักคำสอนของศาสนาอิสลามมีลักษณะสอดคล้องกลมกลืนกับ

บัญญัติของกฎหมาย เนื่องจากมาจากแหล่งเดียวกันคือคัมภีร์อัล-กุรอานอันถือเป็นโอองการของอัลลอฮ์ ดังนั้นการกระทำใดที่ผิดต่อหลักคำสอนของศาสนาย่อมเป็นการละเมิดต่อกฎหมายด้วย ด้วยเหตุนี้หลักคำสอนของศาสนาอิสลามจึงมีอิทธิพลต่อจิตใจของมุสลิมทุกคน เป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรม วิธีชีวิตและความรู้สึกนึกคิดในทุก ๆ ด้านของชาวมุสลิม ตั้งแต่เกิดจนถึงวันสุดท้ายของชีวิต ชาวมุสลิมจึงเป็นผู้ที่เคร่งครัดในคำสอนของศาสนามากกว่าศาสนิกในศาสนาอื่น ที่หลักคำสอนของศาสนาไม่ไปด้วยกันกับบัญญัติของกฎหมาย ตัวอย่างที่เห็นง่าย ๆ คือในสังคมไทยที่คนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา แต่พุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยที่พากันติดเหล้า ติดการพนันทั้งที่หลักคำสอนของศาสนาห้ามสิ่งเหล่านี้ ส่วนในแง่ของกฎหมายก็บัญญัติเพียงว่า หากเป็นสุราที่ผลิตขึ้นโดยได้รับอนุญาตจากรัฐก็ไม่ถือเป็นความผิด ในเรื่องของการพนันก็เช่นกัน นอกจากนี้รัฐถึงกับลงทุนตั้งโรงกลั่นสุราตลอดจนบ่อนการพนัน (เช่นสนามม้าและสลากกินแบ่งรัฐบาล เป็นต้น) โดยอ้างว่าเป็นความต้องการของประชาชน ทั้งเป็นการหารายได้เข้ารัฐโดยการเก็บภาษีอากรซึ่งในปีหนึ่ง ๆ เก็บได้เงินจำนวนมหาศาล แต่ผลร้ายที่ตามติดมาโดยที่รัฐไม่คำนึงถึงก็คือ ความเสื่อมโทรมทางด้านจิตใจของประชาชนที่เสื่อมจากคุณธรรมและศีลธรรมอันดี ทำให้เกิดปัญหาสังคมในรูปแบบต่าง ๆ สุดจะพรรณนา ซึ่งเงินจำนวนมหาศาลที่ได้จากภาษีไม่อาจทดแทนได้

๒. ศาสนาอิสลามเป็นทางดำเนินชีวิตที่สมบูรณ์

เมื่อหลักคำสอนของศาสนาอิสลามมีลักษณะสอดคล้องกับบัญญัติของกฎหมาย จึงเป็นทางดำเนินชีวิตที่เป็นระเบียบ เพียบพร้อมและสมบูรณ์ คำสอนของศาสนาอิสลามครอบคลุมในทุก ๆ ด้านของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องส่วนตัวหรือส่วนรวม เรื่องของวัตถุหรือจิตใจ เศรษฐกิจหรือการปกครอง กฎหมาย วัฒนธรรมตลอดจนเรื่องของประชาชาติ คัมภีร์อัล-กุรอานใช้ให้มนุษย์เข้าสู่อิสลามโดยปราศจากความเคลือบแคลง และปฏิบัติตามทางแห่งพระเจ้าทุกประการ ศาสนาอิสลามเน้นว่าเป้าหมายของชีวิตนั้น ด้านหนึ่งคือการทำจิตใจให้สะอาดเกลี้ยงเกลา และอีกด้านหนึ่งคือการปรับปรุงและเสริมสร้างสังคมที่มีรากฐานมาจากหลักการที่เป็นอมตะที่ปรากฏในคัมภีร์อัล-กุรอานและตามแบบฉบับของศาสนทูตองค์สุดท้ายของอัลลอฮ์

๓. ศาสนาอิสลามมีความสมดุลระหว่างสิทธิของปัจเจกบุคคลและสิทธิส่วนรวม

ศาสนาอิสลามสร้างความสมดุลในเรื่องสิทธิส่วนตัวของแต่ละบุคคล กับสิทธิส่วนรวม คือการยอมรับในสถานะส่วนบุคคลของมนุษย์แต่ละคน และรับประกันสิทธิพื้นฐานของปัจเจกบุคคลโดยไม่ยอมรับการละเมิดใด ๆ ต่อสิทธิพื้นฐานนี้ หลักการของอิสลามไม่เห็นด้วยกับหลักการที่ว่า มนุษย์ควรจะต้องสูญเสียสิทธิส่วนตัวของตนให้เป็นของรัฐทั้งหมด ดังมีคำ

กล่าวไว้ในคัมภีร์อัล-กุรอาน ว่า “แท้จริงอัลลอฮฺมีทรงเปลี่ยนแปลงสภาพของประชาชาติใด จนกว่าพวกเขาจะเปลี่ยนแปลงของพวกเขาเอง” (กุรอาน ๑๓ : ๑๑)

นอกจากนี้ศาสนาอิสลามยังได้ปลูกให้มนุษย์มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม จัดระเบียบมนุษยชาติให้เป็นสังคมและรัฐ และใช้ให้แต่ละคนตลอดจนสังคมทั้งหมดทำประโยชน์ต่อส่วนรวม

๔. ศาสนาอิสลามไม่ได้แยกวัตถุกับจิตใจออกจากกัน

ลักษณะเด่นของศาสนาอิสลามอีกประการหนึ่งคือ ไม่แยกวัตถุกับจิตใจออกจากกันอย่างสิ้นเชิง ศาสนาอิสลามไม่ได้มีอยู่เพื่อการปฏิเสธชีวิต แต่มีอยู่เพื่อทำให้ชีวิตครบสมบูรณ์ ศาสนาอิสลามไม่ได้สอนให้เชื่อในเรื่องบำเพ็ญตะบะและละทิ้งเพิกเฉยต่อวัตถุ แต่สอนว่าคนเราจะมิจิตใจสูงส่งก็ด้วยการมีชีวิตอยู่อย่างเอื้อเพื่อเผื่อแผ่แม่ในขณะมีชีวิตประสบกับมรสุม ไม่ใช่ด้วยการตัดขาดจากโลก คัมภีร์อัล-กุรอานแนะนำให้เราวิงวอนขอความช่วยเหลือว่า “โอ้พระผู้อภิบาลของเรา โปรดประทานความดีในโลกนี้และความดีในโลกหน้าแก่พวกเราด้วยเถิด” (กุรอาน ๒ : ๒๐๑)

อัลลอฮฺทรงดำนิบบรรดาผู้ที่ปฏิเสธความโปรดปรานของพระองค์ อัล-กุรอาน กล่าวว่า “จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) ผู้ใดห้ามใช้เครื่องประดับของอัลลอฮฺที่พระองค์ทรงให้มือออกมา (เพื่อประโยชน์) แก่บ่าวของพระองค์ตลอดจน (สั่งห้าม) สิ่งดีมีคุณค่าพวกเครื่องยังชีพ” แต่อิสลามสอนว่า “จงกินและจงดื่มแต่อย่าสุรุษสุร่าย” (กุรอาน ๗ : ๓๒) ท่านนบีกกล่าวว่า “ท่านจงถือศีลอดและละศีลอด (เมื่อถึงเวลา) และจงยืนละหมาดและจงนอน เพราะร่างกายของท่านมีสิทธิ์เหนือตัวท่าน และดวงตาของท่านมีสิทธิ์เหนือท่าน และภรรยาท่านมีสิทธิ์เหนือท่าน และผู้มาเยือนท่านก็มีสิทธิ์เหนือท่าน”

ด้วยเหตุนี้ ศาสนาอิสลามจึงไม่ยอมรับชีวิตที่แยกกันระหว่างวัตถุกับจิตใจ แต่สอนให้มนุษย์ใช้พลังทั้งหมดของเขาเพื่อเสริมสร้างชีวิตที่มีรากฐานของการมีสุขภาพดี ศาสนาอิสลามสอนว่า จะต้องเชื่อมพลังทางวัตถุและจิตใจเข้าด้วยกันและจะสามารถบรรลุผลสำเร็จของการมีจิตใจผ่องแผ้ว ด้วยการใช้โภคทรัพย์ปัจจัยเพื่อความดีของมนุษย์ไม่ใช่ด้วยการใช้ชีวิตบำเพ็ญตะบะ

๕. ศาสนาอิสลามไม่สอนให้มนุษย์ติดอยู่ในวัตถุ

ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของศาสนาอิสลามคือ ไม่มีลักษณะเป็นวัตถุนิยม (Materialism) ดังปรากฏในคัมภีร์ว่า “ผู้สะสมสมบัติและหมั่นนับมันเนื่อง ๆ เขาคิดว่า

สมบัติของเขาจะทำให้เขาอยู่ได้ตลอดไป หากเช่นนั้นไม่ เขาจะถูกโยนลงไปในไฟที่แตกเป็น
พะเนียง” (กุรอาน ๑๐๔ : ๒-๔)

๖. ศาสนาอิสลามส่งเสริมการสมรส

ศาสนาอิสลามถือว่าการครองเรือนคือ การทำให้ศาสนาสมบูรณ์ จึงส่งเสริมการสมรส
เงื่อนไขในการสมรสของศาสนาอิสลามนั้นจะต้องเป็นความยินยอมของทั้งสองฝ่าย ไม่มี
การกดขี่ข่มขู่ ถ้าฝ่ายหญิงหรือฝ่ายชายไม่ยินยอมถือว่าการสมรสนั้นเป็นโมฆะ ในการสมรสนั้น
จะต้องมีพยานรู้เห็นอย่างน้อยสองคน นอกจากนี้ยังอนุญาตให้ชายอิสลามมีภรรยาได้ถึง ๔ คน
แต่จะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขต่อไปนี้คือ

๖.๑ ค่าครองชีพ เช่น ค่าอาหาร เครื่องแต่งกาย ที่อยู่อาศัยและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ
สามีจะต้องจ่ายให้อย่างยุติธรรมที่สุด

๖.๒ ไม่สร้างความกระทบกระเทือนใจให้แก่ภรรยาคนใดคนหนึ่ง

๖.๓ ไม่แสดงอาการใด ๆ ที่สื่อให้เห็นว่ามีความรักต่อคนใดคนหนึ่งมากกว่าคน
อื่น ๆ

๖.๔ ยกฐานะภรรยาทุกคนให้เท่าเทียมกัน

๖.๕ ต้องไม่มีคำว่า เมียน้อย เมียหลวง

๖.๖ ต้องค้างคืนกับภรรยาเท่า ๆ กัน

๖.๗ ต้องให้ความรักเท่า ๆ กัน

จากเงื่อนไขดังกล่าวนี้จะเห็นว่า ในทางปฏิบัตินั้นเป็นไปได้ยากมากและในปัจจุบันนี้
ประเทศมุสลิมบางประเทศได้มีการสอบสวนผู้ที่จะมีภรรยามากกว่าหนึ่งคนอย่างเข้มงวด จึง
ทำให้ชาวมุสลิมที่จะมีภรรยาดีกว่าหนึ่งคนนั้นมีจำนวนน้อย หากมองในแง่หลักการและ
เหตุผลแล้วดูเหมือนว่าศาสนาอิสลามส่งเสริมให้ศาสนิกหมกมุ่นในกามคุณ แต่ในความเป็น
จริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เหตุผลที่อิสลามอนุญาตให้ชายมุสลิมมีภรรยาได้มากกว่าหนึ่งคน เพราะ
เป็นการช่วยเหลือสงเคราะห์หญิงที่ขาดที่พึ่ง ทำให้ไม่เกิดความเสื่อมโทรมทางสังคม ไม่มี
โสเภณีหรือการค้าประเวณีในรูปแบบต่าง ๆ เช่น บาร์ ไนต์คลับ โรงอบนวด เป็นต้น อย่างไรก็ตาม
ก็ตาม แม้อิสลามจะส่งเสริมการสมรส แต่ก็ไม่ส่งเสริมให้ผู้นับถือผิดประเวณีกัน ศาสนา
อิสลามห้ามการมีชู้และมีการลงโทษอย่างรุนแรงสำหรับผู้ละเมิด

๗. ศาสนาอิสลามไม่สนับสนุนการหย่าร้าง

การหย่าร้างเป็นต้นเหตุให้เกิดปัญหาสังคม เพราะลูกที่เกิดจากพ่อแม่ที่หย่าร้างกันมัก

กลายเป็นเด็กมีปัญหาเนื่องจากขาดความอบอุ่นในครอบครัว การขาดความรักและความอบอุ่นทำให้เด็กเกิดความอ้างว้างเปล่าเปลี่ยวและไร้ที่พึ่ง จึงมักถูกเพื่อนแนะนำไปในทางผิดได้ง่าย เช่น ดิคาเสพติด ประพฤติตนเป็นคนเสเพล เป็นนักเลงหัวไม้ ลักขโมย ปล้นสะดม ก่ออาชญากรรม เป็นต้น การหย่าร้างอาจเป็นผลดีกับผู้หย่าในแง่ที่ไม่ต้องทนอยู่ด้วยกันอีกต่อไป แต่ผลร้ายที่เกิดขึ้นนั้นมีมากกว่า เพราะนอกจากจะเกิดปัญหาแก่เด็กแล้ว ตัวผู้หย่าเองก็ไม่อาจลืมความผิดหวังและขมขื่นได้ กลายเป็นบุคคลที่มีปมด้อยไปในที่สุด ด้วยเหตุนี้ ศาสนาอิสลามจึงไม่สนับสนุนการหย่าร้าง

อย่างไรก็ตาม หากสามีภรรยาอยู่ใดต้องการที่จะหย่าร้างก็สามารถทำได้ แต่ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขเหล่านี้คือ

- ๑.๑ ห้ามหย่าในระหว่างตั้งครรภ์
- ๑.๒ ห้ามหย่าในขณะที่มีอารมณ์โกรธหรือโมโห
- ๑.๓ ในการหย่าต้องมีพยานอย่างน้อยสองคน
- ๑.๔ ต้องกระทำการหย่าต่อหน้าเจ้าหน้าที่ทางศาสนา
- ๑.๕ หญิงที่หย่าร้างหากจะสมรสใหม่จะต้องให้มีรอบเดือนผ่านไปถึงสามครั้งเพื่อพิสูจน์ว่าไม่ได้ตั้งครรภ์และยังเปิดโอกาสให้กลับมาคืนดีกันด้วย

๘. ศาสนาอิสลามห้ามการบริโภคน้ำเนื้อสุกร

เมื่อพูดถึงศาสนาอิสลาม ศาสนิกชนที่นับถือศาสนาอื่นมักจะนึกถึงเรื่องการไม่บริโภคน้ำเนื้อสุกรเป็นลำดับแรก การไม่บริโภคน้ำเนื้อสุกรจึงเป็นลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของศาสนาอิสลามและถือเป็นสัญลักษณ์ของชาวมุสลิมในสายตาของศาสนิกอื่น สาเหตุที่ไม่บริโภคน้ำเนื้อสุกรเพราะในคัมภีร์อัล-กุรอานได้ระบุไว้ว่า “ห้ามบริโภคน้ำเนื้อสุกร” ชาวมุสลิมเป็นผู้ที่เคร่งครัดต่อศาสนา สิ่งใดหรือการกระทำใดที่ศาสนามีบัญญัติห้ามเขาก็จะงดเว้นอย่างเด็ดขาด (มุสลิมบริโภคน้ำเนื้อแพะและเนื้อแกะ ถือว่าเนื้อสุกรสกปรกที่สุดในบรรดาเนื้อทั้งหลาย)

การไม่บริโภคน้ำเนื้อสุกรของมุสลิมอาจมีสาเหตุมาจากสภาพแวดล้อม กล่าวคือศาสนาอิสลามกำเนิดขึ้นในดินแดนอาหรับซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นทะเลทราย จึงเป็นแหล่งที่ขาดแคลนน้ำ เมื่อน้ำเป็นสิ่งที่ยาก บรรดาสัตว์เลี้ยงเช่นสุกรและสุนัข (มุสลิมรังเกียจสุนัขด้วยเพราะถือว่าเป็นสัตว์สกปรก) จึงไม่ได้รับการเลี้ยงดูอย่างดี ต้องหาเศษอาหารกินเองและกลายเป็นสัตว์สกปรกมีเชื้อโรคอาศัยอยู่ เมื่อมนุษย์บริโภคน้ำเนื้อของมันเข้าไปก็ปรากฏว่าเป็นโรคถึงล้มตายเป็นอันมาก เมื่อการบริโภคน้ำเนื้อสุกรเป็นโทษแก่ร่างกายเช่นนี้ ศาสนาอิสลามจึงสอนให้

มนุษย์กินอาหารที่ดีมีประโยชน์ต่อร่างกายจึงห้ามการบริโภคเนื้อสุกร นอกจากนี้ยังห้ามบริโภคเนื้อสัตว์ที่ตายเอง สัตว์ที่ถูกฆ่าโดยมิได้เปล่งนามอัลลอฮ์ สัตว์ที่ตกลงมาตาย สัตว์ที่ถูกเชือดบนแท่นบวงสรวงและเสียงทายเป็นต้น ห้ามกินเลือดตลอดจนห้ามดื่มสุรายาเมา เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านั้นนอกจากไม่เป็นประโยชน์ต่อร่างกายแล้ว ยังอาจก่อให้เกิดโทษอีกด้วย

เป้าหมายของศาสนาอิสลาม

เป้าหมายของศาสนาอิสลามมี ๒ ระดับ คือ

ระดับที่ ๑ เป้าหมายในโลกนี้ เป็นเป้าหมายเพื่อให้ตัวเองมีความสุขทั้งกายและใจ หมดความทุกข์ความหวาดกลัว และเพื่อให้สังคมมีความเป็นอยู่ที่สงบสุข

ระดับที่ ๒ เป้าหมายในโลกหน้า คือการพ้นจากการถูกลงโทษและได้เข้าสวรรค์มีความสุขตลอดไป อันถือเป็นเป้าหมายสูงสุดเพราะจะได้ชีวิตที่ปราศจากความทุกข์ใด ๆ ไม่มี ความหวาดกลัว ความระทมทุกข์ ภัยธรรมชาติ ภัยจากน้ำมือของมนุษย์ ไม่มีการทดสอบจากพระเจ้า ไม่ประสบกับการเปลี่ยนแปลงหรือการสิ้นสุด และไม่ต้องตาย ไม่ต้องถูกลงโทษ แต่จะได้รับสันติสุข เพราะเป็นสภาวะที่ปราศจากความทุกข์และความทุกข์นั้นจะไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้อีก

วิธีการเข้าถึงเป้าหมาย คือการทำดีอันเป็นการปฏิบัติที่อยู่ในขอบเขตหรือวิสัยที่มนุษย์สามารถปฏิบัติได้ การปฏิบัติตามแนวทางเพื่อให้บรรลุเป้าหมายต้องมีเงื่อนไขดังนี้

๑. มีเจตนา คือมีความจงใจในการกระทำสิ่งนั้นโดยเสรี ไม่ถูกบังคับ การกระทำนั้นต้องกระทำด้วยความจริงใจและเต็มใจ การตัดสินใจว่าการกระทำของบุคคลหนึ่งดีหรือไม่ จะดูเพียงการแสดงออกภายนอกอย่างเดียวไม่ได้ แต่ต้องดูที่ภายใน คือดูที่จิตใจหรือเจตนาของเขา “แต่ที่ใจของสูเจ้าคิดเขาจะจงนั้นแหละ (ที่สูเจ้าต้องรับผิดชอบ)” (กุรอาน ๓๓ : ๕) “หาก मैंน อัลลอฮ์รู้ถึงความดีงามในหัวใจของพวกเจ้าแล้วไซ้ไร(ว่าพวกเจ้ามีศรัทธาในศาสนาของพระองค์) พระองค์ย่อมประทานความดีงามแก่พวกเจ้า” (กุรอาน ๘ : ๑๐) “และผู้ใดกระทำความดีโดยสมัครใจ ดังนั้นแท้จริงอัลลอฮ์เป็นผู้ประทานรางวัล” (กุรอาน ๒ : ๑๕๘)

ดังนั้นการมีเจตนาที่จะทำดีแม้ยังไม่ได้ลงมือทำก็จัดเป็นการกระทำดีส่วนหนึ่งแล้ว และเมื่อกระทำตามเจตนาที่นั้นก็จัดเป็นการกระทำที่ดีมาก ก็จะมีผลตอบแทนหลายเท่า

๒. ไม่โอ้อวด คือต้องกระทำด้วยความบริสุทธิ์ใจ มิใช่ทำเพื่อให้ผู้อื่นเห็นว่าตนได้กระทำดีเพื่อเป็นการโอ้อวด “โอ้บรรดาผู้มีศรัทธาทั้งหลาย พวกเจ้าจงอย่าทำลายการทำความดีของพวกเจ้าด้วยการลำเลิก และยังความเจ็บช้ำประดุจผู้ที่ไ้จ่ายทรัพย์ของเขาเพื่ออวดมนุษย์

และเขาไม่ศรัทธาในอัลลอฮ์และวันสุดท้ายเลย...พวกเขาไม่สามารถ(ได้กุศลจากการทำทานนั้น) สักสิ่งเดียว จากที่พวกเขาได้พากเพียรไว้” (กุรอาน ๒ : ๒๖๔) ในคัมภีร์ได้ยกตัวอย่างการ บริจาคทานว่าต้องบริจาคด้วยบริสุทธิ์ใจไม่โอ้อวด ยิ่งไม่ให้ผู้ใดรู้ยิ่งเป็นการดี “มาดแมนพวก เจ้าเปิดเผยซึ่งทานต่าง ๆ ที่จริงแล้วสิ่งนั้นก็เป็นการดียิ่ง และถ้าพวกเจ้าปิดบังมันไว้ และ พวกเจ้าได้มอบมันให้แก่บรรดาผู้ยากจน มันก็จะเป็นความประเสริฐล้ำแก่พวกเจ้า”(กุรอาน ๒ : ๒๗๑)

๓. ไม่หวังผลตอบแทน การทำความดีต่าง ๆ ผู้กระทำความดีต้องมีความบริสุทธิ์ใจเป็นที่ ตั้ง ทั้งนี้เพราะความดีเป็นข้อกำหนดของพระเจ้า การกระทำความดีก็ตามจะต้องมีจิตมุ่งต่อ พระองค์โดยไม่หวังสิ่งตอบแทนจากผู้ใดทั้งสิ้น การกระทำที่หวังความชมเชยจากผู้อื่นหรือ ต้องการได้ค่าตอบแทนไม่ถือว่าเป็นการกระทำที่ดี การทำดีต้องไม่มุ่งเพื่อผลประโยชน์ของตน เอง กล่าวคือต้องเป็นการกระทำที่ไม่เห็นแก่ตัว แต่กระทำเพื่อพระเจ้าเพื่อหวังความ โปรดปรานจากพระองค์ “แต่อันใดจากชะกาตที่ผู้เจ้าจ่ายโดยผู้เจ้าหวังความโปรดปรานของ อัลลอฮฺ ละนั้นเหล่านี้เขาคือผู้ได้รับ (การตอบแทน) ทวีคูณ” (กุรอาน ๓๐ : ๓๕)

๔. ขัดเกลากิเลสของตน การทำดีในระดับต่าง ๆ เป็นการพัฒนาหรือยกระดับจิต ใจให้สูงขึ้นจนถึงขั้นสูงสุด ซึ่งเมื่อถึงขั้นนี้จิตใจของเขาสะอาดบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว และสงบ เพราะกิเลสตัดหนาคอกขจัดออกไปอย่างสิ้นเชิง การทำดีจะต้องทำเพื่ออัลลอฮ์ เพื่อหวังความ โปรดปรานหรือความปรารถนาจากพระองค์ซึ่งหมายถึงความอิมเอบและผ่องแผ้วแห่งจิตใจ ของตน การทำดีต่าง ๆ เช่น การละหมาด การถือศีลอด การบริจาคชะกาต เหล่านี้ก็เพื่อ เป็นการขจัดกิเลส “ผู้บริจาคทรัพย์สินของเขา เพื่อเขาจะได้ผ่องแผ้ว” (กุรอาน ๕๒ : ๑๘) การบริจาคชะกาตเป็นการขจัดความตระหนี่หรือความเห็นแก่ตัวออกจากจิตใจ จิตใจจะ สะอาดผ่องแผ้วขึ้น “และจงดำรงการนมาซ (๑) แท้จริงการนมาซยับยั้งการลามกและความชั่ว” (กุรอาน ๒ : ๑๘๓) วัตถุประสงค์ในการถือศีลอดก็เพื่อขัดเกลากจิตใจให้ผ่องแผ้ว “บรรดาผู้ ศรัทธาเอ๋ย จงสำรวมตนต่ออัลลอฮ์...แน่แท้บรรดาผู้สำรวมตนจะอยู่ในสถานอันสงบปลอดภัย” (กุรอาน ๓๓ : ๓๖ และ ๔๔ : ๕๑) การสำรวมตนจากความชั่วหรือการยับยั้งตนเองไม่ให้กระทำ ชั่วเป็นการขัดเกลากจิตใจ หรือการขจัดกิเลสออกไปจากจิตใจ “เหล่านี้คือบรรดาที่อัลลอฮ์ได้ ทรงขัดเกลากจิตใจของพวกเขา ด้วยการสำรวมตนจากความชั่ว” (กุรอาน ๔๕ : ๓)

ที่กล่าวมาทั้ง ๔ ข้อนี้เป็นเงื่อนไขในการทำความดี ส่วนวิธีการทำดีนั้นก็คือการ ปฏิบัติตามหลักคำสอนสำคัญของศาสนาอิสลาม ๓ ประการ คือ หลักศรัทธา หลักปฏิบัติ และหลักคุณธรรม ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

(๑) การนมาซหรือการละหมาด

บรรณานุกรม

๑. กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. ธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘.
๒. _____, สมถกัมมัฏฐาน : หัวใจสมถกัมมัฏฐาน สมถภาวนา และพุทธคุณ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.
๓. การศาสนา, กรม. ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๒๕.
๔. กীরติ บุญเจือ. คริสตศาสนาเชิงวิชาการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๑๙.
๕. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. ศาสนาคริสต์. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๒.
๖. ธนิต อยู่โพธิ์. เรื่องของพระอริยบุคคล หรือ อานิสงส์สติปัญญา. กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์, ๒๕๑๙.
๗. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.
๘. พระครูภาวนาวิสุทธิ (จรัญ จิตธมฺโม). แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา. สบบุรี : หัตถโกศล การพิมพ์, ๒๕๒๗.
๙. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๒๕.
๑๐. พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒.
๑๑. พระธัมมปัทมฐกถา แปล ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๗.
๑๒. พระพรหมมุนี (พิมพ์ ธมฺมธโร). สากลศาสนา ภาค ๑-๒. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕.
๑๓. พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร). ทางมรรคผลนิพพาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๒๕.

๑๔. พระยาสังฆาภิรมย์ (สรวง ศรีเพ็ญ). เทวกำเหนิด. กรุงเทพมหานคร : ป.พิศนาคะการพิมพ์, ๒๕๑๗.
๑๕. พระราชวรมณี (ประยูรท์ ปยุตโต). นรก-สวรรค์ในพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : ประเมษฐ์การพิมพ์, ๒๕๒๔.
๑๖. _____. พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.
๑๗. _____. พุทธจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๒๓.
๑๘. _____. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท โอเอส. พรินต์ติ้งเฮาส์ จำกัด, ๒๕๒๕.
๑๙. _____. พุทธศาสนากับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๒๖.
๒๐. พระราชสุทธินิพนธ์มงคล (จรัญ จิตตมโฆ). กฎแห่งกรรม-ธรรมปฏิบัติ เล่ม ๗. กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๒๖.
๒๑. พระสังฆมโฆสิติกะ อัมมาจริยะ. ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคณิก้า ปริเฉท ๕ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๑๗.
๒๒. พินูร มลิวัลย์. คู่มือการศึกษาโพธิปักขียธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒ . กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๒๘.
๒๓. พุทธทาสภิกขุ. ปฏิจาสุมุปบาทคืออะไร. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมบูชา, ๒๕๑๗.
๒๔. มรรวาน สะมะฮุน. อักษรอ่านฉบับแปลภาษาไทย ภาค ๑-๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ส.วงศ์เสงี่ยม, ๒๕๒๑.
๒๕. มานพ วงศ์เสงี่ยม. หลักศรัทธาของศาสนาอิสลาม. พระนคร : เจริญธรรม, ๒๕๑๑.
๒๖. มิลินทปัญหาฉบับแปล. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.
๒๗. ยูซุบ บินอับดุลเลาะห์. ผู้ชายหัดละหมาด. พระนคร : สำนักพิมพ์ ส.วงศ์เสงี่ยม, ม.ป.พ.
๒๘. วนิดา ข้าเขียว. ธรรมะสำหรับประชาชน. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๒๘.
๒๙. วคิน อินทสระ. สารสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ธนบุรี : ฟ้า้องการพิมพ์, ๒๕๑๒.
๓๐. _____. หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

๓๑. วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.
๓๒. _____ . **อนัตตาในพุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พีพีอภินิชา, ๒๕๒๓.
๓๓. วิลสัน วาง. **ความรอดเป็นสิ่งที่แน่นอน**. กรุงเทพมหานคร : กนกบรรณสาร, ๒๕๒๔.
๓๔. วิทยาลัยพระคริสตธรรม สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย. **บาปและความรอด**. พระนคร :
รัชดารมภ์การพิมพ์, ๒๕๐๖.
๓๕. **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอนจบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.
๓๖. ส.วิวัฒน์เศรษฐ. **พระมหาบุรุษ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. พระนคร : ทวีกิจการพิมพ์, ๒๕๑๓.
๓๗. สกล นิลวรรณ. **ปรัชญาจีน**. กรุงเทพมหานคร : หน่วยศึกษานิตเทศก์ กรมการฝึกหัดครู,
๒๕๒๒.
๓๘. **สถานศึกษาคริสเตียน. พระคัมภีร์ของคริสเตียน**. พระนคร : เจริญธรรม, ๒๕๑๑.
๓๙. สมเด็จพระสังฆราช (สา). **พุทธประวัติ เล่ม ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๐. กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.
๔๐. สมาน บุญยารักษ์. **พจนานุกรมพระอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์**. กรุงเทพมหานคร :
อักษรสาสน์, ๒๕๒๖.
๔๑. สุจิตรา วรรณ. **การฝึกสมาธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด,
๒๕๓๗.
๔๒. สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
เฟื่องอักษร, ๒๕๑๖.
๔๓. _____ . **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
๔๔. สุนทร ณ รั้ง. **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**. กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์,
๒๕๒๑.
๔๕. เสฐียรโกเศศ. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. นครหลวงฯ : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๕.
๔๖. เสฐียร พันธรั้ง. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : อักษรสาสน์,
๒๕๒๔.

๔๗. เสถียร โพธิ์นันทะ. **เมธีตะวันออก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ธนบุรี : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๔.
๔๘. สำนักสวนโมกขพลาราม ไชยา. **คู่มืออุบาสกอุบาสิกา ภาค ๑-๒**. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๔.
๔๙. เสาวนีย์ จิตต์หมวด. **วัฒนธรรมอิสลาม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : จูจิ้นไทย, ๒๕๒๔.
๕๐. หอพระคริสตธรรมแห่งประเทศไทย. **พระคริสตธรรมคัมภีร์**. ชื่องง : ม.ส.พ., ๒๕๐๕.
๕๑. องค์การก่เดียนอินเตอร์เนชันแนล. **พระคริสตธรรมใหม่**. เกาหลี : ม.ส.พ., ๒๕๑๕.
๕๒. อีบรอฮีม กูเรซี. **ความหมายของอัล-กูรอาน เล่มที่ ๑**. พระนคร : วุฒิกการพิมพ์, ๒๕๑๒.
๕๓. ฮัจยียูซุบ บินอับดุลละห์. **คู่มือฮัจย์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ส. วงศ์เสงี่ยม, ๒๕๑๗.

ภาษาอังกฤษ

๑. Dowson, John, **A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion**, Calcutta : Rupa & Co., 1989.
๒. Gossett, Dean L. **A Journey through the Bible**. 4th edition. Illinois : Emmaus Bible School, 1978.
๓. Harlow, R.E. **Basic Bible Doctrines**. 3rd edition, Illinois : Emmaus Bible School, 1979.
๔. Hopfe, Lewis M. **Religions of the World**. 3rd edition, New York : Macmillian Publishing Co. Inc., 1983.
๕. Kishore, B.R. **Atharvveda**. New Delhi : Iranian Offset Press, 1990.
๖. _____ **Rigveda**. New Delhi : Iranian Offset Press, 1990.
๗. _____ **Sāmveda**. New Delhi : Iranian offset press, 1990.
๘. _____ **Yajurveda**. New Delhi : Iranian Offset press. 1990.
๙. Macdonald, William. **What the Bible Teaches**. Illinois : Emmaus Bible School, 1973.
๑๐. Majumdar, R.C. **Ancient India**. Delhi : motilal Banarasidass, 1968.
๑๑. Na-Rangsi, Sunthorn. **The Buddhist Concepts of Karma and Rebirth**. Bangkok : Mahamakut Rajavidyalaya Press, 1978.

๑๒. Phra Mahā Singhathon Narāsabho. **Buddhism : A Guide to a Happy Life.**
Bangkok : Kurusapha Press, 1971.
๑๓. Prabhavanda, Swami. "What is Religion" in **Vedanta for Modern Man.**
New York : The New American Library, 1971.
๑๔. Phra Rajvaramuni (Prayuth Payutto). **Thai Buddhism in the Buddhist World.**
Bangkok : Unity Progress Ltd, 1984.
๑๕. Sahakian, William S. **History of Philosophy.** New York : Barnes & Noble Books,
1968.
๑๖. **The Living New Testament.** Illinois : Tyndale House Publishers, 1967.
๑๗. Watts, Alan. **The Meaning of Happiness.** 2nd edition. Essex : The Anchor Press
Ltd, 1978.
๑๘. Wilkins, W.J. **Hindu Mythology.** 2nd edition. Bombay : Rupa & Co., 1990.

เกี่ยวกับผู้เขียน

ชื่อ รongศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา อ่อนค้อม
การศึกษา ประถมศึกษา และมัธยมศึกษาตอนต้น
จากโรงเรียนวัดช่องแค และโรงเรียน
ระดับวิทย์ จ.นครสวรรค์
มัธยมศึกษาตอนปลาย ร.ร.เตรียมอุดม
ศึกษา จ.พระนครศรีอยุธยา

อักษรศาสตรบัณฑิต (ภาษาอังกฤษ) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๖

ประโยคครูพิเศษมัธยม (พ.ม.) กรมการฝึกหัดครู ๒๕๒๒

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๓

Doctor of Philosophy (Ph. D.) สาขาพุทธปรัชญา มหาวิทยาลัยมจร
ประเทศอินเดีย ๒๕๓๕

หน้าที่การงาน

- รองศาสตราจารย์ ระดับ ๕ สถาบันราชภัฏธนบุรี
- ประธานบริหารหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา
- อาจารย์สอนเสริม วิชามนุษยกับอารยธรรม มหาวิทยาลัยสุโขทัย
ธรรมาราช
- อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์
- กรรมการวิชาการ ยุวพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก
- กรรมการบริหาร ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรม
ราชูปถัมภ์
- นักเขียนนามปากกา ‘สุทัสสา อ่อนค้อม’ ประจํานิตยสาร ‘กุลสตรี’

ผลงาน

ภาษาไทย

พรรณนาเรื่องความสุขในพุทธปรัชญา, จริยศึกษา, คนเหมือนกัน, ศาสนาเปรียบเทียบ, การฝึกสมาธิ, ปรัชญาเบื้องต้น, ไฟไหนเล่าร้อนเท่าไฟนรก, สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม, มัถกะลีผล, ดั่งนั้ดรแก้วกั้นเศศ, เรื่องสั้นและบทความต่าง ๆ

ภาษาอังกฤษ

Concept of Man in Buddhism and Existentialism, Fruit of Karma, Buddhist Chanting, The Advantages of Chanting Buddhagun, The Story of Old Man Tiow, The Price of Life, The Law of Karma in Human Life, Karma and Rebirth in Buddhism.

- รางวัล : ได้รับพระราชทานรางวัลผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี งานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา เนื่องในเทศกาลวิสาขบูชา พุทธศักราช ๒๕๓๘
- : ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสายสะพาย (ป.ม.) ประจำปี ๒๕๔๑